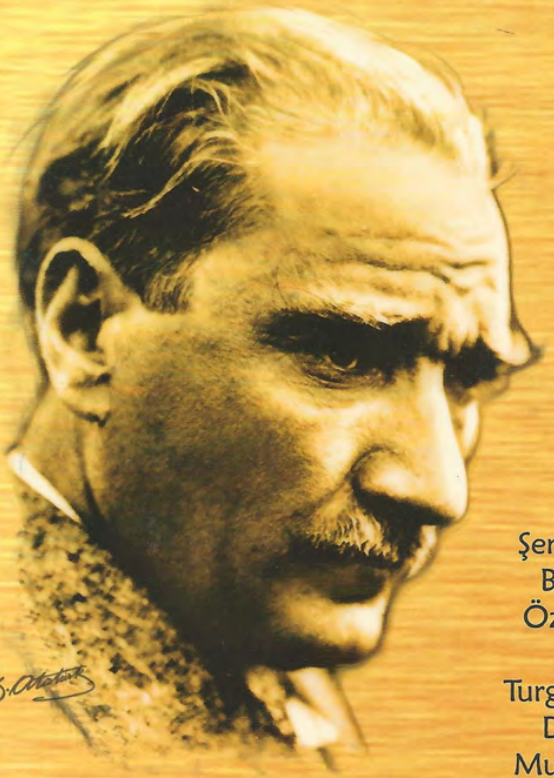
CUMHURİYET KAZANIMLARI

Şerafettin Turan
Bilâl N. Şimşir
Özcan Atamert
Sevda Şener
Turgut Özakman
Doğan Kuban
Mustafa Gazalcı
Murat Katoğlu
Metin Gören

Bilgi
bilgi yayınevi

CUMHURİYET KAZANIMLARI

CUMHURİYET KAZANIMLARI

Yayıma Hazırlayan: BİRAY ÜSTÜNER

BİLGİ YAYINEVİ

SERTİFİKA NO 15033
ISBN 978 - 975 - 22 - 0519 - 2
2014 . 06 . Y . 0105 . 4997

Birinci Basım
Ekim 2014

BİLGİ YAYINEVİ
Meşrutiyet Cd., No: 46/A, Yenişehir 06420 / ANKARA
Tlf.: (0-312) 434 49 98/ 434 49 99/ 431 81 22 • Faks: (0-312) 431 77 58

BİLGİ DAĞITIM
Gülbahar Mh., Gülbağ Cd., No: 33, A-B Blok,
Mecidiyeköy 34387/ İSTANBUL
Tlf.: (0-212) 217 63 40 - 44 • (0-212) 522 52 01
Faks: (0-212) 217 63 45 • (0-212) 527 41 19

www.bilgiyayinevi.com.tr • info@bilgiyayinevi.com.tr

ÖNSÖZ

Değerli Okur;

Bu kitabın "proje babası" sevgili yazarımız **Turgut Özakman**'dır.

İstemişti ki temellerine dinamit konulmaya çalışılan **laik cumhuriyet rejiminin** ulusa kazandırdıklarını hatırlatalım. Kişisel mutluluğun toplumsal huzurla var olabileceğini; toplum huzurunun ise ülkenin yönetim biçimiyle doğrudan bağlantılı olduğunu anlatalım. Özgür, eşit, çağdaş, aydınlık, umut yüklü yaşamın; **Mustafa Kemal Atatürk**'ün büyük bedellerle yoktan var edip bize sunduğu **cumhuriyet rejimi** ile gerçekleşebileceğini, özellikle gençlere "neden"leri, "nasıl"larıyla gösterebilelim. Bunu yapalım ki her yeni kuşak, Cumhuriyet'in bilinçli koruyucusu ve savunucusu olsun.

Cumhuriyet Kazanımları bu düşüncenin ürünüdür.

Kitaba, her biri alanında uzman olan, Cumhuriyet için beynini ve yüreğini ortaya koymuş çok değerli isimler yazılarıyla katkıda bulundu.

Prof. **Şerafettin Turan**, "Cumhuriyet kavramının ve ulus-devlet anlayışının pekişmesinde dil ve tarih çalışmalarının önemi"ni; Dr. **Bilâl N. Şimşir**, "Cumhuriyetin barışçı dış politikası"nı; **Özcan Atamert**, "Cumhuriyetin ışığı kadınlarımız"ı, Prof. **Sevda Şener**, "Cumhuriyetin 90. yılında Türk tiyatrosu"nu; **Turgut Özakman**, "Cumhuriyet döneminde radyo ve televizyon"u; **Mustafa Gazalcı**, "Cumhuriyetin eğitim devrimi"ni; Prof. **Doğan Kuban**, "Kulluk-

tan 'halk' olmaya geçişte **Mustafa Kemal**'in rolü"nü; **Murat Katoğlu**, "Cumhuriyet Türkiyesinde yüksek sanat ve kültür hayatının genel tablosu"nu; **Metin Gören**, "Cumhuriyet döneminde spor"u anlattı bize.

Kendilerine çok teşekkür ediyor; artık aramızda olmayan ama isimlerini, yapıtlarını ve Türkiye Cumhuriyeti'ne katkılarını asla unutmayacağımız Sayın **Sevda Şener**'i ve Sayın **Turgut Özakman**'ı minnetle anıyoruz.

Bilgi Yayınevi
Eylül 2014

CUMHURİYET KAVRAMININ VE ULUS-DEVLET ANLAYIŞININ PEKİŞMESİNDE DİL VE TARİH ÇALIŞMALARININ ÖNEMİ

Şerafettin Turan

Milli Mücadele adı verilen zorlu bir bağımsızlık savaşı sonunda kurulan Türkiye Cumhuriyeti 90. yaşını tamamlıyor. Bu yönüyle Türk İstiklal Savaşı, aynı zamanda bu topraklarda yaşayanların bir **ulus** bilincine varmalarının öyküsü demektir.

Anımsamamız gerekir ki toplumbilimin ana konularından birini oluşturan **ulus** (*nation*) kavramı, bugünkü anlamını ancak Fransız Devriminden sonra kazanmaya başlamış, **ulusçuluk/milliyetçilik** anlamına gelen *Nationalite* deyimi ise Fransız Akademisi sözlüğüne 1835'te alınmıştı.[1] Türkçe **ulus** sözcüğü Çağatay ve Azeri lehçelerinde aşiret'ten büyük oymak'lardan oluşan topluluklar için kullanılıyordu. Uygurlarda ise asaletle ön plana çıkan gruba **Kara Ulus** deniliyordu.[2] Arapça **millet** sözcüğü ise din/mezhep anlamında olup aynı din ve mezhepte olanları belirlemeye yarıyordu. Din'in yönetimde temel öğe durumuna gelmesiyle de **din birliği** demek olan **ümmet** kavramı önem kazanmıştı. Bu yüzden Osmanlı İmparatorluğu'nda tüm Müslüman topluluklar **ümmet/ümmet-i Muhammed**, Müslüman olmayanlar da **millet** olarak anılıyordu: Yahudi milleti, Ermeni milleti, Rum milleti vb.

Ulus ve **ulusçuluk** akımı 19. yüzyıl başlarında Osmanlı dünyasına da yansıyınca Osmanlı tebaası olan bazı topluluklar, ayrı uluslar olduklarını savunarak imparatorluktan kopmaya yönel-

1) **Paul Henry,** ***Milliyetler Meselesi***. çev. **Fehmi Baldaş**, İstanbul, 1939, s.91.
2) **Hüseyin Kâzım Kadiri,** ***Büyük Türk Lügati, I***, İstanbul, 1927, s.438-39.

mişti. Bu ayrışma karşısında kimi Türk aydınları da **ümmetçilik** ve **Osmanlıcılık** düşüncelerinin yerini tutacak daha sağlıklı bir akım aramaya koyulmuşlardı. Böylece **ulus** kavramı etrafında filizlenen bir **Türkçülük** akımı başlamıştı. İkinci Meşrutiyet döneminde de bu yeni kavrama ırk, dil, tarih ve kültür açılarından çeşitli yorumlar getirilmişti.

Atatürk, daha **Cumhuriyet** ilan edilmeden önce 27 Ekim 1922'de Bursa'da öğretmenlere seslenirken, bu oluşumu, ***"...itiraf edelim ki, biz üç buçuk yıl öncesine kadar cemaat halinde yaşıyorduk. Bizi istedikleri gibi idare ediyorlardı. Cihan bizi temsil edenlere göre tanıyordu. Üç buçuk yıldır ulus olarak yaşıyoruz"*** sözleriyle belirtmişti.[3] Böyle olmasına karşın **ulus** nitelemesinin çok değişik biçimlerde tanımlanan ya da yorumlanan bir kavram olduğunu da vurgulamalıyız. Kimi tanımlamalarda ırk, din, dil, kültür ya da kader birliği gibi değişik öğeler esas alınırken, **Atatürk**, Türkiye'de coğrafya, tarih ve kültürün oluşturduğu bir ulusun var olduğunu kabul etmektedir. Bunun en açık göstergesi, 1931'de ders kitabı olarak hazırlanan *Medeni Bilgiler*'de, ***"Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türkiye halkına Türk Milleti*** (ulusu) ***denir"*** tanımını yapmasıdır.[4] Söz konusu kitapta toplumbilimsel nitelikteki **ulus** tanımı ise, **Ernest Renan**'ın ünlü betimlemesi doğrultusundadır:

a) Zengin bir anılar kalıtına sahip bulunan,

b) Birlikte yaşamak konusunda ortak istek ve uyum göstermede içtenlikli olan,

c) Ve sahip olunan kalıtın korunmasına birlikte devam konusunda istençleri ortak olan insanların birleşmesinden meydana gelen topluluğa ulus adı verilir.

19. yüzyıldan başlayarak **ulus** denen topluluğu oluşturan ana öğenin ırk ya da din birliği değil de dil'i de içeren kültür birli-

3) ***Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri-II*** (kısaltma: ASD), Ankara, 1959, s.45.

4) **Afet İnan**, ***Medeni Bilgiler ve Atatürk'ün El Yazıları*** (kısaltma: MB), Ankara, 1969, s.18 ve 351.

ği olduğu kabul edilmektedir. Bu nedenle ünlü Alman düşünürü **Wilhelm Humbold**, bir toplumun/ulusun dilinin incelenmesiyle onun kültürünün ve dünya görüşünün aydınlatılabileceğini öne sürmektedir.[5] Bu denli önem taşıdığı için çağımız dünyasında her topluluk kendi anadilini korumaya çalışırken, devletler de bir resmi dil kabul etmeyi ve yurttaşları arasında onu, ortak/ulusal dil olarak yaygınlaştırmayı ana görevlerinden saymaktadır.

Atatürk'ün, milliyetçiliği, ***"Türk ulusçuluğu ilerleme ve gelişme yolunda ve uluslararası ilgi ve ilişkilerde, bütün çağdaş uluslara koşut ve onlarla uyumlu olarak yürümekle birlikte, Türk sosyal toplumunun ayırıcı niteliklerini ve başlı başına bağımsız olan kimliğini saklı tutmaktır"***[6] diye tanımlaması ise, uluslararası ilişkilerde çağdaş değerlerle birlikte ulusal kimliğin korunmasının önemini belirtmektedir.

Ulus'un oluşmasında ve **ulusçuluk** anlayışında ulusal niteliklere ağırlık veren **Atatürk**, kimi kez ulusal özellikler yerine **ulusal kültür** deyimini kullanmaktadır. Ulusal nitelikler ya da ulusal kültür, bir bakıma tarihsel kalıtımı ve gelenekleri içermektedir. Ancak toplumun gelişmesi için ne geleneklere körü körüne bağlılık, ne de onlardan tümüyle kopmak söz konusu olamaz. Çünkü gelenek denen değerler ve görüşler, aslında tarihsel akışın ürünlerinden başka bir şey değildir. Topluluklar ya da uluslar herhangi bir dönemde onları kendi hayatlarının simgesi gibi görürler. Ama onlara esir olunması, yaşama ve yaşatma olanağı kalmadığı halde onların sürdürülmesine çalışılması, bir yönüyle özgürlüğü, değişmeyi geleneklerin esaretine almak demektir. Geleneklerin gücü genellikle durağandır. Oysa ulusal hayat sürekli bir akış, bir devingenliktir.

Ulusal kültür ve onun ana öğesi olan **ulusal dil**, ancak tarihsel bir süreçte oluşabilen değerler olduğuna göre bu değişimi izleyebilmek için geçmiş'e, tarih'e bakmak, gelişimi sağlaya-

5) **Bedia Akarsu**, ***Wilhelm Humbold'da Dil-Kültür Bağlantısı***, İstanbul, 1955.
6) MB, 25.

bilmek için de çağdaş değerleri öğrenmek gerekmektedir. Eğitim ve öğretimde bu sonucun alınabilmesi ise ancak toplumsal dilin her türlü bilimsel ve teknik buluşlara ait kavramları da karşılayan söz varlığına sahip olmasına bağlıdır. Geride bıraktığımız 20. yüzyıl sonlarında UNESCO Başkanı **Federico Major**, kuruluşun *Courier* dergisinde yayımlanan demecinde 21. yüzyılda düşünceleri **siyasa**'nın değil, **kültür**'ün biçimlendireceğini öne sürmüştü.

Orta Çağ sonlarında merkeziyetçi bir monarşi olarak tarih sahnesine çıkan Osmanlı İmparatorluğu'nun ömrünü tamamlaması sonucunda kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin çağdaş dünyada yerini alabilmesi için yapılan hamleler, dönüşümler hiç kuşkusuz bir **Türk Aydınlanması** ve bir **Kültür Devrimi**'dir. Nitekim **Atatürk**, daha ilk yıllarda bu dönüşümü, ***"Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli kültürdür"*** özdeyişiyle dile getirmişti. 1967 Kasımında Türkiye, İran ve Pakistan'dan 24 delegenin katıldığı uluslararası seminerde de bu büyük dönüşüm, **Atatürk Önderliğinde Kültür Devrimi** olarak değerlendirilmişti.[7]

Cumhuriyet döneminde **Atatürk**'ün öncülük ettiği **tarih** ve **dil** çalışmalarının amaçlarını anlayabilmek için öncelikle **Aydınlanma** denen büyük düşün akımının özelliklerini ve doğurduğu sonuçları anımsamamız gerekir. Aydınlanma sayesinde tanrısal olduğu kabul edilen egemenlik kavramı yeryüzüne indirilip, **halk egemenliği**'ne dönüştürülürken, felsefe alanında **Akılcılık** (*Rationalisme*) ve bir bilgi kuramı olan **Olguculuk** (*Positivisme*), dünya görüşünde ise **Laiklik** (*Laisisme*) denen yeni akımlar doğmuştu. Bu nedenle Akılcılık anlayışının öncüsü **Kant**'ın, *"Aydınlanma, insanın kendi suçu ile düşmüş olduğu bir ergin olmama durumundan kurtulmasıdır. Bu ergin olmayış durumu ise, insanın kendi aklını bir başkasının kılavuzluğuna başvurmaksızın kullanamamasıdır. İşte bu ergin olmayışa insan kendi suçu ile düşmüştür. Bunun nedenini de aklın kendisin-*

7) *Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği (RCD) Semineri Tebliğleri (9-11 Kasım 1967)*, Ankara. 1972.

de değil, fakat aklını başkasının kılavuzluğu ve yardımı olmaksızın kullanmak kararlılığını ve yürekliliğini göstermeyen insanda aramalıdır"[8] değerlendirmesini anımsamakta yarar var.

Aydınlanma düşüncesi, **Akıl, Birey** ve **Bilgi** diye "3" ana öğeye dayanıyor ve bunları kişisel ve toplumsal yaşamda ön plana çıkartıyordu.

Akıl: İnsanın evrenin sırlarını, yaşamın kurallarını ve karşılaştığı sorunları hiçbir baskı altında kalmaksızın ve başkasının aklına başvurmaksızın kendi aklı ile çözmesi ve davranması gerekir.

Birey: Bulunduğu topluluk/ulus, cemaat, ya da ümmet içinde kaybolmaması gereken bir kişilik demektir. Bu bağlamda bireyler kadar toplulukların da kişilikleri söz konusudur. Ancak kişilikler tarihsel süreçte oluştuğundan bunları saptamak için tarihsel verilere dayanılmalıdır.

Bilgi: Birey'in evrenin sırlarını, yaşamın kurallarını ve karşılaştığı sorunları çözmek isterken aklını kullanabilmesi, kendisine söylenenleri anlaması ya da yazılanları okuyup değerlendirebilmesi için eğitilmesi, bilgilendirilmesi, gerekir. Bilgi edinmenin en doğal, en etkin aracı da **dil** olduğuna göre, toplumsal/ulusal dil'in ve yazının her kesimden herkesin kolayca anlayabileceği ve yararlanacağı bir yalınlığa ve zenginliğe kavuşturulması kaçınılmazdır.

Bu olgular dikkate alındığında, **Mustafa Kemal**'in Sivas'tan Ankara'ya gelişinin ertesi 28 Aralık 1919 günü, girişilecek Milli Mücadele'nin nedenlerini ve kurtuluş yollarını açıklamak amacıyla halka seslenen konuşmasında, ***"Fertler mütefekkir*** (düşünür) ***olmadıkça, kütleler istenilen istikamete herkes tarafından iyi veya fena istikametlere sevk olunabilir. Kendini kurtarabilmek için her ferdin mukadderatıyla bizzat ilgilenmesi lazımdır"*** demesi dikkati çekmektedir.[9] Bilindiği gibi O, da-

8) **Kant**, ***Seçilmiş Yazılar***, çev. **Nejat Bozkurt**, İstanbul, 1984, s.213.
9) ASD, II, s.11.

ha sonraki yıllarda bu düşüncesini, ***"Hayatta en hakiki mürşit ilimdir"*** ve ***"İlim ve fen nerede ise oradan alacağız ve her millet ferdinin kafasına koyacağız"***[10] diyerek daha çarpıcı biçimde vurgulamıştı.

Orta Asya döneminde yaşanmış uzun bir tarihleri ve kendilerine özgü abece'leri olan Türkler, İslam dünyası içinde yer alınca geçmişle olan ilişkilerini ve bazı özelliklerini giderek yitirmişlerdi. **Gök Tanrı** ya da **Şamanizm** inancı yerini İslamiyet'e bırakırken Orta Asya döneminde kullanılan **Göktürk/Orhon** ve **Uygur abeceleri** de terk edilerek Arapça asıllı ama İranlılar tarafından geliştirilen yeni bir abece kabul edilmişti. Ünlü harflerin çok az olduğu ve aynı ses için değişik simgelerin kullanıldığı bu abece ile yazılanları okumak ya da düşünceyi yazıya aktarmak çok güç olup uzun yıllar alıyordu. O nedenle **okur-yazar** nitelemesi, belli bir bilgi dağarcığına sahip olmak anlamına geliyordu. Osmanlı İmparatorluğu döneminde başlıca öğretim kurumu olan medreselerde önceleri dini eğitim öğretim yanında matematik, tıp, astronomi ve felsefe gibi bilimler de okutulurken, 16. yüzyıl sonlarından başlayarak bunların programlardan çıkartılması, doğal olarak bilim ve bilgi düzeyinin düşmesine yol açmıştı. Okullaşma ya da okur yazar oranının çok düşük olması yanında, medreselere yalnızca erkek çocukların alınması ve kız çocuklara **Kur'an** öğrenimi dışında bilimsel bir öğretimin yaptırılmaması, toplumun yarısını oluşturan kadınların kendi algılamaları gücünde yalnız bırakılarak bilginin tabana yayılmasını engelleyen etkenlerden olmuştu. Bu davranışta da, eğitim/öğretim konusunda kılavuz kabul edilen ***Kâbusname*** adlı esere uyulması büyük rol oynamıştı. Selçuklu Sultanı **Tuğrul** ve **Alparslan**'a tâbi olan Emirlerden **Keykâvus bin İskender**'in, kendisinden sonra başa geçecek oğluna devlet yönetimi hakkında bilgiler vermek amacıyla 1082'de yazdığı ***Nasihatnâme*** türündeki bu kitap, yaygınlık kazanmış ve

10) ASD.

5 kez Türkçeye çevrilmişti. ***Kâbusname***'de çocukların eğitim ve öğretiminden söz edilirken, kız çocuklara yazı öğretilmesinin sakıncalı olduğu vurgulanarak şöyle deniliyordu: *"Kız çocuklar da bir kadın öğretmenin elinden Kur'an okumayı, İslamın esaslarını öğrenmelidir. Fakat onlara yazı öğretilmemelidir. Çünkü arzu ve duygularını yazı ile başkalarına bildirebilirler."*[11]

Gerçi bilime sırt çevirmenin doğurduğu sakıncalar göz önüne alınarak 18. yüzyıl sonlarında Batı'da gelişen bilimlerin de okutulduğu okullar açılmıştı ama bu kez de işlenmemiş bir dil olarak bırakılan, dahası aşağılanan ve ikinci kez Arapça ile Farsçanın boyunduruğu altına girdiği için Osmanlıca adıyla başkalaşan Türkçenin çağdaş bilim ve teknolojinin kavram ve terimlerinden yoksun olduğu görülmüştü.

Ural/Altay dil grubu içinde yer alan Türkçe, Türklerin İslam dünyası içerisinde yer almasından sonra Arapça ve Farsçanın baskısı altında başkalaşmaya yüz tutmuştu. Bunda kutsal kitap Kur'an dilinin ve medreselerde kullanılan dil'in Arapça, sanat ve edebiyat dilinin de Farsça kabul edilmesinin büyük etkisi olmuştu. Bu durum Türkçenin göz ardı edilmesine ve dolayısıyla dilde ikilik sorununa yol açmıştı. **Kaşgarlı Mahmud**, 1072'de yazdığı ***Divan-ı Lügat-it-Türk*** adlı yapıtıyla Türkçenin zengin bir dil olduğunu göstermek istemişti ama kitap dolaşımının azlığı ve Anadolu Selçukluları bürokrasisinde görev alanların çoğunun İran kökenli olması sorunun gerektiğince algılanmasına olanak bırakmamıştı. Selçuklu Divanında Farsça kullanılması ve yazarlarla şairlerin eserlerini Farsça yazmaları halkın bilgi edinmesini ve merkezi yönetimin buyruklarını öğrenmesine olanak bırakmamıştı. Bu nedenle Selçuklu sultanına karşı ayaklanan **Karamanoğlu Mehmed Bey**, Konya'yı ele geçirdiğinde 13 Mayıs 1277'de, *"Bundan böyle Divanda, dergâhda, bârgâhda, meclisde ve meydanda Türkçeden başka dil kullanılmaya"* buyruğunu içe-

11) ***Kâbusname***, çev. **Mercimek Ahmed**, yayın. **Orhan Şaik Gökyay**, İstanbul, 1964-1974, Bâb, 27.

ren bir ferman yayımlamıştı. Ne ki bu ferman Türkçenin bağımsızlığını sağlayamamış ve Beylikler döneminden sonra geçerliliğini yitirdiğinden, Türkçe 15. yüzyıl sonlarında yeniden Arapça ve Farsça karışımı Osmanlıcaya dönüşmüştü.

Tanzimat'ın ilanıyla medreseler dışında açılan yeni okullar için ders kitaplarının yazılmasına girişildiğinde gözardı edilmiş olan Türkçenin söz dağarcığının Batı'da gelişen bilimsel ve kültürel kavramları ve terimleri karşılamaktan yoksun olduğu görülmüştü. Bu acı gerçek dil konusuna eğilmek, halkın konuştuğu Türkçe ile yapay dil Osmanlıca arasındaki farkı gidermek ve dili gerekli terimlerle zenginleştirmek zorunluluğunu göstermişti. Muhafazakâr sayılan **Ahmet Cevdet Paşa** bile ünlü ***Tarih-i Cevdet***'i ağdalı Osmanlıca yerine herkesin anlayabileceği bir dille yazmak gereğini duymuştu. 1876 Meşrutiyeti ilan edilirken Anayasa'da resmi dil olarak neye yer verileceği tartışmalara neden olmuş, sonunda devlet memuru olacak Osmanlı uyruklarının devletin resmi dili olan Türkçe bilmelerinin gerektiğini belirten bir hüküm konulmakla yetinilmişti. Mebuslar Meclisi'ne başkan seçilen **Ahmet Vefik Paşa**, Osmanlıcayı Türk dillerinin bir kolu olarak kabul ettiği için sözlüğüne ***Lehçe-i Osmanî*** adını koymuştu. Buna karşın, Türkçenin ilk büyük sözlüğü olan ***Kâmus-ı Türkî*** yazarı **Şemsettin Sami**, ***"Malum ya biz Turanlıyız, lisanımız da Turanlıdır; Hint-Avrupaî değildir. İşte onun için bizim de Araplar, Fransızlar ve bütün Avrupalılar gibi evvela kendi anadilimize müracaat etmemiz lazım"*** diyor; ancak Türkçenin işlenip geliştirilmesi ve zenginleştirilme gerektiğini vurguluyordu.[12] Ayrıca izlenmesi gereken ilkeyi de, ***"Dilimizi sadeleştirelim, dilimizi Türkçeleştirelim diye bağırmaktan vazgeçmeyeceğiz"*** diye özetliyordu.[13]

---

12) "Makale-i Mahsusa", *İkdam*, 14 Şubat 1901.

13) "Edebiyat-ı Müstakbelemiz", *Sabah*'tan aktaran **David Kushner**, ***Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu***, çev. **Türet-Ertem**, İstanbul, 1979, s.109.

Şemsettin Sami gibi dilin Arapça-Farsça kural ve sözcüklerden arındırılmasını isteyenlerden biri de **Necip Asım Yazıksız** idi. ***Ural-Altay Lisanları*** ve ***En Eski Türk Yazısı*** adlı araştırmalarıyla tanınan **Yazıksız,** dili zenginleştirmek için halk ağzından derlemeler yapılmasını, Türkçe kurallara uyularak yeni sözcükler türetilmesini ve Orta Asya Türk lehçelerinden de yararlanılmasını öneriyordu.[14]

Buna karşılık **Tevfik Fikret**'in yönettiği *Servetifünun* dergisi etrafında toplanarak **Edebiyat-ı Cedide** denen bir akımın öncüsü olan **Halit Ziya Uşaklıgil, Cenap Şehabettin** ve **Hüseyin Cahit Yalçın**'ın da aralarında bulunduğu yazarlar, dilin Arapça-Farsça sözcüklerden arındırılmamasını savunuyorlardı.

Bu tartışmalar sürerken İkinci Meşrutiyet döneminde doğan Türkçülük akımının da etkisiyle *Genç Kalemler* dergisi çerçevesinde toplanan genç yazarların girişimiyle Türkçenin yalınlaştırılması sürecinde yeni bir döneme girilmişti. **Ömer Seyfettin,** Ocak 1910'da **Ali Canip Yöntem**'e yazdığı mektupta, ***"Arapça Farsça terkiplerin hiç lüzumu yoktur, bunlar ancak süs içindir. Kimin teşhir edilecek fikri yoksa bunları çok kullanmıştır"*** dedikten sonra, ***"Geliniz Ali Canip Bey, edebiyatta, lisanda bir ihtilal vücuda getirelim"*** çağrısında bulunmuştu. *Genç Kalemler* böylece oluşmuş ve derginin amacı **Yeni lisan** olarak saptanmıştı.[15]

"Güzel dil Türkçe bize/ Başka dil gece bize/ İstanbul konuşması/ En saf en ince bize" diye seslenen **Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin**'e yakın bir anlayışla Türkiye'nin ulusal dilinin İstanbul Türkçesi olması gerektiğini belirtiyor, ancak orada da iki ayrı dil konuşulduğunu anımsatarak çıkar yolun, konuşma dilini yazı diline dönüştürmek olduğunu savunuyordu. Batı kökenli terimlerin hepsine Türkçe karşılık bulunamayacağından Fransızca ve Rusça

14) **Kushner,** s.117 vd.
15) **Ömer Seyfettin,** ***"Yeni Lisan" Dil Konusunda Yazılar,*** Bilgi Yayınevi, Ankara, 1989.

yerine Arapça ve Farsçadan yararlanılmasını daha sağlıklı görüyordu. Bu amaçla Arapçaya dayanarak **kültür** kavramına karşılık **hars, psikoloji**'ye karşılık **ruhiyat** ve **sosyoloji**'ye karşılık **içtimaiyat** sözcüklerini türetmişti. Böylece İmparatorluğu kurtaracak ana siyaset diye savunduğu **Türkleşmek-İslamlaşmak-Muasırlaşmak** sentezine koşut olarak dilde de, **yeni kavramlar yüzyılın, terimler ümmetin, sözcükler milletin** diye özetlenecek bir formül üzerinde karar kılmıştı.[16] **Gökalp**'in görüşlerine önem veren **Atatürk** onun bu üç ayaklı formülünden İslamlaşmak boyutunu benimsemeyecekti.

Okuma yazma oranının çok düşük olduğu toplumda, Osmanlıca diye adlandırılan yapay dilin **ulema** ve **ehl-i örf** denen yönetici gruplar dışında geniş halk kitlelerince anlaşılamaz olması bilgi edinme olanaklarını büyük ölçüde kısıtlamıştı. Sorunun bu yönüne değinen **Ali Suavi**, haklı olarak, *"Hiç bir adam bir kere ele alıp okuyup anlamadığı şeyi bir daha ele alıp okur mu?"* diye sormuştu.

Sorunlar giderek yoğunlaşınca, kullanılan abece'nin düzeltilip yazımın kolaylaştırılması sorununa eğilmek zorunluluğu da belirmişti. **Alfabenin ıslahı** diye nitelenen tartışmalarda dikkati çeken, harfleri sağ'dan sol'a doğru değil de sağ'dan sol'a, ya da birbirinden ayrı ayrı yazmak gibi önerilerde bulunulurken, bunun yetersiz kalacağı belirtilerek Latinceye dayalı yeni bir abece'nin savunulmasıdır. Bu konuda ilk öneri, ***L'alphabet Europeen applique aux langues Asiatique*** (Asyatik Dillere Uygulanabilecek Avrupa Alfabesi) adlı kitabın yazarı Fransız dilbilimci **François Volney** (1757-1820) tarafından yapılmıştı. Darülfünun Müdürü **Tahsin Hoca**, bir çözüm olarak harflerin Latincede olduğu gibi soldan sağa doğru yazılmasını önerirken, Azerbeycanlı **Feth Ali**, harflerin ıslahı'nı içeren bir tasarı sunmuştu. Ancak **Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye**, bu tasarıyı, o zamana kadar yazılmış olan İslami yapıtların unutulmasına yol açar kuşkusuyla sakınca-

16) **Hilmi Ziya Ülken**, ***Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi***, İstanbul, 1966, s.521.

lı bulmuştu. Bunun üzerine **Feth Ali, Volney** gibi Latin abecesinin kabul edilmesini öneren bir rapor hazırlayarak Sadrazam **Âli Paşa**'ya göndermişse de bundan da sonuç alınamamıştı. Böyle olmasına karşın yazım kurallarında bazı değişiklikler yapmanın zorunlu olduğu anlaşıldığı için bunu sağlayacak 2 yöntem önerilmişti: Harflerin ünlü olarak okunacağını belirlemek amacıyla üzerlerine konan **hareke** denen işaretlerin sayısını artırmak ya da harfleri birleştirmeden ayrı ayrı yazarak (**huruf-ı munfasıla**) gereken ünlü işaretlerini yerinde belirlemek. Ne ki artacak işaretlerin ve **huruf-ı munfasıla**'nın yeni karışıklıklara yol açacağı kuşkusuzdu. Nitekim Birinci Dünya Savaşı öncesinde Harbiye Nazırı **Enver Paşa**'nın ordu yazışmalarında kullanmak için yürürlüğe koyduğu **huruf-ı munfasıla**, büyük anlaşmazlıklara yol açtığı için kısa süre sonra bundan vazgeçilmişti.[17]

Böylece Latinceye dayalı yeni bir abece'nin kabul edilmesi görüşü giderek yaygınlaşmıştı. 1914'te yayımına başlanan *Hürriyet-i Fikriye* dergisinde yazarının adı belirtilmeyen "Latin Harfleri" başlıklı yazı dizisinde şöyle deniliyordu:

"Bugünkü elifbamızın faide-i içtimaiye (toplumsal yarar) *noktasından iflası artık tahakkuk etmiştir. Harflerimizin ve binnetice imlâmızın o bitmez, tükenmez güçlüklerini, kusurlarını en muhafazakâr olanlar bile itiraf ediyorlar. Herkes, ıslâh, tâdil* (değiştirme) *taraftarı! Fakat bunda da efkâr derece derece tebeddül etmektedir* (değişmektedir). *Biz de sürecek olan birkaç makalemizde... Latin harflerinin kabulü vücubunu* (gerektiğini) *isbat-ı cür'et dâiyyesinde* (kanıtlamak cesaret ve iddiasında) *bulunuyoruz...*

Osmanlı ülkesinde kemal-i cesaretle iddia edebiliriz ki okuyup yazmak memurin sınıfına münhasır gibidir... Ufak memurlar, kâtipler, hocalar, bu adedi fazlasıyla doldururlar. Memurlar ise kapalı, muhtelit (karışık) *bir lisan kullanırlar, avam ve esnaf bunları anlamaz."*

17) **Fevziye Abdullah Tansel**, "Arap Harflerinin Islahı ve Değiştirilmesi Hakkında İlk Teşebbüsler ve Neticeleri", T.T. Kurumu, *Belleten, c.XVII*, sa. 66 (1953), s.223-249.

Osmanlı ülkesinin bu durumuna karşılık Müslüman Boşnakların Latin harflerini kullandıklarını, Arnavutluk'ta ve Siyam'da da Latin abecesinin kabul edilmesiyle bu abecenin İslam dünyasında yaygınlık kazandığını anımsatan yazar, Kur'an'ın da **Ziya Gökalp** ve **Mehmet Emin Yurdakul** gibi şairlerce Türkçeye çevrilebileceğini belirtiyordu.[18] O yıllarda İttihat ve Terakki Partisi kurucularından **İbrahim Temo**, Latin harflerinin alınmasından yana olduğu için **Latinci Temo** lakabıyla anılır olmuş, **Kılıçzade Hakkı** ile **Hüseyin Cahit Yalçın** da Latin abecesinin kabulünü istemeye başlamışlardı.

Osmanlıcanın sadeleştirilerek konuşma ve yazı dilleri arasındaki kopukluğun giderilmesi ve abece'nin ıslahı tartışmalarının yaygınlaştığı yıllarda öğrenimini sürdüren **Mustafa Kemal**, daha askeri okul öğrencisi iken bu sorunlarla yakından ilgilenmeye başlamıştı. O yıllarda Selanik'te yayımlanmakta olan ve yalın (terkipsiz) bir dil kullanmaya özen gösteren *Çocuklara Rehber* adlı derginin okuyucuları arasında olması ve dergice düzenlenen yarışmalara katılması bunu kanıtlamaktadır.[19] İkinci Meşrutiyet döneminde dil ve abece tartışmaları daha büyük boyutlara ulaşırken, **Mustafa Kemal**'de artık bir dil bilinci oluşmuştu. Bunda, okuduğu kitapların, özellikle de Türk tarihinin ve dilinin çok eskilere dayandığını gösteren **Mustafa Celalettin** ile **Necip Asım Yazıksız**'ın yapıtlarının büyük katkısı vardı. Böylece **dil** konusunda izlenmesi gereken yöntemi daha Birinci Dünya Savaşı yıllarında belirlemişti. XVI. Kolordu Komutanı olarak bulunduğu Silvan'da Türkçü olarak tanınan **M. Emin Yurdakul** ile **Edebiyat-ı Cedide**'ci **Tevfik Fikret**'in şiirlerini karşılaştırması sonunda vardığı kararı 16 Aralık 1916'da *Anı Defteri*'ne şu sözlerle geçirmişti:

---

18) **Zeki Arıkan,** "Latin Harfleri", ***Atatürk Yolu***, c. II, sa. 5 (1990), s.1-19.

19) **Ali Ulvi Elöve,** "**Mustafa Kemal** Selanik Rüştü Askeri Mektebi Talebesi İken", *Uludağ*. Sayı 18.

"Yemekten evvel Emin Bey'in (**Yurdakul**) *Türkçe Şiirler'iyle Fikret'in Rübab-ı Şikeste'sinden aynı zeminde bazı parçalar okuyarak bir mukayese yapmak istedim. İkisi de başka başka güzel. Ancak Türkçe olanda da diğerinde de aynı derecede Arapça, Farsça kelimat var. Fark, biri parmak hesabı (hece vezni), diğeri değil."*[20]

Onun **Cumhuriyet**'in ilanından sonra dil konusunda izleyeceği yol artık belli olmuş demekti. Öte yandan öğretim yılları boyunca Almanca ve Fransızca dersler alan **Mustafa Kemal** Harp Okulu'ndan mezun olan çağdaşları gibi Latin abecesini yakından öğrenmişti. Üstelik bununla da yetinmeyerek yabancı tanıdıklarına Fransız abecesi kullanarak Türkçe mektuplar yazmıştı. Sofya Ataşemiliteri iken bir arkadaşının eşi olan **Mm. Corinne**'e yazdığı 13 Mayıs 1914 tarihli Fransızca mektubun sonundaki notta Latin harflerini kullanmıştı. 28 Haziranda ise Fransızca seslendirmeye göre Türkçe okunması gereken ikinci mektupta şunları yazmıştı:

"Son mektouboun adeta Younanistanın kedj enlerde Turquaya yapdıgı protestationa benzeyor. İnssan boundan sonra artık moutlaka mouharebe oladjak izan ider. Fakate, netidje, tahmin oloundugou guibi djikmaya bilir."[21]

Latinceye dayalı bir abece'ye yöneliş Erzurum Kongresi günlerinde karar aşamasına gelmişti. **Mustafa Kemal**, Kongre ertesinde aydınlanma ve kültür alanında yapılması gereken dönüşümleri **Mazhar Müfit Kansu**'ya not ettirirken 5. sıraya **Latin harflerinin kabulü**'nü yazdırarak yeni bir abece'nin alınmasını zorunlu gördüğünü açıklamıştı.[22] Ancak bunun için uygun zamanın gelmesini beklemek gerekiyordu. Bu nedenle **Hüseyin Cahit Yalçın** kendisine, *"Ulusa Latin harflerini kabul ettiriniz"* önerisinde

20) **Şükrü Sezer**, *Atatürk'ün Hatıra Defteri*, Ankara, 1972, s.86.
21) **Melda Özverim**, *Mustafa Kemal ve Corinne Lütfü-Bir Dostluğun Öyküsü*, İstanbul, 1998, s.23 vd.
22) *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Ankara. 1966, s.130.

bulunduğunda, ***"Henüz bu hususta kimseye söz veremem. Daha beklemeye mecburum"*** yanıtını vermişti.[23]

Gerçekte de 1923'te abece değişikliği zamanının henüz gelmediği anlaşılmıştı. Şubat ayında İzmir'de toplanan **Türkiye İktisat Kongresi**'nde abece'nin değiştirilmesi için verilen önergeyi, Başkan **Kâzım Karabekir**, memleketin altüst olacağı, yabancıların Türkleri Hıristiyan olmakla suçlayacakları savıyla oya bile sunmamıştı.[24] Türklerin İslam kültürü içinde yer almaları, Türkçede olduğu gibi tarih anlayışında da büyük bir değişikliğe daha doğrusu bir kopukluğa yol açmıştı. Kolaylıkla kabul edileceği gibi, bilim mi sanat mı olduğu tartışılan **tarih**, değişik açılardan bireyi, toplumu ve devleti/yönetimi ilgilendiren bir önem taşımaktadır. Birey açısından, öncelikle kendi geçmişini, olayların içyüzünü öğrenme olanağı vermekte, ikinci aşamada bilgi artırıcı bir işlev görmekte, mesleğe, felsefi düşüncelere, dine ve ideolojiye ilişkin görüşlere destek olmaktadır. Bunların dışında yöneticilere, politikacılara, bilim adamlarına geçmişteki olgular ışığında bugünü daha iyi anlamayı, gelecek için görüş bildirmeyi sağlayan verileri içermektedir. Toplum açısından bakıldığında ise toplumu/ulusu oluşturan, toplumsal kültürü ve kimliği belirleyen bir temel öğe, zorunlu bir süreç olarak değer kazanmaktadır. Devlet/yönetim için de tarih, sürekliliği ya da değişme ve gelişmeleri belirlemede başvurulan ana kaynaktır. Kurumlar, uluslar ve devletlerarası ilişkileri saptamada tarihsel geçmişten yararlanılır. Bunların dışında, yönetimi, sistemi, rejimi benimsetmek için de bir araç olarak kullanılabilir.

Tarihsel geçmişlerinin çok gerilere dayanmasına karşın Türklerde sözlü anlatımın yeğlenerek yazıya önem verilmemesi nedeniyle tarih yazıcılığı çok geç başlamıştı. Öyle ki, çok kullanılan bir nitelemeyle, arka arkaya devletler kuran Türkler kendi devletlerinin tarihini yazmayı ihmal etmişlerdi. İslam dün-

23) **Falih Rıfkı Atay**, "Yeni Yazı", *Türk Dili*, Ağustos 1953.
24) *Hâkimiyet-i Milliye*, 5 Mart 1923.

yasına girildikten sonra da İran kökenli manzum anlatım şekli olan ***Şehname*** türü ile Arapların olayları yıllara göre sıralamaya dayanan **zaman-dizisel/kronolojik** tarih yazıcılığı esas alınmıştı. Devletin 14. yüzyıl başında kurulmasına karşın, günümüze ulaşan ilk Osmanlı tarihinin, **Ahmedî**'nin Fetret döneminde ***Şehname*** türünde kaleme aldığı ***İskendernâme***'sinin sonundaki özet bölümden ibaret olması bu üşengenliğin sonucudur. Gerçi onu izleyen yıllarda olayların n
meyi düşünmeksizin hikâye edici türde bir tarih yazıcılığı doğmuştu ama bunun ümmet anlayışına dayanan bir saray ve hanedan tarihçiliği olduğunun vurgulanması gerekir. İlk dönem Osmanlı tarihçiliğinin bir başka özelliği, yazarların yapıtlarını saray çevresi ve yüksek rütbeli görevlilerinden gelen istekler üzerine ya da belli bir kişiye sunmak amacıyla kaleme almış olmalarıdır. Bu da tarih yazarının olayları yansız bir gözle aktarmasını daha başlangıçta büyük ölçüde engellemiştir. 18. yüzyıla kadar basımevinin bulunmaması ya da o dönemden sonra basılan kitapların azlığı da tarihsel bilginin topluma yayılmasını güçleştirmiştir. Saray çevresinde yoğunlaşan bu tarihçilik 17. yüzyılın ikinci yarısında **Vak'anüvistlik** denen resmi devlet tarihçiliğine dönüşmüştür. Ancak tarih, bir uzmanlık alanı sayılmadığından bu göreve atanacaklar için hiçbir nitelik ya da koşul öngörülmemiştir.[25]

Asıl önemlisi, zamanında yazılmış yapıtların azlığı ve **ümmetçi** anlayışın etkisiyle, İslamiyet'ten önceki Türk tarihi hakkındaki bilgilerin giderek unutulması ve büyük bir kopuşun meydana gelmesidir. Batıda Orta Asya dönemi Türk tarihini aydınlatan araştırmalar ve yayınlar yapılırken Osmanlı bilim dünyası kendi dar kozasına kapalı kaldığı için **Süleyman Paşa**'nın Harp Okulu için ders kitabı olarak hazırladığı ***Tarih-i Âlem***'in basıldığı ve **Mustafa Celalettin**'in ***Les Turcs anciens et modernes*** (Eski ve Yeni Türkler) adlı eserinin yayımlandığı 1870'li yıllara kadar Orta Asya Türk tarihinden haberdar olmamıştı.

25) **Bekir Kütükoğlu**, ***"Vekayinüvis" İslam Ansiklopedisi.***

Osmanlı tarih yazıcılığı, kendisinin de bir vak'anüvis olmasına karşın Avrupa'daki gelişmelerden esinlenen **Ahmet Cevdet Paşa**'dan başlayarak **nedenselci** tarih anlayışına yönelmişti. Fransız Devrimiyle birlikte Avrupa'ya yayılan **ulusçuluk** akımının da etkisiyle **ümmetçilik** anlayışı zayıflar ve **Türkçülük** akımı filizlenirken tarih alanında da ulusallık eğilimleri doğmuştu. **Türk Derneği**, **Türk Yurdu** ve **Türk Ocağı** adlarıyla kurulan dernekler, geleneksel Osmanlı tarih yazıcılığından kopmayı simgeler. Aynı zamanda tarih alanında da örgütlenme ve bilimsel yöntemleri kullanma gibi iki önemli atılım görülür. 1909'da **Tarih-i Osmanî Encümeni**, efsanelerden uzak bir Osmanlı tarihi yazabilmek için gereken belgeleri toplamak ve yazılacak konuları uzmanlık alanlarına göre üyeler arasında paylaşmak amacıyla kurulmuştu. Kurul ilk aşamada ***Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*** adı verilen bir dergi yayımlamış ve Osmanlı İmparatorluğu'nun efsanelerden arındırılmış tarihini yazmaya başlamıştı. Buna koşut olarak İstanbul Üniversitesi'nde (Darülfünun) **tarih**'te uygulanması gereken yöntemle ilgili ders ve seminerlere yer verilmişti. Ne ki bu girişimlere karşın ümmetçi tarih anlayışı etkisini sürdürmüştü. **Şehabettin Süleyman** 1915'te dönemin tarih yazıcılığını şöyle eleştirmişti:

"Tarihsel geçmişin başlangıçları gerçek boyutlarıyla gösterilememiş, boş efsaneler ve hikâyelerin yarı karanlık gölgesinde bozulup kalmıştır. Ne zaman biz bundan vazgeçeceğiz? Ne zaman biz gerçek nedenleriyle tarihimizi başlangıçtan bugüne kadar kemiren hastalıklar ve illetleri görecek, anlayacak, yalnızca olayları yazmaktan, duacılıktan, her girişimin nedenlerini bilinmezliğe bağlamaktan uzaklaşacağız."[26]

Osmanlı tarih yazıcılığında bilimselliğe doğru girişimler olurken Batılı araştırmacıların Orta Asya ve Türk tarihine ilişkin yayınları Osmanlı dünyasında da yankılar uyandırmaya başlamış-

26) ***Osmanlılıkta Vehime-i Mes'uliyet*** (Sorumluluk Kuşkusu), s. 42.

tı. Fransız tarihçisi **Leon Cahun**'un Asya'da yaptığı incelemelere dayanarak 1873'de yayımladığı ***Introduction a l'histoire de l'Asie Turcs et mongoles. Origine touranienne de l'idiom qui a precede de langues arienne*** (Türk ve Mongol Tarihine Giriş. Arien dillerin öncüsü olan lehçenin Turanî Menşei) ve 1876'da çıkan ***La Banniere Bleue*** (Mavi Sancak) adlı kitapları genç Osmanlı aydınları üzerinde büyük etki yaratmıştı. **Necip Asım**'ın 1912'de ***Gök Sancak*** adıyla Türkçeye çevirdiği bu eser Milliyetçi/Türkçü ve Turancı sayılanların başucu kitabı olmuştu. Bu nedenle 1933'te **Galip Bahtiyar** tarafından ***Gök Bayrak*** adıyla ikinci çevirisi yapılmıştı.

Meşrutiyet dönemde Türk milliyetçilerini etkileyen Batılı yayınlardan biri de İslamiyet öncesinde çok geniş bir Türk tarihinin ve uygarlığının var olduğunu sergileyen, **Deguignes**'in, ***Histoire generale des Turcs, des Mongols et des autres tartares occidentaux avant et depuis Jesus-Christ jusq'a present*** (Türklerin, Mongolların ve öteki batı Tatarlarının, İsa'nın doğumu öncesinden Günümüze Kadar olan Genel Tarihleri) adlı kitabı olmuştu. Ancak söz konusu kitap yayımlanmasından yaklaşık iki yüzyıl sonra Osmanlı aydınlarının dikkatini çekebilmişti. **Hüseyin Cahit Yalçın**'ın, ***Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Tatarların Tarih-i Umumisi*** adıyla yaptığı çeviri de **Cumhuriyet**'in ilk yılında, 1924'te basılabilmişti.

Mustafa Kemal, öğrenimini İslam öncesi Türk tarihi hakkında yeni bilgilerin öğrenildiği yıllar içinde tamamlamıştı. Kendisinin de belirttiği gibi Manastır Askeri İdadisi'nde okurken derslerinde Fransız devriminden ve Avrupa'daki düşün hareketlerinden bahseden Tarih öğretmeni **Mehmet Tevfik Bilge**'nin etkisiyle **tarih**'e büyük ilgi duymuştu. Öğrenciliği sırasında tuttuğu not defterleri, durmaksızın tarih kitapları okuduğunu ve tarihteki önemli savaşlar, ünlü komutanlar, devlet adamları hakkında kısa ama özgün bilgiler topladığını göstermektedir. Örneğin o defterlerde **Pargalı İbrahim**, **Merzifonlu Kara Mustafa** ya

da **Humbaracı Ahmet Paşa** hakkında notlar ve İkinci Viyana Kuşatması ile 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'na ilişkin değerlendirmeler büyük yer tutmaktadır. **Napoleon Bonaparte, Helmuth Moltke** gibi ünlü komutanların hayatlarını, 1870-1871 Fransa-Almanya ve 1905 Japonya-Rusya savaşlarının ayrıntılarını belirtmesi de **Mustafa Kemal**'in söz konusu savaşları bir tarih araştırması olarak ele aldığını göstermektedir. Bu arada bağımsız ancak Fransa ve Avusturya'ya göre güçsüz olan Prusya'nın 1870'li yılların dâhisi olarak nitelediği **Moltke** sayesinde 10 yıl içinde ön safa geçmesini sağlayan savaşların ayrıntılarını da vermekte,[27] 1905 Rus-Japon savaşından söz ederken de Japonların cengâver bir toplum olduğunu, 1894'ten beri Ruslardan öç almak istediklerini ve kara ordusu ile donanmanın işbirliği sayesinde zafer kazandıklarını vurgulamaktadır. Bunları anlatırken Japon Başkomutanının gösterdiği direnci, **Yavuz Selim**'in **Çaldıran** savaşında soğukkanlılığını kaybetmemesine ve **Plevne** savunmasına benzetmesi ise tarihsel olayları çok geniş açıdan değerlendirdiğini kanıtlamaktadır.[28] **Mustafa Kemal**, 1897 Türk-Yunan savaşı başladığında gönüllü olarak savaşa katılmak istemiş fakat henüz 16 yaşında olduğundan başvurusu kabul edilmemişti. Ama daha sonraki yıllarda **Dömeke** zaferine rağmen Osmanlı devletine bir yarar sağlamayan bu savaşın eleştirisel bir tarihçesini yazmıştı.[29]

Mustafa Kemal, tarih'in sağlıklı belgelere dayanılarak yazılması gerektiğini savunuyordu. Bu nedenle, Trablusgarp'ta savaşırken 22 Temmuz 1912'de emrindeki komutanlara hitaben yayımladığı genelgede, gelecekte Türk-İtalyan savaşı tarihinin yazılmasında esas kaynağın savaşa katılanların bilgileri ve görüşleri olacağını vurgulayarak, herkesin özet ama maddi esaslara dayalı birer **muhtıra** hazırlamasını istemişti. Böyle bir muhtıranın neleri içermesi gerektiğini ayrıntılarıyla belirtirken de *"**Muhtıralarda***

27) ***Atatürk'ün Not Defterleri. IV***, Ankara, 2005, s.61-244.
28) ***Atatürk'ün Not Defterleri, II***, Ankara, 2004, s.28.
29) ***Atatürk'ün Not Defterleri, IV.***

hakikate sadık kalmak insanlık ve hakikatperestlikten uzaklaşılamayacağı tabiidir" diye gerçeğe bağlı kalınmasını dilemişti.[30] Çanakkale'de Anafartalar Cephesi Komutanı olarak yönettiği savaşları da ***Anafartalar Muharebatına Ait Tarihçe*** başlığıyla belgelemişti. Bunu yazarken **tarih**'in önemini şöyle dile getirmişti:

"Tarih, ne güzel aynadır. İnsanlar, bahusus (özellikle) ***ahlâkta mütekâmil*** (gelişmiş) ***olmayan kavimler en büyük mukaddesat karşısında bile hasis hissiyata tâbi olmaktan men-i nefs edemiyor*** (kendini alıkoyamıyor). ***Tarihin sinesine geçen büyük hadisatta, bu hadiseler içinde âmil ve fail*** (etken ve özne) ***olanların etvar ve harekâtı onların ahlâk seciyelerini ne bariz*** (belirgin) ***gösterir!"***[31]

Atatürk'ün öğrencilik yıllarından başlayan tarih sevgisi, ilgisinin ve bilgisinin genişlemesi sonucunda bir **tarih bilinci**'ne dönüşür. Bu bilinç olayları tarihsel gelişimi içinde görüp neden ve sonuçlarıyla değerlendirecek bir tarih kültürüne ve öncüsü olduğu **devrim**'e dayanak olacaktır. Bütün bunların ötesinde, Türk tarihini ve kültürünü gerçek boyutları ve içeriğiyle ortaya çıkartmayı amaç edinen bir **Tarih Tezi**'ne de yol açacaktır.

Türklerin **Attila** döneminden başlayarak güçlü ordularıyla Avrupa içlerine saldırmaları, İslamiyete geçişten sonra Orta Asya dönemiyle göbek bağlarını kesmeleri ve Osmanlı devletinin arka arkaya kazandığı zaferlerle Viyana kapılarına dayanması Türklerin savaşmayı seven ama bilimsel ve teknik gelişmelerle ilgilenmeyen uygarlıktan yoksun bir kavim olduğu kanısını doğurmuştu. **Mustafa Kemal** işte bu yanlış algıyı değiştirmeye yönelmişti. Türk ulusunun **barbar** bir kavim olmadığını kanıtlamada kullanılacak en önemli kaynak da tarih olabilirdi. Bu nedenle, da-

---

30) ***Atatürk'ün Not Defterleri, X***, s.360 vd.; **Uluğ İğdemir**, ***Atatürk'ün Yaşamı, I, (1881-1918)***, Ankara, 1980, s.26.

31) **Uluğ İğdemir**, "**Atatürk**'ün Anafartalar Muharebelerine Ait Hatıraları", *Belleten*, 28 (1943), s.40 vd.

ha 1923 Eylülünde İstanbul Edebiyat Fakültesi'nce kendisine verilen **Onursal Profesörlük** belgesini sunmak için gelen heyetteki **Prof. Şemsettin Günaltay**'a, ***"Bundan böyle tarihçilerle çok konuşacağız"*** demişti.[32] Aynı günlerde bir yabancı gazetecinin sorusuna da şu yanıtı vermişti:

"Avrupa'da hâlâ Türk'ün her türlü ilerlemeye düşman bir adam olduğu, manevi yönden ve düşünce bakımından gelişmeye elverişli olmayan bir adam olduğu sanılmaktadır. Bu büyük bir yanılmadır. Bizi aşağı olmaya mahkûm bir topluluk tanımakla yetinmemiş olan Batı, yok olmamızı çabuklaştırmak için ne gerekirse yapmıştır."[33]

Türk Tarih Kurumu ve Tarih Çalışmaları

Çok geçmeden 1928 başlarında **Afet İnan**, kendisine Türklerin uygarlıktan yoksun ikinci derecede (*secondaire*) **sarı ırk**'tan olduklarını öne süren Fransızca bir coğrafya kitabındaki iddianın doğru olup olmadığını sorduğunda **Atatürk**, önce, ***"Hayır olamaz"*** demiş ama hemen arkasından, ***"Bunun üzerinde meşgul olalım; sen çalış!"*** diye eklemişti.[34] Tarih çalışmalarına yetkili bir kurul ve belirli bir programla yönelme işte bu kararla başlamıştı.

Batı'daki bu asılsız ve aşağılayıcı iddialara Türk tarihine dayanarak yanıt vermeye ilkönceleri **Türk Ocakları** çatısı altında başlanmış ve 23 Nisan 1930'daki Kurultay'da **Tarih Heyeti** adıyla özel bir kurul oluşturulmuştu. Heyetin başkanlığını Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Em.Kur.Alb. **Tevfik Bıyıklıoğlu**, ikinci başkanlıkları **Yusuf Akçura** ile **Samih Rıfat**,

---

32) **Şemsettin Günaltay**, "**Atatürk**'ün Tarihçiliği ve Fahri Profesörlüğü", *Belleten*, Sayı 10 (1939), s.273.

33) ***Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II***, Ankara, 19579 n, s.181.

34) ***Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları***, Yay. **Afet İnan**, Ankara, 1969, s.23 vd.

Genel Sekreterliği de Dr. **Reşit Galip** üstlenmişlerdi. Kurul ilk aşamada Türk uygarlığını her yönüyle ortaya çıkarmaya yarayacak temel özellikleri içeren ***Türk Tarihi'nin Anahatları*** adı verilen 606 sayfalık ortak bir kitap yayımlamıştı.[35] Sunuş yazısında, ***"Bu eserin gayesi, asırlarca çok haksız iftiralara uğratılmış, ilk medeniyetlerin kuruluşundaki hizmeti ve emekleri inkâr olunmuş Büyük Türk milletine, tarihi hakikatlere dayanan şerefli mazisini hatırlatmaktır"*** denilmesi bundan böyle Türk tarihinin bir bütün olarak inceleneceğini göstermişti.

Ancak çalışmalar ilerlediğinde **Tarih Heyeti**'nin bağımsız bir tüzel kişilik haline getirilmesinin gerekli olduğu anlaşılmıştı. Bu yüzden **Atatürk**'ün önerisiyle **Türk Ocakları**'nın **Cumhuriyet Halk Partisi**'ne katılma kararı almasının ardından, 15 Nisan 1931'de **Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti** adı verilen dernek kurulmuştu. İçişleri Bakanlığınca onaylanan dernek tüzüğünün ilk maddesinde şu hükme yer verilmişti:

"Türkiye Cumhuriyeti Reisi Gazi Mustafa Kemal Hazretlerinin, yüksek himayeleri altında ve Ankara şehrinde Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti adlı bir cemiyet kurulmuştur."

Derneğin yapacağı çalışmalar, *"ilmi müzakerelerde bulunmak, Türk tarihinin menbalarını* (kaynaklarını) *araştırıp bastırmak, Türk tarihinin aydınlatılmasına yarayacak vesika ve malzemeyi elde etmek için icap eden yerlere taharri* (araştırma) *ve keşif heyetleri göndermek ve Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin mesaisinin semeresini* (çalışması ürünlerini) *her türlü yollarla neşre çalışmak"* diye sıralanmıştı.

Bir bilim kurulu gibi çalışması öngörülen dernekte üye sayısı Fransız Akademisi'nde ve 1851'de kurulan Encümen-i Dâniş'te olduğu gibi 40 olarak sınırlandırılmıştı. 1935'te derneğin adı **Türk Tarih Kurumu**'na çevrilmiş ve çalışma alanı **Türk ve Türkiye Tarihi** olarak genişletilmişti.

35) Ayrıntı için bkz. **Semavi İyice**, "Türk Tarihinin Anahatları", *Belleten*, 128, s.509-526.

Atatürk'ün Avrupalılarca **L'Asie Mineure (Küçük Asya)** denen Anadolu tarihinin geçmiş dönemlerine önem vermesi, **Societe des Etudes Hittites et Asianiques (Hitit ve Asyanik Araştırmalar Derneği)** yöneticilerinin de ilgisini çekmiş ve 1931 Ocağında derneğin kurucusu ilan edilmişti. Bu nedenle de vefat ettiğinde derneğin yayın organı olan ***Revue Hittite Et Asianique***'in Ocak 1939 sayısı **Atatürk**'ün anısına sunulmuştu.[36]

Türk Tarihi Tahrir Cemiyeti, ilk iş olarak lise ve ortaokullar için 4 ciltten oluşan Tarih kitaplarının yazılmasını kararlaştırmış ve üyelerce yazılan bölümlerin Çankaya Köşkü'nde hep birlikte okunarak değerlendirilmesi uygun bulunmuştu. **Atatürk** bir ay kadar süren bu toplantılara başkanlık etmekle kalmamış bazı bölümlerin yazılmasını da üstlenmişti.[37] Onun kaleminden çıkan bölümlerde bilimsel verilere dayanan ve toplumbilimsel bir anlayışla çağdaş ve laik bir dünya görüşünün yansıtıldığı görülmektedir. Birinci ciltte (Tarih I), dinlerin ortaya çıkışı ve çok tanrıcılıktan tek tanrıcılığa geçiş sorununu anlattığı bölüm ile ikinci ciltte **Tuğrul Bey**'in Bağdad'a girişinden sonra Halife-Sultan ilişkilerini irdeleyen bölüm buna örnek olarak gösterilebilir.

Yaradılış ve dinlerin ortaya çıkışı sorununu ele alan **Atatürk**, şu değerlendirmeyi yapmıştı: *"Herhalde şunu kabul etmek lazımdır ki hayat, tabiat haricinden gelmiş değildir. Hayat, tıpkı suyun buhar olması, bazı cisimlerin billur haline geçmesi, hararet tesiriyle toprağın ısınması kabilinden zaruri bir tabiat hadisesidir ve husulü* (meydana çıkması) *için lazım olan tabii sebepler mevcut olduğu zaman kendiliğinden hasıl olmuştur."* Çok tanrıcılıktan **teslis** (*trinite*) tek tanrı inanışına geçiş sorununu anlatırken de, bu gelişmenin din adamlarının eğilimleri sonucunda gerçekleştiğini, *"Hayvanlardan ve tabiatın kuvvetlerinden yüzlerce Allahlara taptırmanın maskaralık olduğunu anlayan papazlar, bellibaşlı Allahları üçe indirmişlerdir: Baba (**Osiris**), Oğul*

36) *Tome V.*, Fascicule 34, Paris 1939: "Kamal Atatürk in piam Gratamoque Memoriam."
37) **İsmail Hakkı Uzunçarşılı**, "Türk Tarihi Yazılırken", *Belleten*, 10, s.348-353.

*(**Horüs**), Ana (**İsis**). Teslis denilen itikadın esası budur. Masum ve cahil insanları yüzlerce Allaha taptırmak veya Allahları muayyen gruplara toplamak ve en nihayet bir Allah kabul etmek, siyasetin doğurduğu neticeler"* olarak değerlendirmişti.

Serinin ikinci cildinde ise, Hunlar, İslam Tarihi ve Selçuklular dönemine ilişkin bazı bölümleri kaleme almıştı. Dernek üyelerince hazırlanan Türk ve İslam tarihine ait kısımlardaki anlatımı yanlış ve yetersiz bulunca Yalova'ya getirttiği bir "sandık" kitaptan yararlanarak bazı bölümleri özellikle de Peygamber Muhammed'in hayatı ve savaşları konularını yeniden yazmıştı.[38] Ancak tarih alanında çok dikkkatli davranmak gerektiğinden, şimdi yazılanların üzerinden çok geçmeden pişman olmamak için yazdıklarının mutlaka üyelerce okunup değerlendirilmesini istemişti.[39] Tarih olarak yazılanların gerçeği yansıtmasına büyük önem veren **Atatürk**, 1931 Ağustosunda Kurum Başkanlığına gönderdiği yazıda üyelerin uymaları gereken kuralları özdeyiş niteliğindeki şu sözlerle belirtmişti:

"Her şeyden evvel kendinizin dikkatle ve itina ile seçeceğiniz vesikalara dayanınız. Bu vesikalar üzerinde yapacağınız tetkikte her şeyden ve herkesten evvel kendi inisiyatifinizi ve milli süzgecinizi kullanınız. Sizi büyük hedefe ancak bu noktai nazarlarda (bakış açılarında) ***kıskanç olmak isal edebilir*** (ulaştırabilir). ***Yoksa dünyanın bin bir şarlatan ve bin bir milletin tarihşinas yaşayan sokak politikacılarının bâzicesi*** (oyuncağı) ***kalırsınız.***

Tarih yazmak, tarih yapmak kadar önemlidir. Yazan yapana sadık kalmazsa değişmeyen hakikat insanı şaşırtıcı bir hal alır."[40]

---

38) **Afet İnan**, *Atatürk'ten Mektuplar*, Ankara, 1981, s.20.

39) **Uluğ İğdemir**, *Cumhuriyet'in 50. Yılında Türk Tarih Kurumu*, Ankara, 1973, s.7-9.

40) **Fahri Çoker**, *Türk Tarih Kurumu. Kuruluş Amacı ve Çalışmaları*, Ankara, 1983, s.20 vd.

Yöntemle ilgili bu uyarı, bir sosyal bilim olan tarih araştırmalarında, **Durkheim** sosyolojisinden kaynaklanan **nedenselci tarih** anlayışının yeğlendiğini göstermektedir.

Bunların dışında **Tuğrul Bey**'in 1058'de Bağdat'a girişinden sonra Abbasi Halifesi **El-Kaim** ile ilişkilerini değerlendiren **Atatürk**, Halifeyi dini başkan olarak tanımasının Türk tarihi boyunca bazı sakıncalar doğurduğunu belirterek Hilafet ve laiklik sorununa yeni bir boyut getirmişti:

"Tuğrul Bey Halife'nin yanına girdi. Halife bir tahtta oturuyordu. Tuğrul başka bir taht üzerinde oturdu. Bir ferman okundu. Bu fermanla Halife, Tuğrul Bey'i bütün memleketin sahibi ve bütün Müslümanların yüksek hükümdarı ilan etti...

Tuğrul zamanında İslam âleminin idaresi resmen Türklere verilmiş oluyordu. Bütün Müslüman dünyası bir kül (bütün) ***kabul ediliyordu. Tuğrul, dini riyaseti kabul etmedi, laik bir devlet reisi kalmayı tercih etti; unvanı Sultan-ı İslam oldu. Dini riyaseti Halifeye bıraktı. Bu dini riyasetin kaldırılmaması hatasının, sonraları bütün Türk tarihinde acı ve yıkıcı akisleri görülmüştür."***[41]

Atatürk, söz konusu ders kitaplarının yazımı sırasında **tarih**'ten ne gibi dersler alınabileceği de üzerinde durmuş ve etrafındaki uzmanlara bu konuda ne düşündüklerini sormuştu. Kendisi devrimci bir anlayışla bu soruya şu yanıtı vermişti:

"İnsanların tarihten alabilecekleri mühim dikkat ve intibah dersleri, bence devletlerin umumiyetle siyasi kurumlarının teşekkülünde, bu kurumların mahiyetlerini değiştirmek ve bunların bozulma ve yok olmalarında müessir (etkili) ***olmuş olan sebepler ve âmillerin*** (etkenlerin) ***tetkikinden çıkan neticeler olmalıdır."***[42]

---

41) Anıtkabir Arşivi, **Şerafettin Turan**, ***Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar***, Ankara, 1982, Ek. 2.

42) **Muzaffer Göker**, "Atatürk'ün Huzurunda", *Belleten*, Sa.10, s.388.

Türk Tarih Tezi

Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin kurulması üzerine Milli Eğitim Bakanlığı 1932 Şubatında tarih öğretmenleri için hizmet içi bir kurs düzenlemişti. Ama daha sonra **Atatürk**'ün isteğiyle bunun Tarih Kurultayı'na (Kongre) dönüştürülmesi uygun görülmüştü. 2-11 Temmuz 1932 tarihlerinde toplanan ve Türk ve yabancı bilim adamlarıyla tarih öğretmenlerinin katıldığı kurultayda, genellikle Türk tarihinin Orta Asya dönemi ele alınmıştı. Bu arada **Türk Tarih Tezi** diye adlandırılan bir görüş de tartışılmıştı.

Batı'daki dil ve tarih çalışmalarından, bulgulardan esinlenerek hazırlanan ve sistemleştirilmemiş bazı görüş ve savlara dayanan bu tezin başlıca 2 teması vardı:

Türk uygarlığı, tarihin en eski uygarlıklarından biridir. Uygarlığın kökeni Orta Asya'dır, göçlerle batıya taşınmıştır. Arkeolojik kazılarda elde edilen bulgulara ve Batı'da yapılan yayınlarda ortaya atılan görüşlere ve göç olgusuna dayandırılan Tez, şu amaçlara yönelikti:

a) İslam kimliği içinde kaybolmuş, unutulmuş olan Türk tarihinin geçmişini ve Türk kimliğini ortaya çıkararak tarihsel bütünleşmeyi sağlamak. Bir başka anlatımla ulusal bağımsızlık savaşını kültür alanında da tamamlamak.

b) Ümmetçi anlayış yerine ulusal anlayışta bir tarih görüşünü egemen kılmak.

c) Türklerin uygarlıktan yoksun oldukları suçlamasının doğru olmadığını kanıtlamak için Türk'ü, Türklüğü ve Türk uygarlığını her yerde ve her alanda aramanın gerekli olduğunu göstermek.

ç) Anadolu üzerindeki sözde tarihsel iddiaların asılsızlığını kanıtlamak.[43]

43) **Şemsettin Günaltay**, "Türk Tarih Tezi", *Belleten*, 7-8 (1938), s.346-352; **Afet İnan**, "Atatürk ve Tarih Tezi", *Belleten*, III/10 (1948), s.243-246.

d) Türkçenin geçmişini eski söz dağarcığını ortaya çıkararak dil çalışmalarına yardımcı olmak.

Irkların birbirine eşit olmadığını savunan ve Türkleri **sarı ırk** grubundan sayan **Kont Gobineau** bile, bu kavimlerin 5.000 yıl önce **Turan** adlı eski yurtlarından çıktıklarından söz ediyordu. Cambridge Üniversitesi'nden **A.C. Haddon** da, ***Les races humaines et leur repartition Geografique*** (Toplumsal Irklar ve Onların Coğrafi Dağılımları) adlı yapıtında, Anadolu'da Neolitik uygarlıkları yaratanların brakisefal Akdeniz tipli olup, bu uygarlığı Batı Asya'dan Avrupa'ya ve Mısır üzerinden Afrika'ya yaydıklarını belirtiyordu.[44] ***L'Origine des Langues, des Religions et des Peuples*** (Dillerin, Dinlerin ve Halkların Kökeni) adlı kitabın yazarı Fransız **Hilaire de Barenton** ise bütün dillerin kökeninin Sümerce olduğunu öne sürüyordu. Yazar, kitabının yeni baskısını, ***A son excellence Atatürk, President de la Republique Turque. Hommage respctueux et souvenir reconnaissant*** (Türk Cumhuriyeti Başkanı Ekselans **Atatürk**'e, minnettarlık ve saygıyla takdim) diye imzalayarak sunmuştu.[45] Bu yayınların ve Macaristan'daki Türkoloji araştırmalarının etkisinde kalan kimi Türk aydınları da daha **Cumhuriyet**'ten önceki yıllarda Orta Asya'daki göç dalgalarından söz eder olmuşlardı. Bütün bunlar **Türk Tarih Tezi**'nin, bazı verilere dayanılarak ortaya atıldığını göstermektedir. Ünlü Macar Türkoloğu **Ligeti**'nin vurguladığı gibi, Orta Asya'dan göçler sorunu son derecede karışık olduğu için, gerek tarih gerekse dil konularında ortaya çıkan boşlukları ancak varsayımlarla doldurmak mümkün olmaktadır.[46]

Kurultaydan sonra bu tez doğrultusunda yapılan kimi yayınlarda ve çizilen göçler haritasında bazı aşırılıklara kaçıldığı yadsınamaz. Eski Orta Doğu uygarlıklarını yaratan topluluklarının tümünün Orta Asya'dan gelmiş olabilecekleri yolundaki varsayım

44) s.187.
45) ***Atatürk'ün Özel Kitaplığı***, Sıra no. 1568.
46) ***Bilinmeyen İç Asya***, s.351 vd..

tümüyle doğrulanmasa da, elde edilen bulgular coğrafyanın ve tarihin Anadolu'da kendine özgü bir kültür ve yeni bir toplum yarattığını göstermiştir. Böylece Türklerin Anadolu'ya yerleştikten sonra Türk-İslam ekseninde olan kültürleri buradaki yerli kültürlerin de katılmasıyla üçüncü bir boyut kazanmıştır. Bu nedenle de 1935 Ekiminde adı **Türk Tarih Kurumu** olarak değiştirilen derneğin başlangıçta **Türk Tarihi** diye saptanan çalışma alanı **Türk ve Türkiye Tarihi** olarak genişletilmiş ve Anadolu'daki eski uygarlıkların kalıntılarını ortaya çıkarabilmek için arkeolojik kazılara yönelinmişti. **Atatürk**, kısa sürede alınan olumlu sonuçları 1 Kasım 1934 konuşmasında şöyle değerlendirmişti:

"Kültür işlerimiz üzerine ulusça gönüllerimizin titrediği bilirsiniz. Bu işlerin başında da Türk tarihini doğru temeller üstüne kurmak, öz Türk diline değeri olan genişliği vermek için candan çalışılmak olduğunu söylemeliyim. Bu çalışmaların göz kamaştırıcı verimlere ereceğine şimdiden inanabilirsiniz."[47]

Atatürk, **Tarih Tezi**'nde öne sürülen görüşlere karşın dünya tarihini bir bütün olarak değerlendirmekteydi. Bunda da en çok ***The Outline of History***'nin (Tarih'in Ana Hatları) yazarı İngiliz **H. George Wells**'ten etkilenmişti. **Wells**, dünya tarihini, kavimlerin, ulusların ya da devletlerin ayrı ayrı tarihleri olarak değil, insanların ve insanlığın tarihi olarak değerlendiriyordu. Kitabının sonunda da insanlığın Birinci Dünya Savaşı'nda uğradığı yıkımlardan kurtulabilmesi için bir **Federal Dünya Devleti**'nin kurulmasını öneriyordu. Dünya tarihinde asıl öznenin insan ve insanlık olduğunu kabul eden **Atatürk**, bir **Federal Dünya Devleti**'nin kurulmasını tatlı bir düş olarak değerlendirmiş ve bölgesel işbirlikleri kurulabileceğini savunmuştu.[48] Çoğu görüşlerini paylaştığı **Wells**'in kitabının ivedilikle Türkçeye çevrilmesini istediği için 5

47) ***Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II***, s.377.
48) ***Söylev***, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 11, 1978, s.520 vd.

ciltlik yapıt kısa sürede ***Cihan Tarihinin Umumi Hatları*** adıyla Türkçeleştirilmişti.[49]

İlk yıllarda Tarih Kurumu'nun çalışmalarına bir üye gibi katılan **Atatürk**, 1936'dan sonra koruyucu başkan olarak çalışmaları yakından izlemekle yetinmişti. Bu davranış farkını da, ***"Tarih Kurumu'nun kuruluşunu izleyen ilk yıllarda tarih üzerine arkadaşları teşvik için birlikte çalıştım. Bu kurumun, tümüyle örgütlendikten ve bilimsel çalışmalarına hız verdikten sonra çalışmalarına karışmıyorum. Onlar bildikleri gibi akademik çalışmalarına devam ediyorlar"*** diye açıklamıştı.[50]

Gerçekten de 1937'de uluslararası nitelikte toplanan **İkinci Tarih Kurultayı** ve düzenlenen sergi akademik çevrelerde büyük yankılar uyandırmış ve kurum **Uluslararası Akademiler Birliği** tarafından da tanınmıştı. 4 yılda bir toplanan Türk Tarih Kurultayları artık ilgili bilim adamlarının ve kuruluşlarının katılmak istedikleri önemli bir forum düzeyine ulaşmıştı. Araştırma sonuçları seriler halinde yayımlanırken kitap hacminde olmayan makalelerin ve belgelerin yer alacağı bir dergi çıkartılmasına karar verildiğinde **Atatürk** bunun adının bülten/bildiren anlamında ***Belleten*** olmasını istemişti.

Öte yandan tarih ve dil alanındaki çalışmalarla ortaya çıkan gerçekleri yayınlar dışında öğretim yoluyla yeni kuşaklara aktaracak uzman ve öğretmenlerin yetiştirilebilmesi için bir fakültenin açılmasını gerekli görülmüştü. **Atatürk**'ün büyük bir titizlikle izlediği ve **Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi** adını verdiği fakülte, 9 Ocak 1936'da öğretime başlamıştı. O gün düzenlenen törende **Afet İnan, Tarih'te Yöntem** konulu ilk dersini **Atatürk**'ün hazırladığı notlara dayanarak vermişti.

Türk Tarih Kurumu'nun kurucu ve koruyucu başkanı olan **Atatürk**, yaşamının son günlerinde bütün mal varlığını Türk ulusuna ve hazineye bağışlarken 25 Eylül 1938 günü kendi el yazısıy-

49) İstanbul Devlet Matbaası, 1927-1928.
50) **Şakir Ülkütaşır**, *Türk Kültürü*, Sayı 13, s.86.

la düzenlediği vasiyetnamesi ile, Türkiye İş Bankası'ndaki payının bazı kişilere yapılacak aylık ödemeler dışında kalan büyük kısmının değişen iktidarlar karşısında özerkliklerini koruyabilmeleri için, Türk Tarih Kurumu ile Türk Dil Kurumu arasında yarı yarıya paylaşılmasını istemişti.[51]

Atatürk'ün vefatından sonra Cumhurbaşkanı seçilen **İsmet İnönü** Koruyucu Başkan, Milli Eğitim Bakanı da Onursal Başkan kabul edilmişti. Ancak Demokrat Parti iktidara geldiğinde Tarih ve Dil Kurumu ile bu tür işbirliği istemediğinden bu hüküm değiştirilmişti.

1964'te belgelerin orijinal kopyalarının yayımlanacağı ***Belgeler*** adlı ikinci bir dergi çıkartılmasına başlanmıştı. Kurumun 1972'de Kurultayı çerçevesinde düzenlenen Bursa gezisine katılan delegelerin bir kısmı Profesör **Ömer Lütfü Barkan**'ın önerisiyle bir araya gelerek Türk Tarihi araştırmalarını destekleyecek uluslararası bir örgütlenmeye karar vermişlerdi. Türkiye adına **Ö.L. Barkan** ile **Şerafettin Turan**, İngiltere adına Prof. **Bernard Lewis**, İtalya adına Prof. **Alessio Bombaci**, Fransa adına Prof. **Robert Mantran** ile **Irene Melikof** ve Macaristan adına Prof. **George Hazai** katıldıkları toplantıda, **UNESCO**'ya bağlı olarak **CIEPO** (**Comite Internationale Etudes Preottoman et Ottoman = Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Dönemi Araştırmaları**) adıyla uluslararası bir komitenin kurulması uygun görülmüştü. **UNESCO** genel merkezince de onaylanan tüzüğüne göre Komite'nin iki yılda bir, başlangıcından günümüze kadar olan süreçte Türk tarihine ve kültürüne ilişkin araştırmaların değerlendirileceği kongreler düzenlemesi öngörülmüştü. **A. Bombaci**'nin önerisiyle ilk kongre 1974'te **Napoli**'de,[52] ikincisi de 1974'te **Hamburg**'ta yapılmıştı. **CIEPO**'yu bir süre sonra **Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Merkezi**'nin kurulması izlemişti.

---

51) Metin: **Şerafettin Turan**, ***Mustafa Kemal Atatürk. Kendine Özgü Bir Kişilik ve Yaşam***, Ankara, 2004, Ek: V.

52) Studi Preootomani E Ottomani. Atti del Convegno di Napoli. Napoli, 1976.

Çalışmalarına Ankara Halkevi'nde başlayan kurum 1941'de Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde ayrılan bölüme yerleşmiş, 1967'de yeni binasına taşınmıştı. Mimar **Turgut Cansever**'in Türk mimarisinden esinlenerek yaptığı tasarım, tarihi mirasın korunmasını önem veren **Ağa Han** ödülünü kazanmıştı. Yeni binada kurulan basımevi de o yıllarda ülkenin en modern basımevi kabul edilmişti. Öte yandan kitap sayısı 250.000'i bulan bir kütüphane ile zengin bir arşiv oluşturulmuştu.

Farklı Tarih Görüşleri

Tarih Kurumu'nun öncüsü olduğu akademik çevrelerde yürütülen çağdaş tarih anlayışı yaygınlaşırken 1932 Ocağında yayınına başlanan ***Kadro*** dergisinin benimsediği **Karl Marx** ve Alman iktisatçı **Werner Sombart**'ın görüşlerinden esinlenen bir tarih görüşü de etken olmaya başlamıştı. Emperyalizmin pençesine düşürülmüş "**mazlum milletler**"in durumuna bir çözüm getirmeyi amaçlayan bu görüş, **İsmail Hüsrev Tökin**'in ***Türkiye Köy İktisadı*** adlı yapıtında daha geniş kapsamda ele alınmıştı. ***Kadro*** dergisinin kısa sürede kapanmasına karşın bu tarih görüşü daha sonraki yıllarda ***Yön*** ve ***Devrim*** dergileri ile ***Türkiye'nin Düzeni*** yazarı **Doğan Avcıoğlu** aracılığıyla etkisini sürdürmüştü. Bunun dışında 1960'lı yıllarda Avrupa'da canlanan **AÜTT/Asya Üretim Tarzı**'na dayandırılan görüşler de taraftar bulmuştu.

Fransa'da yayımlanan ***Annales*** dergisinde ortaya atılan tarih anlayışı da kısa sürede Türk tarih yazıcılığını büyük ölçüde etkilemiştir. ***La Terre et l'evolution humaine*** (Dünya ve İnsanlığın Gelişmesi) yazarı **Febvre, Marc Bloch**'la birlikte ***Annales d'histoire economique et sociale*** (Ekonomik ve Sosyal Tarih Yıllığı) adlı bir dergi yayımlamaya başlamıştı. Yerel ya da ulusal tarih yerine, dönemlerin, bölgelerin ekonomik ve sosyal yapılarına, bu alanlardaki gelişme ve değişimlere öncelik ve ağırlık ve-

ren bu anlayış, özellikle **Fernand Braudel**'in 1949'da yayımlanan ***La Mediterranee et le monde Mediterraneen a l'epoque de Philippe II*** (II. Philippe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası) adlı kitabıyla hemen bütün ülkelerde tarihçileri ve tarih yazarlarını adeta büyülemişti. Bu yüzden Türkiye'de de siyasal ve askeri tarih yerine sosyal ve ekonomik olaylara öncelik verme eğilimi doğmuştu. Bu eğilim giderek güçlenmiş ve 1991'de Türkiye **Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı** kurulmuştu.

Ancak 1970'lerde gündeme gelen yeni "milliyetçi" görüşler, tarih araştırma ve yazımında yeni sapmalar doğurdu. Bunda da sonradan **Türk-İslam Sentezi**'ne dönüşen **Aydınlar Ocağı**'nın tarih anlayışı etken olmuştu. Bu görüş, *"Tarih, her türlü milli ve kişisel yoruma açık bir hazinedir. Milli görüşün hedeflerine ve gereklerine göre kullanılabilir. İnsanlığın evrensel, ortak ve nesnel bir tarihi yoktur. Bir milletin özel tarihi vardır"* diye özetlenebilir.[53]

Aydınlar Ocağı'nın her türlü yoruma açık tarih anlayışı küçümsenemeyecek bir yandaş grubu bulduğu gibi, Milli Eğitim Bakanlığınca okul kitaplarına da yansıtıldı. Bakanlık 1975 Ocağında **Tarih Öğretiminin Amaçları ve Kazandıracağı Davranışlar** adı verilen bu görüş doğrultusunda okul kitaplarının yarışma yerine belli kişilere yazdırılması ilkesini benimsemişti ama yeni kitapların bir dizi yanlış ve kişisel yorumlarla dolu olduğu görüldü.[54]

Tarih Kurumu'nun Türk ve Türkiye tarihini bir bütün olarak ele alması ve kazılara önem vermesi, kimi çevrelerde "çanak çömlekle uğraşılıyor, Osmanlı dönemi göz ardı ediliyor" yollu eleştiriler doğurmuştu. Öyle ki 1970'li yılların bir Kültür Bakanı, Antalya'da, *"Yunana ait olan buluntuları Yunanistan'a, Roma'ya*

53) **Bozkurt Güvenç-Gencay Şaylan-İlhan Tekeli**, ***Dosya: Türk-İslam Sentezi***, İstanbul, 1991, s.42.

54) *Tebliğler Dergisi*, 27 Ocak 1975. Bu yönde yazılan lise tarih kitaplarının toplu eleştirisi: Türk Dil Kurumu, ***Ismarlama Ders Kitapları***, Ankara, 1981.

ait olanları İtalya'ya verelim kurtulalım" önerisinde bulunmuştu! Bunun dışında Kurumun üye sayısının 40 olarak sınırlandırılmış olması ve üye seçiminde titiz davranılması, üye olamayanları kurum karşıtı yapmıştı. Bunlara **Türk-İslam Sentezi** görüşü de eklenince karşıtlar daha da güçlenmişti.

12 Eylül 1980 askeri darbesiyle işbaşına gelen **Kenan Evren** ve arkadaşları, görünüşte **Atatürkçü** anlayışı her alanda daha da etkin kılmak için solcu/sosyalist görüşlere karşı olan milliyetçi görüşler doğrultusunda yeni düzenlemelere yönelmişlerdi. Siyasal partileri ve sendikaları kapattıktan sonra da Atatürkçülüğü güçlendirme sloganıyla **Türk Tarih Kurumu** ile **Türk Dil Kurumu**'nun konumlarını ve işlevlerini değiştirmeye yöneldiler. Söz konusu kurumlar özel hukuk kurallarına göre oluşturulmuş kuruluşlar olduğu ve **Atatürk**'ün vasiyetiyle belirttiği öz parasıyla çalışmalarını sürdürdükleri yolundaki uyarılara karşın 17 Ağustos 1983 gün ve 2876 sayılı yasa ile, **Atatürk Araştırma Merkezi** ve **Atatürk Kültür Merkezi** adı verilen iki yeni kurumun da eklenmesiyle **Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu** içine alınarak devlet kurumuna dönüştürüldü.

Türk-İslam Sentezi görüşü, 12 Eylül darbesinden sonra Devlet Planlama Teşkilatı'nın hazırladığı **Milli Kültür Raporu** ile uygulamaya konunca, **Aydınlar Ocağı** da toplum ve devlet yaşamının her alanında uygulamanın nasıl olması gerektiğini göstermek amacıyla **Milli Mutabakatlar** adıyla geniş bir program hazırladı.[55]

Toplumumuzun **tarih**'e, tarih kitaplarına ve tarihsel dizilere olan ilgisinin giderek arttığı görülmektedir. Ancak bu ilginin azımsanamayacak bir oranda **tarih**'in öğrenim ve uzmanlık gerektiren bir bilim dalı olduğu gerçeğinin göz ardı edilmesine ve dileyen herkesin tarihçi, tarih yazarı olabileceği gibi bir kanının yaygınlaşmasına yol açtığının vurgulanması gerekir. Belgelere

55) Metin: ***Türk-İslam Sentezi,*** s.269-289.

dayandırılan akademik tarihçiliğin **Resmi Tarih** diye suçlanarak aşağılanmak istenmesi, onun yerini sulandırılmış öykülerin ve geçmiş'le "olmuş olan"la bağdaşmayan sulandırılmış sapmaların, efsanelerin almasını yaygınlaştırmaktadır.

DİL ÇALIŞMALARININ İVME KAZANMASI

İlk Atılım: Latin Kökenli Yeni Türk Abecesi

Belirli bir çevrede de olsa 19. yüzyılda başlayan Türkçenin sadeleştirilmesi ve yeni bir abece tartışmaları sürerken Zonguldak Milletvekili **Tunalı Hilmi**, 23 Ağustos 1923'te Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına sunduğu **Türkçe Kanunu** adını verdiği bir öneri ile sorunun yasa yoluyla çözülmesini dilemişti. Yasa önerisinde eğitim-öğretimde ve resmi yazışmalarda yabancı kökenli sözcüklerin kullanılması yasaklanıyor ve buna uymayanların cezalandırılması öngörülüyordu. Öneri çok köktenci idi ama dilde zorlama geçerli olamayacağı için kabul görmemişti. **Atatürk** de bir dilin yasaklamalarla yalınlaştırılamayacağına inanıyor ve Türkçenin resmi bir dil olmanın ötesinde tüm ulusun konuşup anlaştığı ve kolaylıkla yazıya dönüştürebileceği bir nitelik kazanmasını gerekli görüyordu.

Dil ve yazım konusunda bu tartışmalar sürerken Almanya'da **Türk Öğrenci Birliği**'ni kuran gençler 1924'te Latin kökenli bir abece geliştirmiş, 1926'da Bakü'de toplanan **Birinci Türkoloji Kongresi**'nde Sovyetler dahil Türk toplulukları için Latinceye dayalı bir abece kabul edilmişti. Bu arada Başbakan **İsmet İnönü** 7 Kasım 1925'te TBMM'deki konuşmasında ***"Milli harsa (kültüre) ait teşebbüsattan olmak üzere bir Lisan Akademisi kurulacağından"*** söz etmişti.[56] Ancak kendi deyimiyle daha alçak

56) ***Cumhurbaşkanları, Başbakanlar ve Milli Eğitim Bakanlarının Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçleri, I***, 1946, s.351.

gönüllü davranan Milli Eğitim Bakanı **Mustafa Necati**'nin girişimiyle 1926'da yürürlüğe giren Maarif Teşkilatına Dair Kanun ile Akademi yerine **Dil Heyeti** adıyla bir kurul oluşturulması öngörülmüştü. Bakan, sorunu, ***"Türkiye'de dil meselesi çok önemlidir. Henüz nasıl yazmak hakkında ortak bir kanaatimiz yoktur... Dilimizin ıslahı için ne yapılmak lazım gelirse tedbir alacağız"***[57] diye özetlemişti. 1927 Ekiminde toplanan Cumhuriyet Halk Partisi İkinci Kurultayında da, abece değişikliğinin düşünüldüğü belirtilmişti. Adalet Bakanı **Mahmut Esat Bozkurt**'un 8 Ocak 1928'de **Türk Ocağı**'nda Türkçenin Latin harfleriyle yazılması gerektiğini savunan bir konferans vermesi ise yakında bu değişikliğe gidileceğini göstermişti. Böylece 23 Mayıs 1928'de **Dil Heyeti** ya da **Alfabe Encümeni** diye iki adla anılan 9 üyeli bir kurul oluşturulmuştu. Kurula eğitimci olarak **Emin Erişirgil, İhsan Sungu** ve **Fazıl Ahmet Aykaç**, dil uzmanı olarak **Ragıp Hulusi Özden, Ahmet Cevat Emre, İbrahim Grandi Grantay** ve milletvekili olarak **Falih Rıfkı Atay, Ruşen Eşref Ünaydın** ile **Yakup Kadri Karaosmanoğlu** alınmıştı.

Kurul, Dolmabahçe Sarayında **Atatürk**'ün de katıldığı çalışmalarını **elifba** (abece) ve **gramer** diye iki kolda sürdürmüştü. Komisyonda dilimize girmiş yabancı sözcüklerin okunuş özelliklerine göre değişik simgeler kabul edilip edilmemesi konusunda görüş ayrılıkları doğduğunda Türkçenin esas alınmasından yana olan **Atatürk** 4/5 Ağustos gecesi Başbakan **İnönü**'ye yazdığı mektupta komisyonca benimsenen bu yeni harfleri kullanmıştı. 9/10 Ağustos gecesi Sarayburnu'ndaki konuşmasında da, bu dönüşümün Türk ulusunu bilgisizlikten kurtulma, yazılanları okuma, anlama ve düşüncelerini yazıyla açıklamada büyük kolaylıklar sağlayacağına inandığını vurgulayarak, ***"Arkadaşlar güzel dilimizi ifade etmek için yeni Türk harflerini kabul ediyoruz. Bizim uyumlu zengin dilimiz Yeni Türk Harfleri ile ken-***

57) ***Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçler, I***, s.355.

dini gösterecektir. Yüzyıllardan bu yana kafalarımızı demir çerçeve içinde bulundurarak anlaşılmayan ve anlayamadığımız işaretlerden kendimizi kurtarmak ve bu lüzumu anlamak mecburiyetindeyiz. Anladığınızın belirtilerine yakın zamanda bütün kâinat şahit olacaktır... Bu görevi yaparken düşününüz ki bir milletin, bir sosyal topluluğun % 10'u ancak okumayazma bilir, % 90'ı bilmezse bundan insan olanların utanması gerekir" demişti.[58]

Bu korkunç tabloyu değiştirebilmek için vakit geçirmeden uygulamaya geçilmeliydi. Ama vaktiyle **Enver Paşa**'nın harfleri ayrı ayrı yazma girişiminin yarattığı kargaşayı yaşamış olan **İnönü** başta olmak üzere kimi aydınlar yeni harflerin birkaç yıllık geçiş döneminden sonra uygulanmasını diliyorlardı.[59] **İnönü**'ye göre bu süre 7 yıl, **F.R. Atay**'a göre de 5 yıl olmalıydı. **Atatürk** ise bu duraksamalara tepkisini, ***"Ya 3 ayda yaparız ya da hiçbir zaman"*** diye göstermişti.

Dil Heyeti çalışmaları sona erdiğinde halkın tepkisini ölçmek amacıyla bir yurt gezisine çıkan **Atatürk**, Tekirdağ'dan başlayarak gittiği yerlerde karatahtanın başına geçerek yeni abece'yi tanıtmaya ve kolaylıkla öğrenileceğini göstermeye çalışmıştı. Aldığı sonuçları da, ***"Az zaman sonra yeni Türk harfleriyle gözler kamaştırıcı Türk manevi gelişmesinin ulaşabileceği güç ve saygınlığın uluslararası seviyesini, gözlerimi kapayarak şimdiden o kadar parlak görüyorum ki, bu manzara beni kendimden geçiriyor"*** diye dile getirmişti.[60]

Böylece Abece değişikliğine ilişkin yasa tasarısı 1 Kasım 1928'de TBMM'ye sunulmuştu. **Atatürk** Meclis'in yeni çalışma yılına başlaması nedeniyle yaptığı açış konuşmasında tasarıyı, ***"Türk harflerinin kesinlik ve yasallık kazanması bu memleke-***

58) ***Atatürk'ün Bütün Eserleri***, c. 22, İstanbul, 2007, s.155.

59) **İnönü**, **Enver Paşa**'nın girişiminin başarısız olduğunu **Atatürk**'e hatırlattıktan sonra, *"Bunları söyledim ve benim ikazım cesaretini kırdı. Harf inkılabını 2 sene sürükledi"* diyor. ***Hatıralar***, II (1992) s.221.

60) ***Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III***, s.82.

tin yükselme mücadelesinde başlı başına bir geçit olacaktır" sözleriyle değerlendirmişti.[61] Oluşturulan 15 kişilik Komisyon'un düzenlediği rapor aynı günkü ikinci bileşimde ele alınmıştı. Açıklamalarda bulunan **İnönü** bundan sonra bir okuma yazma mücadelesine girileceğini belirtmiş, milli şair **Mehmet Emin Yurdakul** da, yeni abecenin bu toplumu tek bir ulus haline dönüştüreceğini vurgulamıştı. Kısa süren görüşmelerden sonra tasarı oy birliği ile kabul edilerek **Yeni Türk Harflerinin Kabulü ve Tatbiki Hakkında Kanun** başlığıyla yasalaşmıştı.

1 Kasım 1928 gün ve 1353 sayılı yasanın birinci maddesinde ***"Şimdiye kadar Türkçeyi yazmak için kullanılan Arap harfleri yerine Latin esasından alınan ve ilişik cetvelde şekilleri gösterilen harfler, Türk Harfleri adı ve hukuku ile kabul edilmiştir"*** hükmü yer almaktadır. Ancak resmi ve özel tüm yazışmalarda bir günde abece değişikliği yapılamayacağı gerçeği göz önüne alınarak uygulamada 19 aya kadar varan 3 aşamalı geçiş dönemleri saptanmıştı. Devlet yazışmalarında 1 Ocak 1929 olarak sınırlanan bu süre, ticaret defterleri, mahkeme ilamları ve dilekçeler için Haziran 1929, basılı evrak ve tutanaklar için de 1 Haziran 1930 olarak belirlenmişti.[62] Dolayısıyla yeni abecenin kabulü ile Türk halkının bir gün içinde okuyamaz, yazı yazamaz duruma sokulduğu yolundaki savlar, gerçekle bağdaşmayan, bilgisizlikten ya da maziperstlikten (geçmişe olan aşırı tutkudan) kaynaklanan suçlamalardır.

Halkın büyük çoğunluğunun yeni abeceyi memnunlukla karşılayacakları anlaşılmıştı. Ancak önemli olan bu dönüşümü yurt düzeyine yaygınlaştıracak ve kısa sürede sonuç alınacak bir planı uygulamak ve yeni harfleri öğretecek kadroyu hazırlamaktı. Bu güç görevi devrime ve eğitim-öğretime gönül vermiş olan

---

61) ***Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I***, s.359 vd.

62) Ayrıntı için: **Şakir Ülkütaşır**, ***Atatürk ve Harf Devrimi***, Ankara, 1973; ***Harf Devrimini 50. Yılı Sempozyumu***, Ankara, 1981; Bilâl N. Şimşir, ***Türk Yazı Devrimi***, Ankara, 1992.

Bakan **Mustafa Necati** üstlenmişti. Bu anlayışla geniş halk kitlelerini okur-yazar yapabilmek için **Millet Mektepleri** adıyla yeni bir uygulamaya geçilmesi kararlaştırılmış, ayrıca yeni harfleri öğrenen milletvekillerinden yararlanmak, **Türk Ocağı** gibi kuruluşları devreye sokmak ve silah altına alınanlara ordu saflarında ders vermek yoluna gidilmişti. **Millet Mektepleri**'nde dersler '2' ve '4' aylık kurslar halinde yürütülecekti. Buna ilişkin olarak hazırlanan yönetmelik 24 Kasım 1928'de Danıştayca onanmış, **Atatürk** de kendisine önerilen **Başöğretmen** sanını kabul etmişti. 24 Kasımların **Öğretmenler Günü** olarak kutlanması buna dayanmaktadır.

Millet Mektepleri, 1 Ocak 1929'da öğretime başlamışlardı. Ne yazık ki uygulamanın mimarı **Mustafa Necati** o gün hayata gözlerini yummuştu. Yine de çalışmalar öngörülen doğrultuda yürütülmüş ve bir yıl sonunda okuma-yazma belgesi alanların sayısı, 485.632'si erkek, 111.378'i kadın olmak üzere 597.010'u bulmuştu. İki yıl içinde yurt düzeyinde açılan dersliklerin sayısı ise 20.487'e yükselmişti. Bu derslik ya da kurslardan biri de **Başöğretmen Atatürk**'ün öncülüğünde Çankaya Köşkü'nde açılmıştı.[63]

Millet Mektepleri uygulaması, Türk basınında **Cehaletle Savaş ve Tarihin ilk irfan seferberliği** olarak nitelendirilirken, dış basında da büyük yankılar uyandırmıştı. ***The National Geographic Magazine***'in 1929 Ocak sayısında bu dönüşüm, ***"Kalem kılıçtan daha güçlüyse, Türkiye yeni zaferler kazanma yolundadır"*** diye değerlendirilmişti. Fransız yazar **Georges Duhamel** ise, **Atatürk**'ün gerçekleştirdiği abece değişikliğinin İngiliz, Fransız ve Rus devrimcilerinin girişimlerine benzemediğini belirterek, ***"Bu ülkelerden hiçbiri dile, yazıya dokunabilmeyi akıllarının kıyısından geçirmemişlerdir. Örneğin ne Cromwel, ne Robespierre ne Lenin ve arkasından gelenler, ön-***

63) ***"Latin Harfleri", Atatürk Yolu***, c. II, Sa. 5, s.9; **Nazmi Kal**, ***Atatürk'le Yaşadıklarımı Anlattılar***, Ankara, 2001, s.147.

derlik ettikleri ulusu, bilim felsefesi, düşünce yöntemi, kısacası alın yazısı değiştirme yoluna götürmeye kalkışmamışlardır"[64] diye bir tarihsel gerçeği vurgulamıştı.

Dil Heyeti Çalışmaları

Abece değişikliği gerçekleştirildikten sonra Türkçeyi yalınlaştırma ve ulusal bir dil haline dönüştürme aşamasına gelinmişti. Bu nedenle **Dil Heyeti/Alfabe Encümeni** adını taşıyan kurulun, bundan böyle **Dil Encümeni/Dil Heyeti** olarak çalışması uygun görülmüştü. Üye sayısı artırılan Heyet, 5 Aralık 1928 günlü Bakanlar Kurulu kararnamesi ile Milli Eğitim Bakanlığına bağlanmıştı. Başkanlığını Bakanlık Müsteşarı **Emin Erişirgil**'in üstlendiği kurul, çalışma programını bir ***Okul Sözlüğü*** ile ***İmla (Yazım) Kılavuzu*** hazırlamak, Türkçenin gramerini (dilbilgisi kurallarını) belirlemek ve sözlük çalışmalarına esas olmak üzere 2 ciltten oluşan Fransızca ***Larousse Universel***'i Türkçeye çevirme diye saptamıştı. Yazım Kılavuzu'nun hazırlanması görevi **Celal Sahir Erozan, İbrahim Necmi Dilmen** ve **Ahmet Rasim**'e, dilbilgisi kitabının yazılması da **Ahmet Cevat Emre** ile **İbrahim Necmi Dilmen**'e verilmişti. Çok geçmeden de 25.000 sözcüğü içeren bir ***İmlâ Lügati*** yayımlanmıştı. Ancak ***Larousse***'un çevirisine başlandığında çok zengin olduğu varsayılan Osmanlıcanın kavramlar ve terimler yönünden ne denli fakir olduğu görülmüştü. Fransızcadaki kavram, terim hatta sözcüklere uygun karşılıklar bulabilmek için eski metinlere baş vurulması ya da yeni sözcükler türetilmesi gerekiyordu.[65] Bu konuda da üyeler arasında görüş birliği yoktu. Ayrıca, Türkçe karşılığı bulunmayan terimlerin nasıl yazılacağı da bir sorun oluşturuyordu. Kurulun tutanaklarına göre, 6 Ocak 1929 günkü toplantısında bu gibi terimlerin Latinceden alınması kararlaştırılmıştı. Fakat **Mustafa Necati**'nin ölümü üze-

64) ***Cumhuriyet***, 1 Kasım 1978.
65) **Falih Rıfkı Atay**, ***Çankaya***, İstanbul, 1969, s.468.

rine Bakanlık görevini de üstlenen Başbakan **İsmet İnönü** bu kararı uygun bulmamış ve İstanbul Üniversitesi'nin görüşüne başvurulmasını istemişti. Üniversite temsilcilerinin de katıldığı 17 Şubattaki toplantıyı açan **İnönü**, tümüyle öz Türkçe sözcüklerle kaleme almış olduğu, ***"Ünlü Efendiler"*** diye başlayan konuşmasında, ***"Acı ile anmalıyız ki şimdiye kadar dilimiz, sınırları açık bir yurt kalmıştır. Bu yurdun içine girmek suçsuz bir dalış idi. Daha fena ve acıklı olan, vatan çocuklarının bu dalmayı kendilerinin arayıp özlemesidir. Bir dilin sınırları, söz kitabı*** (sözlük) ***ile çevrilip çerçevelenir"*** diye sözlüğün bir an önce tamamlanmasını dilerken, ***"Eski Şark sözlerinin kaplayışından kurtulmadan, yeni Garp sözlerinin düşüncesiz ve ölçüsüz dalışına uğranılmaması gerektiğini"*** de vurgulamıştı.[66] Kurul, terimler konusunda Öz Türkçe karşılığı olanları aynen alma, karşılık bulmada güçlük çekildiğinde kökenlerine bakılmaksızın kullanılmakta olan karşılıkları kabul etme gibi iki ayrı yöntemi uygun görmek eğiliminde iken araya giren **İnönü**, ***"Dilde karşılığı bulunan terimlerin Türkçesini kullanma, bulunmayanları Türkçeleştirme"*** diyerek izlenmesi gereken ilkeyi belirtmişti.[67]

Bu ilke doğrultusunda kullanılan kimi Türkçe sözcükler tartışmalara yol açmış, **İshak Refet Işıtman**'ın ***Dicle*** başlıklı şiirinde kullandığı akışmak, cilasun, gerneşmek, pusmak gibi sözcükler uydurma diye eleştirilmiş, bir milletvekili de kurulu devlet parasını uydurmacılara vermekle suçlamıştı. **Işıtman** bu suçlamalara, ***"Osmanlı Türkiyesi ne kadar Türklerin değil idiyse Osmanlılıktan kalma o Türkçe de Türkün öz malı değildir"*** diye yanıt vermişti.[68] **Falih Rıfkı Atay** da yabancı sözcüklere Türkçe karşılık bulmanın uydurmacılık değil, dili zenginleştiren bir **yapma** (yaratıcılık) olduğunu belirtmişti[69] ama bazı milletve-

66) ***Dil Heyeti Tutanakları.*** Türk Dil Kurumu Arşivi.
67) ***Dil Heyeti Tutanakları.*** Türk Dil Kurumu Arşivi.
68) ***Dil Kavgası.***
69) **Mahmut Goloğlu,** ***Devrimler ve Tepkileri***, Ankara, 1972, s.266.

killerinin girişimiyle Milli Eğitim Bakanlığının 1931 yılı bütçesinde **Dil Heyeti** için konulan otuz bin liralık ödenek on bin liraya indirilmişti.

TBMM'nin ödeneği kesmesi, dil çalışmalarının herhangi bir bakanlık ya da resmi kuruma bağlı olarak sürdürülmesinin güç olduğunu, siyasal örgütlerin ve siyasetçilerin çalışmaları durduracağını ya da amacından saptırabileceğini göstermişti. Bu nedenle vatandaşların da katkılarına açık yeni bir örgütlenmeye gitmek artık kaçınılmaz olmuştu. Böyle bir oluşum için başlıca iki model ya da seçenek vardı. Fransa'dan başlayarak Batı ülkelerinin çoğunda görülen bir **Dil Akademisi** kurmak ya da özel hukuk kurallarına bağlı özerk bir kurum oluşturmak. Söz konusu modeller arasında başlıca fark, Dil Akademileri'nin genellikle özleşmiş, zenginleşmiş ve kuralları saptanmış olan ulusal dillerin korunmasında büyük yarar sağladıkları, ulusal dillerini oluşturmaya çalışan toplumlarda ise özel ve özerk derneklerle daha kısa sürede olumlu sonuçlar alındığıydı. Örneğin 19. yüzyılda Almanya'daki dil çalışmaları ve Macaristan'daki büyük **Dil Devrimi** böylesi derneklerin çalışmalarıyla gerçekleştirilmişti.[70]

Türkiye'de Fransız Akademisine benzer bir kuruluş 1925'te gündeme gelmişti. **Sadri Maksudi Arsal** da 1930'da yazdığı ***Türk Dili İçin*** adlı yapıtında bir **Dil Akademyası** kurulmasını savunmuş ve Dil Heyeti'nin akademi düzeyine çıkartılmasını dilemişti. **Atatürk**, yazarın ricası üzerine kitaba kendi el yazısıyla yazdığı sunuşta Türkçeye ve dil çalışmalarına ilişkin çok önemli şu açıklamalarda bulunmuştu:

"Milli his ile dil arasında bağ çok kuvvetlidir. Dilin milli ve zengin olması, milli hissin gelişmesinde başlıca âmildir (etkendir). ***Türk dili dillerin en zenginlerindendir; yeter ki bu dil şuurla*** (bilinçle) ***işlensin. Ülkesini, yüksek istiklâlini koruma-***

70) ***Alman ve Macar Dillerinde Özleşme***, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1972; **J. Eckmann**, "Macar Dil Devrimi", *Türk Dili Belleten*, 1948, s.11-31.

sını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır.

2 Eylül 1930. Gazi M. Kemal"

Atatürk, bir Dil Akademisi kurulmasını savunan **Arsal**'ın görüşüne katılmamıştı.

1931 Mayısında toplanan Cumhuriyet Halk Partisi kurultayında tartışmalardan sonra tüzüğe şöyle bir madde eklenmesi uygun görülmüştü: ***"Türk dilinin milli, mükemmel ve mazbut bir dil haline gelmesi hakkındaki ciddi teşebbüslere devam olunacaktır."*** Bu karar, özerk bir kuruluşa gidileceğini gösteriyordu.

Türk Dili Tetkik Cemiyeti (Türk Dil Kurumu)

Atatürk'ün Birinci Tarih Kurultayı'nın sürdüğü 10 Temmuz 1932 gecesi çalışmaları değerlendirmek amacıyla aralarında Milli Eğitim Bakanı **Esat Sagay, Samih Rıfat, S. Maksudi Arsal, İhsan Sungu, Muzaffer Göker** ve **İbrahim Grantay**'ın bulunduğu uzmanlarla yaptığı toplantıda dil sorununun nasıl çözüleceği tartışılmıştı.[71] Kurultayın sona erdiği ertesi akşam Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti üyeleri ile yapılan toplantıda **Atatürk** vardığı sonucu, ***"Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti gibi bir de ona kardeş dil cemiyeti kuralım. Adı Türk Dili Tetkik Cemiyeti olsun"*** diye açıklamıştı. Arkasından **Samih Rıfat**'ın başkan, **Ruşen Eşref Ünaydın**'ın genel yazman olmasını önermiş ve bir dilekçe ile hükümete başvurulmasını istemişti. Sıra tüzüğün hazırlanmasına gelince de, ***"Zannederim şimdilik Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin tüzüğünü alırsınız. Lazım gelen yerlerine cemiyetinizin adını ve gayesini yazarsınız. Yenisini sonra düşünürüz"*** diye bir çözüm getirmişti.[72] Kendisi Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nde olduğu gi-

71) ***Atatürk'ün Nöbet Defteri***, Ankara, 1955, s.75.

72) **Ruşen Eşref Ünaydın**, ***Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin Kuruluşundan İlk Kurultaya Kadar Hatıralar***, Ankara, 1933.

bi yeni kurulacak derneğin de koruyuculuğunu kabul etmişti. Kurucu üye olarak 4 kişi saptanmıştı. Ertesi 12 Temmuz 1932 günü İçişleri Bakanlığına şu dilekçe ile başvurulmuştu:

"Dahiliye Vekâlet-i Celilesine,

Türk dili hakkında tetkikat ve neşriyatta bulunmak maksadiyle ve merkezi Ankara'da Halkevi binasındaki dairede bulunmak üzere Türk Dili Tetkik Cemiyeti adıyla ilmi bir cemiyet teşkil edilerek nizamnamesi (tüzüğü) ***merbuten*** (ekli olarak) ***takdim kılınmıştır. Cemiyet İdare Heyeti azalarının isimleri ve imzaları arızamızın altında yazılıdır. Cemiyetin mesul murahhassı ve umumi kâtibi Afyon Karahisar mebusu Ruşen Eşref Bey'dir. İcap eden resmi muamelenin ifasına müsaade buyrulması rica olunur, efendim.***

Türk Dili Tetkik Cemiyeti Reisi: Çanakkale Mebusu Samih Rıfat

Umumi Kâtip: Afyon Karahisar Mebusu Ruşen Eşref

Aza ve Veznedar: Zonguldak Mebusu Celal Sahir

Aza: Manisa Mebusu Yakup Kadri"

İçişleri Bakanlığınca yapılan incelemelerden sonra ertesi 13 Temmuzda cemiyete çalışmalara başlama izni verilmişti.

Türkçeyi yabancı kökenli sözcüklerden kurtararak zengin bir kültür dili düzeyine çıkarmayı amaçlayan çalışmalarda vatandaşların da katkılarını sağlayabilmek için derneğe üye olacakların sayısı sınırlandırılmamıştı. İlk aşamada da geniş kapsamlı bir kurultay toplayıp uygulanacak yöntemin saptanması öngörülmüştü. Kurultay hazırlıkları sürerken yaz çalışmaları için Yalova'ya giden **Atatürk** de **Ünaydın**'ın anlatımıyla, ***"Eski, yeni, yerli yabancı kamuslar'dan öz Türkçe sözler derlemeye"*** koyulmuştu.

Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin 26 Eylül 1932'de İstanbul Dolmabahçe Sarayı'nda toplanan Kurultay denen ilk Genel Kurulu'na dileyen her Türk vatandaşının katılabileceği açık-

lanmıştı. **Atatürk**, 917 delegenin katıldığı ve 10 gün süren çalışmaları çok yakından izlemiş, kendisini görmeye gelen ABD Genelkurmayı Başkanı General **Mac Arthur**'u bile orada kabul etmişti. Kurultayın açış konuşmasını yapan Başkan **Samih Rıfat**, ***"Dilimizi millileştirmek ve halka yaklaştırmak zorunda olduğumuzu"*** vurgulayarak, ***"Her şeyde olduğu gibi sevgili halkımızla dilde de birleşeceğiz. Tutacağımız yol bilim ve tecrübe yoludur"*** demişti.[73] Milli Eğitim Bakanı **Reşit Galip** de ***"dili anlaştırma ve zenginleştirmeye hız verirken Anadolu halk dilinde yaşayan 80.000'e yakın sözcüğün temel alınabileceğini"*** belirtmişti.[74]

Daha sonra dernek tüzüğüne son şekli verilmişti. Birinci maddede **Atatürk**'ün derneğin koruyucu başkanı olduğu belirtilirken dildeki özleşme ve gelişmenin eğitim-öğretim kurumları aracılığıyla genç kuşaklara ve topluma mal edilebilmesi için Milli Eğitim Bakanının da onursal başkan olması kabul edilmişti. Merkez Kurulu denen yönetim kurulunun kurultayca seçilen başkan, yazman ve sayman dışında 6 üyeden oluşması öngörülmüştü. Üye olacaklar için hiçbir ayırım yapılmadan kendisinde yasal şartlar bulunan her Türk vatandaşının derneğe üye olabileceği kabul edilmiş ve Kurultaya katılan 710 kişi Kurumun doğal üyesi sayılmıştı.

Kurultayda asıl tartışmalar, dilde **evrim mi**, **devrim mi** sorunu üzerinde yoğunlaşmıştı. 19. yüzyıl sonlarında dilin sadeleştirilmesini isteyen reformcular, sıra, izlenmesi gereken yönteme geldiğinde **evrimciler** ve **devrimciler** diye iki gruba ayrılmışlardı. **Evrimciler**, Türkçenin gelişmesini doğal akışına bırakmak gerektiğini savunuyor, Türkçeye girmiş olan yabancı kökenli sözcüklerin çıkarılıp yerlerine öteki Türk lehçelerinden sözcükler alınmasına karşı çıkıyorlardı.

---

73) ***Birinci Türk Dil Kurultayı***, İstanbul, 1933.

74) **M. Şevket Elman**, ***Dr. Reşit Galip***, Ankara, 1955, s.200-205.

Kurultayda evrimci görüşü savunanların başında yer alan **Hüseyin Cahit Yalçın**, uçan, uçucu anlamına gelen Arapça **tayr** kökünden türetilmiş **tayyare** sözcüğü üzerinde durarak Türkçeye girmiş yabancı sözcüklerin korunması gerektiğini belirtirken şunları söylüyordu: ***"Tayyare icat olunduğu zaman buna dilimizde isim bulmak için Arapçadaki Tayr kökünden çıkmış bir kelime arayacağımıza, bunu öz dilimizden çıkararak Uçku, Uçkaç, Uçuşkan diye tespit etmiş olsaydık şüphesiz ki daha iyi olurdu. Fakat bugün en sıradan köylüler bile tayyare'yi belledikten sonra kaldırıp da yerine bu türlü Öz Türkçe kelime koymakla boşuna yorgunluktan öte bir fayda düşünemem. Çünkü Tayr Arapça da olsa Tayyare muhakkak ki Türkçedir. Çünkü bizim buluşumuzdur, Türk çocuğudur."***[75]

Buna karşılık aralarında **Sadri Ethem Erdem**, **Halit Ziya Uşaklıgil**, **Ali Canip Yöntem**, **Hasan Âli Yücel** ve **Fuat Köprülü**'nün bulunduğu çoğunluk **dil'de devrimci bir atılımın** zorunlu olduğunu belirtmişlerdi. **Erdem**, **ümmet** ile **millet** arasında büyük bir ayrım olduğu gibi dünkü dil anlayışıyla bugünkü anlayış arasında büyük fark olduğunu belirttikten sonra, ***"Biz bu farkı evrim yoluyla geçemeyiz, bu farkı Türk topluluğunun şimdi yaşamakta olduğu devrim atılımıyla geçebiliriz"*** görüşünü savunmuştu. Abece değişikliğiyle olağanüstü bir dönüşüm yapıldığını anımsatan **Uşaklıgil**, ***"Bu ne ile yapıldı? Büyük bir gücün işe el koymasıyla yapıldı. Bugün Dil Kurultayı ve bundan doğacak devrim de o güç sayesinde olacaktır"*** demişti. Evrimci görüşe en çarpıcı yanıtlar ise **Fuat Köprülü**'den gelmişti. Sözlerine, ***"Büyük Gazi, o zaferi tamamlayan ve sağlamlayan bir dizi inkılaptan sonra bizi bir dizi yeni zafere, yeni bir inkılaba, daha açık bir tabirle manevi bağımsızlığa kavuşturuyor"*** diye başlayan **Köprülü**, evrimci görüşü savunmayı, ***"Görünüşte bir ilim cilasına bürünen bu iddia, bütün inkı-***

75) ***Birinci Türk Dil Kurultayı***, s.276.

lap hareketlerine karşı kullanılan eski bir silah" olarak nitelemişti. Konuşmasının sonunda da ***"26 Eylülün Türkiye'de Ulusal Rönesans'ın başlangıcı olduğunu"*** belirterek şunları eklemişti:

"Kurultayımızın toplandığı 26 Eylül tarihini milli rönesansımızın bu başlangıcını o eski, güçsüz girişimlerin daha büyük ölçüde devamı saymak çok yanlış bir anlayıştır. 26 Eylül o güçsüz cereyanların bir devamı değil, birbiriyle ahenkli ve büyük bir bütünü meydana getiren Türk İnkılabı'nın en tabii ve belki en ulu neticesidir."[76]

Böylece dil çalışmalarının devrimci bir anlayışla sürdürülmesi kabul edilmişti. Daha sonra tüzükte gereken düzenlemeler yapılmış, bir çalışma raporu düzenlenmiş ve 9 kişiden oluşan Merkez Kurulu seçimlerine geçilmişti. Başkanlığa **Samih Rıfat**, Genel Yazmanlığa **Ruşen Eşref Ünaydın**, Saymanlığa **Besim Atalay** getirilirken, **Celal Sahir Erozan**, **Ahmet Cevat Emre**, **Ragıp Hulusi Özden**, **Hamit Zübeyr Koşay**, **Hasan Âli Yücel** ve **İbrahim Necmi Dilmen** de üye seçilmişlerdi.

26 Eylül Dil Bayramı

Karamanoğlu Mehmet Bey'in 13 Mayıs 1277'de ***"bundan böyle Divanda, dergâhta, bargâhta, mecliste ve meydanda Türkçeden başka dil kullanılmamasını"*** içeren fermanının Türk dilini koruma yolunda büyük bir atılım olduğu kuşkusuzdur. Ancak o buyruğun yayımlanmasından sonra Karamanoğulları'nda ya da öteki Türk beyliklerinde 13 Mayısın **Dil Bayramı** olarak kutlandığına ilişkin hiçbir tarihi kayıt yoktur. 13 Mayısın Karaman'da **Türkçenin Resmi Dil Olarak Kabulü**'nün yıldönümü olarak kutlanması, 1970'li yıllarda başladı. Bu nedenle İlk Dil Kurultayının son günü olan 5 Ekim 1932'de **Halit Fahri Ozansoy**, 26 Eylülün her yıl **Dil Bayramı** olarak kut-

76) ***a.g.y.***, s.414.

lanmasını önermiş ve önerisi oybirliğiyle kabul edilmişti. Onu izleyen yıllarda da Türk Dil Kurumu'nun öncülüğünde Dil Bayramı olarak kutlandı. Dolayısıyla **Cumhuriyet** 90 yılını doldururken yeniden yabancı dillerin kıskacı altına giren Türkçenin bu durumdan kurtarılmasını isteyen dilseverler 26 Eylül 2013'te **81. Dil Bayramı**'nı kutladılar.

Dil Çalışmaları: Özleşme ve Terimler Sorunu

İlk Kurultayda seçilen Yönetim Kurulu, 17 Ekim 1932'de yayımladığı bildiride güdülen amacı ve uygulanacak yöntemi günümüz anlatımıyla şöyle açıklamıştı:

1) Türk dilini ulusal kültürümüzün eksiksiz bir anlatım aracı durumuna getirmek,

2) Türkçeyi çağdaş uygarlığımızın önümüze koyduğu bütün gereksinmeleri karşılayacak bir yetkinliğe erdirmek,

3) Bunun için bugün yazı dilinden Türkçeye yabancı kalmış öğeleri atmak. Halkçı bir yönetimin istediği biçimde halk ile aydınlar arasında nitelikçe ayrı iki dil varlığını ortadan kaldırmak. Ana öğeleri öz Türkçe olan ulusal bir dil yaratmak.[77]

Atatürk de o yılın 1 Kasım konuşmasında, ***"Türk dilinin kendi benliğine kavuşması için, bütün devlet örgütümüzün dikkatli, ilgili olmasını isteriz"*** çağrısında bulunmuştu.[78]

Gerekli kadrolar oluşturulup çalışmalara başlanıldığında 1928'de oluşturulan Dil Heyeti'nde olduğu gibi asıl sorunun terimler konusunda yoğunlaştığı görülmüştü. Bu nedenle 18 Ağustos 1934'te yine Dolmabahçe Sarayı'nda toplanan İkinci Türk Dili Kurultayı'nda dillerin gelişimi, dilbilgisi ve terimler sorunu ele alınmıştı. **Atatürk** de 6 gün süren çalışma ve tartışma-

77) ***Türk Dili***, sayı 3 (1933).
78) ***Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I***, s.332.

ları yakından izlemişti. Sonunda çok büyük zorunluluk olmadıkça yabancı kökenli terimlere Türkçe kök ve ekler kullanılarak karşılık bulunması kararlaştırılmıştı. Osmanlıca sözcüklere karşılık bulmak için de daha önce yayımlanan ***Tarama Dergisi***'nde yer alan sözcüklerden yararlanılması ve karşılığı bulunmayan kavramlar için söz yaratma yolu ile Türkçe sözcükler saptanması uygun görülmüştü.

Çalışmaları izlemekle yetinmeyip kurumun bir üyesi gibi Türkçe sözcükler ve terimler bulmaya çalışan **Atatürk** bunun ilk örneğini İsveç Veliahdı Prens **Güstav** onuruna Çankaya'da verdiği yemekteki konuşmasıyla göstermişti. ***"Bu gece ulu konuklarımıza, Türkiye'ye uğur getirdiklerini söylerken duyduğum tükel özgü bir kıvançtır"*** diye başlayan konuşma, ***"Avrupa'nın iki bitim ucunda yerlerini berkiten uluslarımız, ataç özlüklerinin tüm ıssıları olarak baysak, önürme, uygunluk kıldacıları olmuş bulunuyorlar"*** diye sürmekteydi.[79] O, bu yoldaki çalışmaları yaşamı boyunca sürdürecek ve Türkçenin söz varlığına yeni sözcükler eklerken **Hendese** diye anılan **Geometri** biliminin terimlerini de Türkçeleştirecekti.

İlk kurultaydan sonra kurum içinde **Gramer-Sentaks, Lügat-Istılah, Derleme, Lengüistik-Filoloji, Etimoloji** ve **Neşriyat** adlarıyla 6 Kol oluşturularak çalışmalara başlanılmıştı. Dil Heyeti döneminde bir ***İmlâ Lügati*** ile, ***Muhtasar Türkçe Gramer*** adıyla önemli iki yayın yapıldığı için **Halk Ağzından Derleme ve Tarama** çalışmalarına öncelik verilmişti. 1933'te başlatılan derlemelerde toplanan 150.000 fiş uzmanlarca değerlendirilerek Türkiye'de ***Halk Ağzından Derleme Dergisi*** olarak yayımlanmıştı. 4 ciltlik bu yapıtta 250.000 madde başı vardı. Bunu 1952-1959 yılları arasında yapılan ***İkinci Derleme*** izlemişti. Bu dönemde elde edilen 450.000 fiş ilk derlemede toplanan 150.000 fişle birlikte değerlendirilip 1963-1982 yıllarında 12 cilt tutan ve sayfa sayısı 4.842'yi bulan ***Derleme Sözlüğü*** adıyla basıldı.

79) ***a.g.y.***, s.377.

Tarama sorununa gelince, Türkiye Türkçesiyle yazılmış 150 yapıtın taranmasıyla elde edilen 8.000 Osmanlıca sözcüğe karşılık olarak bulunan 25.000 Türkçe sözcük, 1934'te ***Tarama Dergisi*** adıyla yayımlandı. Derginin ikinci cildi **Türkçeden Osmanlıcaya** dizini içeriyordu. Daha sonra taranan kitap sayısı 227'ye çıkartıldı ve elde edilen sonuçlar 4 ciltlik ***Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü*** olarak yayımlandı. Sonunda bunlar 1963-1977 yılları arasında ***Tarama Sözlüğü*** olarak yeniden düzenlendi. 8 cilt tutan bu serinin 8. cildi sistematik bir dizindir.

İkinci Kurultay'dan sonra kurum içinde bir **Kılavuz Çalışma Kolu** oluşturulmuş ve halkın katkısını sağlamak amacıyla gazeteler yoluyla geniş çapta bir sormaca açılarak Osmanlıca sözcüklere Türkçe karşılıklar bulunması istenmişti. Sormacaya verilen yanıtlar değerlendirilerek 1935'te ***Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu*** yayımlanmıştı. Bunu birkaç ay sonra yayımlanan ***Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu*** izlemişti.

Hazırlanan ***Türkçe Sözlük*** 1945'te basılmıştı. Sayıları 23.000'i bulan sözcüklerden ancak 11.640'ı Türkçe idi. 1955'teki ikinci baskıda sözcük sayısı 24.000'e, 1983'teki genişletilmiş 7. baskıda ise 38.000'e çıkmıştı. Bunlardan 20.000'i Türkçe olduğundan oran % 67'ye yükselmişti. 7.000 sözcük ya yeniden türetilmiş ya da derleme ve tarama yoluyla elde edilmişti. ***Türkçe Sözlük*** Irak'ta Arapçaya çevrilmişti. Daha sonraki yıllarda ortaöğretim öğrencileri için ***Resimli Türkçe Sözlük*** (1971) ve ***Resimli İlkokul Sözlüğü*** (1981) yayımlandı.

Bu arada Cumhuriyet Halk Partisi Tüzüğünün Türkçeleştirilmesi, yazı dilinin ve özellikle hukuk dilinin Türkçeleştirilmesi bağlamında ilk büyük adım olmuştu. 9 Mayıs 1935'te toplanan CHP Kurultayını Genel Başkan olarak açan **Atatürk**, Cumhuriyetin kazanımlarını ve Türkçenin özleştirilmesi çalışmalarını, ***"Yeni harfleri, ulusal tarihi, öz dili, ar, bilimsel müzik ve teknik kurumları ile kadını erkeği her hakta eşit modern Türk sosyetesi bu son yılların eseridir"*** diye övgüyle an-

mıştı.[80] Kurultayda Tüzüğün Türkçeleştirilmesi için oluşturulan Komisyon, Türk Dil Kurumu uzmanları ile bir araya gelmiş ve düzenlenen yeni metin 12 Mayıs günkü oturumda oylanarak kabul edilmişti. Parti Tüzüğünün Türkçeleştirilmesinde türevleriyle birlikte 245 Türkçe sözcük kullanılmıştı. 1983'te yapılan bir saptamaya göre söz konusu 245 sözcükten 146'sı (% 59,60) o yıllarda da aynen kullanılmakta, 39'u ise biraz değişiklikle varlıklarını sürdürmekteydi.[81]

Üçüncü Dil Kurultayı ve Güneş-Dil Teorisi (Kuramı)

24-31 Ağustos 1936 tarihlerinde yine Dolmabahçe'de toplanan Üçüncü Kurultayın ana temasını **Güneş-Dil Kuramı** oluşturmuştu. Böyle bir teorinin öne sürülmesinde, o yıllar Avrupasında dillerin ortaya çıkışı, dil psikolojisi ve sosyolojisi konularında yapılan yayınların büyük etkisi olmuştu. Alman dilbilimci **Ernest Böklen**, 1922'de dillerin kökenine ilişkin olarak **Ay-Dil Kuramı** adını verdiği bir görüş öne sürmüştü. Viyana Üniversitesi'nde Doğu Dilleri üzerinde doktora yapmakta olan **Hermann F. Kvergic**, ***La Psycologie de quelques elements des langues Turques*** (Türk Dillerindeki Bazı Öğelerin Psikolojisi) adlı incelemesinden bir kopyayı 1935 Ocağında **Atatürk**'e sunmuştu. 1932'de çıkan ***L'Origine des langues, des religions et des peuples*** (Dillerin, dinlerin ve halkların kökeni) adlı araştırmasında Sümerceyi bir anadil kabul ederek öteki dillerin Sümerceden türediğini savunan **H. Barenton** da yapıtını özel bir mektupla **Atatürk**'e sunmuştu. Kurum uzmanlarından **Agop Dilaçar**'ın vurguladığı gibi **Güneş-Dil Kuramı** bu yayınlar üzerinde yapılan çalışmalar sonucunda öne sürülmüştü.[82]

80) ***a.g.y.***, s.380.
81) **Ş. Turan**, "Türkçenin Özleştirilmesi Konusunda Bir Değerlendirme", ***Türk Dili***, 378 (Haziran 1983), s.321-328.
82) ***Atatürk ve Türk Dili***, Ankara, 1963, s.47.

Güneş-Dil Kuramı'nda, dili oluşturan ilk sözcüklerin ve genel kavramların Güneş'ten, onun hareketlerinden ve insanların doğal haykırışlarından kaynaklandığı varsayılıyordu. Dil'in doğuşunun duygusal haykırışlara dayandığı ve en doğal haykırışın "**Ağ**" olduğu kabul ediliyordu. İlk sözcük olan **Ağ** aynı zamanda **Ay**'ın adı demekti. Böyle bir kuram, Türkçeyi özleştirmekten vazgeçmek için değil, Türk Tarih Tezi'ne paralel bir Dil Teorisi bulmak için öne sürülmüştü. **Atatürk** bu kurama işlerlik kazandırabilmek için öncelikle kamuoyundan gelecek tepkileri saptama amacıyla ***Ulus*** gazetesinde kuramı açıklayan bazı yazılar yayımlamış, öte yandan İsviçre'de bulunan **Afet İnan**'dan bunun Avrupa bilim çevrelerince nasıl karşılandığını saptamasını istemişti. **İnan**'ın konuştuğu bir dil profesörü, dillerin kökeni hakkında bazı varsayımlar olduğu fakat genel bir kanaatin bulunmadığı yanıtını vermişti.[83]

Güneş-Dil Kuramı Kurultayda kimi eleştiriler dışında genellikle olumlu bulunmuştu. Kurultay başkanlığını yapan Milli Eğitim Bakanı **Saffet Arıkan**, Kurumun tüm yurttaşların katkılarıyla çalışmalarını sürdürmek amacında olduğunu vurgulayarak, ***"Türk Dil Kurumu kimi bağnaz dilciler gibi, yalnızca bir alana saplanıp kalmak, yalnız koyu Türkiyatçı olmak düşüncesinde değildir"*** demişti.[84] Dile ilişkin çeşitli bildirilerin de tartışıldığı üçüncü kurultayın önemi, yayımlanan kitapta, *"Bu kurultayın mihveri, Türk dehasının lengüistik dünyası önüne koyduğu yepyeni bir dilcilik ekolü, yani Güneş-Dil teorisi olmuştur"* diye özetlenmişti. Söz konusu kuramın o yıl öğretime başlayan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji bölümünde ders olarak okutulması da uygun görülmüştü. Fakat uygulama sırasında bu kuramın kökenleri bilinmeyen Arapça ya da başka dillere ait sözcükler için de kullanılması, onların Türkçe kabul edilmiş sayılması gibi bir yanılgıya yol açtığı için bir süre sonra bu ders

83) ***Atatürk'ten Mektuplar***, Ankara, 1981, s.36, 52.
84) ***Üçüncü Türk Dili Kurultayı***, s.354.

programdan çıkarılmıştı.[85] Türk Tarih Tezi ile Güneş-Dil Kuramı Türk tarihinin ve Türk dilinin geçmişinin ve zenginliğinin ortaya çıkarılmasında etkili olmuş, Türklerin yetenekten yoksun dolikosefal sarı ırktan oldukları yolundaki iddiaları çürütmüş, Orta Asya'dan batıya yönelen göç dalgasını doğrulamış ve Sümerler gibi Avrasya'ya yerleşen topluluklardan bazılarının Türk kökenli olduğunu göstermişti. Bunların ötesinde **Zafer Toprak**'ın da belirttiği gibi, Anadolu halkı ve Türklerle ilgili önyargıların kırılmasını ve Anadolu insanına sınıf atlatılarak Avrupalılarla aynı kefeye konulmasını sağlamıştı.[86]

Atatürk böyle bir kuramı öne sürerken kimi araştırmacıların iddia ettikleri gibi Türkçeyi özleştirmek ve geliştirmek amacından vazgeçmek değil, aksine çalışmalara yeni bir boyut kazandırmak istemişti. Çünkü **kuram**, **teori** ya da **tez**, araştırmalar ve tartışmalar sonunda kesinlik kazanabilecek varsayımlar demektir. Uygulamalarda bunlardan olumlu sonuç alınır, kanıtlanırsa varlıklarını sürdürürler, alınmazsa doğal olarak vazgeçilir. **Atatürk**, Kurultayı izleyen 26 Eylül Dil Bayramında genel sekreterliğe gönderdiği telgrafla kurum çalışmalarını kutlamış, bundan sonraki çalışmalar için başarılar dilemiş ve yaşamının sonuna kadar kurumun çalışmalarından övgüyle söz etmişti. Hele üçüncü kurultaydan sonra Türkçenin özleştirilmesi çalışmalarına daha etkin katılarak **arıtmak**, **er**, **erdem**, **esenlik**, **evrensel**, **genel**, **ısı**, **kıvanç**, **konuk**, **kutsal**, **özel**, **subay** vb. birçok sözcük üretmesi, Osmanlıca ***Hendese*** kitabı yerine kendisinin bulduğu terimlerle kılavuz niteliğinde Türkçe bir ***Geometri*** kitabı yazması ve özellikle dil çalışmalarının kendinden sonra siyasal iktidarlara bağlı olmaksızın sürdürülebilmesi için düzenlediği vasiyetnamesiyle kuruma kaynak sağlaması, dil çalışmalarının bir çıkmaza girdiği yolunda öne sürülen iddiaların her türlü dayanaktan yoksun olduğunun somut kanıtlarıdır.

---

85) **Hasan Raşit Tankut**, ***Dil ve Tarih Tezimiz Üzerine Gerekli Bazı İzahlar***, İstanbul, 1938.

86) ***a.g.y.***, s.469 vd.

Öte yandan O'nun 1936 Kasımı başında TBMM'de yaptığı konuşmada, ***"Türk Tarih Kurumu ile Türk Dil Kurumu'nun, her gün yeni hakikat ufukları açan ciddi ve devamlı mesaisini takdirle yâd etmek isterim"*** övgüsünü yaptıktan sonra, ***"Bu ulusal kurumların az zaman içinde, ulusal akademiler halini almasını temenni ederim"***[87] demesi, bu kurumların başlangıçta kabul etmediği birer Dil ve Tarih Akademisine dönüştürülmesini istediği ancak kurumların O'nun bu arzusunu yerine getirmedikleri şeklinde yorumlanmaktadır. Öncelikle şurasını vurgulamak gerekir ki eğer **Atatürk** söz konusu kurumları dernek statüsünden akademiye dönüştürmeyi istemiş olsaydı 1936 Kasımından 10 Kasım 1938'e kadar geçen 740 günlük sürede bunun uygulanmasını önleyecek hiçbir durum ya da karşıtlık söz konusu olamazdı. Onun arzu ettiği, bu kurumların çalışmalarını batıdaki saygın Akademiler düzeyinde sürdürmeleri idi. Nitekim Tarih Kurumu Avrupa Akademiler Birliği'ne kabul edilmiş, **Türk Tarih Tezi** ile **Güneş-Dil Kuramı** da 1937'de Bükreş'te toplanan Uluslararası Arkeoloji Kongresi'nde uzmanların incelenmesine sunulmuştu.

Ancak kurumların akademiye dönüştürülmeleri gerektiği yolundaki görüşler **Atatürk**'ün vefatından sonra da sürmüştü. Dil devriminin Türkçeyi kısırlaştırdığını, dili yabancı kökenli sözcüklerin baskısından kurtarmayı uydurmacılık olarak gören Demokrat Parti iktidarında bu suçlamalar daha da yoğunlaşmıştı. ***Dil ve Kültür, Bir Dilin Zenginliği*** adlı yapıtıyla bu suçlamalara yanıt veren kurum üyelerinden **Suat Baydur**, ***"Bir dilin zenginliğinin, kavramlara karşılık olarak başka dillerden alınan sözcüklerin fazlalığıyla değil, sayıları gittikçe artan kavramları karşılayan anadildeki sözcüklerin sayısıyla değerlendirilmesi gerektiğini"*** belirtmişti.[88] 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinden sonra Kurum üyelerinden **Ahmet Temir, Zeynep Korkmaz, Talat Tekin** ve **Osman Nedim Tuna** da, 25 üyeden oluşan **Türk**

87) ***Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I***, s.388.
88) ***Dil ve Kültür, Bir Dilin Zenginliği***, TDK yayını, Ankara, 1952.

Bilimler Akademisi kurulması için harekete geçmişlerdi.[89] Bu girişimlerden olumlu sonuç alamayanlar 12 Mart 1971 Muhtırası döneminde bu kez **Dil Akademisi** kurulmasını öngören bir tasarı hazırlamışlardı. O günlerde **Yaşar Nabi Nayır**, ***Edebiyat Dünyası*** dergisinde çıkan "**Dil Kavgası**" başlıklı yazısında, Dil Devrimi'ne ve Türk Dil Kurumu'na yöneltilen eleştirilerin içyüzünü şöyle açıklıyordu:

"Türkiye'de aşağı yukarı altmış yıldan beri süregelen bir Dil Devrimi hareketi var... Başlangıcından bu yana tutucu çevrelerin direnmesine, saldırısına, alaylarına yol açmış, gene de bildiği yoldan hiç şaşmadan ilerlemiş...

Ağızlarında çiğnene çiğnene paçavraya dönmüş bir sakız var. Bir Dil Akademisi kurmak istiyorlar. Kendilerini böyle bir Akademinin tabii üyesi sayan kişiler de, bu vatan kurtarıcıları avuçlarını yırtarcasına alkışlıyorlar. Aslında bunların tek amaçları Dil Kurumu'na akan suyu kendi ceplerine çevirmekten ibaret. Akademi bir kurulsa dille de dilbilimle de bir ilgisi olmayan kişiler hemen kendilerini oraya üye seçecek, yan gelip nimetlerinden yararlanacaklar. Bu oyuna alet olan devletlular ise işin içyüzünü bilmedikleri gibi pek parlak buldukları tasarının, peşinde koştukları amaca yararlı değil, ancak zararı dokunacağından da habersizler. Bir ülkenin en gerçek değerlerini bir araya getirse bile bir akademinin, bir dilin gelişmesi üzerinde büyük etkisi olduğu hiçbir yerde görülmüş şey değildir. Kaldı ki partizanca bir davranış, kurulacak derme çatma bir kuruluş, uyandıracağı hoşnutsuzlukla ancak tersine bir hava ve akım yaratabilir."

12 Mart Muhtırası döneminde Dil Akademisi girişiminden sonuç alınamamıştı. Bu nedenle 12 Eylül 1980 darbesinden sonra Dil ve Tarih Kurumlarının özerkliklerine son verilerek bazı yeni kuruluşların da eklenmesiyle **Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu** adı verilen resmi çatı altında toplanması yoluna gidildi.

89) 19 Ağustos 1960 tarihli, 23 sayfalık rapor.

Dil devrimi çalışmaları **İsmet İnönü**'nün Cumhurbaşkanlığı döneminde aynı hızla sürdürülmüştü. Türk aydınının, Türkçe yerine yabancı dilde sözcükler ve terimler kullanmak eğiliminde olduğunu sezinleyen **İnönü**, 26 Eylül 1941'de Dil Bayramı nedeniyle yayımladığı mesajda bu davranışın Türkçenin gelişmesini engellediğini vurgulayarak şunları belirtmişti:

"Eğer Türkler bilimin her dalında yabancı diller için çalıştıkları kadar kendi öz dilleri için emek çekselerdi, Türk dili çok zamandan beri eksikliklerinden tamamıyla kurtulmuş ve medeniyet dünyasının örnek bir dili olmuş bulunurdu. Aynı alışkanlık bugün de bizi kolayca elde edeceğimiz çok ilerleyişten alıkoymaktadır. Ulusa söz işittiren ve okutabilen her aydınımız, dil işinde bir tek yabancı kelimenin eksik olmasını, özenmeye değer bir zevk saysa, birçok sıkıntıyı hiç fark etmeden geçebiliriz."[90]

İnönü döneminde yasalardaki Osmanlıca sözcüklerin Türkçeleştirilmesine de çalışılmıştı. Bu alanda en büyük atılım 20 Nisan 1924'te kabul edilmiş olan **Teşkilat-ı Esasiye Kanunu**'nun 10 Ocak 1945'te **Anayasa** adıyla Türkçeleştirilmesi olmuştu.

Dil çalışmalarının verimlerinin alındığı dönemde çok partili siyasal yaşama geçilmesiyle işbaşına gelen iktidarların dilde devrim olamayacağı anlayışıyla Türk Dil Kurumu'na cephe almaları dil konusunda yüzyılın başlarındaki tartışmalara dönülmesine yol açtı. 14 Mayıs 1950 seçimleriyle Demokrat Parti iktidara geldiğinde tüzük gereğince Kurumun doğal başkanı olan Milli Eğitim Bakanı **Tevfik İleri** önce tüzükte bazı maddelerin değiştirilmesini istemiş ve toplanan kurultayda Kurumun çalışmalarına katılmak istemediğini açıklamıştı. Bunun üzerine tüzükte gereken değişiklik yapılarak Kurumun kendi başkanını kendisinin seçmesi yoluna gidilmişti. Aslında Demokrat Parti'nin programında, *"Türk dilinin, ilmin, sanatın ve her türlü fikir faaliyetlerinin siyasi*

90) ***Milli Şefin Söylev ve Demeçleri***, Der: K.K. Kop, Ankara, 1945, s.90 vd.

ve idari müdahalelerden uzak kalmasını, demokrasinin değişmez bir esası olarak kabul ediyoruz" deniliyor ve böylece dil'de devrim yerine evrim'den yana olduğu belirtiliyordu. Nitekim daha işbaşına gelişlerinin ikinci haftası dolmadan ezanın Türkçe okunması zorunluluğundan vazgeçilerek Arapça ezana dönülmüş ve iktidarlarının ikinci yılı dolarken de Türkçe Anayasa dili 1924 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'ndaki Osmanlıcaya dönüştürülmüştü.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde tapınma dilinin halkın konuştuğu Türkçe ile yapılmasını dileyen ilk aydın, **Ali Suavi** olmuştu. 1928'de İlahiyat Fakültesi öğretim üyelerince hazırlanan Dini Islah Bildirisi'nde de âyetlerin, hutbelerin, duaların Türkçe biçimlerinin kabul edilmesi istenmişti. Bunun üzerine **Atatürk** Kur'an'ın Türkçeye çevrilmesini isterken ezandaki sözlerin Türkçeleştirilmesi için **Sadettin Kaynak**, **Hafız Burhan**, **Enderunlu Yaşar** ve **Ali Rıza Sağman** gibi yetkililerden oluşan bir komisyon kurdurmuştu. Komisyon ezandaki Arapça sözcüklere şu karşılığı bulmuştu:

Tanrı uludur, Tanrı uludur!
Şüphesiz bilirim, bildiririm
Tanrı'dan başka yoktur tapacak
Şüphesiz bilirim, bildiririm
Tanrının elçisidir Muhammed
Haydi namaza, haydi felaha!

1932 başlarında yapılan bazı denemelerden sonra Türkçe ezan Diyanet İşleri Başkanlığının 18 Temmuz 1932 günkü genelgesiyle yaygınlaştırılmıştı. Genelgede Arapça ezan okumaya bir yasak öngörülmemişken bir yıl sonra Bursa'da girişilen bir olay üzerine Ceza Yasası'na, ezanı Türkçe dışında başka bir dille okuyanlara hapis cezası verileceğine ilişkin bir bent eklenmişti. Ama kimi çevreler ezanın Arapçadan başka bir dilde okunamayacağı yolundaki itirazlarını sürdürmüşlerdi. Öyle ki Ticani tarika-

tından olan iki kişi 4 Şubat 1949'da TBMM dinleyici locasında Arapça ezan okumuşlar, böylece 1950 seçimlerinde ezan tartışılan bir sorun haline gelmişti. Demokrat Parti hükümetinin kurulmasından kısa bir süre sonra partinin gazetesi ***Zafer***'in başyazarı **Mümtaz Faik Fenik**, 5 Haziranda ***"Arapça ezana müsaade ediliyor"*** müjdesini vermişti. Bu konuda DP milletvekillerinin hazırladıkları yasa önerisi 16 Haziranda Meclis başkanlığına sunulmuş ve hemen gündeme alınmıştı. Görüşmeler sırasında CHP adına söz alan **Cemal Reşit Eyüpoğlu** da tasarının **partilerin ortak malı olarak** kabul edilmesini dileyince oylamaya geçilmişti. Böylece Ceza Yasası'nın 526. maddesindeki ezanı Türkçeden başka bir dilde okuyanlara hapis cezası verilmesini içeren bendi yürürlükten kaldırılmış ve o akşam ezan Arapça okunmuştu! Türkçe ezandan vazgeçilmesi ve din öğretimi konusunda alınan kararlarla oluşturulan ortam nedeniyle, 10 yıl sona yönetime el koyan **Milli Birlik Komitesi** din ve vicdan özgürlüğüne saygılı olduğunu göstermek için Türkçe ezan önerilerine karşı çıkmıştı.[91]

Özleştirme çabalarını içtenlikle desteklemeyenler ve yeni sözcükleri uydurma diye suçlayanlar çok partili düzene geçildiğinde karşıtlıklarını daha da belirgin olarak sergilemeye başlamışlardı. Uydurmacığa ek olarak da **Yaşayan dil** sloganı altında özleştirme ile kuşaklar arasında anlaşmaya olanak vermeyen bir dil yaratıldığını öne sürmüşlerdi. Demokrat Parti'nin iktidara gelişinin ertesinde Dr. **Adnan Adıvar**'ın 27 Mayıs 1950 günkü ***Cumhuriyet***'te çıkan "**Son İnkılap ve Dil**" başlıklı yazısı, dilde Osmanlıcaya dönüleceğinin işareti olmuştu. Ancak bu konuda nasıl hareket edilmesi konusunda görüş birliği sağlanamadığından 1952 Martında DP'li 204 milletvekili tarafından TBMM başkanlığına verilen yasa önerisinde Anayasa'daki aşırı sayılan sözcüklerin değiştirilmesi istenmişti. Bu önerideki ilk imzaların 1932 Dil Kurultayında girişime **Türk Rönesansı** diye övgüler dü-

91) 25 Temmuz 1960'ta yayımlanan 35 numaralı bildiri.

zen **Fuat Köprülü** ile yurtdışından döndükten sonra akademik belgeleri yeterli olmadığı halde **İsmet İnönü** tarafından İstanbul Edebiyat Fakültesi profesörlüğüne atanan ve ***Sinekli Bakkal*** adlı yapıtıyla **CHP Roman Ödülü**'ne layık görülen **Halide Edip Adıvar**'ın ve **Adnan Adıvar**'ın bulunması hayretle karşılanmıştı.

Yasa önerisinde Anayasa metnindeki hangi sözcüklerin ne şekilde değiştirileceği belirtilmediğinden Meclis'teki görüşmeler uzamış ve tartışmalar basın aracılığıyla kamuoyuna da yansımıştı. Dil Kurumu, Anayasayı gözden geçirmenin **Atatürk**'ün devrim anlayışına aykırı olmaması gerektiğini savunurken,[92] kurum üyesi **Munis Faik Ozansoy**, **"Dilcilik Oyunu"** başlıklı yazısında, ***"Bazılarının Türkçeciliği bana Hitler'in Yahudi düşmanlığını hatırlatıyor"*** demekten kendini alamamıştı.[93] Buna karşın başta **Bülent Ecevit** olmak üzere birçok aydın, dilde geriye dönüşün doğuracağı sakıncaları dile getirmişlerdi. **Ecevit**, **"Nesiller Arasında Uçurum"** başlıklı yazısında, ***"Böyle bir güçlük başladı ise, analar ve babaların çocuklarına Osmanlıca öğretmeleri değil, kendilerinin öz Türkçe öğrenmeleri gerekir... Hars*** (kültür) ***bakımından vücuda getirilecek bağlar bizi Arap ve İran harsına bağlayacaksa biz o hars bağlarını istemiyoruz"*** demişti.[94] Tartışmalar sürüp giderken iktidar sözcülerinden bazıları 1945 Anayasası'nın tümüyle yürürlükten kaldırılıp 1924 tarihli **Teşkilat-ı Esasiye Kanunu**'na dönülmesini istemeye başlamışlardı. **Türk Ocakları** Başkanı **Hamdullah Suphi Tanrıöver** de bu öneriyi destekleyenlerin başında yer almıştı. Böylece oya sunulan öneri 32 olumsuz ve 9 çekimsere karşı 342 oyla kabul edilerek **491 Sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun Tekrar Mer'iyete Konulması Hakkında Kanun** adıyla yasalaşmıştı. 5997 sayılı yasa 26 Aralık 1952'de yayımlanarak yürürlüğe girmişti. Anayasa'ya girmiş olan sözcük ve terimlerin suçlu sayılmasının siyasal alan-

92) ***Türk Dili***, 1, 7 Nisan 1952.
93) ***Hisar*** dergisi, Eylül sayısı.
94) ***Ulus***, 6 Aralık 1952.

la sınırlı kalmayıp toplumda ve eğitim-öğretimde tutarsızlıklara, anlaşmazlıklara yol açması, yasaklanan terimlerle yazılmış olan kitapların okutulmasında sıkıntılar yaratması kaçınılmazdı. Gerçekten de Cumhuriyet Halk Partisi'nin iktidarda bulunmadığı dönemlerde resmi yazışmalarda aşırı Türkçe sözcükler kullanılmaması yolunda genelgeler yayımlandığı, Milli Eğitim Bakanlarının arı Türkçe ile yazılmış kitapların okullarda okutulmaması yolunda kararlar aldığı, dahası uydurma diye suçlanan bazı öz Türkçe sözcüklerin kullanılmasının yasaklandığı görüldü.

Türk Dil Kurumu kuruluşundan bir yıl sonra çalışmalarını yayınlar halinde ortaya koymaya başlamıştı. Özellikle de Türkçenin tarihsel gelişmesini gösteren ana kaynaklar ele alınmıştı. Orhon ve Yenisey yazıtları olarak bilinen ve Türkçenin en eski kaynaklarından biri olan kitabeler **Hüseyin Namık Orkun** tarafından ***Eski Türk Yazıtları*** adıyla yayımlanmıştı (1936-1941). 4 ciltten oluşan bu serinin son cildi yazıtlardaki sözcüklerin günümüz Türkçesindeki karşılıklarını gösteren bir sözlük olarak düzenlenmişti. Buna koşut olarak **Kaşgarlı Mahmud**'un Türkçenin zenginliğini göstermek ve Araplara Türkçe öğretmek amacıyla 1072'de yazmış olduğu ***Divanü Lugat-it-Türk***'ün tıpkıbasım ve çevirileri de yayımlanmıştı. **Besim Atalay**'ın üstlendiği bu dizi, tıpkıbasım ve çeviri olarak 4 cilt tutmuştu. Daha sonraki yıllarda **Dehri Dilcin**, Arap abecesine göre bir dizin yapmış ve arkasından genel bir dizin de verilmişti (1957-1972). Bunları **Yusuf Has Hacib**'in ***Kutadgu Bilig*** (saadet verici bilgi) başlığını verdiği mesnevi niteliğindeki yapıtı izlemişti. Söz konusu kitap çağın hayat felsefesi, toplumsal yaşam ve devlet yönetimine ilişkin kurallar hakkında bilgiler içeren ana yapıtlardan biri kabul ediliyordu. Eserin önce Viyana ve Fergana nüshaları tıpkıbasım olarak verilmiş, metin **Reşit Rahmeti Arat**'ın çalışmasıyla yayımlanmış ve **Agop Dilaçar** da ***Kutadgu Bilig İncelemesi*** adıyla bir değerlendirme yapmıştı (1942-1972).

Yıllarca süren araştırmalara dayanan bu ana yapıtlara ***Et Tuhfet-üz-Zekiyye fil -Lügat-it-Türkiye*** adlı sözlüğün de eklenmesi gerekir. Araplara Türk-Kıpçak dilini öğretmek amacıyla Kölemenler döneminde Mısır'da yazılan yapıt, sözlük ve gramer olarak iki bölüm olarak düzenlenmişti. 3.000'e yakın Türkçe sözcük içeren ilk bölümde Arapça sözcüklere Türkçe karşılıklar verilmekteydi. Bu tarihsel sözlük **Besim Atalay**'ın çalışmasıyla Türkçeye kazandırılmıştı (1945).

Bundan sonra **Ömer Asım Aksoy**'un hazırladığı 3 ciltten oluşan ***Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*** yayımlanmış (1970-1976) ve ***Türkiye Türkçesinin Tarihsel Sözlüğü*** çalışmalarına başlanmıştı. Titiz bir çalışma ile toplanan 200.000 fış değerlendirilerek 1982'de dizinin ilk cildinin bastırılması aşamasına gelinmişti. Sözlük çalışmalarında yabancı dilden Türkçeye, Türkçeden yabancı dile sözlükler çıkartılması da öngörülmüştü. **Fahir İz**'in düzenlediği ***İngilizce-Türkçe Sözlük***'ten (1971) sonra **Tahsin Saraç**'ın hazırladığı ***Fransızca-Türkçe Büyük Sözlük*** toplumun her kesiminde ilgi ve övgüyle karşılanmıştı. ***Yeni Yazım Kılavuzu***'nun da 11. baskısı yapılmıştı. Öte yandan Kurum çalışmaları hakkında bilgi vermek ve özleşen Türkçenin güzel örneklerini vermek amacıyla Ekim 1951'de ***Türk Dili*** adıyla aylık bir dergi çıkartılmıştı. Kısa sürede çok okunan dil ve yazın dergileri arasına giren ***Türk Dili*** sürdürümcülerinin sayısı bir ara 8.500'e yükselmişti. 1953'te de ***Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*** adıyla akademik bir dergi çıkartılması gerekli görülmüştü.

Kurum çalışmalarında en büyük sorun beklenildiği gibi terimler alanında ortaya çıkmıştı. İlkönce ***Türkçe Terimler Cep Kılavuzu*** adıyla örnek bir çalışma yayımlanmıştı (1941). 656 sayfayı bulan kılavuzda 3.878 terim bulunuyordu. Terim kolu okul terimleri hazırlanmasına öncelik vermiş ve 1963'te ***Ortaöğretim Terimleri Kılavuzu*** çıkartılmıştı.

Bundan sonra çeşitli bilim ve sanat dalları ele alınmıştı. Bu güç işi başarabilmek için de kurum yetkilileri ile terimleri yapılacak

alanın yetkin temsilcilerinin birlikte çalışmaları uygun görülmüştü. Bu amaçla bir kılavuz kitap da yayımlanmıştı.[95] Olağanüstü bir çaba ile çeşitli bilim dallarına ilişkin terimler yanında Kentbilim, Dilbilim ve Dilbilgisi, Bilişim, Yöntembilim, Dirimbilim, Sinema ve Televizyon, Gösterim Sanatları, Otomobilcilik ve Motorbilgisi, Ayaktopu (futbol), Eltopu (hentbol) ve Masatopu (pingpong) terimleri de yapılmıştı. **Aydın Köksal**'ın büyük çabası sonucunda ABM (aybiem) diye anılan sistemin **Bilgisayar** adıyla Türkçeleştirilmesini ve **Bilişim** adı verilen yeni bir alanın oluşturulmasını özellikle vurgulamak gerekir. Bu yöntemle hazırlanan Terim Sözlükleri'nin sayısı 1982'de bir kısmı ikinci baskı olarak 102'yi bulmuştu. Bunlarda toplam olarak yaklaşık 107.000 madde başı bulunuyordu.[96]

Batı kaynaklı sözcüklere Türkçe karşılıklar bulmak için oluşturulan yarkurulun çalışmaları ***Batı Kaynaklı Sözcüklere Karşılık Bulma Denemesi*** adıyla kitaplaştırılarak 1978'de eleştirilere sunulmuştu. 1983'e gelindiğinde kurum yayınlarının sayısı 501'i bulmuştu.

Türk Dil Kurumu yüklendiği ağır görevi yerine getirebilmek için gerekli yapıtları ve belgeleri içeren bir uzmanlık kitaplığı da oluşturmuştu. 1983 başlarında sayıları 24.172'ye çıkan kitaplardan 556'sı ansiklopedi, 1.715'i sözlük ve 8.198'i dil ve dilbilim alanıyla ilgiliydi.

Kurum, 1955'te özleştirilmiş Türkçe ile yazılmış yapıtlara ödül vermeye de başlamıştı. Bilim ve yazın olarak 2 dalda verilen ödüller giderek şiir-öykü, roman-deneme, anı, günlük-çocuk yayını, çeviri, bilim, radyo-televizyon olarak 7 dala çıkartılmıştı. 1981'de ödül alanların sayısı 147'yi bulmuştu.[97]

---

95) **Emin Özdemir**, ***Terim Hazırlama Kılavuzu***, Ankara, 1973.

96) Ayrıntı: **Şerafettin Turan-Sevgi Özel**, ***75. Yılda Türkçe'nin ve Dil Devriminin Öyküsü***. Ankara, 2007.

97) Dil Kurumu ödüllerini kazananların listesi, ***a.g.y.***, s.339-342.

Giderek Artan Dil Devrimi ve Kurum Karşıtlığı

Yapay bir dil olan Osmanlıcayı sadeleştirmek için ortaya atılan görüşlere ve çalışmalara Osmanlı aydınlarının büyük kesimince karşı çıkılmış ve bu çabalar hemen uydurmacılık olarak suçlanmıştı. Giderek buna, Türkçedeki Arapça Farsça kökenli sözcüklerin tümden çıkartılması demek olan **tasfiyecilik** suçlanması da eklenmişti. **Atatürk** döneminde fazla dile getirilmeyen bu karşıtlık, **İsmet İnönü** döneminde yeni siyasal partilerin kurulması ve Demokrat Parti iktidarının Osmanlıcaya dönüş girişimleriyle hız kazanmıştı. 1950 seçimlerinden sonra CHP'nin kurulan hükümetlerde yer aldığı dönemler dışında iktidarda bulunanlar genellikle Türkçenin özleştirilmesi/geliştirilmesi çabalarını suçlayan bir tavır takınmışlardı. Kurum uzmanları ve dilbilim alanında çalışan akademisyenler suçlamaların yersiz olduğunu belirttikleri halde[98] kurum hakkındaki kampanya giderek büyümüştü. Vurgulanması gereken önemli noktalardan biri de, Cumhuriyet Halk Partisi'nin **Atatürk**'ün vasiyeti uyarınca İş Bankası'ndaki payının yıllık gelirinden Türk Tarih ve Türk Dil Kurumu'na ödenen paradan pay almak için yargı yoluna başvurmasıydı. CHP, kurumlara verilen paranın üçe bölünerek kendisine de bir pay verilmesi için 1969'da açtığı davadan sonuç alamamıştı. Böyle olduğu halde 1974'te ikinci bir başvuruda bulunmuştu. Ne ki 3 yıl süren bu dava sonunda Yargıtay Hukuk Daireleri Kurulu, CHP'nin **Atatürk** vasiyetindeki pay belgitlerinin yalnızca çıplak mülkiyetine sahip olduğuna ve gelirlerin bağışta bulunulan kişi ve kurumlara ödenmesi gerektiğine karar vermişti.[99]

1970'li yılların sonunda ***Tercüman*** gazetesi, **Yaşayan Türkçe** adıyla Dil Kurumu ve Dil Devrimi karşıtı bir kampanya başlatmış ve değişik nedenlerle kurumdan ayrılan kimi eski üyeler de bu sal-

98) **Vehbi Belgil**, "Uydurmacılık Suçlaması", ***Türk Dili***, 312 (1977); **Ömer Asım Aksoy**, "Uydurma", ***Türk Dili***, 350 (1981) s.457-462.

99) Ayrıntı: **Ömer Asım Aksoy**, "Adalet Son Sözünü Söyledi", ***Türk Dili***, 316 (1978) s.1-12.

dırı ekibi içine girmişlerdi. Ben Kurum Başkanı olarak bir dergiye verdiğim demeçte, ***"söz konusu kampanyanın, Dil devrimini ve Kurum çalışanlarını eleştirmenin ötesinde dilde devrim'i değil evrim'i kabul eden bir görüşle bir Dil Akademisi kurulması için kamuoyunu hazırlamayı amaçladığını"*** vurgulayarak ***"Dil'in, onu konuşan ve seven herkesin katkısıyla özleşip zenginleşebileceğini"*** belirtmiştim.[100] **Ömer Asım Aksoy**, ***"her dilin kendi çağının yaşayan dili olduğunu, ancak durağan olmayan dillerin çağlar değiştikçe o yeni dönemin yaşayan dili haline dönüştüğünü ve gelişmesi durdurulmuş olan bir dilin yaşayan dil sayılamayacağını"*** belirttiği halde[101] siyasal iktidarın da desteğiyle kampanya sürdürülmüştü. Bu arada TRT Genel Müdürlüğü radyo ve televizyonda öz Türkçe sözcüklerden bir kısmının kullanılmasını yasaklamıştı.[102]

Bu arada beklenmedik bir gelişme, 12 Eylül 1980 darbesiyle işbaşına gelen **Kenan Evren** ve arkadaşlarının, ***"Atatürkçülüğü rayına oturtacağız"*** yolundaki söylemlerinin aksine dil devrimi karşıtlarının yanında yer almaları olmuştu. 26 Eylül 1981'deki Dil Bayramı kutlamalarına katılması beklenen Devlet Başkanı **Evren**'in, kurum başkanına gönderdiği telgrafta, ***"Yüce Atatürk'ün dilimizi yabancı diller boyunduruğundan kurtarılması amacıyla kurduğu Türk Dil Kurumu'nun bu hizmeti yerine getirirken nesiller arasında kopukluk yaratmamaya ve herkesin anlayabileceği ortak bir dilin kullanılması yolunda çaba göstereceğine inanıyoruz"***[103] vurgulaması, iktidara el koyanların, dede ile torunun anlaşamadıklarından söz ederek **Yaşayan Türkçe** kampanyası yanında yer aldıklarını gösteriyordu.

100) ***Ufuklar***, 12 Ocak 1981.
101) **Ömer Asım Aksoy**, "Dil Süreci", ***Türk Dili***, 343 (1980), s.193-201; "**Ömer Asım Aksoy**'la Yaşayan Türkçe Üzerine Bir Konuşma", ***Türk Dili***, 341 (1980), s.65-67.
102) **Emin Özdemir**, "Sözcükler Yasaklanamaz", ***Türk Dili***, 343, s.202-206..
103) Metin: ***Türk Dili***, 359 (1981) s.336.

Genelkurmay Başkanlığında Atatürkçülüğün ilkelerini ve nasıl uygulanması gerektiğini saptamak için oluşturulan komisyon çalışmalarını sürdürürken, Türk Dil Kurumu ile Tarih Kurumu'nun kurulacak bir **Bilimler Akademisi** çatısı altında birleştirileceği haberleri de yeniden yaygınlaşmıştı. Durumu değerlendiren Dil Kurumu Yönetim Kurulu, 29 Nisan 1981'de Devlet Başkanı **Kenan Evren**'e sunduğu görüşünde, ***"Atatürk'ün vasiyetnamesini iptal anlamına gelen böyle bir girişimin hukuk açısından kurumun yararlılığına son verilmesi anlamına geldiğini"*** belirtmiş, ***Cumhuriyet*** başyazarı **Nadir Nadi** de, "**Sakın Yapmayın**" başlıklı yazısında böyle bir yapılanmanın sakıncalarını vurgulamıştı.[104]

Akademi girişiminden vazgeçilmişti ama Dil Kurumu'na yönelik suçlamalar sürüyordu. 1982 Martında, Devlet Başkanı **Kenan Evren**'in emriyle Devlet Denetleme Kurulu Başkanı **Sabri Tavazar**'ın başkanlığında İçişleri, Maliye, Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı müfettişlerinden oluşan bir heyet Kurum'da 20 gün süren mali ve idari denetimlerde bulundu. Kurumun 1932'den başlayarak geçirdiği evreler, tüzük değişiklikleri, düzenlediği etkinlikler, yaptığı yayınlar, gelir kaynakları, mal varlığı ve yaptığı harcamalar incelendi. Denetimin bir yolsuzluğun saptanarak kurumu yargı yoluyla kapatılmasını sağlamaya yönelik olduğu açıktı. Ne ki düzenlenen 19 Nisan tarihli raporda "**yasa ve yönetmeliklere aykırı bir durum saptanamadığı**" belirtildi.

Aynı günlerde TRT televizyonunun ikinci kanalı yapımcılarından **Fatih Orbay**'dan Türkçe konusunda "**Bir Konu, İki Konuk**" programına katılmak için çağrı aldım. Dil Kurumu'nun başkanı olduğum için çekinmeden kabul ettim. İstanbul'dan yayımlanan programda karşıma çıkan **Nazlı Ilıcak, Yaşayan Türkçe** kampanyasının öncülerinden olduğu için tartışmanın renkli ve heyecanlı geçtiğini sanıyorum. Sn. **Ilıcak**, türetilen yeni sözcüklerle alay ediyor, onlara ters anlamlar yüklüyor ve dil devrimi-

104) ***Cumhuriyet***, 22 Nisan 1981.

nin yalnızca kuşaklar arası değil Orta Asya'daki soydaşlarımız Türklerle de anlaşamamıza yol açtığını öne sürüyordu. Sanırım oralarda Osmanlıca konuşulduğunu sanıyordu! Ama Sovyet rejimi çökünce ortaya çıkan Azerbaycan ve Özbekistan dışındaki Türk devletlerindeki soydaşların apayrı diller, lehçeler konuştukları görüldü.

Ancak halk oylamasına sunularak kabul edilen 1982 Anayasası'nın Dil ve Tarih Kurumlarının oluşturulacak **Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu** çatısı altına alınacağını belirten 134. maddesi, söz konusu **Atatürk** kurumlarının özelliklerine ve özerkliklerine son verileceğini gösterdi. Nitekim çok geçmeden Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliğine bağlı Daire Başkanlığından Dil ve Tarih Kurumlarına bu konuda hazırlanan yasa tasarısının görüşülmesine temsilci göndermeleri istendi. Dil Kurumu adına Başkan olarak ben ve Genel Yazman **Cahit Külebi** katıldık. 15 Aralık 1982'de Tümg. **Suat Eren**'in başkanlığında yapılan toplantıda Tarih Kurumunu Başkan Prof. **Sedat Alp** ile Ord. Prof. **Ekrem Akurgal** temsil ediyorlardı. Toplantı başlar başlamaz Tümg. **Eren** masasından çıkardığı yasa tasarısından birer kopya vererek, bunu değiştirmeye yetkimiz bulunmadığını, yalnızca görüş bildireceğimizi belirtti. Kurum temsilcileri olarak bizler de **Atatürk**'ün belirli amaçlarla kurduğu kurumların statülerinin değiştirilmemesi gerektiğini, bunun yürürlükteki yasalara ve **Atatürk**'ün vasiyetine aykırı olduğunu belirtmeye çalıştık. Daha sonra görüşümüzün yazılı olarak bildirilmesi istenince, 22 Aralıkta Kurumun mevcut tüzüğü ve tüzel kişiliğiyle **Yüksek Kurum**'un çatısı kapsamına alınabileceğini, ancak taslak çerçevesinde yeni bir düzenlemeye gitmenin tarihi sorumluluğunu kabul edemeyeceğimizi bildirdik.[105] Ancak çok geçmeden **Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu**'nun kurulması ve Dil ve Tarih Kurumlarının oraya bağlanmasını öngören yasa tasarısının Hava Kuvvetleri Komutanı Org. **Tahsin Şahinkaya** imzasıy-

105) Metin: **Ş. Turan-S. Özel**, *a.g.y.*, s.170.

la Danışma Meclisi Başkanlığına sunulduğu anlaşıldı. Bu durumu 15 Ocak 1983 günkü toplantısında değerlendiren Dil Kurumu Yönetim Kurulu, tasarının **tarihsel gerçeklere ve Anayasa'ya aykırı olduğunu** belirten ve altında kurul üyelerinin imzalarının bulunduğu ayrıntılı bir mektubun Danışma Meclisi'nin bütün üyelerine gönderilmesini uygun buldu.[106] Ülkenin tanınmış kimi hukukçuları bu yolda eleştirilerde bulunurken **Nadir Nadi** de 13 Ağustos 1961'de ***Cumhuriyet***'te çıkmış olan **"Tuhaf Bir Tasarı"** başlıklı yazısını 24 Ocak 1983'te yeniden yayımladı. Bunda, ***"Hazırlandığını öğrendiğimiz tasarı kimlerin kafasında doğdu bilmiyoruz. Onlara Atatürk düşmanı demeye dilimiz varmıyor. Herhalde düşüncenin hiçbir tartıya gelmeyecek kadar hafif olduğuna şüphe yok"*** eleştirisinden sonra tasarının görüşülmeden geri alınması isteniyordu.[107] Bunun üzerine hükümete ve tasarıyı hazırlayanlara hakaret edildiği savıyla **Nadir Nadi** hakkında soruşturma açıldı ve hapis cezasına çarptırıldı. Ancak dönemin Milli Savunma Bakanının karar düzeltilmesi için yaptığı başvuru sonunda hapse girmekten kurtuldu.

Bu gelişmeler karşısında Danışma Meclisi Başkanı Prof. **Sadi Irmak**'a tasarının görüşülmesi sırasında Dil Kurumu temsilcileri olarak Milli Eğitim Komisyonu'na çağrılmamızın sağlanmasını dileyen yazılı başvuruda bulunmak gereğini duyduk. Ne yazık ki Atatürkçülüğü ağzından bırakmayan ve Dil Kurumu'nun da üyesi olan Sayın **Irmak**, bu dileğimizi yerine getirmedi. Böylece **Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu**'nun kurulmasını öngören tasarı 12 olumsuza karşı büyük çoğunlukla kabul edildi ve 2876 sayılı yasa olarak 17 Ağustos 1983'te ***Resmi Gazete***'de yayımlanarak yürürlüğe girdi. Danışma Kurulu'ndaki görüşmeler sırasında Türk Dil Kurumu etkinliklerine katılmak ve orada dil devrimi hakkında bir konferans vermek isteyen Prof. **Hamza Eroğlu** ile Danıştay temsilcisi iki üyenin yasanın kabul edildiği

106) Metin: ***Atatürk'ün Türk Dil Kurumu ve Sonrası***, Ankara, 1986, s.30-32.
107) 24 Ocak 1983, Metin: ***a.g.y.***, s.40-42.

günün **milli bayram** olduğunu dile getirmeleri hayli düşündürücü idi!

Hükümet söz konusu yüksek kuruma ve ona bağlanan Türk Dil Kurumu, Türk Tarih Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi ve Atatürk Kültür Merkezi başkanlıklarına atama yapmıştı. Dil Kurumu Başkanlığına, 1982'ye kadar kurumun üyesi olmanın dışında 1972 ve 1974 kurultaylarında yönetim kurulu üyesi seçilen daha sonraları yazım kılavuzu ve sözlük çalışmalarına eylemli olarak katılan ancak kimi önerileri kabul edilmediği için üyelikten ayrılan Prof. **Hasan Eren** getirilmişti. Bu yüzden 26 Eylül 1983'deki **Dil Bayramı** iki ayrı çatı altında kutlandı.

18 Ekim 1983 günü Yüksek Kurum Başkanlığına atanmış olan emekli Korg. **Suat İlhan** bana telefon ederek Türk Dil Kurumu Başkanlığına atanmış olan **Hasan Eren**'in teslim almak için ertesi gün kuruma geleceğini bildirdi. 19 Ekim sabahı kurumun bütün görevlileri iş başındaydı. **Hasan Eren**'i Başkanlık odasında kabul ettiğimde bana **Suat İlhan** imzasını taşıyan şu yazıyı uzattı:

"Sn. Prof. Dr. Şerafettin Turan
Türk Dil Kurumu Başkanı, Ankara
2876 sayılı Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu kanunu gereğince, Türk Dil Kurumu Başkanlığına atanan Prof. Dr. Hasan Eren'e, eski başkanı bulunduğunuz kurumun devir ve teslimini rica eder, saygılar sunarım."[108]

Yazıyı okuyunca Sn. **Eren**'e, *"Siz benden yıllarca önce bu kuruma üye seçildiniz, yönetim kurullarında ve yarkurullarda görev aldınız. Kuruma yöneltilen suçlamalarda benden daha çok siz sorumlusunuz. Ben ve arkadaşlarım Kurultayda seçildik ve ancak ona karşı sorumluyuz. Dolayısıyla size bir devir söz konusu olamaz. Ancak yasaya dayandırılan bir el koyma var. Bu nedenle burayı size teslim edebiliriz"* diyerek kurumdan ayrıldım.

108) *a.g.y.*, s.47.

Türk Dil Kurumu'nun 51 yıl 3 ay 7 gün süren özel ve özerk kuruluş niteliği sona ermişti!

Dil Devrimini Sürdürme Amacıyla Yeni Bir Örgütlenme: Dil Derneği

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'na bağlanan Türk Dil Kurumu'na hükümet tarafından çoğu akademik san taşıyan 40 üye atanmıştı. İş başına gelenler 51 yıl içinde yapılanları suçlamaya devam ederken ilk iş olârak **Yazım Kılavuzu**'nun adını **İmlâ Kılavuzu**'na dönüştürmüş ve Terim Kılavuzlarının satışını durdurmuşlardı. Yasa ile üyelikleri ellerinden alınmış olan Kurum üyeleri **dil'de devrim'den evrim'e dönüş** karşısında bir araya gelip durum değerlendirmesi yapma gereğini duymuşlardı. O aşamada **Mülkiyeliler Birliği**'nin onlara salonlarını açması ve **Bilgi Yayınevi**'nin yardımları kendilerine en büyük destek olmuştu. Yeni bir örgütlenme için bir dergi etrafında toplanmak ya da yeni bir dernek/vakıf kurmak gibi 2 görüş belirmişti. Eski Dil Kurumu'nun İstanbul'daki kimi üyeleri birinci yolu seçerek ***Türk Dili Dergisi***'ni yayımlamaya başlamışlardı. Ankara'da ise yeni bir örgüt kurma görüşü ön plana çıkmış ve 1984'teki Dil Bayramı bu anlayış içinde kutlanmıştı. 53. Dil Bayramı olan 26 Eylül 1985'te Mülkiyeliler Birliği'nde düzenlenen "**Dilin Dünü, Bugünü, Yarını**" konulu açıkoturumdan sonra **Ali Püsküllüoğlu**, **Haldun Özen** ve **Sevgi Özel**'in öncüsü olduğu çalışmalarda kurulması öngörülen dernek için bir tüzük taslağı hazırlanmış ve bu yolda yapılacak harcamalara gerekli geliri sağlamak amacıyla 1983 sonrasında yapılan etkinlikleri ***Atatürk'ün Türk Dil Kurumu ve Sonrası*** adlı bir kitapta toplamışlardı. Bilgi Yayınevi'nce basılan kitabı tanıtmak amacıyla 23 Eylül 1986'da Mülkiyeliler Birliği bahçesinde bir toplantı düzenlendi ve 26 Eylülde 54. Dil Bayramı bu coşku içinde kutlandı. Sıra

tüzüğe son şeklini verme ve kurucu üyeleri saptamaya gelmişti. Tüzük taslağı, yasayla kapatılan eski Dil Kurumu'nun tüzüğü doğrultusunda düzenlenmişti. Sonunda 34 kurucu saptandı ve 22 Nisan 1987'de kuruluş için Ankara Valiliğine dilekçe ile başvuruldu. Tüzüğün onaylanması beklenirken iktidardaki Anavatan Partisi hükümetinin akla sığmayan bir suçlanması ile karşılaşıldı. İçişleri Bakanı **Yıldırım Akbulut**, 8 Mayısta Valiliklere gönderdiği genelgede, **Türk Dil Kurumu**'na karşı bir **Türk Dili Derneği** kurulacağına ilişkin haberler çıktığına değinerek, bu görevin yasayla AKDTK'ya bağlı kuruma verildiğini, bu nedenle bu alanda çalışacak ikinci bir kuruluşa yetki verilemeyeceğini öne sürüyor ve böyle bir başvuruda bulunulduğunda bunun kurulması yasak dernek sayılacağını açıklıyordu.[109] Bakanlığın bu kararı üzerine Ankara Valiliği derneğe 4 Haziranda gönderdiği yazıda tüzüğün onaylanmadığını ve dernek faaliyetlerinin durdurulduğunu bildirdi. Bunun üzerine söz konusu kararın kaldırılması için başvurulan Ankara Üçüncü İdare Mahkemesi çok geçmeden yürütmeyi durdurdu. Ankara Valiliğinin temyiz için Danıştay'a yaptığı başvuru reddedildi ve Ankara Savcılığı da yasak dernek kurdukları için haklarında soruşturma açılan 34 kurucu üye hakkında takipsizlik kararı verdi. Böylece **Dil Derneği** yaklaşık 2,5 yıl süren bir hukuk savaşımından sonra özgürce çalışma olanağına kavuştu. Yine de **Kamu Yararına Dernek** sayılmak için 1991'de yapılan başvuru 4 yıl sonra gerçekleşebildi.

Dernek hakkında soruşturmalar sürerken 26 Eylül 1987'deki Dil Bayramı binlerce kişinin katılımıyla Metropol Kültür sitesinde coşkulu bir törenle kutlandı. İlk aşamada bir yayın organına sahip olmak gerektiği için 1988 Martında ***Çağdaş Türk Dili*** adı verilen derginin yayınına başlandı. O tarihten bu yana her ay düzenli olarak yayımlanan dergi 25 yılını doldurmuş bulunuyor. Bunun dışında dilbilim konusunda temel kavramları ve sorunları

109) **Ş. Turan-S. Özel**, ***a.g.y.***, s.253 vd.

tartışma amacıyla 2006'da ***Dilbilim*** adıyla ikinci bir dergi çıkartıldıysa da onu devam ettirme olanağı bulunamadı.

1988 Temmuzunda toplanan ilk olağan kurultayda kurucu üyeler, yönetimi, tüzük gereğince seçilen Yönetim Kuruluna devrettiler. Eski TDK'da olduğu gibi iki yılda bir yapılan genel kurul niteliğindeki kurultaylar dışında önemli dil sorunlarının tartışıldığı Bilimsel Kurultay'lar düzenlendi. 1989'da Prof. **Akşit Göktürk**'ün anısına yapılan ***Bilim Dili Türkçe/ Yazın Dili Türkçe***, 1990'daki ***Dilbilim ve Türkçe***, 1994'teki ***Kitle İletişim Araçlarında Dil Kullanımı***, 1996'daki ***Dil Devriminden Bu Yana Türkçenin Görünümü*** ve 2000'deki ***Türkçenin Kullanımında Karşılaşılan Sorunlar ve Çözümleri*** konulu kurultayla sunulan bildiriler kitaplaştırıldı. 2005'te Gazi Üniversitesi ile birlikte düzenlenen "**Türkçe, Dilim Dilim**" temalı kurultayda yabancı dille ya da yabancı kökenli terimlerle yapılan eğitim-öğretimin Türkçeye olan etkisi tartışıldı.[110]

Öte yandan devlet dairesi haline dönüştürülen Türk Dil Kurumu'na atanan üyelerin dilde evrim anlayışının bile gerisinde kalan bir yaklaşımla Osmanlıcaya dönüş çabası içinde oldukları anlaşılmıştı. **Yazım**'ı **imlâ**'ya çevirmekle kalmayıp kılavuzların yeni baskılarında sözcüklerin yazımlarını boyuna değiştirmeleri büyük bir karmaşa yaratmış ve Türkçenin çok zengin bir dil olduğunu göstermek istercesine dilimize girmiş tüm yabancı sözcükleri de içeren bir ***Türkçe Sözlük*** yayımlamaları dil devriminden vazgeçildiğini göstermişti. Üstelik bunu yaparken yararlandıkları halde Kurumun 1983 öncesinde 7 kez basılmış olan ***Türkçe Sözlüğü***'nü yok saymışlardı.

Dil Derneği, yazım ve sözlük konusunda doğan karmaşayı gidermek ve duyulan gereksinimi karşılamak için 1989'da ***Yazım Kılavuzu***, arkasından ***Öğrenciler İçin Türkçe Sözlük*** yayımladı. Bunları ilgili 8 üyenin elbirliğiyle hazırladıkları daha ge-

110) ***Çağdaş Türk Dili***, 207, Mayıs 2005; **Necdet Adabağ**, "Ulusal Birlik İçin Türkçe", ***Çağdaş Türk Dili***, 266, Nisan 2010.

niş oylumlu ***Türkçe Sözlük*** (2012'deki 3. baskısı 1792 sayfa) ve **Sevgi Özel**'in ***Türkçenin Renkleri/İlköğretim İçin Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*** ile **Ahmet Kocaman**'ın ***Öğrenciler İçin İngilizce-Türkçe Sözlük*** ve ***Önce Türkçesi Sonra İngilizcesi/ Türkçeden İngilizceye Sözlük*** adlı yapıtları izledi. Ancak kamu kurumları ile ilk ve ortaöğretimde resmi Dil Kurumu'nun ***Yazım Kılavuzu*** ile ***Türkçe Sözlüğü***'nün kullanılması zorunlu kılındığından derneğin yayınları Türkçeye duyarlı çevrelerde yaygınlık kazanabildi.

Dernek yayınları arasında **Atatürk**'ün **Söylev**'indeki ana konuları içeren ***Söylev*** (Nutuk) de önemli bir yer tutmaktadır. İlk baskısı 1997'de yapılan ***Söylev*** 13. baskıya ulaşmış bulunuyor. Türk Dil Kurumu'nun 75. yılı olan 2007'de, Türkçenin tarihsel aşamalarını ve dil devrimiyle elde edilen sonuçları anımsatmak ve belgelemek amacıyla **Şerafettin Turan** ile **Sevgi Özel**'in ortaklaşa hazırladıkları ***75. Yılda Türkçenin ve Dil Devriminin Öyküsü*** adlı kitap yayımlandı. Yayınlar dışında 1989'dan başlayarak TÜYAP kitap fuarlarına ve belediyelerin ya da yörelerdeki sanat-edebiyat kuruluşlarının düzenlediklere şölenlere de katılıp orada etkinlikler düzenlemektedir. Ayrıca Dil Bayramlarında Türkçeye emek verenleri, Dil Devrimine sahip çıkanları ödüllendirmek amacıyla küçük armağanlar sunmaktadır. Türk Dil Kurumu'nun 75. yıldönümü olan 2007'de, Dil Devriminin inançlı savunucusu ve TDK'nin kurumlaşmasının mimarı **Ömer Asım Aksoy**'un vefatından sonra ailesinin akçalı katılımıyla her yıl Dil Bayramlarında **Dil Derneği Ömer Asım Aksoy Ödülü**'nün verilmesine başlandı. Her yıl dil ve yazının değişik alanlarında düzenlenen bu ödülün bu yıl 18'incisi verilecektir. **Aksoy** adına verilen ödülü onun gibi Türk Dil Kurumu'ndan başlayarak Türkçeye büyük emek veren ve Dil Derneği'nin kurucularından olan **Beşir Göğüş** ödülü izledi. 17 Ağustos 1999 Marmara depreminde hayatını kaybeden **Göğüş** adına ailesinin parasal katkılarıyla **Dil**

Derneği Beşir Göğüş Türk Dili ve Eğitimini Geliştirme Ödülü verilmektedir Ayrıca Dil Devriminin baş savunucularından ve çağdaş Türk tiyatrosunun yıldızlarından olan **Kerim Afşar**'ın vefatından sonra eşinin katkıları ile genç yazarları oyun yazmaya özendirmek amacıyla 2005'ten bu yana **Dil Derneği Kerim Afşar Ödülü** düzenlenmektedir.[111]

Özetle **Dil Derneği, Cumhuriyet** 90. yılını doldururken **Atatürk**'ün emeli ve çabasına aykırı olarak yeniden yabancı dillerin boyunduruğu altına düşüp başkalaşan ulusal dil **Türkçeyi korumak ve geliştirmek** için olanaklarının üstünde bir çaba harcamaktadır.

111) Ayrıntı: **Ş. Turan-S. Özel**, *a.g.y.*

CUMHURİYET'İN BARIŞÇI DIŞ POLİTİKASI ÜZERİNE

Dr. Bilâl N. Şimşir

I
CUMHURİYET'İN İLK DÖNEMİNDE DIŞ ÜLKELERDE TÜRK DİPLOMATİK TEMSİLCİLİKLERİ[112]

Ankara Hükümeti, 1920'de kurulunca, dış politikada önce doğuya yöneldi: O yıl içinde Azerbaycan'da, Afganistan'da, Gürcistan'da ve Sovyet Rusya'da diplomatik temsilcilikleri açıldı. Yine 1920'de ve 1921 yılında Paris'te ve Roma'da Türk diplomatik temsilcilikleri açıldı. 1920-1938 yılları arasında, dört kıtada açılan Türk diplomatik temsilciliklerinin sayısı 37'ye ulaştı ki, o dönemde yeryüzünde bağımsız devletlerin toplam sayısı 50 kadardı.

Cumhuriyet'in İlk Döneminde Açılan Türk Diplomatik Temsilcilikleri (Maslahatgüzarlık, Mümessillik, Elçilik ve Büyükelçilikler)

Alfabe sırasıyla		Açılış tarihleri sırasıyla	
Addis Ababa (Etiyopya)	1926	Bakü (Azerbaycan)	1920
Atina (Yunanistan)	1923	Kâbil (Afganistan)	1920
Bağdat (Irak)	1928	Tiflis (Gürcistan)	1920
Bakü (Azerbaycan)	1920	Roma (İtalya)	1920
Belgrad (Yugoslavya)	1926	Moskova (Sovyet Rusya)	1921
Bern (İsviçre)	1926	Paris (Fransa)	1921
Berlin-Bonn (Alm.)	1924	Atina (Yunanistan)	1923
Budapeşte (Macaristan)	1924	Bükreş (Romanya)	1923
Buenos Aires (Arjantin)	1938	Tahran (İran)	1923

112) ***Dışişleri Vekâleti Yıllığı 1953 (Eylül)***, Güzel İstanbul Matbaası, Ankara, 1954, s.80-87'den alınıp tarafımdan düzenlenmiştir. -BNŞ.

Brüksel (Belçika)	1924	Berlin-Bonn (Almanya)	1924
Bükreş (Romanya)	1923	Brüksel (Belçika)	1924
Cidde (Hicaz-Necid)	1926	Budapeşte (Macaristan)	1924
Kâbil (Afganistan)	1920	Varşova (Polonya)	1924
Kahire (Mısır)	1925	Londra (İngiltere)	1924
Kopenhag (Danimarka)	1925	Kahire (Mısır)	1925
Lahey (Hollanda)	1925	Kopenhag (Danimarka)	1925
Londra (İngiltere)	1924	Lahey (Hollanda)	1925
Madrid (İspanya)	1929	Prag (Çekoslovakya)	1925
Mexico (Meksika)	1935	Stokholm (İsveç)	1925
Moskova (Sovyet Rusya)	1921	Tirana (Arnavutluk)	1925
Nanking/Çunking (Çin)	1929	Tokyo (Japonya)	1925
Paris (Fransa)	1921	Viyana (Avusturya)	1925
Prag (Çekoslovakya)	1925	Addis Ababa (Etiyopya)	1926
Riga (Letonya)	1929	Belgrad (Yugoslavya)	1926
Rio de Janeyro (Brezilya)	1929	Bern (İsviçre)	1926
Roma (İtalya)	1920	Cidde (Suudi Arabistan)	1926
Santiago (Şili)	1936	Sofya (Bulgaristan)	1926
Sofya (Bulgaristan)	1926	Washington (ABD)	1927
Stokholm (İsveç)	1925	Bağdat (Irak)	1928
Tahran (İran)	1923	Madrid (İspanya)	1929
Tallin (Estonya)	1935	Nanking/Çunking (Çin)	1929
Tiflis (Gürcistan)	1920	Riga (Letonya)	1929
Tirana (Arnavutluk)	1925	Rio de Janeyro (Brezilya)	1929
Tokyo (Japonya)	1925	Mexico (Meksika)	1935
Varşova (Polonya)	1924	Tallin (Estonya)	1935
Viyana (Avusturya)	1925	Santiago (Şili)	1936
Washington (ABD)	1927	Buenos Aires (Arjantin)	1938

Evet, 1920-1938 yılları arasında yukarıda dökümü verilen 37 diplomatik temsilcilik açılmıştır. Osmanlı döneminde ise elçiliklerimizin toplam sayısı en fazla 18 olmuştu. **Cumhuriyet**'in ilk döneminde bu sayı ikiye katlanmış, 37'e kadar çıkmıştır.

Osmanlı Elçilikleri Avrupa kıtasında kümelenmişti. Avrupa dışında sadece İran'da ve ABD'de birer Osmanlı Elçiliği vardı. Geri kalan 16 Osmanlı Elçiliği Avrupa ülkelerindeydi. Başka bir

ifadeyle, Osmanlı diplomasisi öteden beri hep **Avrupa odaklı** olmuştu.

Cumhuriyet'in daha ilk döneminde Türk Elçilikleri dört kıtaya yayılmış, Türk diplomasisi **global perspektifle** dünyayı kavramaya yönelmiştir. Asya kıtasında Osmanlı Devleti'nin sadece İran'da elçiliği vardı. **Cumhuriyet** döneminde ise İran'dan başka, Afganistan'da, Suudi Arabistan'da, uzak ülkelerden Çin'de ve Japonya'da da Türk elçilikleri açılmıştır.

Osmanlı Devleti Afrika topraklarını kaybetmiş ve bu kıtada hiç elçilik açmamıştı. **Cumhuriyet**'in ilk döneminde ise Addis Ababa'da (Etiyopya'da) ve Kahire'de (Mısır'da) Türk Elçilikleri açılmıştır. O yıllarda Afrika kıtasında bağımsız sayılabilecek devletlerin sayısı da zaten bu kadardı. Mısır ve Etiyopya (Habeşistan) dışında bütün Afrika kıtası Avrupalıların sömürgesi durumundaydı.

Cumhuriyet döneminde Güney Amerika ülkeleri de ihmal edilmemiştir. Arjantin'de (Buenos Aires'te), Meksika'da ve Santiago'da (Şili'de) Türk elçilikleri açılmıştır. Osmanlı döneminde ise hiçbir Güney Amerika ülkesinde Osmanlı elçiliği yoktu.

II
CUMHURİYET'İN ORİJİNAL BİR DİPLOMASİ PRATİĞİ (DOSTLUK ANTLAŞMALARI DİZİSİ)

Cumhuriyet'in İlk Döneminde Türkiye 17 Yılda 40 Dostluk Antlaşması Yaptı (1921-1937)

Atatürk döneminde Türkiye'nin yabancı ülkelerle ilişkilerinde göze çarpan yenilik şu olmuştur: Türkiye, herhangi bir ülke ile resmi ilişki kurarken, önce o ülkeyle masaya oturup bir dostluk antlaşması yapma yolunu benimsemiştir. Osmanlı diplomasisinde böyle bir uygulama veya gelenek yoktu. Osmanlı Devleti ya-

bancı ülkelerle savaşlar yapmış ve barış antlaşmaları imzalamış; ama hemen her devletle dostluk antlaşması imzalama yoluna gitmemişti. Bu, tamamen **Cumhuriyet** dönemine özgü bir uygulama idi.

Osmanlı Devleti, sanki dünya ile sürekli kavgalıymış gibi gösteriliyor ve öyle görülüyordu. Gerçi Osmanlı hükümeti zaman zaman (ve örneğin 1853-56 Kırım Savaşı'nda olduğu gibi) bazı yabancı ülkelerle ittifaklar yapıyordu ama kısa süren böyle dostluklar ve ittifaklar da sanki arıziymiş gibi görülüyordu.

Yeni Türkiye ise bütün ülkelerle sürekli barışık olduğunu dünyaya gösterdi. Cumhuriyet Türkiyesi, uzak-yakın demeden yeryüzündeki bütün devletlerle teker teker dostluk antlaşmaları yapma yolunu benimsedi. Bu diplomasi yönetimi Türkiye Cumhuriyeti Hükümetine özgü bir diplomasi uygulamasıdır, orijinaldir. Yabancı devletlerle dostluk anlaşmaları imzalayarak resmi ilişki kurma biçimindeki diplomasi pratiği daha İstiklal Savaşı içinde, 1921 yılında başladı. Ankara Hükümeti, 1 Mart 1921'de Afganistan'la, 16 Mart 1921'de Sovyet Rusya ile ve 2 Ocak 1922'de Ukrayna ile dostluk antlaşmaları imzaladı. Türkiye 1923 yılının 23 Temmuz günü (yani Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından bir gün önce) Polonya ile bir dostluk antlaşması imzalamıştır. Bunu, aynı yılın 10 Aralık günü Arnavutluk'la, 18 Aralık günü de Macaristan'la yapılan dostluk antlaşmaları izledi. Ertesi yıl 8 ülkeyle, 1925 yılında da 5 ülkeyle dostluk antlaşmaları imzalandı. Bu yöntem daha sonraki yıllarda da sürüp gitti. Türkiye, 1921-1937 yılları arasında 16 yılda tam 40 dostluk antlaşması imzalamıştır. Dostluk antlaşmaları yapılırken, devletler arasında herhangi bir ayrım gözetilmemiştir. Uzak-yakın, büyük-küçük, önemli-önemsiz, dünyanın bütün bağımsız devletleriyle benzer antlaşmalar yapılması amaçlanmıştır. **Atatürk**'ün sağlığında yeryüzündeki bütün bağımsız devletlerin sayısı da topu topu 50 kadardı.

Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Döneminde Dostluk Antlaşmaları İmzaladığımız Devletlerin Listesi[113]

(Devletlerin alfabe sırasıyla)

Devletler	Antlaşma tarihi	İmzalandığı yer
1. Afganistan	Mart 1921	Moskova
2. Afganistan	25 Mayıs 1928	Ankara
3. Almanya	3 Mart 1924	Ankara
4. ABD	17 Şubat 1927	Ankara (Nota değişimiyle)
5. Arjantin	29 Haziran 1926	Roma
6. Arnavutluk	10 Aralık 1923	Ankara
7. Avusturya	28 Ocak 1923	İstanbul
8. Brezilya	8 Eylül 1927	Roma
9. Bulgaristan	18 Ekim 1925	Ankara
10. Çekoslovakya	11 Ekim 1924	Ankara
11. Çin	4 Nisan 1934	Ankara
12. Danimarka	26 Ocak 1925	Ankara
13. Estonya	1 Aralık 1924	Varşova
14. Finlandiya	9 Aralık 1924	Varşova
15. Fransa	30 Mayıs 1926	Ankara
16. Fransa	3 Şubat 1930	Paris
17. Hollanda	16 Ağustos 1924	Ankara
18. İngiltere	5 Haziran 1926	Ankara
19. İran	22 Nisan 1926	Tahran
20. İran	5 Kasım 1932	Ankara
21. İspanya	27 Eylül 1924	Ankara
22. İsveç	31 Mayıs 1924	Ankara
23. İsviçre	19 Eylül 1925	Cenevre
24. Letonya	3 Ocak 1925	Varşova
25. Litvanya	17 Eylül 1930	Moskova
26. Macaristan	18 Aralık 1923	İstanbul
27. Meksika	25 Mayıs 1927	Roma
28. Mısır	7 Nisan 1937	Ankara

113) **A. Gündüz Ökçün-Ahmet R. Ökçün,** ***Türk Antlaşmaları Rehberi (1920-1973),*** A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1974; **İsmail Soysal,** ***Tarihçeleri ve Açıklamalarıyla Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, I. Cilt (1920-1945),*** Türk Tarih Kurumu Yayınları, TTK Basımevi, Ankara, 1983.

29. Norveç	2 Mayıs 1925	Moskova
30. Polonya	23 Temmuz1923	Lozan
31. Romanya	17 Ekim 1933	Ankara
32. Sovyet Rusya	16 Mart 1921	Moskova
33. SSCB	17 Aralık1925	Paris
34. Suudi Arabistan	3 Ağustos 1929	Mekke
35. Şili	30 Ocak 1926	Roma
36. Ukrayna	22 Ocak 1922	Ankara
37. Uruguay	4 Ocak 1929	Roma
38. Yugoslavya	28 Ekim 1925	Ankara
39. Yugoslavya	27 Kasım 1933	Belgrad
40. Yunanistan	30 Ekim 1930	Ankara

Atatürk Zamanında Türkiye'nin Dostluk Antlaşmaları İmzaladığı Devletlerin Listesi

(Kronolojik sırayla)

Devletler	Antlaşma tarihi	İmzalandığı yer
1. Afganistan	1 Mart 1921	Moskova
2. Sovyet Rusya	16 Mart 1921	Moskova
3. Ukrayna	22 Ocak 1922	Ankara
4. Polonya	23 Temmuz1923	Lozan
5. Arnavutluk	10 Aralık 1923	Ankara
6. Macaristan	18 Aralık 1923	İstanbul
7. Avusturya	28 Ocak 1923	İstanbul
8. Almanya	3 Mart 1924	Ankara
9. İsveç	31 Mayıs 1924	Ankara
10. Hollanda	16 Ağustos 1924	Ankara
11. İspanya	28 Eylül 1924	Ankara
12. Çekoslovakya	11 Ekim 1924	Ankara
13. Estonya	1 Aralık 1924	Varşova
14. Finlandiya	9 Aralık 1924	Varşova
15. Letonya	3 Ocak 1925	Varşova
16. Danimarka	26 Ocak 1925	Ankara
17. Norveç	2 Mayıs 1925	Moskova
18. İsviçre	19 Eylül 1925	Cenevre

19. Bulgaristan	18 Ekim 1925	Ankara
20. Yugoslavya	28 Ekim 1925	Ankara
21. SSCB	17 Aralık1925	Paris
22. Şili	30 Ocak 1926	Roma
23. İran	22 Nisan 1926	Tahran
24. Fransa	30 Mayıs 1926	Ankara
25. İngiltere	5 Haziran 1926	Ankara
26. Arjantin	29 Haziran 1926	Roma
27. ABD	17 Şubat 1927	Ankara (Nota değişimiyle)
28. Meksika	25 Mayıs 1927	Roma
29. Brezilya	8 Eylül 1927	Roma
30. Afganistan	25 Mayıs 1928	Ankara
31. Uruguay	4 Ocak 1929	Roma
32. Suudi Arabistan	3 Ağustos 1929	Mekke
33. Fransa	3 Şubat 1930	Paris
34. Litvanya	17 Eylül 1930	Moskova
35. Yunanistan	30 Ekim 1930	Ankara
36. İran	5 Kasım 1932	Ankara
37. Romanya	17 Ekim 1933	Ankara
38. Yugoslavya	27 Kasım 1933	Belgrad
39. Çin	4 Nisan 1934	Ankara
40. Mısır	7 Nisan 1937	Ankara

17 yılda dört kıtaya yayılan 40 dostluk antlaşması. **Atatürk** Türkiyesi, dört kıtaya dostluk elini uzatmıştı; doğusu, batısı, güneyi, kuzeyi ile yerküresine bir bütün olarak barış ve dostluk perspektifiyle bakıyordu. Bu, **Atatürk**'ün dünyaya küresel veya global bakışı idi. Devlet kurucusu **Atatürk**, kurduğu devletin dış ilişkilerini bütünüyle barış ve dostluk temeline oturtmak istemiştir. Dünya ile barışık olduğunu somut biçimde göstermiştir. Türkiye Cumhuriyeti, bütün dünya milletleri ile dostluk bağları oluşturmayı amaçlamıştır. Yani Türkiye Cumhuriyeti, dış dünyaya "**dar-ül harb**" veya "**savaş meydanı**" olarak bakmıyor, barış meydanı, dostluk meydanı olarak bakıyordu. Tabir caizse "**dar-ül sulh**" olarak bakıyordu ve dostluk antlaşmaları yaparak bunu dünyaya

gösteriyordu, göstermişti. Ve imzalanan dostluk anlaşmaları, ilke olarak, gelip geçici değil, "**ebedi dostluk**" ilişkileri öngörüyordu.

Evet, **Atatürk** zamanında 40 dostluk antlaşması yapılmıştı. Fakat o dönemde Türkiye Cumhuriyeti'nin yabancı ülkelerle kurmuş olduğu sıcak ilişkiler sadece bu 40 antlaşmayla sınırlı kalmamıştı. "Dostluk antlaşması" etiketi taşımayan çeşitli ahdi belgelerle de yabancı devletlerle iyi ilişkiler kurulup pekiştirilmişti. İyi komşuluk anlaşmaları, adli yardımlaşma anlaşmaları, çeşitli *modüs vivendi*'ler vs.

Bazı dostluk antlaşmaları çok uzun ve çetin müzakereler sonunda imzalanabilmişti. Örneğin 18 Ekim 1925'te Ankara'da imzalanan Türkiye-Bulgaristan Dostluk Antlaşması böyle bir antlaşmaydı. Bunun ve eklerinin müzakeresi çok çetin geçmiş ve aralıklarla iki yıl sürmüştü. Bazı devletlerle dostluk antlaşması imzalamadan önce aradaki bir dizi sorunu sabırla çözmek gerekmişti. Bu da yıllar almıştı. Yunanistan ile dostluk antlaşması ancak Cumhuriyet'in onuncu yılında imzalanabilmişti...

III
DEVLET BAŞKANI DÜZEYİNDE DİPLOMASİ (ATATÜRK'ÜN YABANCI DEVLET BAŞKANLARIYLA İLİŞKİLERİ)

1.
TÜRKİYE CUMHURBAŞKANI KEMAL ATATÜRK, TAM 115 YABANCI DEVLET BAŞKANIYLA İLİŞKİ KURDU

Cumhuriyet'in ilk döneminde Türkiye, global bir perspektifle, dört kıtada diplomatik temsilcilikler açtı. Osmanlı döneminde en fazla 18 olan elçiliklerimizin sayısı **Cumhuriyet**'in ilk döneminde iki katına çıkarıldı. O yıllarda yeryüzünde bağım-

sız devletlerin sayısı bugünkü kadar çok değildi. Yine de birçok ülkede Türk elçilikleri açılamamış idi. Bu açık bir bakıma Cumhurbaşkanı düzeyinde diplomasiyle kapatılmıştır, denilebilir. Elçiliklerimizin sayısının iki katına çıkarılmasıyla yetinilmemiş, Türkiye'nin ilk Cumhurbaşkanı **Kemal Atatürk** de devreye girerek, 56 devletin başkanlarıyla ilişkiler kurmuştur. O'nun zamanında iktidarda olan ne kadar yabancı cumhurbaşkanı, kral veya imparator var idiyse **Atatürk** onların istisnasız hepsiyle ilişkilere geçti, onlarla yazışmalar, telgraflaşmalar, mesajlaşmalar yaptı.

Atatürk'ün İlişki Kurduğu 56 Yabancı Devletin Başkanları Listesi [114]

(Devletlerin alfabe sırasına göre)

1. Afganistan:	**Amanullah Han, Muhammed Nadir Şah, Mehmet Zahir Şah**
2. Almanya:	**FriedrichEbert, WalterSimons, Hindenburg, Adolf Hitler**
3. ABD:	**Calvin Coolidge, Herbert C. Hoover, Franklin D. Roosevelt**
4. Arjantin:	**Agustin P. Justo, Roberto M. Ortiz**
5. Arnavutluk:	Cumhurbaşkanı **Ahmet Zogu** (Sonra Kral **I. Zogu**)
6. Avusturya:	**Dr. Michael Heinisch, Walter Miklas**
7. Azerbaycan:	(Kolektif devlet başkanlığı, İçtimai Şûra)
8. Belçika:	**I. Albert, III. Leopold**

114) **Atatürk** ile listedeki yabancı Devlet Başkanları arasındaki ilişkilerin ve yazışmaların ayrıntıları için bkz. **Bilâl N. Şimşir**, ***Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları, Cilt I: Afganistan-Çin***, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1993; ***Cilt II: Danimarka-İran***, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2001; ***Cilt III: İspanya-Polonya***, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2001 ve ***Cilt IV: Romanya-Yunanistan***, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2001.

9. Brezilya:	**Washington Luis Pereira de Sousa, Getulio D. Vergas**
10. Bulgaristan:	**III. Boris**
11. Çekoslovakya:	**Thomas G. Masaryk, Dr. Edvard Beneş, Jan Syrovy**
12. Çin:	**Chiang Chung Cheng, Lin Sen**
13. Danimarka:	**X. Christian**
14. Dominik Cum.	**Horacio Vaskes**
15. Estonya:	**Jean Tonison, Konstantin Päts**
16. Finlandiya:	**Lauri Kristian Rolander, Pehr Evind Svinhufvud**
17. Fransa:	**Alexandre Millerand, Gaston Doumergue, Paul Doumer, Albert Lebrun**
18. Guatemala:	**Lazaro Chacon, George Ubico**
19. Gürcistan:	(Kolektif Başkanlık, Komite)
20. Habeşistan (Etiyopya):	**Zeouditou, Negus Tafari / Haile Sellasie**
21. Haiti Cum.	**Louis Borno**
22. Hatay Dev.	**Tayfur Sökmen**
23. Hicaz, Necid:	**Abdülaziz ibn Suud**
24. Hollanda:	**Wilhelmina**
25. Irak:	**I. Faysal, I. Gazi**
26. İngiltere:	**V. George, VIII. Edward, VI. George**
27. İran:	**Ahmet Han Kaçar, Rıza Şah Pehlevi**
28. İspanya:	**General Primo de Rivera, XIII. Alfonso, Alcala Zamora y Torres, Martinez Barri, Emanuel Azana y Diaz, General Franco**
29. İsveç:	**V. Gustav**
30. İsviçre:	**Chuard, Musy, Schuthles, Motta, Haab, Minger, Meyer, Baumann**
31. İtalya:	**Vittorio Emanuele**
32. Japonya:	**Yoshihoto, Hirohito**
33. Küba:	**Carlos Mendieta y Montefur**

34. Letonya:	**Gustavs Zemglas, Albert Kviesis, Karlis Ulmanis**
35. Liechtenstein:	**I. François**
36. Litvanya:	**Antanas Smetona**
37. Lüksemburg:	**Charlotte**
38. Macaristan:	**Nicolas Horthy de Nagybanya**
39. Meksika:	**Plutarco Elias Calles, Emilio Portes Gil, Pascual Ortiz Rubio, Alberto K. Rodriguez, Lazaro Cardenas**
40. Mısır:	**I. Fuad, I. Faruk**
41. Nikaragua:	**Juan Bautista Sacassa**
42. Norveç:	**VII. Haakon**
43. Polonya:	**Stanislaw Wojciechowski, Ignace Moscicki**
44. Romanya:	**I. Ferdinand, I. Mihai, II. Carol**
45. Salvador:	**Pio Romero Bosque, Maxmiliano Hernandez Martinez**
46. SSCB:	**Vladimir İliç Lenin, Mihail İvanoviç Kalinin, Neriman Nerimanov**
47. Suriye:	**Haşem Attasi**
48. Şili:	**Carlos Obenes del Campo, Arturo Alessandri**
49. Ukrayna:	**Petrovski, Rakovski**
50. Uruguay:	**Juan Campsisteguy, Gabriel Terra, Alfredo Baldomir**
51. Ürdün:	**Abdullah**
52. Vatikan:	**XV. Benoit**
53. Venezuela:	**Juan Vicente Gomez**
54. Yemen:	**İmam Yahya**
55. Yugoslavya:	**I. Alexandre, II. Pierre** (ve Naib **Prens Paul**)
56. Yunanistan:	**Paul Coundouriotis, Theodoros Pangalos, Alexandros Zaimis, II. George**
Toplam:	Bağımsız ve yarı bağımsız 56 devlet ve 115 devlet başkanı.

Atatürk zamanında, yeryüzünde bağımsız ve yarı bağımsız devletlerin sayı 56 kadarmış; bu devletlerin başında cumhurbaşkanı, kral, kral naibi, imparator olarak toplam 115 devlet başkanı bulunmuş. Türkiye'nin ilk Cumhurbaşkanı **Kemal Atatürk,** çağdaşı olan bu 115 yabancı Devlet Başkanlarının her biriyle ilişkiler, yazışmalar içinde olmuştur.

56 devletin arasında, sonradan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne (SSCB) katılarak bağımsızlıklarını kaybetmiş olan 6 devlet de vardır: Azerbaycan, Estonya, Gürcistan, Letonya, Litvanya ve Ukrayna. Bu devletler çıkınca bağımsız ve yarı bağımsız devletlerin sayısı 50'ye düşmektedir. Almanya'ya ilhak edilen (Amschluss) Avusturya da çıkarılınca bağımsız devletlerin sayısı 49'a düşmektedir.

Atatürk, ayrım gözetmeksizin bütün yabancı devlet başkanlarıyla dostça ilişkiler kurmayı, bütün devletlerle dostluk antlaşmaları yapmayı, Türkiye'nin dış ilişkilerini dostluk temeline oturtmayı amaçlamış ve bunu başarmıştır. Bu, **Atatürk**'ün dünyaya küresel yaklaşımı, bakışı idi. Bu bağlamda **Atatürk,** Türkiye'nin de yer aldığı bölgeye özel bir önemle eğilmiştir.

Konuyu biraz açarak, **Atatürk**'ün 19 devletin başkanlarıyla nasıl dostça ilişkiler kurmuş olduğunu yakından görelim.

2.
AFGANİSTAN KRALLARIYLA İLİŞKİLER[115]

Amanullah Han

Atatürk zamanında Afganistan'da üç kral hüküm sürmüş: **Amanullah Han, Muhammed Nadir Şah** ve **Mehmet Zahir Şah.** Bu üç kral ile **Atatürk** arasında yakın ilişkiler kurulmuştur.

115) **Bilâl N. Şimşir,** ***Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları, Cilt I: Afganistan-Çin,*** Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1993, s.3-110, Belge No. 1-153 ve daha geniş ayrıntı için bkz. **Bilâl N. Şimşir,** ***Atatürk ve Afganistan,*** ASAM Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara, 2002.

Atatürk'ün ilk ilişki kurduğu yabancı devlet başkanlarından biri Afganistan Kralı **Amanullah Han** olmuş. **Mustafa Kemal Paşa** (**Atatürk**), stratejik bir yaklaşımla, daha 1920 yazında, **Amanullah Han**'a bir temsilci yollar, bir mektup yazar ve işbirliği önerir.

1 Mart 1921'de Türkiye-Afganistan ittifakı yapılır. **Amanullah Han**, hemen Ankara'ya bir elçi gönderir. Ertesi yıl **Fahrettin Paşa** (**Türkkan**) Türkiye'nin Afganistan Elçiliğine atanır.

Amanullah Han, Mustafa Kemal Paşa'nın başarılarını, zaferlerini sevinçle karşılar. *"Türkiye'nin sevinci bizim sevincimiz, kederi bizim kederimiz"* der içtenlikle. **Atatürk** ile **Amanullah Han** arasındaki ilişkiler gitgide sıcak kardeşlik yakınlığına dönüşür.

İki devlet başkanı birbirlerine sık sık mesajlar, iyi dilekler yollarlar. Birbirlerinin bayramlarını, özel günlerini kutlarlar. Acılarını, sevinçlerini paylaşırlar. 1927 yılında Afganistan Dışişleri Bakanı **Mahmut Tarzi** Türkiye'yi ziyaret eder.

Atatürk ile **Amanullah Han** arasındaki sıcak yakınlık, 1928 yılında doruğa ulaşır. **Amanullah Han**, eşi Kraliçe **Süreyya** ile birlikte, Mayıs 1928'de Ankara'yı ziyaret eder. Çok sevdiği **Atatürk** ile birlikte Ankara'da dopdolu bir hafta geçirir. Başkent Ankara'yı onurlandıran ilk yabancı hükümdar **Amanullah Han** olmuştur. Bu da **Atatürk**'ü yürekten sevindirmiştir. Bu tarihi ziyarete Türkiye'de büyük önem verilmiş ve dost Afgan Kralı hoşnut bırakılmıştır. **Atatürk**, 20 Mayıs 1928 günü Ankara'da **Amanullah Han** onuruna verdiği ziyafetteki konuşmasında şunları söyler:

"Afgan milleti ile menşei Orta Asya olan ecdadımız arasındaki münasebetler ve uhuvvet rabıtaları pek kadîmdir (ilişkiler ve kardeşlik bağları pek eskidir). *Tarihin silinmez sahifeleri, o münasebetlerin ebedî hâtıralarıyla doludur. İki kadim ve kahraman milletin bugünkü evlâtları, bizler, medarı intibah olan o sahifeleri, büyük alâka ile mütalea etmeliyiz. Orada Afgan milletiyle*

Türk milletinin bir safta, aynı gayeye yürüdüğü ve müşterek şanlar ve zaferler kazandığı görülecektir."

Amanullah Han'ın Ankara ziyareti sırasında, 25 Mayıs 1928 günü Türkiye ile Afganistan arasında önemli bir Dostluk ve İşbirliği Antlaşması imzalanmıştır.

Amanullah Han, Türkiye'de gördüklerinden, **Atatürk** devrimlerinden etkilenmiştir. Kendi ülkesinde de benzer reformlar yapmaya karar verir. Ama Türkiye ile Afganistan'ın şartları farklıdır. **Atatürk**, dikkatli olması yolunda dostunu uyarır. Kral **Amanullah Han**, öğütlere, uyarılara pak aldırış etmeksizin reform işine koyulur.

Çok geçmeden Afganistan'da bir gerici ayaklanma patlak verir. **Atatürk**, dostu Afgan Kralını irticaya karşı korumayı dener. O tarihte Afganistan'da bulunan Türk subaylarına, "hayatlarını ortaya koyarak" **Amanullah Han**'ı korumaları için emir verir. Ama emir yerini buluncaya kadar **Amanullah Han**, tahtını bırakıp kaçmak zorunda kalmıştır. Hindistan'a geçer, oradan Avrupa'ya gider ve İtalya'nın başkenti Roma'ya yerleşir. Ömrünün sonuna kadar gurbet elde yaşayacaktır.

Amanullah Han, devrildikten sonra da **Atatürk**'e karşı dostluğunu sürdürdü. Birkaç kez, özel olarak, Roma'dan Türkiye'ye geldi, **Atatürk**'le görüştü. Son olarak Kasım 1938'de tekrar Türkiye'ye geldi. **Atatürk**'ün cenaze töreninde bulundu. Büyük dostuna karşı son saygı görevini yerine getirmiş oldu.

Afganistan'ın devrik kralı **Amanullah Han**, 1892'de Kâbil'de doğmuş, 1960'ta İsviçre'nin Zürich kentinde ölmüştür.

Muhammed Nadir Şah

Amanullah Han'ı devirip Afganistan tahtını işgal eden "Beççe-i Saka" lakaplı gerici çete başı, dokuz ay son sonra tahttan indirildi. Afganistan tahtına **Muhammed Nadir Şah** geçti. **Atatürk**, Afganistan'da başlatılmış olan reformları askıya alma-

ya, gericilere ödün vermeye yönelen yeni Afgan Kralına karşı önceleri biraz soğuk davrandı. Bu soğukluğu giderme yolundaki girişimler hep **Nadir Şah**'tan geldi. **Atatürk**'e mektuplar, mesajlar gönderdi. Kâbil'deki Türk Büyükelçisine, *"Kâffemiz Reisicumhur Hazretlerini* (**Atatürk**'ü) *başımız tanırız"* diyor, yenilik yolunda ilerlemek kararında olduğunu söylüyordu.

Zamanla **Atatürk** ile **Nadir Şah** arasındaki soğukluk ortadan kalktı. İlişkiler dostluğa dönüştü. Neredeyse **Atatürk**'ün **Amanullah Han** ile ilişkileri kadar sıcak ve içten olmaya başladı.

Ama bu dönem uzun sürmedi. 8 Kasım 1933 günü **Nadir Şah**, bir suikasta kurban gitti. **Atatürk** ile **Nadir Şah** arasındaki ilişkiler de böylece trajik biçimde noktalandı.

Muhammed Nadir Şah, 1880 yılında Hindistan'da doğmuştu. 1933'te Kâbil'de öldürüldü.

Mehmet Zahir Şah

Nadir Şah'ın ölümü üzerine 18 yaşındaki oğlu **Zahir Şah** Afganistan tahtına çıktı. **Atatürk,** yeni Kralı kutladı. **Zahir Şah** da Türkiye ile dostluk ilişkilerini geliştirmek arzusunda olduğunu bildiriyordu. **Atatürk-Zahir Şah** ilişkileri, **Nadir Şah** dönemindeki gibi dostça gelişti. Karşılıklı dostluk mesajları hiç eksik olmadı. 1934 yılında **Fahrettin Altay Paşa** Afganistan'ı ziyaret etti. 1936 yılında da Afganistan Dışişleri Bakanı **Feyz Muhammed Han** ve Milli Savunma Bakanı Altes Mareşal **Şah Mahmut Han** ayrı ayrı Türkiye'yi ziyaret ettiler. **Atatürk** tarafından kabul edildiler.

Bu ziyaretler dolayısıyla **Atatürk** ve **Zahir Şah** birbirlerine dostça mektuplar gönderdiler. İlişkilerini iyice geliştirdiler. Türk-Afgan dostluğunun günden güne arttığını görmekle duydukları hoşnutluğu dile getirdiler. Bu dostluğun her iki ülke için hayırlı sonuçlar vermesini dilediler. Dostluk ve kardeşlik duyguları vurgulandı, pekiştirildi.

Gelişmeler 1937 yılında Sadabad Paktı'nın imzalanmasına vardı. Pakt, Türkiye, Irak, İran ve Afganistan arasında yapıldı. Bu paktın imzalanması dolayısıyla **Zahir Şah** ve **Atatürk** birbirlerini hararetle kutladılar.

Atatürk 10 Kasım 1938'de öldüğü zaman arkasında, iyice güçlenmiş ve kökleşmiş bir Türk-Afgan dostluğu bırakmıştı. Onun ölümü Afganistan'da da derin üzüntü yarattı. Afgan Kralı **Zahir Şah**, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı **Abdülhalik Renda**'ya uzun ve içten bir başsağlığı mesajı gönderdi. Kendisini **Atatürk**'ün cenaze töreninde temsil etmesi için amcası Prens **Şah Veli Han**'ı Ankara'ya yolladı. Kral hanedanından Sadrazam başta olmak üzere, bütün Afgan Vezirleri, Âyan ve Mebusan Başkanları ve üyeleri, Kralın yaverleri, generaller vs. topluca Türkiye'nin Kâbil Büyükelçiliğine giderek başsağlığı dilediler, **Atatürk**'ün ölümünden duydukları üzüntüyü bildirdiler. Afganistan, Türkiye'nin ulusal yasını paylaşmıştı. Afganistan, o güne kadar başka hiçbir kimseye böyle bir saygı göstermemişti. **Atatürk,** Afganlıların gönüllerinde gerçekten yer etmişti.[116]

Evet, **Atatürk** döneminde Afganistan'da üç kral saltanat sürmüştü. İkisi devrilmiş, biri de suikasta uğramış, öldürülmüştü.

Zahir Şah, 1914 yılında Kâbil'de doğdu. Babasının ölümü üzerine 1933'te tahta çıktı. 1973 yılında İtalya'da bulunduğu bir sırada kuzeni **Davut Han** tarafından devrildi. 29 yıl İtalya'da yaşadı ve 2002 yılında yurduna döndü.

Atatürk, kardeş Afganistan'da çağdaş bir devlet kurulmasını, Afgan halkının çağdaşlaşmasını arzu ediyordu. Bunun için kardeş Afganistan'a yardım elini uzatmıştı.

Afganistan'la İlişkilere Genel Bir Bakış

Türkiye-Afganistan ilişkileri tarihi günlerde kurulmuştur; ortak tarihimizde apayrı bir yer tutar. Afganistan, 1920 yılında

116) **Bilâl N. Şimşir**, ***Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları, Cilt I: Afganistan-Çin***, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993, s.IX-XI.

Ankara'da kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetini ilk tanıyan ülkedir. Yeni Türkiye, ilk ittifak antlaşmasını Afganistan'la yapmıştır; Afganistan'ın bağımsızlığını tanıyan ikinci ülke olmuştur.

1919'da Türkiye, bağımsızlığını savunmak için silaha sarılıyor; tarih boyunca hep korumuş olduğu bağımsızlığını düşmana çiğnetmemek, yabancı boyunduruğu altına düşmemek için savaşa giriyor. Aynı yıl Afganistan, uzun zaman önce yitirmiş olduğu bağımsızlığını yeniden kazanmak için silaha sarılıyor; yabancı boyunduruğundan artık kurtulmak için savaşıyor. Aynı tarihlerde başlayan, fakat birbirinden tamamen farklı olan iki bağımsızlık savaşı söz konusudur. Türkiye, bağımsızlığını "kaybetmemek için", Afganistan ise bağımsızlığını "kazanmak için" savaşıyor. Türkiye'nin öteden beri hep bağımsız olduğu 1921 Türk-Afgan Antlaşmasında da ifadesini buluyor. Antlaşmanın birinci maddesi *"İlâ maşallah ber hayat-ı müstakil süren Türkiye Devleti..."* diye başlıyor. "Çok şükür bağımsız bir yaşam sürdüren Türkiye Devleti" ile bağımsızlığını kazanmak için savaşan Afganistan buluşuyor, el ele veriyorlar.

Atatürk, 20 Mayıs 1928'de Ankara'da verdiği resmi yemekte Afgan Kralı **Amanullah Han**'a seslenirken, bu konuya şöyle değiniyor: *"Tarihin ne garip tecellileri, dünya hâdiselerinin ne mânidar tesadüf ve müşahebetleri* (benzerlikleri) *vardır. Zatı Hükümdarileri, 1919'da Afgan milletinin başında olarak, Asya'nın ortasında, istiklâl için mücadeleye atılırken, biz de aynı tarihte, burada, Avrupa'nın şarkında, bütün medeni cihanın pîşi enzarında* (gözleri önünde), *istiklâl ve hürriyetimize vurulan darbelere, göğüslerimizi siper ediyorduk."* Bu cümlede iki ülke arasındaki coğrafî farka da parmak basılmıştır: Afganistan, Asya'nın ortasındadır; Türkiye ise Avrupa'nın doğusunda.

Türkiye ve Afganistan, ayrı ayrı coğrafyalarda, özellikleri bakımından birbirinden tamamen farklı olan iki ayrı İstiklal Savaşı

içindeydi; fakat aynı tarihlerde ve aynı düşmana karşı savaş veriyorlardı. İki ülkenin de karşısında sömürgeci Batı emperyalizmi, özellikle İngiliz emperyalizmi vardı. Ortak düşman, bu iki ülkeyi birbirine yaklaştırdı. Afganistan, 1919'da bağımsızlığını kazanmıştı. Bağımsızlığını korumak ve kalkınmak için Türkiye'nin desteğine ihtiyaç duymuş ve Türkiye'ye yönelmişti. Afgan Emiri **Amanullah Han**, bağımsızlığı kazanınca gözlerini Türkiye'ye ve **Mustafa Kemal**'e çevirdi. Rusya'daki esaretten kurtulmuş ve Afganistan üzerinden vatana dönmekte olan üç Türk subayı eliyle **Mustafa Kemal Paşa**'ya bir mektup gönderdi ve Afgan ordusunu düzenlemek üzere Afganistan'a bir Türk askeri heyet gönderilmesini rica etti. O dönemde Türkiye, Afganistan'ın güvenebileceği ve yardım isteyebileceği biricik bağımsız İslam devletiydi.

Mustafa Kemal'e gelince O, devlet kurucusu ve strateji uzmanıdır. Yeni Türk devletinin temellerini atarken stratejisini de oluşturur. Bu bağlamda Afganistan'ı stratejik bir bakışla değerlendirir. Haritaya şöyle bir bakar: Türkiye'nin batısında Balkanlar, doğusunda Kafkaslar ve Orta Asya vardır. Dikkatini öncelikle buralara çevirir. Daha sonraki kuşaklar bu coğrafyaya "Avrasya" diyeceklerdir. **Mustafa Kemal**, bu adı kullanmaksızın, daha işin başında Türkiye'nin Avrasya politikasının siluetini çizer. Ankara'da Büyük Meclis'in açılışından ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin kuruluşundan hemen sonra, bir taraftan Balkanlarla, diğer taraftan Kafkaslar ve Orta Asya ile ilişki arar, oralara bazı güvenilir adamlarını sevk eder. Bu bölgelerin Türkiye için stratejik önemi vardır.

Mustafa Kemal, bir yandan Yunanistan'ı, diğer yandan Britanya İmparatorluğu'nu sanki arkadan da çevirmeye çalışır. Yunanistan'ın arkasındaki Arnavutluk'a askeri yardımda bulunmak üzere Albay **Salahattin Saip Bey** başkanlığındaki bir askeri heyeti bu ülkeye yollar.[117] Bulgaristan'a da yarı-resmi temsilci

117) **Bilâl N. Şimşir**, ***Türkiye-Arnavutluk İlişkileri. Büyükelçilik Anıları (1985-1988)***, ASAM Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2001, s.16.

olarak **Cevat Abbas Gürer**'i gönderir. Ağustos 1920'de **Memduh Şevket Esendal**'ı Azerbaycan Mümessilliğine ve **Abdurrahman Bey**'i de Afganistan Mümessilliğine tayin eder. Yeni Türkiye'nin ilk resmi dış temsilcilikleri 1920'de Bakû'da ve Kâbil'de açılır. Üç-dört yıl sonra Azerbaycan bağımsızlığını kaybedecek ve dolayısıyla Bakû temsilciliği kapanacaktır; Kâbil temsilciliği ise sürekli olacak, önce Elçiliğe, sonra da Büyükelçiliğe yükseltilecektir. İstiklal Savaşı'nda Yunanistan'a ve Britanya İmparatorluğu'na karşı kullanılan Avrasya coğrafyasında, ilerde, Balkan Antantı ve Sadabad Paktı şekillenecektir.

TBMM Başkanı **Mustafa Kemal Paşa**, **Abdurrahman Bey** eliyle Afgan Emiri **Amanullah Han**'a bir de mektup gönderir. Tam Sèvres Antlaşması'nın İstanbul Hükümetine dikte edildiği günlerde kaleme alınmış olan bir mektuptur bu, 18 Ağustos 1920 tarihini taşır. Sèvres'in baş mimarı İngiltere'yi hedef alır: *"İngiltere devleti bizim amansız ortak düşmanımızdır"* der. Müslüman halkların uyanışından ve dayanışmasından pek kaygılanan İngilizlerin, yüzyıllardan beri İslamın kılıcı durumunda olan Osmanlı Türklerinin milli ve siyasi varlığını yok etmeye kalkıştıklarını, bunun üzerine Türk milletinin de silaha sarıldığını anlatır. **Mustafa Kemal Paşa**, mektubun sonunda, soylu Afganistan ile ilişkileri geliştirmek ve işbirliği yapmak amacıyla **Abdurrahman Bey**'in güvenilir temsilci olarak Kâbil'e gönderildiğini bildirir.

1 Mart 1921'de Türkiye ile Afganistan arasında Moskova'da bir İttifak Antlaşması imzalanır. Yeni Türkiye'nin imzaladığı ilk İttifak Antlaşması budur. Bu antlaşmayla Türkiye, Afganistan'ı bağımsız bir devlet olarak tanır; Afganistan'a kültür alanında yardım etmeyi, öğretmen ve subay göndermeyi yükümlenir. Afganistan da, Türkiye'nin İslam dünyasının manevi önderi olduğunu tanır.

Bu tarihte Doğu halklarının, yani Asya ve Afrika halklarının hemen hepsi sömürgeci Batı'nın boyunduruğu altında-

dı. **Atatürk**, bu kitlelere "**mazlum milletler**" diyordu, yani ezilen uluslar. Batı emperyalizmine karşı çetin bir bağımsızlık savaşı veren **Mustafa Kemal**, bütün mazlum milletlerin umudu, ilham kaynağı ve kahramanı olmuştu. **Büyük Önder, Doğu'nun Kahramanı** idi.[118] Mazlum milletler arasında perdeyi ilk yırtan, bağımsızlığını ilk kazanan Afganistan olmuştu. Türkiye ile Afganistan, imzaladıkları 1921 Antlaşması'nda, Doğu halklarının uyanışına ve bağımsızlık haklarına da yer verdiler. *"Doğu dünyasının uyanışının ve kurtuluşunun başlangıcının sevinçle görüldüğünü"* belirttiler. Antlaşmanın 2. maddesi de şöyle kaleme alınmıştı: *"Yüksek Âkit Taraflar, tüm Doğu uluslarının kurtuluş, bütünüyle özgürlük ve bağımsızlık hakkına sahip olduklarını ve bunlardan her ulusun istediği herhangi bir rejim ve hükümet biçimi ile kendisini yönetmekte özgür olduğunu açıklar; Buhara ve Hive Devletlerinin bağımsızlığını tanırlar."*

Böylece, ezilen Doğu halklarının özgürlük ve bağımsızlık hakkına sahip oldukları, tarihte ilk defa bir pozitif hukuk belgesinde yer almıştır. **Mustafa Kemal**'in önderlik ettiği Türkiye ile bağımsız Afganistan, Doğu halklarının (Şark milletlerinin) özgürlük ve bağımsızlık davalarının bayraktarlığını, öncülüğünü üstlenmişlerdir.

Nisan 1921'de, Afganistan Elçisi **Sultan Ahmet Han,** Ankara'da göreve başladı. Dost **Sultan Ahmet Han**, Ankara'ya atanan tam yetkili ilk yabancı elçi olmuştur ve Türkiye'nin o unutulmaz Kurtuluş Savaşı destanını Türk halkıyla paylaşmıştır. Ertesi yıl, "Medine Müdafii" olarak nam salmış olan **Fahrettin Türkkan Paşa,** tam yetkili Türk Elçisi olarak Kâbil'de göreve başlamıştır.

Türkiye-Afganistan ilişkileri böyle başladı ve ondan sonra yıldan yıla hep gelişti.

---

118) Ben de **Atatürk** ile ilgili bir kitabıma bu adı verdim. Bkz. **Bilâl N. Şimşir**, ***Doğunun Kahramanı Atatürk***, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999. **Atatürk**'ün doğumunun 100. yılında Pakistan'da yayımlanmış olan başka bir kitabımda da alt başlık olarak bu unvanı kullanmıştım. Bkz. **Bilâl N. Şimşir**, ***Homage to Mustafa Kemal Atatürk, Hero of the East***, İslamabad, Pakistan, 1401/1981.

3.
ALMANYA DEVLET BAŞKANLARIYLA İLİŞKİLER[119]

Friedrich Ebert

Atatürk döneminde Almanya'nın başında dört devlet başkanı bulunmuştur: **Friedrich Ebert, Walter Simons, von Hindenburg** ve **Adolf Hitler**.

Atatürk ile **Ebert** arasında ilişkiler Mayıs 1924'te başlamış, Şubat 1925'te **Ebert**'in ölümüyle sona ermiştir. Bu dokuz aylık kısa dönemde Türkiye Cumhuriyeti ile Almanya arasında yeniden diplomatik ilişkiler kurulmuş, karşılıklı olarak Elçilikler açılmıştır.

Ebert 28 Şubat 1925'te ölünce, **Atatürk**, Alman Hükümetine ve **Ebert**'in ailesine başsağlığı dileklerini bildirmiş, **Ebert**'in cenazesine de bir çelenk göndermiştir. Türkiye Cumhurbaşkanının bu dostluk jesti Almanları duygulandırmış ve Alman Hükümeti **Atatürk**'e içten teşekkür etmiştir.

Ebert'in ölümü üzerine Yargıtay Başkanı **Walter Simons**, Vekâleten Almanya Cumhurbaşkanlığına getirilmiştir. 10 Mart 1925 günü bu göreve seçilen **Simons**, bir buçuk ay kadar sonra, 1925 Nisan sonunda görevini yeni Cumhurbaşkanı **Hindenburg**'a bırakmıştır.

Paul von Beneckendorff und von Hindenburg

Atatürk'ün şahsen tanıdığı **Hindenburg** ile ilişkileri dokuz yıl kadar sürmüş, oldukça sıcak ve dostça olmuştur. Yaşlı ve ünlü bir asker olan Mareşal **Hindenburg**'a karşı **Atatürk**'ün derin saygısı vardı. **Hindenburg** da kendisi gibi ünlü ve üstelik genç bir mareşal olan **Atatürk**'e karşı takdir ve hayranlık duyguları besliyordu. Bu iki ünlü asker ve devlet başkanı arasında doğal olarak içten bir dostluk oluştu.

119) **Bilâl N. Şimşir**, ***Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları, Cilt I: Afganistan-Çin***, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1993, s.XI-XIII, 111-178, Belge No. 154-254.

Türkiye Cumhuriyeti'nin onuncu yılında, 1933'te bu dostluğun iyice pekiştiği görülüyor. O yıldönümü dolayısıyla iki devlet başkanı arasında dostça mektuplaşmalar olmuş, **Hindenburg** **Atatürk**'e tebriklerini bildirmiş ve bir fotoğrafını göndermiştir. **Atatürk** de aynı sıcak duygularla cevap vermiş ve bir fotoğrafını imzalayıp **Hindenburg**'a göndermiştir.

Hindenburg, 1 Ağustos 1934 günü ölünce **Atatürk**, Reich Başkan Vekili **Hitler**'e başsağlığı dileklerini sundu. Türk milletiyle birlikte Alman milletinin yasını paylaştığını bildirdi. **Atatürk** ayrıca **Hindenburg**'un oğluna da bir başsağlığı telgrafı çekti.

Hindenburg'un cenaze töreninde **Atatürk**'ü temsil etmesi için Berlin Büyükelçimiz **Hamdi Arpağ**'a özel görev verildi. Büyükelçi, "fevkalâde murahhas" sıfatıyla hem Reichtstag'da hem Tannenberg'deki törenlere katıldı. **Atatürk** ayrıca cenazeye bir çelenk gönderdi. **Atatürk**'ün bu çelengi, yüzlerce çelenk arasında "en büyüğü ve en nefisi" olarak göze çarpmış, Alman gazetelerinde yayımlanmıştır.

Adolf Hitler

Hindenburg'un ölümü üzerine Almanya'nın başına **Adolf Hitler** geçti. **Hitler** ile **Atatürk**'ün ilişkileri o tarihten başlar. **Atatürk**'ün mesajına **Hitler** teşekkür eder, **Hindenburg**'un cenaze töreninde kendisini temsil ettirmiş olmasından dolayı da **Atatürk**'e teşekkürlerini bildirir.

Atatürk, "Alman devletinin en yüksek makamına" seçilmesinden dolayı **Hitler**'i kutlar. **Hitler** hararetle teşekkür eder. İki devlet başkanı birbirlerine nâmeler gönderirler.

4 Mart 1935 günü bu defa **Hitler**, **Atatürk**'ün tekrar Cumhurbaşkanlığına seçilmesini en hararetli biçimde kutlar. **Atatürk**, aynı samimiyetle teşekkür eder. Ondan sonra telgraflar, mesajlar birbirini izler. **Atatürk**, Alman milli günlerinde **Hitler**'e kutlama telgrafları gönderir. **Hitler** de Türkiye Cumhuriyeti'nin

kuruluş yıldönümlerinde **Atatürk**'e kutlama telgrafları göndermeyi ihmal etmez.

Daha çok bu şekilde mesajlar devam ederken **Atatürk**, 1937 yılında **Hitler** ile ilişkilerde ileri bir adım atar: **Hitler**'e selamlarını ve imzalı bir fotoğrafını gönderir. Türkiye'nin Berlin Büyükelçisi **Hamdi Arpağ**, Bavyera'daki sayfiyesinde bulunan **Hitler**'in katına çıkar ve **Atatürk**'ün selamlarıyla imzalı resmini Führer'e elden sunar. **Hitler,** bu jestten pek memnun kalır. **Atatürk**'e cidden hayran olduğunu söyler ve iyi dileklerini gönderir. **Hitler,** *"Türkiye'de hiçbir siyasi emelimiz yoktur"* diye güvence de verir.

Atatürk, sanki **Hitler**'den böyle bir güvence almayı amaçlamıştı. Doğu'da Sadabat Paktı'nın yapıldığı günlerde, Türkiye'ye batıdan ve özellikle **Hitler** Almanya'sından gelebilecek tehditlere de zihin yormuştu. **Hitler,** bir mektupla **Atatürk**'e teşekkür etti ve dostluk ilişkilerinin Türk ve Alman milletlerini birbirlerine bağladığını söyledi.

Atatürk, bir yıl sonra, Temmuz 1938'de, Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı **Numan Menemencioğlu** aracılığıyla **Hitler**'e "selam, muhabbet ve şahsi takdir hislerini" gönderdi.

Dört ay sonra **Atatürk** vefat etti. **Hitler** hemen TBMM Başkanı **Abdülhalik Renda**'ya duygulu bir başsağlığı telgrafı çekti. **Atatürk**'ün ölümünün Avrupa ve Almanya için bir kayıp olduğunu söyledi.

Hitler, **Atatürk**'ün cenaze töreni için biri sivil, diğeri askeri iki heyet gönderdi. Askeri heyette, Alman kara, deniz ve hava kuvvetleri birer ordu komutanı ile temsil edildiler. **Atatürk**'ün nâşının Dolmabahçe'den İzmit'e taşınması törenine Alman Kruvazörü "Emden" de katıldı. Ankara'daki cenaze töreninde ise Almanya ayrıca 130 er ve 2 subaydan oluşan bir askeri müfreze gönderdi. O güne kadar Almanya'nın bir yabancı devlet başkanına böylesine büyük bir saygı gösterdiği görülmüş değildi. Doğrusu **Hitler**, **Atatürk**'e son saygıyı göstermede hiç kusur etmemiştir.

4.
ABD BAŞKANLARIYLA İLİŞKİLER[120]

Calvin Coolidge

Atatürk'ün üç ABD Cumhurbaşkanı ile yazışmaları olmuştur: **Calvin Coolidge, Herbert Hoover** ve **Franklin D. Roosevelt**.

Türkiye ile ABD arasında diplomatik ilişkiler 1917 yılında kesilmiş ve ancak on yıl sonra, 1927 yılında yeniden kurulabilmişti. **Atatürk**'ün Başkan **Coolidge** ile ilişkileri de iki ülke arasında normal diplomatik ilişkilerin yeniden kurulmasıyla birlikte, 1927 yılında başladı.

Başkan **Coolidge**, Mayıs 1927'de Türkiye Cumhuriyeti'ne ilk Amerikan Büyükelçisini atadı. Büyükelçi **Joseph C. Grew**, 12 Ekim 1927'de, Ankara'da, Cumhurbaşkanı **Mustafa Kemal**'e güven mektubunu sundu. Bu tarihten iki ay kadar sonra da, Türkiye Cumhuriyeti'nin Washington'da Büyükelçisi **Ahmet Muhtar Bey**, Başkan **Coolidge**'e güven mektubunu sunup ABD'de göreve başladı. Büyükelçilerin göreve başlamaları dolayısıyla **Coolidge** ile **Atatürk** birbirlerine iyi dileklerini gönderdiler.

Bu arada **Atatürk**, ikinci defa Türkiye Cumhurbaşkanlığına seçildiğini 21 Kasım 1927 tarihli bir name ile Başkan **Coolidge**'e resmen duyurdu. Başkan **Coolidge** de **Atatürk**'ü resmen kutladı.

Herbert Hoover

1929 yılında ABD Başkanlığına **Herbert Hoover** seçildi ve 4 Mart 1929 günü görevine başladı. **Atatürk, Hoover**'i hararetle kutladı. Başkana ve "asil dost Amerikan halkına" iyi dileklerini yolladı. **Hoover** pek samimi teşekkür etti.

Başkan **Hoover** ile **Atatürk** arasındaki ilişkiler böyle başladı ve giderek yoğunlaştı. İki devlet başkanı, milli günlerde, çeşitli yıldönümlerinde birbirlerine dostça mesajlar göndermeyi ih-

120) **Bilâl N. Şimşir**, ***Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları, Cilt I: Afganistan-Çin***, Türk Tarih Kurumu, Ankara: 1993, s.XIII-XV, 179-361, Belge No. 255-361.

mal etmediler. Deprem gibi felaketler dolayısıyla da birbirlerinin üzüntülerini paylaştılar.

Hoover'in ABD Başkanlığına yeni seçildiği bir sırada Türkiye Sağlık Bakanı **Dr. Refik Saydam** Amerika'yı ziyaret etti ve orada uzunca bir inceleme yaptı. O ziyaret dolayısıyla Amerikan basını, **Atatürk**'ün de ABD'yi ziyaret edeceği, Başkan **Hoover** ile buluşacağı yolunda haberler yaydı. Ama bu haberlerin ya da söylentilerin aslı çıkmadı.

Şubat 1932'de, Amerika'da **George Washington**'un 200. doğum yıldönümü törenlerle kutlandı. **Atatürk**, bu yıldönümü dolayısıyla Başkan **Hoover**'e bir mesaj gönderdi ve samimi dostluk duygularını bildirdi. **Hoover** bu mesaja, kendisi ve Amerikan halkı adına aynı duygularla karşılık verdi.

Mayıs 1932'de yeni ABD Büyükelçisi **C.H. Sherrill** Ankara'da göreve başlarken Başkan **Hoover**'in derin saygılarını ve takdirlerini de **Atatürk**'e sundu.

Franklin D. Roosevelt

Atatürk, ABD Başkanları arasında en çok Başkan **Franklin D. Roosevelt**'e yakın olmuştur. **Roosevelt**, ABD tarihinin en ağır ekonomik bunalımı sırasında, 4 Mart 1933 günü Başkanlık koltuğuna oturdu. Bir "Yeni Düzen" (New Deal) vaad ederek iktidara geldi ve gelir gelmez üst üste reformlara girişti. Ayrıca dünya barışının korunması konusuyla da yakından ilgileniyordu. **Roosevelt**'in bu reformcu ve barışsever tutumu da **Atatürk**'e ilginç ve çekici gelmiştir. **Atatürk**, büyük reformcuydu ve ***"yurtta sulh, cihanda sulh"*** diyordu. İktidara geldiği günlerden başlayarak **Roosevelt** ile **Atatürk** arasında oldukça yakın ilişkiler ve yoğun yazışmalar görülür. ***Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları*** adlı kitabımda, **Atatürk-Roosevelt** ilişkileri üzerine 70 kadar belge vardır (Cilt I, belge no. 291-361).

İki devlet başkanı her vesileyle birbirlerine yakınlıklarını, dostluklarını gösterirler. Başkan **Roosevelt**'e suikast girişimi olur. **Atatürk**, hemen suikastçıları lanetler, **Roosevelt**'e geçmiş olsun, der. Los Angeles'te deprem, Texas'ta büyük bir kaza olur. **Atatürk**, **Roosevelt**'e sempatilerini bildirir. Ankara'da **Roosevelt**'in posta pullarına meraklı olduğu duyulur; **Atatürk**, Türk pullarından bir takım yaptırıp Başkan **Roosevelt**'e yollar...

İki devlet başkanı birbirlerinin milli günlerini kutlamayı hiç ihmal etmezler. Türkiye Cumhuriyeti'nin 10. yıldönümü ise **Roosevelt** ile **Atatürk** arasında sıcak bir dostluk gösterisine neden olur. O yıldönümü dolayısıyla iki Devlet Başkanı birer mesaj yayımlarlar. **Roosevelt, Atatürk**'ü över. **Atatürk** reformlarının Amerika'da "sempatik bir ilgi ile izlendiğini", bu reformların "harikulade ehemmiyetli olduğunu" söyler. **Atatürk**'ü yürekten kutlar. **Atatürk** de mesajında, Başkan **Roosevelt**'e en hararetli ve içten teşekkürlerini sunar. **Roosevelt**'in çalışmalarını yüceltir. Türkiye'de Amerika'nın kudretli reisine karşı hadsiz bir sevgi ve cazibe hissedildiğini söyler. "Büyük kardeş cumhuriyete" genç Türkiye Cumhuriyeti'nin "takdir hislerini, selam ve muhabbetlerini" sunar.

Roosevelt, iktidara geldikten az sonra, dünya devlet başkanlarına başvurur. Dünya siyasal ve ekonomik barışını sağlamak için işbirliği çağrısında bulunur. Bu çağrı **Atatürk**'ten hararetli destek görür. ABD Başkanı **Roosevelt Atatürk**'ü yakından tanımak ister. Bu isteğini Washington'daki Türkiye Büyükelçisine de açar.

Atatürk 1935 yılında dördüncü defa Cumhurbaşkanlığa seçilir; ertesi yıl **Roosevelt** de ikinci defa Amerikan Cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanır. **Atatürk** ile **Roosevelt,** yine birbirlerine mektuplar, telgraflar gönderirler.

1937 yılında **Atatürk-Roosevel**t dostluğu ileri bir aşamaya erişir. **Roosevelt Atatürk**'e sıcak bir mektup gönderir. Türkiye'de kısa zamanda başarılan büyük işlere hayran kaldığını söyler.

Atatürk Türkiye'sini över. Bir gün **Atatürk**'le buluşmayı arzuladığını bildirir. **Atatürk**, **Roosevelt**'e hararetle teşekkür eder, ABD hakkındaki hayranlığını dile getirir. Türkiye ile Birleşik Amerika'nın aynı barış ideallerini paylaştıklarını söyler ve Başkan **Roosevelt**'i Türkiye'ye davet eder: *"...Harikulade işler yapmış sevimli ve kuvvetli şahsiyetinizi Türkiye'de selamlayacağım güne sabırsızlıkla intizar ediyorum"* der.

Ama iki liderin buluşması nasip olmaz. **Atatürk** ertesi yıl hayata gözlerini kapar. Başkan **Roosevelt**, TBMM Başkanına çektiği başsağlığı mesajında, "en derin sempatilerini" bildirir. **Kemal Atatürk**'ün "bütün dünyanın saygısını kazanmış" olduğunu belirtir.

Başkan **Roosevelt**, **Atatürk**'ün cenaze töreninde kendisini temsil etmek üzere Ankara'daki ABD Büyükelçisi **Mac Murray**'a özel görev vermiş, büyük dostu **Atatürk**'e son saygısını göstermiştir.

5.
ARNAVUTLUK DEVLET BAŞKANIYLA İLİŞKİLER[121]

Ahmet Zogu

Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığı yıllarında Arnavutluk'un başında **Ahmet Zogu** vardı. **Zogu** önce Başbakandı. 1925 yılında Cumhurbaşkanı, 1928'de de Kral oldu ve İtalyan işgaline kadar hep Arnavutluk'un başında kaldı.

1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanı ve **Gazi Mustafa Kemal**'in ilk defa Cumhurbaşkanlığına seçilmesi üzerine, Arnavutluk Başbakanı **Ahmet Zogu**'dan hararetli bir kutlama telgrafı geldi. İlk defa Cumhurbaşkanı seçilmesi dolayısıyla

121) **Bilâl N. Şimşir**, ***Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları, Cilt I: Afganistan-Çin***, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1993, s.XVI-XVII, 281-292; Belge No. 368-454. Daha geniş bilgi için ayrıca bkz. **Bilâl N. Şimşir**, ***Türkiye-Arnavutluk İlişkileri. Büyükelçilik Anıları (1985-1988)***, ASAM Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara, 2001.

Atatürk'ü kutlayan az sayıdaki yabancı devlet adamlarından biri **Ahmet Zogu** olmuştur.

15 Aralık 1923 günü, Ankara'da, Türkiye-Arnavutluk Dostluk Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma onaylanıp yürürlüğe girerken, 19 Nisan 1925 günü, Arnavutluk Cumhurbaşkanı **Zogu, Atatürk**'e bir dostluk mektubu yolladı. İyi dileklerini sundu ve Türkiye-Arnavutluk ilişkilerinin geleceği için beslediği umutları dile getirdi. **Atatürk** ile **Zogu** arasında ilişkiler böyle başladı ve bir süre dostça devam etti.

1926 yılında Türkiye ile Arnavutluk arasında diplomatik ilişkiler kuruldu; ilk defa karşılıklı olarak elçilikler açıldı ve elçiler atandı. Elçilerin göreve başlamaları dolayısıyla **Atatürk** ile **Zogu** arasındaki dostça ilişkiler biraz daha pekiştirildi. **Tahir Lütfi Tokay**, Türkiye'nin Tirana Elçiliğine atanmıştı.[122] Elçimiz Tirana'ya giderken **Atatürk**'ten **Ahmet Zogu**'ya bir de mektup götürdü. Bu mektupta **Atatürk, Zogu**'nun mektubuna teşekkür ediyor, onun Arnavutluk Cumhurbaşkanlığına seçilmesini kutluyor ve dostluk duygularını dile getiriyordu. Elçi **Tahir Lütfi Bey**, 17 Şubat 1926 günü, güven mektubuyla birlikte **Atatürk**'ün bu özel mektubunu da **Ahmet Zogu**'ya sundu.

Bu tarihten bir ay sonra, 13 Mart 1926 günü Arnavutluk'un ilk Ankara elçisi **Rauf Fitso** da Cumhurbaşkanı **Mustafa Kemal**'e güven mektubunu sundu. Artık Türkiye-Arnavutluk ilişkileri rayına oturmuştu. Karşılıklı dostluk güçleniyordu...

Derken beklenmedik bir gelişme oldu: Cumhurbaşkanı **Ahmet Zogu**, 1 Eylül 1928 günü Krallığını ilan etti ve **Arnavutlar Kralı Birinci Zogu** unvanıyla tahta oturdu.

Tirana'daki bu rejim değişikliği **Atatürk** ile Zogu arasındaki ilişkileri adamakıllı soğuttu. **Atatürk**, Osmanlı saltanatını devirmiş olan inanmış bir cumhuriyetçiydi. **Zogu**'yu, cumhuriyet ülküsüne ihanet etmiş bir kişi olarak gördü. Tirana'daki

122) Bu konuda ayrıca bkz. **Bilâl N. Şimşir**, ***Bizim Diplomatlar***, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996, s.357-363.

Elçimiz **Tahir Lütfi Bey**'i geri çağırdı. Elçimiz 1928 Ekim başında Ankara'ya geldi ve bir daha Arnavutluk'a hiç dönmedi. Tirana'da bir işgüder bırakıldı. **Atatürk**, **Zogu**'ya karşı sert bir tutum takındı. *Petit Parisien* adlı Fransız gazetesine bir demeç verdi ve **Zogu**'nun krallığını eleştirdi. Türk basını da cumhurbaşkanlığını bırakıp krallığını ilan etmiş olan **Zogu**'yu eleştiriyordu.

Atatürk'ün tutumu Arnavutluk'ta düş kırıklığı yarattı. **Zogu** da sertleşti. Türk gazetelerinin Arnavutluk'a girişi, **Atatürk**'ün Büyük Nutku'nun Arnavutluk'ta satılması ve okunması yasaklandı. Oysa ileri gelen Arnavut yetkililerin neredeyse hepsi Türk okullarında yetişmiş insanlardı, Türk gazetelerini okuyorlardı, bir Arnavut gazetesi de **Atatürk**'ün Büyük Nutku'nu tefrika etmekteydi. Bu yayın da durduruldu. Arnavut yetkilileri Tirana'daki Türkiye işgüderine sırt çevirdiler, Türkiye Elçiliği ile ilişkileri dondurdular. Bu durum üç yıl kadar sürdü. Türkiye-Arnavutluk ilişkileri kopma noktasına dayanmıştı.

Tam bu noktada, 1931 sonbaharında, **Atatürk** devreye girdi. İstanbul'da İkinci Balkan Konferansı toplanmıştı. Konferansta Arnavut delegeleri de vardı. **Atatürk,** Balkan Konferansına katılan delegeleri, 26 Ekim 1931 günü Ankara'da kabul etti. Bu vesileyle, Balkan ülkeleri devlet başkanlarının her birine ve bu arada Arnavutluk Kralı **Zogu**'ya da bir telgraf çekti. **Zogu**'ya "en samimi temennilerini" gönderdi.

Atatürk'ün Kral **Zogu**'ya bu telgrafı Arnavutluk'ta bayram sevinci ve coşku yarattı. Tirana'daki maslahatgüderimiz **Zeki Hakkı Bey** (**Karabuda**), *"Büyük Reisicumhurumuzun telgrafları Arnavutluk'u hakikaten samimi bir sürur* (sevinç) *ve şükran heyecanı içinde bıraktı"* diyordu. İlişkileri yeniden normale döndürmek yolunda **Atatürk**'ün ince ve zarif buluşu hayranlık yaratmıştı. Bir gün önce herkesin sırt çevirdiği Tirana'daki Türk işgüderi şimdi günün adamı olmuştu. Kral **Zogu** da şimdi Türkiye işgüderine iltifatlarda bulunuyordu.

1931'den sonra **Atatürk** ile Kral **Zogu** arasındaki ilişkiler yeniden dostluğa dönüştü. **Atatürk** artık **Zogu**'nun krallığını tanımıştır. **Zogu**, memnundur. **Atatürk**'e "binihaye hürmet" beslediğini söyler. *"Gazi'ye ebediyen merbut kalacağım"* der.

1934 yılında, **Ruşen Eşref Ünaydın** Tirana Elçiliğine atandı. 18 Nisan 1934 günü Kral **Zogu**'ya güven mektubunu sundu. Elçimiz, güven mektubuyla birlikte **Atatürk**'ün bir mesajını da Krala sözlü olarak sundu. Önceden **Ruşen Eşref**'e yazdırılmış ve Krala sözlü olarak sunulmuş olan olan bu mesajında **Atatürk** aynen şöyle diyor:

"Biz Arnavut milletini severiz, kardeş tanırız, kendimizden uzak görmeyiz. Devlet ve millet olarak kuvvetlenmesini ve terakki etmesini ve Balkanlarda, layık olduğu mevkii kuvvetle, bilhassa müstakil, emniyetli bir surette almasını ciddi ve kati olarak isteriz... Buna emniyet edebilirler.

Türkiye-Arnavutluk siyasei münasebetlerinin baze'ı (esası, temeli) ***budur. Bu hususta bana*** (**Atatürk**'e), ***Cumhuriyet Hükümetine ve Fırkamıza tamamen emniyet edebilirler. Çünkü hepimiz aynı fikir ve kanaatteyiz... Türk milletinin de hissen ve kalben Arnavut milletini kardeş bildiğine şüphe etmemelidir."***[123]

Atatürk'ün bu mesajı üzerine Kral **Zogu**'nun söylediklerini Elçi **Ruşen Eşref Ünaydın** şöyle rapor etmiştir:

*"Kral Hazretleri, Reisicumhur **Gazi Mustafa Kemal** Hazretlerinin kendi yakınından bir zatı buraya* (Tirana'ya) *elçi olarak göndermekle Arnavutluk'a iltifat gösterdiklerinin burada takdir ve şükranla karşılandığını söyledikten sonra ... dedi ki:*

'Beş asır Türkiye ile his ve hars iştirakinde bulunduk. Bu beraber yaşayış bizim üzerimizde silinmez sevgi ve minnet his-

123) Bu belgeyi arşivden çıkarıp daha önce kısmen, sonra tam olarak yayımladım. Bkz. **Bilâl N. Şimşir**, "Atatürk'ten Elçi Ruşen Eşref Ünaydın'a yönerge: Türk-Arnavut ilişkileri üzerine", *Prof. Dr. Ahmet Şükrü Esmer'e Armağan*, A.Ü. SBF Yayını, Ankara, 1981, s.299-316 ve **Bilâl N. Şimşir**, ***Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları, Cilt I***, s.326-330.

leri bırakmıştır. Beş asır Arnavut milletinin vahdetini (birliğini) *Türkiye muhafaza etmiştir. Türkiye olmasaydı Arnavutluk kendisini ne Slav istilasından kurtarabilirdi, ne de Latinlerin Arnavutları harita-i cihandan silmelerinin önüne geçebilirdi. Varlığımızın esasını Türkiye'ye medyunuz. Biz necip Türk milletine büyük kardeş diye bakarız, onun devletini kardeş devlet görürüz. Bugün bile yeni Arnavutluk'u teşkil eden hükümet unsurlarının ekseriyeti Türkiye'de tahsil ve terbiye görerek yetişmiş olanlardır. Onun için biz Türkiye'nin elçisini burada görmekle pek çok seviniriz. Siz burada yabancı değilsiniz, kendinizi kendi memleketinizde gibi biliniz'..."*[124]

Atatürk, 1937'de Arnavutluk'un bağımsızlığının 25. yılını, 1938'de **Zogu**'nun tahta çıkışının 10. yıldönümünü kutladı. Gerek Arnavutluk ile gerekse Kral **Zogu** ile dostluğu iyice güçlendirmiş olarak hayata gözlerini kapadı.

Kral **Zogu**, **Atatürk**'ün ölümü üzerine, TBMM Başkanı **Abdülhalik Renda**'ya bir başsağlığı telgrafı gönderdi. Arnavutluk Başbakan Yardımcısı ve Adalet Bakanı **Faik Şatu** başkanlığında bir Arnavut heyeti, **Atatürk**'ün cenaze töreninde Kral **Zogu**'yu temsil etti. Arnavutluk ve Kral **Zogu**, Türkiye'nin yasına yürekten katıldı.

6.
BULGARİSTAN KRALIYLA İLİŞKİLER[125]

Kral III. Boris

Atatürk zamanında Bulgaristan'da Krallık rejimi vardı ve Bulgaristan tahtında Kral **III. Boris** oturuyordu. **Boris** ile **Atatürk**, gençliklerinde tanışmışlar. **Mustafa Kemal (Atatürk)** Sofya'da ataşemiliter iken o zaman veliaht prens olan **Boris**

124) **Bilâl N. Şimşir**, ***Bizim Diplomatlar***, s.469-470.

125) **Bilâl N. Şimşir**, ***Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları, Cilt I: Afganistan-Çin***, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1993, s.XXII-XXIII, 493-566, Belge No. 610-724.

ile ilişki kurmuş. **Boris** 1918'de Kral, **Mustafa Kemal** 1923'te Cumhurbaşkanı olunca eski günler yine hatırlanmış.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanından bir ay kadar sonra İstanbul'a **Radef** adlı bir Bulgar temsilci gönderilmiş. Onun aracılığıyla Kral **Boris, Gazi Mustafa Kemal**'e tebriklerini yollamış. Vaktiyle Sofya'da beraberce geçirdikleri saatleri daima tatlı tatlı hatırladığını bildirmiş. Cumhurbaşkanı **Gazi Mustafa Kemal** de aynı temsilci aracılığıyla Kral **Boris**'e teşekkür etmiş.

Cumhurbaşkanı **Atatürk** ile Kral **Boris** arasında dostluk ilişkileri böyle başlamış ve yoğun biçimde sürüp gitmiştir. 1925 yılında Türkiye-Bulgaristan Dostluk Antlaşması imzalandı ve 1926 yılında Türkiye Cumhuriyeti ile Bulgaristan Krallığı arasında Orta Elçilik düzeyinde diplomatik ilişki kuruldu. **Rıdvanbeyoğlu Hüsrev Bey (Gerede)** Türkiye Cumhuriyeti'nin Sofya Elçiliğine atandı. Ertesi yıl da Bulgar Elçisi **Theodore Pavloff** Türkiye'de göreve başladı. Bundan sonra **Atatürk** ile Kral **Boris** arasındaki dostça ilişkiler daha da arttı.

Kral **Boris,** her vesileyle **Atatürk**'e dostluğunu gösterdi. 1928 yılından başlayarak on yıl boyunca her yıl 29 Ekim Cumhuriyet Bayramında **Atatürk**'e tebrik telgrafları gönderdi. 1932'den sonra yılbaşı tebrikleri göndermeyi âdet edindi. Acı olaylar üzerine de Kral **Boris, Atatürk**'e sempatilerini bildirmeyi, dostunun üzüntülerini paylaşmayı ihmal etmedi. 1935 Kars depremi, 1936 Adana sel felaketi dolayısıyla **Atatürk**'e geçmiş olsun ve başsağlığı mesajları gönderdi. **Atatürk**'ün himaye ettiği ve İngiltere'ye öğrenime gönderdiği **Zehra Aylin** adlı kızcağız 1935 yılında bir kazada ölünce, Kral **Boris,** yine **Atatürk**'e başsağlığı dilemek inceliğini gösterdi...

Kral **Boris**'in bunlar gibi dostluk jestleri her zaman **Atatürk**'ten karşılık gördü. **Atatürk,** 1929'dan başlayarak her yıl **Boris**'in tahta çıkış yıldönümlerini kutladı. Başka çeşitli vesilelerle Bulgar Kralına selam ve sevgiler gönderdi. 1930 yılında

Atatürk, ***Büyük Nutuk*** kitabının imzalı Almanca baskısı ile belgeler bölümünün Fransızca baskısını Kral **Boris**'e gönderdi. Sofya Elçimiz 5 Mart 1930 günü kitapları elden Krala sundu.

Bu arada Türkiye Elçisi **Hüsrev Bey** 28 Ocak 1929 akşamı, Elçilikte, Bulgar Kralı şerefine bir şölen verdi. Kral şölende **Gazi Mustafa Kemal** onuruna kadeh kaldırdı ve Türk-Bulgar dostluğu üzerinde bir konuşma yaptı.

1930 yılında **Atatürk**, Kral **Boris**'e büyük bir dostluk jestinde bulundu. **Boris**, İtalyan Kralı'nın kızı Prenses **Giovanna** ile nişanlanmıştı. Nişanlısını alıp deniz yoluyla Bulgaristan'a dönecekti. **Boris**'in nişanlısıyla birlikte Boğazlardan ve Marmara'dan geçeceğini haber alan **Atatürk** hemen harekete geçti. Kralı Türk sularında törenle karşılamak için gerekli önlemleri aldırdı. Kral ve nişanlısı İstanbul'a inerlerse Dolmabahçe Sarayı kendilerine tahsis edilecekti. Bir Türk savaş gemisi Kralı ve prensesi karşılayarak selamlayacak ve Burgaz açıklarına kadar uğurlayacaktı. **Atatürk**, Kralı karşılayıp selamlamak üzere Genel Sekreterini de İstanbul'a göndermişti.

Fakat Kral, fırtınaya yakalanıp geciktiği için İstanbul'dan geceleyin transit geçmek durumunda kalmış ve dolayısıyla **Atatürk**'ün nazik davetinden yararlanamamıştı. Bununla birlikte **Atatürk**'ün bu pek nazik jesti Kral **Boris**'in ve Bulgar halkının gönüllerini fethetmeye yetmiştir. İki komşu devlet başkanı arasında dostluk ilişkileri devam etmiştir.

Atatürk'ün ölümü üzerine Bulgar Kralı **Boris**, Türk milletinin yasını paylaşmış ve büyük dostuna son saygıyı göstermiştir: TBMM Başkanı **Renda**'ya bir başsağlığı mesajı çekmiş, taziye için Saray Nazırını Türkiye Elçiliğine göndermiştir. Bulgar Kralı, **Atatürk**'ün cenaze töreninde üç general, beş subay ve bir askeri kıta ile temsil edilmiştir.

7
FRANSA CUMHURBAŞKANLARIYLA İLİŞKİLER[126]

Alexandre Millerand

Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları başlıklı kitabımda **Atatürk** ile Fransa Cumhurbaşkanları ilişkileri üzerine 104 belge var (Cilt II, Belge No. 61-165). **Atatürk**'ün 15 yıllık Cumhurbaşkanlığı döneminde, Fransa'da dört Cumhurbaşkanı görev yapmış: **Alexandre Millerand, Gaston Doumergue, Paul Doumer** ve **Albert Lebrun**. **Atatürk,** bu Fransız devlet başkanlarının dördüyle de ilişki içinde olmuştur ve ilişkiler daha Kurtuluş Savaşı içinde başlamıştır. Temmuz 1922'de, Fransa Cumhurbaşkanı **Alexandre Millerand**'a karşı bir suikast düzenlenmiştir. **Atatürk,** Paris Diplomatik Temsilciliğimiz aracılığıyla, suikasttan kurtulan **Millerand**'a geçmiş olsun mesajı gönderip kendisini kutlamıştır. **Gazi Mustafa Kemal**'in bu nazik mesajından pek duygulanan Fransa Cumhurbaşkanı teşekkür etmiştir. **Millerand** ile **Atatürk** arasındaki ilişkiler bu kadarla kalmış görünüyor.

Gaston Doumergue

1924 yılında Fransa Cumhurbaşkanlığına **Gaston Doumergue** seçildi. Lozan Barışı Antlaşması'nın yürürlüğe girmesi ve eski düşman devletlerle Türkiye arasında normal diplomatik ilişkilerin yeniden kurulması üzerine, Türkiye Cumhurbaşkanı ile Fransa Cumhurbaşkanları arasındaki ilişkiler gittikçe yoğunlaştı. Karşılıklı olarak Büyükelçiler atandı. Türkiye Cumhuriyeti'nin

---

126) **Bilâl N. Şimşir,** ***Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları, Cilt II: Danimarka-İran,*** Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2001, s.XIV-XVI, 61-134, Belge No. 61-165. Bu cildin asıl ağırlığını, Fransa, İngiltere ve İran bölümleri oluşturmaktadır. Daha doğrusu, bu üç bölüm, cildin yaklaşık üçte ikisini, yani 704 belgeden 440'ını kapsamaktadır: Fransa bölümünde 104, İngiltere bölümünde 160, İran bölümünde ise 180 belge yer almaktadır. **Atatürk** ile Fransa Cumhurbaşkanları, İngiltere Kralları ve İran Şahı arasındaki ilişkiler yoğun olmuştur.

Paris'e atadığı ilk Büyükelçi olan eski Başbakan **Fethi Okyar**, 2 Mayıs 1925 günü, Fransa Cumhurbaşkanına törenle güven mektubunu sundu. Bu törende yaptığı konuşmada **Doumergue**, *"Mareşal **Gazi Mustafa Kemal Paşa**'nın Paris'te kendisini temsil ettirmek için sizin gibi Fransız dostu seçkin bir zatı seçmiş olmasından dolayı pek mutlu oldum"* dedi. Üç hafta sonra, Türkiye Cumhuriyeti'ne atanan ilk Fransız Büyükelçisi **Albert Sarraut**, güven mektubunu sunmak üzere **Atatürk**'ün huzuruna çıktı. **Atatürk**, Büyükelçi aracılığıyla, Cumhurbaşkanı **Doumergue**'e iyi dileklerini gönderdi. *"Fransa Reisicumhuru Hazretlerinin saadeti için samimi temennilerini beyan"* etti. **Gazi Mustafa Kemal-Gaston Doumergue** ilişkileri böyle başladı ve ondan sonra beş yıl boyunca gelişerek devam etti.

Paul Doumer

13 Mayıs 1931 tarihinde Fransa Cumhurbaşkanlığına **Paul Doumer** seçildi. **Doumer**, Cumhurbaşkanlığı görevini üstlendiğini resmen **Atatürk**'e duyurdu ve **Atatürk** tarafından kutlandı. Paris Büyükelçimiz tarafından da kutlanan **Doumer**, iade-i ziyaret için 29 Haziran 1931 günü Büyükelçiliğimize geldi ve Türkiye için iyi dileklerde bulundu. Fransa'nın yeni Cumhurbaşkanı ile ilişkiler böyle başladı ama uzun sürmedi. **Paul Doumer**, 6 Mayıs 1932 günü, suikasta uğradı. **Atatürk**, hemen kendisine geçmiş olsun telgrafı çekti. Ama **Doumer**, aldığı ağır yaralar sonucu o gece öldü. **Atatürk**, **Bayan Doumer**'e başsağlığı telgrafı çekti, Fransa'nın yasını paylaştı, Fransa Hükümetine üzüntülerini bildirdi ve cenazeye çelenk gönderdi. Türkiye'deki Fransa Büyükelçiliği, **Paul Doumer** için İstanbul'da dini bir tören düzenledi. **Atatürk**, bu törende de bir subayımız tarafından temsil edildi. **Doumer**'in Cumhurbaşkanlığı bir yıl sürmüştü.

Albert Lebrun

Doumer'in ölümünden sonra, Fransa Cumhurbaşkanlığına **Albert Lebrun** seçildi. **Atatürk** kendisini kutladı. Tam o sıralarda Paris Büyükelçimiz değişti. Yeni Büyükelçimiz **Suat Davaz**, 7 Temmuz 1932 günü **Albert Lebrun**'e törenle güven mektubunu sundu. Bu tören sırasında **Lebrun**, **Atatürk**'ü övgüyle andı, yeni Türkiye ile dostluk ilişkileri geliştirmek istediğini belirtti. Büyükelçimiz görüşmeyi şöyle rapor etti:

"Müşarünileyh (**Albert Lebrun**), *Türk-Fransız ananevi ve kadim dostluğunun müstenid bulunmuş olduğu kuvvetli samimiyete işaret ve büyük* ***Gazi****'mizden ve müşarünileyhin* (**Gazi**'nin) *memleketimiz için yeni ve mesut bir devre açan inkılabından hararetli bir lisanı takdir ve sitayişle bahsettikten sonra Türk-Fransız dostluğunun her türlü avariz ve mevaniden azade olarak esaslı bir surette takviye ve tarsinini temenni ettiğini ... beyan ve* ***Gazi*** *Hazretlerine selamlarının iblağını rica etti."*

Albert Lebrun, Türkiye ile gerçekten dostluk istediğini davranışlarıyla da gösteriyor, her vesileyle **Atatürk**'e dostça selamlarını, iyi dileklerini gönderiyor ve **Atatürk**'ten de aynı şekilde karşılık görüyordu. **Lebrun**, Türkiye Cumhuriyeti'nin 10. yıldönümü dolayısıyla Paris Büyükelçiliğimizde verilen ziyafeti onurlandırdı, **Atatürk** ve Türkiye için iyi dileklerde bulundu ve tebriklerinin **Atatürk**'e iletilmesini rica etti. Fransa Cumhurbaşkanının bu dostluk jesti **Atatürk**'ü pek duygulandırdı. Hemen Paris Büyükelçimize talimat verildi: *"Reisicumhurun* (**Lebrun**'un) *tebrikat ve temenniyatından pek mütehassis olan* ***Gazi*** *Hazretlerinin teşekkür ve mütekabil temenniyatile birlikte Büyükelçiliği teşriflerinden dolayı Hükümetimizin teşekküratının müşarünileyhe iblağını"* istedi. Büyükelçimiz, **Lebrun**'un huzuruna çıkarak talimatı yerine getirdi. **Lebrun**, çok memnun oldu ve **Atatürk**'e selam ve saygılarını gönderdi.

Türkiye ile Fransa arasında Hatay anlaşmazlığı bulunmasına rağmen, **Atatürk** ile **Albert Lebrun** arasındaki dostça ilişki-

ler gittikçe güçlendi. Türk-Fransız dostluğu, ittifaka doğru gelişti. **Atatürk** ölünce **Lebrun**, *"Bu acı kayıp, Fransa için de bir matemdir"* dedi. Fransa, **Atatürk**'ün cenaze törenine bir heyet, bir askeri kıta ve bir savaş gemisi gönderdi. Fransa'nın bu dostluk jesti Ankara'da büyük hoşnutluk yarattı. Yeni Cumhurbaşkanımız **İsmet İnönü**'nün ve Hükümetimizin "son derece müteşekkir ve mütehassis oldukları" Fransa Cumhurbaşkanına arzedildi. Paris Büyükelçimize şu talimat verildi:

*"**Atatürk**'ün cenaze merasimine* (Fransa) *Devlet Reisini temsilen murahhası fevkalade ve bir harp gemisi gönderilmek ve heyeti murahhasaya bir de kıtai askeriye tensik eylemek suretiyle iştirak eyleyen Hükümetin* (Fransa Hükümetinin) *bu nazik ve çok dostane muamelesinden Reisicumhurun ve Cumhuriyet Hükümetinin son derece müteşekkir ve mütehassis olduğunu Hariciye Nazırına bildirmenizi ve keyfiyeti ilk fırsatta Devlet Reisine* (**Albert Lebrun**'a) *arz eylemenizi rica ederim."*

8.
İNGİLİZ KRALLARIYLA İLİŞKİLER[127]

V. George

Atatürk zamanında İngiltere'de arka arkaya üç Kral saltanat sürdü: **V. George, VIII. Edward** ve **VI. George**.

V. George, 1910 yılında tahta oturmuştu. İngiltere'yle 4 yıl boyunca kıyasıya boğuştuğumuz Birinci Dünya Savaşı yıllarında ve ardından Türk İstiklal Savaşı döneminde, İngiltere tahtında hep **V. George** vardı. **Atatürk**'ün Cumhurbaşkanlığı dönemi 15 yıl sürmüştü. Bu 15 yılın ilk on üç yılında İngiltere'de yine **V. George** hüküm sürdü. **Atatürk-V. George** ilişkilerinin ilk zamanları, yakın geçmişin etkisi altındaydı. İlişkiler, resmi ve soğukçaydı. 1924 yılından başlanarak karşılıklı olarak elçiler atan-

127) **Bilâl N. Şimşir**, ***Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları, Cilt II: Danimarka-İran***, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2001, s.XVI-XIX, 287-410, Belge No. 359-519.

dı, **Atatürk** ile **V. George**, mektuplaştılar. Ama mektuplar resmi düzeydeydi. Karşılıklı selam sabah, hal hatır sorma, dostluk mesajları pek görülmedi.

Zamanla ilişkiler biraz ısındı. **Atatürk**, Krala yakınlık gösterdi. 1925'te Kralın annesi öldü; **Atatürk**, başsağlığı telgrafı çekti. 1929'da Kral hastalandı; **Atatürk**, geçmiş olsun mesajı gönderdi, acil şifalar diledi. Kral, teşekkür etti, yeniden Cumhurbaşkanlığına seçilen **Atatürk**'ü kutladı. Böylece 1930'ların ortalarına kadar gelindi. 5 Mayıs 1935 günü **Atatürk**, **V. George**'un tahta çıkışının 25. yıldönümü kutladı, krala dostça bir mesaj gönderdi. Kral teşekkür etti. **Atatürk** ile **V. George**'un ilişkileri bu düzeyde sürüp giderken, 20 Ocak 1936 gecesi Kral, hayata gözlerini kapadı. Hemen Londra'ya gönderilen Dışişleri Bakanı **Tevfik Rüştü Aras**, Kralın cenaze töreninde Türkiye Cumhurbaşkanı **Kemal Atatürk**'ü temsil etti. Böylece **V. George** dönemi kapandı.

VIII. Edward

Bu defa, 1936 yılında, ölen kralın büyük oğlu, **VIII. Edward** unvanıyla İngiltere tahtına oturdu. **Atatürk** ile yeni Kral arasında ilişkiler çabucak gelişti. Bu gelişmede, herhalde, uluslararası konjonktür de etkili olmuştu. Şöyle ki: **VIII. Edward** tahta çıktığı sıralarda, faşist İtalya, Habeşistan savaşının tam ortasında bulunuyordu ve İngiltere, Milletler Cemiyeti'ni harekete geçirip İtalya'ya karşı yaptırımlar uygulatmaya uğraşıyordu. Nazi Almanyası, Lokarno Antlaşması'nı bir kenara itip silahsız Ren bölgesini işgal etmişti. İspanya'da iç savaş patlak vermişti. İtalya, Almanya, Sovyet Rusya, İspanya iç savaşına açıkça karışmaya başlamışlardı. **Hitler** ve **Mussolini** gitgide gemi azıya alıyorlardı. Ufuklarında kara bulutlar dolaşan Avrupa kıtası, yeni bir büyük savaşa doğru sürükleniyordu. İşte böyle bir ortamda, Türkiye-İngiltere dostluğu ve özellikle **Atatürk-VIII. Edward** ilişkileri de gelişti.

Atatürk, babasını kaybeden **VIII. Edward**'a başsağlığı diledi, **Edward**'ın tahta çıkışını hararetle kutladı. **VIII. Edward**, bu mesajlara yürekten teşekkür etti. Türkiye, yeni Kral **VIII. Edward**'ın yaş gününü hatırladı ve **Atatürk**, ilk defa 1936 yılında, İngiltere Kralının yaş gününü kutladı. Temmuz 1936'da, Kral **Edward**'a karşı bir suikast düzenlendi. **Atatürk**, suikasttan sağ salim kurtulan Krala geçmiş olsun mesajı gönderdi ve tebriklerini sundu.

Ertesi ay, İngiltere Büyükelçiliği, Akdeniz'de yatıyla dolaşmakta olan Kral **VIII. Edward**'ın, iki torpido eşliğinde, yakında Türkiye'ye geleceğini resmen Türk Dışişleri Bakanlığına duyurdu. Bu önemli haber, Ankara'yı sevindirdi ve hareketlendirdi. İngiliz Kralı, tahta çıkışının daha birinci yılını doldurmadan Türkiye'yi ziyaret edecekti. Kralın ziyareti, yarı resmi nitelikte olsa bile, önemli bir olaydı, içte ve dışta yankılar yapmıştı. Kral **VIII. Edward**'ın Türkiye ziyareti ve İstanbul'da **Atatürk**'le görüşmesine dair ***Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları*** kitabımda otuz kadar belge vardır (Cilt II, Belge No. 430-460). Bu belgeler, ziyarete oldukça ışık tutmaktadır. **Atatürk**'le Kral **Edward**'ın birbirlerine hemen ısındıkları ve dost oldukları anlaşılıyor. Siyasi bakımdan da ziyaret başarılı geçmiş, Türkiye ile İngiltere, bir kat daha birbirlerine yaklaşmışlardır. Ziyaret, bir bakımdan, ilerde imzalanacak Türkiye-Fransa-İngiltere ittifakının ortamını da hazırlamıştır, denilebilir.

Deniz yoluyla İstanbul'a gelen Kral **Edward**, demiryoluyla ülkesine döndü. Dönerken **Atatürk**, özel vagonunu, Kralın emrine verdi. **Atatürk**'ün özel vagonu Haydarpaşa'dan Sirkeci'ye geçirildi ve İngiliz Kralını alıp Viyana'ya kadar götürdü. **Edward**, yolda durakladığı istasyonlarda Türkiye Büyükelçileri tarafından karşılandı. **Edward**, Sofya'dan **Atatürk**'e sıcak bir teşekkür telgrafı çekti, **Atatürk** de kendisine bir dostluk telgrafıyla karşılık verdi: *"Majesteleri* (memleketimizde) *bütün kalpleri kendisine cezbetmiştir. Ben şahsen, bu cazibeyi bütün şumulü ile hissetmenin*

büyük zevkini duydum" dedi ve ekledi: *"Şerefli Hükümdar hakkında beslemekte olduğum samimi dostluk hisleri, bu ilk ve kısa telakinin bıraktığı unutulmaz hâtıra ile tebellür etmiş bulunuyor."*

Birbirlerine çabucak ısınan Türkiye Cumhurbaşkanı ile İngiltere Kralı arasındaki dostluk, artık doruğa çıkmıştı. Bu bakımdan, Kral **VIII. Edward**, yüz yüze tanışıp görüştüğü **Atatürk**'ün yaş gününü kutlamaya karar verdi. İngiliz Kralları, dost oldukları devlet başkanlarının yaş günlerini kutlamayı öteden beri âdet edinmişlerdi. İngiltere'de monarkın yaş günü, aynı zamanda ülkenin ulusal günü sayılır. Bu bakımdan İngiliz Kralları, yabancı devlet başkanlarının yaş gününü kutlarken aynı zamanda o ülkenin ulusal gününü kutlamış olurlar. Bir ülkenin ulusal günü ile devlet başkanının yaş günü farklı olsa bile, İngiliz Kralları yalnız bir günü, dost devlet başkanının doğum gününü kutlamakla yetinirler. 1936 yılına kadar, İngiliz Kralı **V. George**, ne Türkiye'nin ulusal gününü, ne de **Atatürk**'ün yaş gününü kutlamıştı. **VIII. Edward**, babasının bu ihmalini kapatacak ve **Atatürk**'ün yaş gününü kutlayacaktı.

Evet ama **Atatürk**'ün yaş gününü bilen pek yoktu. Hangi yıl doğduğu biliniyordu da yılın hangi gününde doğduğu meçhul gibiydi. Ankara'daki İngiliz Büyükelçiliği, Londra'dan aldığı talimatla, Türk Dışişleri Bakanlığına başvurdu. **Atatürk**'ün yaş gününde Kral **VIII. Edward** tarafından *"hususi ve samimi bir tebrik telgrafı çekileceğini"* bildirdi ve **Atatürk**'ün doğum tarihini sordu. Dışişleri Bakanlığı, hemen cevap veremedi ve Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğine yazdı. *"İngiltere Büyükelçiliğince talep edilen malumatın tensip buyurulduğu takdirde işmarına müsaadelerini"* dedi. Cumhurbaşkanlığından, Genel Sekreter **Hasan Rıza Soyak** imzalı ve 12 Kasım 1936 tarihli şu kısa ve kesin cevap geldi:

*"Reisicumhur **Atatürk**'ün 19 Mayıs 1881 tarihinde doğmuş olduklarını arzederim."* (No. 451)

VIII. Edward, dostunun doğum tarihini öğrendi, 1937 yılının 19 Mayısında **Atatürk**'e ilk kutlama telgrafını çekecekti. Ama saltanatının ömrü buna yetmedi. **Edward**, saltanatının birinci yılını bile dolduramadan, 10 Aralık 1936 günü tahttan inmek durumunda kaldı ve Windsor Dükü unvanını alıp krallık sarayını terk etti. **Atatürk**, dost olduğu İngiliz Kralının kısa zamanda tahttan inmesine çok üzüldü. Hemen bir dostluk mesajı gönderdi: *"Majestenin yüksek kararını, samimi ve nihayetsiz teessürle öğrendim"* dedi ve *"Majestelerine hürmetkâr hissiyatım ebedi kalacaktır"* diye ekledi. **VIII. Edward** veya Windsor Dükü de **Atatürk**'le karşılaşmasını hiç unutmadı. **Atatürk**'ün ölümü üzerine **İsmet İnönü**'ye gönderdiği başsağlığı mesajında, *"1936 yılında İstanbul'da **Kemal Atatürk**'le pek mutlu buluşmamızı hatırlayarak, büyük Cumhurbaşkanının ölümü dolayısıyla Türk Hükümetine en samimi taziyetlerimi sunarım"* diyordu.

VI. George

Atatürk ile **VIII. Edward**'ın geliştirdikleri Türk-İngiliz dostluğu, yeni Kral **VI. George** tahta çıktıktan sonra da devam etti. **Atatürk**, yeni Kralın tahta çıkışını kutlarken, dostluk ilişkilerini geliştirmeyi arzuladığını da belirtti: *"Memleketlerimiz arasında mevcut ananevi dostluk bağlarının takviyesi hakkındaki en samimi temennilerimi arzederim"* dedi. **VI. George** da *"Memleketlerimiz arasındaki münasebatı dostanenin ... tekâmül etmede berdevam olması en har emelimdir"* diye karşılık verdi. Yani her iki devlet başkanı dostluk diyordu. Dedikleri oldu, ilişkiler dostça geliştirildi.

Mayıs 1937'de, **VI. George**'un taç giyme töreninde **Atatürk**'ü, Başbakan **İsmet İnönü** temsil etti. Türkiye Cumhurbaşkanı, ilk defa, bir Kralın taç giyme töreninde Başbakan tarafından temsil edildi. 19 Mayıs 1937'de **VI. George**, **Atatürk**'ün yaş gününü kutladı. Bir İngiliz Kralı, ilk defa, Türkiye Cumhurbaşkanının doğum yıldönümünde tebrik telgrafı çekiyordu. **Atatürk**'ün yaş gü-

nünü kutlamak, **VIII. Edward**'ın arzusuydu ama bu, kardeşi **VI. George**'a nasip oldu. Haziran 1937'de **Atatürk**, **VI. George**'un yaş gününü kutladı. **Atatürk**, ilk defa İngiltere Kralına böyle bir kutlama mesajı gönderiyordu. 1938 yılında da **Atatürk** ile **VI. George**, son defa, birbirlerinin yaş günlerini kutlamayı, birbirlerine dostça ilgi göstermeyi ihmal etmediler. İngiliz Kralı, kayınvalidesini kaybetmişti; **Atatürk**, Krala ve Kraliçeye başsağlığı diledi. **Atatürk** hasta düşmüştü; Kral **VI. George**, geçmiş olsun mesajı gönderdi, dostuna âcil şifalar diledi...

Derken, **Atatürk** hayata gözlerini kapadı. İngiliz Kralı **VI. George** ve İngiltere Hükümeti, Türkiye'nin yasını paylaşmakta, güvenilir dost **Kemal Atatürk**'e son saygıyı göstermekte hiç kusur etmediler. İngiltere'nin bu dostluk jesti Türkiye'yi pek duygulandırdı. Türk-İngiliz dostluğu, Türkiye'nin yeni Cumhurbaşkanı **İsmet İnönü** zamanında da gelişerek devam etti.

9
İRAN ŞAHLARIYLA İLİŞKİLER[128]

Ahmet Han Kaçar

Büyük komşumuz İran, Türkiye için her zaman önemli olmuş ve **Atatürk**'ün dış politikasında da önemli bir yer tutmuştur. **Atatürk** zamanında İran'da iki hanedandan iki şah hüküm sürmüştü: **Kaçar** Hanedanından **Ahmet Han** ve **Pehlevi** hanedanından **Rıza Şah**.

Türk Kurtuluş Savaşı sırasında, İran tahtında **Ahmet Han** oturuyordu. **Ahmet Han**'ın Türkiye'de bir elçisi vardı. Ama İran Elçisi, Ankara'da değil, İstanbul'daydı; güven mektubunu **Mustafa Kemal**'e değil, Padişaha sunmuştu. Komşu İran, Ankara Hükümetini tanımıyordu.

128) **Bilâl N. Şimşir**, ***Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları, Cilt II: Danimarka-İran***, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2001, s.XIX-XXII, 411-560, Belge No. 520-704.

Mustafa Kemal ile **Ahmet Han** arasında ilişkiler, Mart 1922'de başlamış görünüyor. O sırada Paris'te bulunan **Ahmet Han,** Nevruz dolayısıyla, Ankara Hükümetinin Paris temsilcisi **Ferit Bey**'i kabul etti ve onun aracılığıyla, **Gazi Mustafa Kemal**'e iyi dileklerini gönderdi. **Gazi** de kendisine münasip bir cevap yazdı. Ama İran, Ankara Hükümetini tanımak için bir adım atmadı.

1923 yılı başlarında Ankara Hükümeti'nin ilk Elçisi **Muhiddin Paşa** (**Akyüz**) Tahran'a atandı. **Muhiddin Paşa,** 22 Şubat 1923 günü İran Şahı **Ahmet Han**'a güven mektubunu sundu. Bunun üzerine **Ahmet Han** da geçten geç, Ankara'ya bir Elçi göndermeye karar verdi. Daha önce Osmanlı Padişahı nezdine atanmış olan İran Elçisi **İshak Han**, güven mektubunu sunmak üzere 27 Ağustos 1923 günü Ankara'ya geldi. O zaman hayretle görüldü ki, Elçinin güven mektubu, İran Şahından **Gazi Mustafa Kemal**'e hitaben değil, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Reisine hitaben yazılmıştı. Mektubun metninde de "Devlet-i Osmaniye"den bahsedilmişti. Demek ki İran Şahı, hâlâ **Gazi Mustafa Kemal**'i devlet başkanı olarak görmüyor, hâlâ Türkiye Devleti'ni ve Türkiye'nin yeni hükümet şeklini tanımıyordu. İran Şahının bu anlaşılmaz ters tutumu, **Gazi**'yi de Türk Hükümetini de üzdü ve sinirlendirdi. **İsmet Paşa**, Tahran Elçiliğimize şunları telledi:

"İtimatname diye verilmek istenilen bu varakadan, Türkiye Devleti'ni ve yeni şekl-i Hükümetimizi tanımamak istediklerini anladık. Balâsında Büyük Millet Meclisi Hükümeti Reisi denilmiş idi. Elkab yok idi. Derununda Osmanlı Devleti'nden bahsoluunuyordu. Sefirin Devlet-i Aliyye nezdine memur edildiği (söyleniyor) *ve mesaisinin Devlet-i Aliyye canibinden teshil olunması isteniyordu. Reisi Hükümet tabiri İcra Vekilleri Riyasetine delalet eder. Osmanlı Devleti bugün yoktur. Sefir, Türkiye Büyük Millet Meclisi nezdine izam olunur ve mesaisi Türkiye Devleti tarafından teshil olunabiliyor. Osmanlı Devleti'yle mevcut dostluk ve münasebetten*

bahseden ve bittabi Türkiye Devleti'nin vücudundan ve şeklinden ankastın tegafül eden bir itimatname bizim nazarımızda mevcut olamazdı."

Bu sözde itimatname veya Şahın namesi, Ankara'da kabul edilmedi. **Ahmet Han**'ın Elçisi, **Gazi Mustafa Kemal**'in huzuruna çıkamadı, itimatnamesini sunamadı. *"İran Devleti, dünyaya kendisini tanıttırmış olan Türkiye Devletini tecahül eder ve onun Reisine diğer mümasil Reislere olduğu gibi muamele ve hitap etmezse Sefirlerinin İtimatnamesini kabul edemeyiz"* dendi ve Elçi **İshak Han,** güven mektubunu sunamadan yüzgeri İstanbul'a dönmek durumunda kaldı. **Gazi Mustafa Kemal** ile İran Şahı **Ahmet Han**'ın yıldızları artık barışmadı.

Rıza Han Pehlevi

Bundan sonra **Rıza Han**'ın devreye girmeye ve **Gazi Mustafa Kemal**'e yaklaşmaya başladığı görülüyor. **Rıza Han** ile **Atatürk** arasındaki ilişkiler, daha 1923 yılında başlıyor. O tarihte **Rıza Han**, İran'ın güçlü adamıydı, Vezir-i Cenk (Savaş Bakanı) ve Başkomutan sıfatıyla İran ordusunu arkasına alabiliyordu. Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanması üzerine, **Rıza Han, Gazi Mustafa Kemal**'e bir tebrik telgrafı gönderdi. **Gazi**, kendisine teşekkür etti. Kaçar Hanedanını devirmeye hazırlanan **Rıza Han**'a moral destek verildi. Kaçar Hanedanından sonra komşu İran'da da cumhuriyet ilan edilebileceği umuluyordu. 1925 Ekim sonunda Kaçar Hanedanı devrildi, **Rıza Han**, geçici Devlet Başkanı oldu. Tahran Elçimize hemen gizli talimat verildi. *"**Rıza Han,** Cumhurbaşkanlığını Şahlığa tercih etsin, bunu çok gizli olarak kendisine ihsas ediniz"* dendi. Ama **Rıza Han,** *"İran'da bugün Cumhuriyet ilanının mümkün olmadığını, ama **Gazi Mustafa Kemal** ile çok sıkı ilişki kurmayı arzuladığını"* söyledi.

Rıza Han ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu **Gazi Mustafa Kemal** arasında yakın ilişkiler başladı. **Gazi, Rıza**

Han'ın tahta çıkışını "büyük ümitlerle" kutladı: *"Makam-ı Şahiye cülusunu memnuniyetle karşıladım. Büyük ümitlerle tebrik ederim"* dedi; Şahın taç giyme törenine dört subayla iki askeri uçak gönderdi ve Şaha murassa bir kılıç hediye etti. Şah, pek hoşnut kaldı. *"Bu"* dedi, *"yalnız bir dost yadigârı değil, bir kardeş yadigârıdır; nezdimde mevkii büyüktür.* ***Gazi*** *Hazretlerinin bu hediyeyi bana bu dört zabit ile gönderdiğine ne derece memnun olduğumu ifade edemem; bunları gördükçe insanın sinesi iftihar ve ümit ile doluyor. Ümit ediyorum ki yakın bir vakitte askerlerimiz düşmana karşı omuz omuza harp edeceklerdir."*

Türkiye-İran ilişkilerinde yeni bir dönem başladı. İki devlet Başkanı, ülkeleri arasındaki dostluk ilişkilerini geliştirmeye öncülük ettiler ve birbirlerine sıcak ilgi gösterdiler. **Atatürk**, Şahın tahta çıkışının yıldönümlerini ve Şahın yaş günlerini aksatmadan kutladı. Şah da her yıl Cumhuriyet bayramında **Atatürk**'e tebrik telgrafları gönderdi. Dolayısıyla İran'la dostluk ilişkilerini geliştirmekte güdülen amaç, eski kavgaları, çekişmeleri, sürtüşmeleri tarihe gömmek ve Türkiye'nin çevresini barış ve huzur bölgesi haline getirmekti, denilebilir. Ama bu amaç kolay gerçekleşemedi.

1930 Ağrı ayaklanması sırasında Türkiye ile İran arasında yeniden ciddi bir gerginlik yaşandı. Türkiye isyanı bastırdı; kovalanan asilerinin bir bölümü İran'a geçti, Türk askeri, asileri İran içinde de kovalamak, yani sınır ötesi harekât yapmak istedi. Çünkü asiler İran'a geçip kurtuluyor, sonra toparlanıp yeniden Türkiye'ye giriyor ve kan dökmeye devam ediyorlardı. İran, sınır ötesi harekât yapmamıza izin vermedi. İran makamları, İran topraklarına geçen asileri ne Türkiye'ye teslim etti, ne de enterne etti.

Türkiye, daha kalıcı bir tedbir olarak Türkiye-İran sınırında düzeltme yapılmasını istedi. Çünkü 1913 yılında çizilmiş olan sınırın özellikle Küçük Ağrı bölümü, gerekli güvenlik önlemleri almaya elverişli değildi ve bundan asiler yararlanıyorlardı. Sınır, Ağrı Dağı'nın doruğundan değil çevresinden geçmeliy-

di. Yani Ağrı Dağı tamamen Türkiye sınırları içinde kalmalıydı. Bunun için Küçük Ağrı bölgesindeki bir miktar İran toprağı, başka bir bölgedeki bir miktar Türk toprağı ile değiş-tokuş edilmeliydi. Ancak o zaman sınır güvenliği sağlanabilirdi. İran, buna da yanaşmadı. Bu durum böyle sürüp gidemezdi.

Tam bu gergin ortamda, Türkiye'nin Tahran Büyükelçiliğine **Rıdvanbeyoğlu Hüsrev Gerede** atandı. 1919'da **Atatürk**'le birlikte Samsun'a çıkanlardan biri olan **Hüsrev Bey**, Tahran'a hareketinden önce, 24 Temmuz 1930 akşamı, Yalova'da, **Atatürk**'ün sofrasına davet edildi. **Atatürk**, ertesi gün basın yoluyla İran Şahına bir açık mesaj verdi. Sana söylüyorum kızım, sen anla gelinim misali, **Hüsrev Bey**'e şöyle söyledi:

"Bugünkü Türkiye Cumhuriyeti ricali" dedi, *"mazinin manasız kör dövüşlerini bilir, onu hiçbir sebep ve suretle asla tekrar etmek istemez. Bugünkü Türk Cumhuriyeti müdirleri, bilakis hem ırk olduğuna bilhassa yeni tarihi vesikalarla kani olduğu İranlıların muntazam, mazbut, kuvvetli bir devlet olmasını temenni eder.*

*Bugün İran devletinin başında bulunan **Rıza Han** Hazretlerinin bu hakikati bilenlerin başında bulunduğuna kaniim; müşterek hudutlar üzerinde tezahür eden hadiseler beni **Rıza Han** hakkında asla şüpheye düşürecek mahiyette değildir; zira, hatırlarım ki, **Pehlevi** Hazretleri bu gibi meselelerin müşterek faaliyetimizle bertaraf edilmesinde kuvvetlerimizi teşrik edebileceğimizi de kabul eden samimi dostluk eserleri sözler söylemiştir.*

Buna nazaran Tahran memuriyetiniz, Türk ve İran dostluğunun, zaten mevcut olan yüksek ve kavi temeller üzerinde âli bir karabet binası kuracaktır..."

Bu sözleriyle **Atatürk**, İran Şahı **Rıza Pehlevi**'ye, yeniden dostluk elini uzatıyordu. "İşbirliği yapalım, ortak sınır sorununu birlikte çözüme bağlayalım, geçmişin anlamsız kör döğüşlerini tekrarlamayalım" diyordu. **Atatürk**, aynı zamanda, yeni Tahran

Büyükelçimize destek ve direktif veriyordu. Cumhurbaşkanının direktifini, Başbakan **İsmet Paşa** tamamladı ve **Hüsrev Bey**'e;

"...Devletimiz" dedi, *"yurtiçinde asayişin ihlaline ve hudutlarında bir Makedonya teşekkülüne mani olmak meşru hak ve azmiyle seni göndermektedir... Bu ciddi vaziyetin icabına göre davranmak lazımdır."*

Kısacası, Türkiye-İran sınırının güvenliği, ülkelerimizin huzuru ve bölgemizin barışı için İran'la samimi ve sağlam bir dostluk şarttı. Bunun da yolu Şah'tan geçiyordu. **Kemal Atatürk-Rıza Şah Pehlevi** dostluğu, 1930'dan sonra yeni bir döneme girdi ve 1934 yılında Şah'ın Türkiye ziyaretiyle de doruğa çıktı. Bir ay kadar süren Şah'ın Türkiye ziyaretinin öyküsü, bu bölümün çerçevesini aşar. Belgelere yollama yapmakla yetiniyoruz. **Atatürk**, vedalaşırken, "büyük dostu ve kardeşi" **Rıza Şah**'a;

"Zatı Şehinşahilerile birlikte geçirdiğim günler ve kudret ve faziletinize bir kerre daha şahit olduğum muhavereler hatırımda silinmez surette menkuş (nakşedilmiş) *kalacaktır. Milletlerimizin birbirlerine karşı pek tabii olan kuvvetli rabıtları ziyaret-i şehinşahilerile tebarüz etmiş ve büsbütün kökleşmiştir"* dedi.

Şah da, *"Ziyareti sırasında bir anlaşma veya sözleşme imzalanmamış olmasına rağmen, iki kardeş devlet ve millet arasındaki dostluk ve samimiyet herhangi bir vesikanın ehemmiyet ve şümulünün çok fevkindedir"* buyurdu.

Rıza Şah Pehlevi'nin Türkiye ziyareti, gerek **Atatürk-Şah** dostluğu, gerek Türk-İran ilişkileri bakımından bir dönüm noktası olmuştur, denilebilir. Bundan sonra iki dost ülke ittifak antlaşmasına, Saadabat Paktı'na doğru ilerledi...

1938'de **Atatürk** ölünce, İran Sarayı ve Hükümeti bir ay resmi matem ilan etti. İran'da, askeri ve sivil bütün resmi binalarda ve yabancı ülkelerdeki İran temsilciliklerinde bayraklar yarıya indirildi. **Atatürk** toprağa verilinceye kadar, on bir gün boyunca İran bayrakları yarım çekilmiş kaldı. İran Millet Meclisi, **Atatürk**'ü saygıyla anmak için olağanüstü bir toplantı yaptı, ola-

ğan toplantısını tatil etti. **Şah, Atatürk**'ün cenazesine olağanüstü bir heyet ve kendi muhafız alayından 52 er ile üç subaydan oluşan bir manga asker gönderdi. *"**Atatürk** için bunlar az bile"* dedi. Cumhurbaşkanımız **İsmet İnönü, Şah**'a hararetle teşekkür etti. **Şah,** *"Kalplerinde çok derin ve müstakar olan dostluk ve kardeşlik hissiyatını böyle hazin bir vesile ile izhara mecbur kalışından müteessir olduğunu ve **Atatürk** için yaptığını az bile gördüğünü, fakat uzak ve doğrudan muvasala* (ulaşım) *güçlüğünün buna sebep olduğunu"* söyledi.

10
İSVİÇRE KONFEDERASYON BAŞKANLARIYLA İLİŞKİLER[129]

Tarafsız ülke İsviçre ile yeni Türkiye arasında dostluk ilişkileri daha Lozan Barış Konferansı günlerinde başlamış ve ondan sonra gitgide gelişmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilan edildiği günlerde İsviçre'de **Ahmet Rüştü Bey** (**Demirel**), Türkiye işgüderi olarak bulunmaktaydı. İsviçre Cumhurbaşkanı **Chuard**, yılbaşı dolayısıyla 5 Ocak 1924 günü verdiği davette, **Ahmet Rüştü Bey** aracılığıyla gencecik Türkiye Cumhuriyeti'ne iyi dileklerini gönderdi. Ertesi yıl, **Mehmet Münir Bey** (**Ertegün**), Türkiye Cumhuriyeti'nin İsviçre'de ilk Elçisi olarak, İsviçre Konfederasyonu Başkanı **Musy**'ye güven mektubunu sundu. **Musy,** Türk Elçisinin güven mektubunu sunduğunu **Atatürk**'e resmen bildirirken, Türkiye ile İsviçre arasındaki dostluk ilişkilerini geliştirmeye çalışacaklarını da belirtti. 1926 yılında Türkiye, İsviçre Medeni Kanununu kabul etti. 1927'de **Atatürk**, ikinci defa Cumhurbaşkanlığına seçildiğini İsviçre Konfederasyonu Başkanına resmen duyurdu. Ertesi yıl Türkiye'ye atanan ilk İsviçre

129) **Bilâl N. Şimşir,** ***Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları, Cilt III: İspanya-Polonya***, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 2001, s.XIII-XIV, 95-126, Belge No. 114-141.

elçisi **Henri Martin**, **Atatürk**'e güven mektubunu törenle sundu. Törende, karşılıklı sıcak söylevler verildi. Elçi, **Atatürk**'e, *"İsviçre, güzel Cumhuriyetinizin dostu olmakla iftihar etmektedir"* dedi. **Atatürk**, *"Türkiye, İsviçre'ninkilere mümasil müesseselere ve kanunlara malik olduğundan, bilhassa Kanunu Medenisini iktibas ettiği güzel vatanınızla pek dostane münasebette bulunduğundan çok bahtiyardır"* diye karşılık verdi.

İsviçre Konfederasyonu Başkanları ile **Atatürk** arasındaki dostça ilişkiler yıldan yıla gelişti. Devlet Başkanları, zaman zaman mektuplaştılar, Elçiler aracılığıyla birbirlerine dostluk mesajları yolladılar. İsviçre'ye atanan yeni Elçi **Cemal Hüsnü Taray**, 14 Kasım 1930 günü, güven mektubuyla birlikte **Atatürk**'ün samimi dileklerini de İsviçre Konfederasyonu Başkanına sundu. Konfederasyon Başkanı, sıcak bir cevap verdi: *"Türkiye'nin refahı ve ünlü Cumhurbaşkanının kişisel mutluluğu için en hararetli dileklerde"* bulundu. 1935'te **Atatürk**'ün yeniden Cumhurbaşkanlığa seçilmesi dolayısıyla yine karşılıklı mektuplaşmalar oldu. Türkiye ve İsviçre devlet başkanları birbirlerine iyi dileklerini gönderdiler. 1 Eylül 1936 günü, Türkiye'nin yeni Bern Elçisi **Vasfi Menteş**, İsviçre Konfederasyonu Başkanı **Meyer**'e güven mektubunu sundu. Bu vesileyle **Atatürk** ile **Meyer** arasında karşılıklı dostluk mesajları ve iyi dilekler yinelendi. **Atatürk**'ün ölümü üzerine, o zamanki İsviçre Konfederasyonu Başkanı **Baumann**, Federal Konsey ve İsviçre halkı adına içten bir başsağlığı mesajı gönderdi, Türkiye'nin yasını paylaştı. O zamana kadar İsviçre Hükümeti, yabancı devlet başkanları için yapılan cenaze törenlerine katılmıyordu. İsviçre, **Atatürk** için bu geleneğini bozdu. Ankara'daki İsviçre Elçisine özel görevle **Atatürk**'ün cenaze törenine katılma talimatı verdi.

11
İSVEÇ KRALIYLA İLİŞKİLER[130]

V. Gustav

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında İsveç'in başında Kral **V. Gustav** vardı, 1907 yılından beri İsveç tahtında oturuyordu. Türkiye Cumhurbaşkanı **Atatürk** ile İsveç Kralı arasında epeyce yazışmalar oldu.

Lozan Barış Antlaşması yürürlüğe girdikten kısa zaman sonra İsveç Kralı, Türkiye Cumhuriyetine bir Elçi atadı. Elçi **Wallenberg,** 1 Ağustos 1925 günü **Atatürk**'e güven mektubunu sunarken Kralının dostluk duygularını da dile getirdi: *"Kral Hazretleri beni, İsveç ile Türkiye arasında asırlardan beri mesut bir tarzda mevcut olan dostluk ilişkilerini devam ettirmek ve güçlendirmek hususundaki arzularını izhara ve Zatı Riyasetpenahilerine karşı yüksek takdir hislerini ve samimi dostluğunun teminatını takdime memur buyurdular"* dedi.

Atatürk, Elçinin bu konuşmasına şöyle karşılık verdi: *"Kral Hazretlerinin hakkımda besledikleri hissiyatı dostaneye teşekkür ederken, size verdikleri talimatın benim ve Hükümeti Cumhuriyenin samimi arzusuna mutabık olduğunu da beyan eylerim. Kral Hazretleri için beslediğim hissiyat-ı takdir ve meveddete tercüman olmanızı temenni ederim."*

Kral **V. Gustav** ile **Atatürk** arasında ilişkiler böyle başlamıştır. Ondan sonra iki devlet başkanı, her vesileyle birbirlerine mesajlar, mektuplar göndermişler, karşılıklı dostluklarını pekiştirmişlerdir. 1927'de **Atatürk**'ün ikinci defa Cumhurbaşkanlığına seçilmesi, 1930'da İsveç Kraliçesinin ölümü, aynı yıl Türkiye'ye yeni bir İsveç Elçisinin atanması, 1931 Kasımında Elçinin değiştirilmesi, 1932'de Kralın torunu genç prensin evlenmesi, 1933'te

130) **Bilâl N. Şimşir**, ***Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları, Cilt III: İspanya-Polonya***, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 2001, s.XV-XVI, 39-94, Belge No. 55-113.

Kralın 75. yaş günü, Türkiye Cumhuriyeti'nin 10. yıldönümü vs. vs. **Atatürk** ile İsveç Kralı **V. Gustav** arasında dostça yazışmalara hep birer vesile olmuştur.

Veliaht Prens Gustav Adolf

1934 yılında İsveç veliahtı Prens **Gustav Adolf**, yanında eşi **Louise** ve kızı **Ingrid** ile birlikte Türkiye'yi ziyaret etti ve Ankara'da **Atatürk**'ün misafiri oldu. 1950 yılında Kral **VI. Gustav Adolf** olarak İsveç tahtına çıkacak olan veliahtın Türkiye ziyareti, Türkiye-İsveç dostluk ilişkilerine ivme kazandırmış, **Atatürk** ile Kral arasındaki dostluğu da pekiştirmiştir. Bu ziyarete Türkiye'de büyük önem verilmiş, veliaht ve ailesini hoşnut etmek için ne gerekiyorsa yapılmıştır. Kral, oğlu veliaht prensin Türkiye'de gördüğü sıcak kabulden dolayı **Atatürk**'e hararetle teşekkür etmiştir. **Atatürk**, Krala verdiği cevapta, veliahdın eşi ve kızıyla birlikte Türkiye'ye yaptığı ziyaretin, Türk halkının İsveç milletine karşı dostluğunu gösterme vesilesi olduğunu belirtmiştir.

Veliahtın Türkiye ziyaretinden sonraki yıllarda, **Atatürk** ile İsveç Kralı, acı tatlı günlerde birbirlerine mektuplar, telgraflar göndermeyi sürdürmüşlerdir. **Atatürk**'ün dördüncü defa Cumhurbaşkanlığına seçilmesi, Prenses **Ingrid**'in evlenmesi, Kral **V. Gustav**'ın yaş günü, İsveç Kralının yeğeni Belçika Kraliçesi **Astrid**'in bir otomobil kazasında ölümü, Elçilerin göreve başlamaları ve görevden ayrılmaları dolayısıyla iki devlet başkanı arasında dostça yazışmalar sürüp gitmiştir.

Ve son olarak, **Atatürk**'ün ölümü dolayısıyla, İsveç Kralı, TBMM Başkanı ve Cumhurbaşkanı Vekili **Abdülhalik Renda**'ya başsağlığı mesajı göndermiş ve Ankara'daki cenaze töreninde kendisini temsil ettirmiştir.

12
İTALYA KRALIYLA İLİŞKİLER[131]

III. Victor Emanuel

Türkiye'de **Cumhuriyet**'in kurulduğu tarihte İtalya tahtında yaklaşık çeyrek yüzyıldan beri Kral **III. Victor Emanuel** oturuyordu. Adı, İtalyanca **Vittorio Emanuele** diye yazılıyordu. Cumhurbaşkanı **Kemal Atatürk** ile Kral **Victor Emanuel** arasında doğrudan yazışmalar 1925 yılında başlamıştır.

Lozan Barış Antlaşması yürürlüğe girince, İtalya ile normal diplomatik ilişkiler yeniden kurulmuş ve İtalyan Kralı Mart 1925'te Türkiye Cumhuriyeti nezdinde ilk Büyükelçisini atamıştı. Büyükelçi, Lozan Konferansında İtalya'yı temsil etmiş olan ve **İsmet İnönü**'nün yakından tanıdığı **Giulio Cesare Montagna** idi. İtalya Kralından **Atatürk**'e yazılan ilk mektup, Büyükelçi **Montagna**'nın güven mektubu idi.

Haziran 1925'te **Atatürk,** İtalya Kralının tahta çıkışının 25. yıldönümünü kutladı. **Montagna,** normal diplomatik ilişkileri başlatıp beş ay içinde geri döndü. Yerine atanan yeni İtalyan Büyükelçisi **Luca Orsini**, 3 Kasım 1925 günü güven mektubunu törenle **Atatürk**'e sundu. Bu törende yaptığı konuşmada **Atatürk,** *"Türkiye'de İtalyan millet ve hükümetine karşı temayülatı muhabbetkârane mevcut olduğunu"* belirtti ve Kral **Victor Emanuel**'e iyi dileklerini gönderdi.

1926 yılında İtalya Ana Kraliçesi **Marguerita** ölünce **Atatürk,** Kral **Victor Emanuel**'e başsağlığı mesajı gönderdi. Ertesi yıl **Atatürk** ikinci defa Cumhurbaşkanlığına seçilince, İtalyan Kralından bir tebrik mektubu aldı.

1928 yılında **Atatürk**, özel sigarasından bir miktarını dostu Kral **Victor Emanuel**'e gönderdi, ondan sonra da İtalyan Kralı

131) **Bilâl N. Şimşir**, ***Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları, Cilt III: İspanya-Polonya,*** Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 2001, s.XVI-XVII, 127-184, Belge No. 142-222.

ve ailesine karşı yakın ilgisini sürdürdü: 1929'da İtalyan veliahtı Prens **Humbert** nişanlandığında **Atatürk**, Kral ve Kraliçeyi kutladı; ertesi yıl veliaht evlendi, **Atatürk** düğünde temsil edildi ve yeni evlilere bir Hereke halısı hediye edildi. Yine 1930 yılında İtalyan Kralın kızı Prenses **Giovanna**, Bulgar Kralı **Boris** ile evlendi. Yeni evlilerin Çar Ferdinand vapuru ile Brindisi'den Varna'ya gideceklerini haber alan **Atatürk**, onları selamlamak üzere hemen Genel Sekreterini İstanbul'a gönderdi ve İstanbul'da durmak isterlerse onlara Dolmabahçe Sarayı'nı tahsis edeceğini bildirdi. **Gazi**'nin bu nazik jesti, hem Bulgar Kralını, hem de İtalyan Kralını duygulandırdı.

Atatürk'ün dostluk jestlerine Kral **Victor Emanuel** de her zaman dostlukla karşılık vermekten geri kalmamıştır. 1931 yılında **Atatürk** üçüncü defa Cumhurbaşkanlığa seçilince, İtalyan Kralı hemen bir tebrik telgrafı çekti; 1933 yılında Kral, Türkiye Cumhuriyeti'nin 10. yılını kutladı ve ondan sonra da her yıl Cumhuriyet bayramlarında **Atatürk**'e tebrik mesajları göndermeye devam etti. **Atatürk** de her yıl Kralın yaş gününü kutladı. Kral **Victor Emanuel**, 1934 yılında, Büyükelçi aracılığıyla **Atatürk**'e selam gönderdi, 1935'te **Atatürk**'ün dördüncü defa Cumhurbaşkanlığına seçilmesini kutladı. İlişkiler böylece sürüp gitti.

Atatürk'ün ölümü üzerine hem İtalya Başbakanı **Mussolini**, hem Kral **Victor Emanuel** birer başsağlığı telgrafı çektiler. İtalya, **Atatürk**'ün cenaze törenine üç kişilik bir heyet gönderdi. Baron **Pompeo Aloisi**, General **Currio Barbazetti** ve Amiral **Alberto Lais**'den oluşan heyet, törende İtalya Hükümetini ve Kral **Victor Emanuel**'i temsil etti.

13
JAPON İMPARATORLARIYLA İLİŞKİLER[132]

İmparator Yoshihoto

Şimdi Avrupa'dan Uzakdoğu'ya, Japonya'ya geçelim. Osmanlı İmparatorluğu ile Japon İmparatorluğu arasında ilk siyasi temas 1890 yılında olmuş, ama o dönemde karşılıklı olarak elçilikler açılamamış, elçi değişimi yapılamamıştı. O tarihten sonra, normal diplomatik ilişkiler kurulamadan 30 yıl daha geçmiş ve Mütareke dönemine gelinmişti. 1921-1923 yıllarında İstanbul'da bir Japon diplomatik temsilcisi bulunmuş ama o da Osmanlı Devleti'nin tarihe karıştığı günlere rastlamıştı. Dolayısıyla Türkiye ile Japonya arasında normal diplomatik ilişkilerin kurulup geliştirilmesi Cumhuriyet dönemine kalmıştı.

Lozan Barış Antlaşması yürürlüğe girdikten sonra Türkiye, Japonya'da daimi işgüderlik düzeyinde bir diplomatik temsilcilik açtı ve işgüder **Hulusi Fuat Bey** (**Togay**) 7 Temmuz 1925 tarihinde Tokyo'da göreve başladı. Aynı yıl Türkiye'de de Japon Büyükelçiliği açıldı. Japon İmparatoru **Yoshihoto**, Türkiye'ye bir Büyükelçi atadı. Böylece **Atatürk** ile Japon İmparatoru arasında yazışmalar başladı. İlk Japon Büyükelçisi **Yukishi Obata**, 23 Kasım 1925 günü güven mektubunu törenle Cumhurbaşkanı **Gazi Mustafa Kemal**'e sundu. O törende **Atatürk**, Türkiye'de bir Japon Büyükelçiliği açılmasından duyduğu hoşnutluğu dile getirdi ve Japon Büyükelçisine şöyle dedi:

*"1890 senesinde **Osman Paşa**'nın Murahhas-ı Mahsus olarak Japonya'ya izamı, Türk milletinin minelkadim Japonya ile tesis-i münasebata atfeylediği kıymet ve ehemmiyeti izhar ve teyide medar olmuştur. O vakitten beri münasebatı resmiyenin teessüs etmemiş olmasına rağmen Türk ve Japon milletlerinin kalbi rabıta ve alakaları kesilmemiştir. Bu defa münasebat-ı siyasiye-*

132) **Bilâl N. Şimşir**, ***Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları, Cilt III: İspanya-Polonya***, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 2001, s.185-234, Belge No. 223-293.

nin de suret-i daimede tesisi için Japonya Hükümetinin Türkiye'de bir Sefaret ihdasını memnuniyetle telakki eder ve Japonya'nın ilk Sefiri olarak Zatı Âlilerini Ankara'da görmekten mütevellit mahzuziyetimi beyan eylerim..."

Atatürk, *"Haşmetli Japon İmparatorunun idame-i saadeti ve Japon milletinin refah ve ikbali hakkında en samimi temennilerde"* de bulundu. İmparator **Yoshihoto** ile **Atatürk** arasında ilişkiler böyle başladı ama ancak bir yıl kadar sürdü.

İmparator Hirohito

25 Aralık 1926'da İmparator **Yoshihoto** öldü. Yerine İmparator **Hirohito** geçti. **Atatürk**, yeni imparatora başsağlığı telgrafı çekti. **Hirohito**, 1928 yılında törenle taç giydi. Taç giymesi dolayısıyla da **Atatürk**, **Hirohito**'yu kutladı ve ondan sonra yeni imparatorla yazışmaları ve ilişkileri sürdürdü.

1929 yılında Tokyo'da Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçiliği açıldı. Tokyo'ya atanan ilk Türk Büyükelçisi **Cevat Bey** 16 Nisan 1929 günü İmparator **Hirohito**'ya güven mektubunu sundu. İmparator, **Atatürk**'e selam ve saygılarını gönderdi. Ertesi yıl yeni Japon Büyükelçisi **Isoburo Yoshida**, güven mektubunu törenle Türkiye Cumhurbaşkanına sundu. **Atatürk**, o törende yaptığı konuşmayı *"Haşmetli Japon İmparatoru Hazretlerinin saadetlerini ve Japon Devletinin refahını temenni ederim"* diye noktaladı.

Atatürk ile İmparator **Hirohito** arasındaki yazışmalar sürüp gitti. 1933 yılında İmparator, Türkiye Cumhuriyeti'nin 10. yıldönümü dolayısıyla **Atatürk**'e tebrik telgrafı gönderdi. Aynı yıl İmparatorun bir erkek çocuğu dünyaya geldi. İlerde Japon İmparatorluk tahtına oturacak olan bu veliaht prensin doğumu üzerine **Atatürk**, İmparatoru hararetle kutladı. 1935 yılında İmparator, **Atatürk**'ün yeniden Cumhurbaşkanlığa seçilmesi ve Cumhuriyet bayramı dolayısıyla **Atatürk**'ü kutladı. **Atatürk** de İmparatorun yaş gününü kutladı. Ondan sonraki yıllarda da iki devlet başkanı Türkiye Cumhuriyeti'nin yıldönümlerinde ve

İmparatorun yaş günlerinde birbirlerine tebrik ve teşekkür telgrafları çektiler.

Atatürk ağır hasta düşünce, İmparatorun kardeşi Japon Prensi **Takamatsu**, 20 Ekim 1938 günü **Atatürk**'e geçmiş olsun telgrafı çekti, *"Ekselanslarının hastalığını derin bir üzüntüyle haber aldım"* dedi ve acil şifalar diledi.

Atatürk ölünce Japon İmparatoru **Hirohito** mabeyincisini, kardeşi Prens **Takamatsu** da Genel Sekreterini Türkiye Büyükelçiliğine göndererek üzüntülerini ve başsağlığı dileklerini bildirdiler. İmparator, TBMM Başkanı **Abdülhalik Renda**'ya da başsağlığı telgrafı çekti, derin üzüntülerini bildirdi.

İmparator **Hirohito**, **Atatürk**'ün cenaze töreninde, özel olarak görevlendirdiği Büyükelçi **Takatomi** tarafından temsil edildi ve **Atatürk**'ün tabutuna, **Hirohito** adına bir çelenk gönderildi. **Atatürk**'ün toprağa verildiği gün, İmparator **Hirohito**'nun emriyle bütün Japon savaş gemilerinde yarım bayrak çekildi.

14
MACARİSTAN KRAL NAİBİYLE İLİŞKİLER[133]

Amiral Nicolas Horthy de Nagybanya

Atatürk zamanında Macaristan'ın başında Amiral **Horthy** vardı. Tam adı **Nicolas Horthy de Nagybanya** idi. **Horthy**, önceleri "Genel Vali" veya "Guvernör" unvanını kullanıyordu. Daha sonra "Macaristan Kral Naibi" titrini aldı. **Atatürk** ile Amiral **Horthy** arasında ilişkiler 1924 yılında başladı. Lozan Antlaşması yürürlüğe girdikten ve yeni Türkiye'nin diplomatik ilişkileri normale döndükten hemen sonra, Macaristan ile de diplomatik ilişkiler kuruldu ve Şubat 1924'te Ankara'ya bir Macar Elçisi atandı. **Atatürk** de Macaristan'a, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Elçisi

133) **Bilâl N. Şimşir**, ***Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları, Cilt III: İspanya-Polonya***, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 2001, s.XVII-XVII, 271-312, Belge No. 332-394.

olarak, kendisiyle birlikte 1919'da Samsun'a çıkmış olanlardan **Hüsrev Gerede**'yi gönderdi. Türk ve Macar Elçileri Mayıs 1924'te güven mektuplarını sunup görevlerine başladılar.

Amiral **Horthy**, ilk Macar Elçisi eliyle **Atatürk**'e yazılı bir de dostluk mesajı gönderdi. Mektup, gayet sıcak kaleme alınmıştı. **Horthy**, *"Macar halkı ve ben, Ekselanslarının yiğit önderliği altında kardeş Türk milletinin, soyunun gücünü ve geleneksel yurtseverliğini kanıtlayan olağanüstü çabalarını pek büyük bir sempati ve derin bir hayranlıkla izliyoruz"* diye söze başlıyordu. Macarlarla Türklerin akrabalık bağlarına ve çok köklü ilişkilerine değiniyor, Barış Antlaşmalarının engelleyici hükümleri yüzünden yeni Türkiye ile daha önce resmi ilişki kuramadıklarını ve şimdi Macar Elçisinin Türkiye'de göreve başlamasıyla bütün Macarların özlemlerinin gerçekleştiğini söylüyor ve **Atatürk**'e iyi dileklerini sunuyordu. Macar Elçisi **Ladislas Tahy,** güven mektubuyla birlikte, **Horthy**'nin bu özel mektubunu da 11 Mayıs 1924 günü **Atatürk**'e sundu.

Atatürk, 30 Mayıs 1924'te **Horthy**'ye cevap verdi. Mektubunu *"büyük bir sevinçle"* aldığını bildirdi ve şunları yazdı:

"Gerek tarafı âlilerinden ve gerek kardaş Macar milleti namına Türk milleti hakkında ibzal buyurulan ... muhalesetten pek mütehassisim. İlk Macar sefirini kemali derecede memnuniyetle kabul ettim ve asırlardan beri dost olan iki kardaş millet arasında doğrudan doğruya diplomasi münasebatının bu veçhile iadeten tesisini görmekten ziyadesile mahzuz oldum. Güzel memleketinizi tanımak fırsatına nail olmamış olmakla beraber mezayai maneviye ve fikriyesini ziyadesile takdir ettiğim Macar milletinin ... bir meftunuyum. Memleketlerimiz beyninde mevcut olan asırdide dostluk münasebatını bir kat daha takviye etmek için hiçbir şeyi deriğ etmeyeceğime ve Macar milletinin refahile Zatı Âlilerinin saadeti hakkında temenniyatımın samimiyetine itimat buyurunuz."

Atatürk ile Amiral **Horthy** arasında ilişkiler böyle başladı ve ondan sonra dostça devam etti. İki devlet başkanı, her fırsatta birbirlerine yakınlık, dostluk gösterdiler, selam gönderdiler, iyi dileklerde bulundular; birbirlerinin sıhhat ve afiyetlerini sordular. Özel günlerde birbirlerine telgraflar çekmeyi unutmadılar. Amiral **Horthy**, 1928 yılından başlayarak, hemen her yıl Türk Elçilerinin onuruna verdikleri yemek davetlerini kabul etti, Türkiye Cumhuriyeti Budapeşte Elçiliğini onurlandırdı. Elçiliğe her gelişinde **Atatürk** hakkında bilgi aldı. Macaristan Krallığı naibinin adeta gelenek haline gelen bu dostluk jesti, Türk Elçilerini ve **Atatürk**'ü hoşnut etti. **Horthy**, başka vesilelerle de **Atatürk**'ü hatırladı, ona mesajlar, mektuplar gönderdi. Türkiye Cumhuriyeti'nin yıldönümlerini, **Atatürk**'ün yeniden Cumhurbaşkanlığa seçilmelerini kutladı. 1928 İzmir depremi gibi bazı hüzünlü olaylar dolayısıyla da **Atatürk**'e sempatilerini bildirdi ve **Atatürk**'ten dostça karşılık gördü.

Amiral **Horthy** 1932 yılında bir otomobil kazası geçirdi, **Atatürk** hemen kendisine bir sempati telgrafı çekti; 1937 yılında Kral Naibi'nin erkek kardeşi General **Stephen Horthy** öldü, **Atatürk** hemen Amiral **Horthy**'ye başsağlığı diledi. **Atatürk**, yıldan yıla Macar ulusal günü dolayısıyla **Horthy**'ye tebrik telgrafı çekmeyi de unutmadı.

Macaristan Krallığı Naibi Amiral **Horthy**, 1933 yılında, Türkiye Cumhuriyeti'nin 10. yıldönümünü kutlarken, **Atatürk** için bir de dilekte bulundu: *"Zatı Devletlerinin daha uzun seneler kardeş milletin saadet ve refahı için tarihi vazifesini ifaya devam buyurmanızı gönülden temenni ederim"* dedi. Ama **Atatürk**, o tarihten sonra ancak beş yıl daha tarihi görevini sürdürebildi ve 1938 yılında gözlerini hayata kapadı. Amiral **Horthy**, bütün Macar halkıyla birlikte Türkiye'nin ulusal yasını paylaştı ve **Atatürk**'ün cenaze törenine dört kişilik bir heyet gönderdi. Macaristan'ın Ankara Elçisi Ekselans **Zoltan Mariassy de**

Batizfalva, Tuğgeneral **Eugene Buszkay,** Albay **Emerich Nemeth** ve Albay **Alexandr Magyarossy**'den oluşan heyet, cenaze töreninde Kral Naibi Amiral **Horthy**'yi, Macar hükümetini ve Macar ordusunu temsil ettiler.

15
MISIR KRALLARIYLA İLİŞKİLER[134]

Kral I. Fuad

Avrupa'dan Afrika'ya, Mısır'a geçelim ve **Atatürk**'ün Mısır krallarıyla ilişkilerine kısaca değinelim. Mısır, Birinci Dünya Savaşı arifesinde, hukuken Osmanlı egemenliği altında, fiilen İngiliz işgalinde olan bir ülkeydi. Ülkenin başında Hidiv **Abbas Hilmi Paşa** vardı. 1914 yılında Osmanlı Devleti Almanya'nın yanında Büyük Savaşa girince İngiltere, tek yanlı olarak, Mısır'da Osmanlı egemenliğine son verdi ve İngiliz protektorası ilan etti. İstanbul'da tatilde bulunan Hidiv **Abbas Hilmi Paşa** da azledilmiş sayıldı ve yerine "sultan" unvanıyla amcası **Hüseyin Kâmil** getirildi. Mısır'da milliyetçilik ve bağımsızlık akımları gelişti ve İngiltere, 28 Şubat 1922'de Mısır'ın bağımsızlığını onayladı ve Hidiv **İsmail**'in oğlu **Fuad**'ı Mısır Kralı olarak tanıdı. Ertesi yıl imzalanan Lozan Barış Antlaşması'yla Türkiye, Mısır üzerindeki bütün hak ve hukukundan vazgeçti. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilan edildiği tarihte, bağımsız Mısır tahtında Kral **Fuad** vardı. **Atatürk** ile Kral **Fuad** arasında doğrudan yazışmalar 1925 yılında başladı.

1925 yılında Türkiye ile Mısır arasında diplomatik ilişkiler kuruldu ve karşılıklı olarak Elçilikler açıldı. Türkiye'ye atanan ilk Mısır Elçisi **Heddaya Paşa,** 18 Mayıs 1925 günü güven mektubunu ve hükümdarının iyi dileklerini Cumhurbaşkanı **Gazi Mustafa Kemal**'e sundu. **Gazi,** Mısır Elçisine şöyle karşılık verdi :

134) **Bilâl N. Şimşir,** ***Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları, Cilt III: İspanya-Polonya,*** Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 2001, s.335-396, Belge No. 421-498.

"Türk milleti ile şahsım hakkında Kral Hazretleri tarafından beyan etmiş olduğunuz hissiyata teşekkür ederim. Benim de Kral Hazretlerinin saadeti ve Mısır milletinin şeref ve refahı hakkındaki temenniyatımı kendilerine iblağ etmenizi rica ederim.

Türkler, Mısırlılara karşı öteden beri muhabbet-i mahsusa perverde eder.

Birçok hissiyat ve menafiide iştiraki bulunan iki millet arasında revabıt-ı dostanenin (dostluk bağlarının) *Hükümetler beyninde teyemmünen başlamış olan münasebat-ı siyasiye sayesinde rasin bir surette inkişaf edeceğini ümid ederim..."*

Mısır'a atanan ilk Türk Elçisi **Muhiddin Paşa** (**Akyüz**), 24 Nisan 1926 günü Kral **Fuad**'a güven mektubu sunarken, Ankara'da hazırlanmış olan bir nutuk okudu. Nutukta şöyle diyordu:

*"Türklerin büyük müncii **Gazi Mustafa Kemal Paşa** Hazretleri Türklerle Mısırlılar arasında tarihin silinmez bir surette kayıt ve tespit ettiği revabıt-ı dostanenin her iki millet için müspet netayice müncer olacak bir şekl-i mesudede teşyidi arzu-i halisanesinde olduğu gibi Hükümeti Cumhuriyemiz ve Türk Milleti de aynı kanaati perverde etmektedir. Bu neticenin istihsali için sarf-ı mesai, başlıca ve daimi meşgalem olacaktır..."*

Atatürk, 1927 yılında ikinci defa Cumhurbaşkanlığa seçildiğini bir name ile Mısır Kralına resmen duyurdu. Kral, **Atatürk**'e içten tebriklerini ve iyi dileklerini bildirdi. Ertesi yıl Kral **Fuad**, Cumhuriyet bayramı dolayısıyla **Atatürk**'ü kutladı ve ondan sonra her Cumhuriyet bayramında **Atatürk**'e tebrik telgrafı göndermeyi usul haline getirdi.

Mısır Kralının kız kardeşi Prenses **Emine İsmail**, 1931 yılında İstanbul'da öldü, cenaze büyük bir törenle kaldırıldı. **Atatürk**, Krala başsağlığı telgrafı çekti, kendisini temsil etmek üzere İstanbul'da yapılan cenaze törenine başyaverini ve bir de çelenk gönderdi. Böylece Kral **Fuad**'ın acısını paylaşmış oldu. Kral, bu dostluk jestinden çok duygulandı ve **Atatürk**'e hararetle teşekkür etti: *"Bu elemli zamanımda bana karşı gösterilen büyük alâ-*

ka ve muhabbet asarı için en har minnettarlığımın kabulünü Zatı Devletlerinden rica ederim" dedi.

Atatürk ile Kral **Fuad** arasında ilişkiler böyle sıcak biçimde sürüp giderken 1932 yılında iki ülke arasında bir "Fes olayı" yaşandı ve araya biraz soğukluk girdi. Olay şöyle çıktı: Fes giymek, Türkiye'de yasaktı. Ama Ankara'daki Mısır Elçisi **Abdülmelik Hamza Bey**, başkentimizde hep fesle dolaşıyordu ve 1932 yılı Cumhuriyet Bayramı törenlerine de fesle katıldı. Mısır Elçisi o akşam **Atatürk**'ün Ankara Palas'ta verdiği 200 kişilik ziyafet sofrasında da fesle oturmuştu. Yemekten sonra baloya geçilirken **Atatürk**, Mısır elçisinin başındaki fesi çıkartmış, Elçi, üzüntüden daveti terk etmişti. Olay duyulunca, iki ülke arasında bir gerginlik yaşandı. Karşılıklı olarak notalar alınıp verildi. Mısır gazeteleri büyük gürültü kopardılar. Fesin, Mısır milli kıyafetinin bir parçası olduğunu, Elçinin fesini çıkartmakla **Atatürk**'ün Mısır milli kıyafetine, dolayısıyla Mısır'a ve Mısır Kralına hakaret etmiş olduğunu ve Türkiye'nin Mısır'dan özür dilemesi gerektiğini iddia ettiler. Türk basını da Mısır basınına cevap verdi...[135]

1933 yılında Kral **Fuad**, her yılki gibi yine Türkiye Cumhuriyeti'nin yıldönümünü kutladı, **Atatürk**'ün mutluluğu ve Türk milletinin refahı hakkında iyi dileklerde bulundu. Kralın bu dostça telgrafına duygulanan **Atatürk** de aynı şekilde cevap verdi ve Krala iyi dileklerini bildirdi. Ayrıca Kral **Fuad**'ın yaş gününü kutladı. 1934 yılında, bazı Avrupa gazetelerinde, Mısır ve Yugoslavya Krallarının Türkiye'yi ziyaret edecekleri ve **Atatürk**'ün misafiri olacakları yolunda haberler çıktı. Gerçekten Yugoslavya Kralı **Aleksandr** İstanbul'a geldi ve **Atatürk**'le görüştü. Ama Mısır Kralının Türkiye ziyareti gerçekleşmedi. Uzun zamandan beri hasta olan Kral **Fuad**, 28 Nisan 1936 tarihinde 68 yaşında öldü ve oğlu **Faruk**, Mısır tahtına oturdu.

---

135) Fes olayı hakkında geniş bilgi için bkz. **Bilâl N. Şimşir**, "Fes Olayı: Türkiye-Mısır İlişkilerinde bir sayfa (1932-1933)", Ankara, *TTK Belleten, Cilt: XLVIII*, sayı 189-190, Nisan 1984, s.1-54'den ayrı basım.

Kral I. Faruk

Genç Kral **Faruk** ile **Atatürk** arasında ilişkiler, Kral **Fuad**'ın ölümüyle başladı ve iki buçuk yıl kadar sürdü. **Atatürk**, **Faruk**'a başsağlığı diledi, babası Kral **Fuad**'ın ölümünden duyduğu büyük üzüntüyü bildirdi, Mısır'ın derin yasını paylaştı. Kahire Elçimiz, "Olağanüstü Elçi" sıfatıyla cenaze töreninde Türkiye Cumhurbaşkanını temsil etti. **Atatürk**, cenazeye güzel bir çelenk gönderdi. Bu dostça jestler, Mısır hükümetini ve Kral ailesini pek duygulandırdı. Kral **Faruk**, babasının ölümü üzerine çektiği başsağlığı telgrafından dolayı **Atatürk**'e hararetle teşekkür etti. Kraliçe **Nazlı** da cenaze töreninde Olağanüstü Elçi bulundurmuş ve cenazeye çelenk göndermiş olmasından dolayı **Atatürk**'e samimi teşekkürlerini bildirdi. Kral **Faruk**, o yıl, Cumhuriyet Bayramında **Atatürk**'e tebrik telgrafı çekmeyi ihmal etmedi.

Ertesi yıl **Atatürk**, Kral **Faruk**'un yaş gününü ve taç giymesini kutladı. Mayıs 1938'de Kral **Faruk**'un kız kardeşi Prenses **Fevziye**, İran veliaht prensiyle nişanlandı. **Atatürk**, Kral **Faruk**'a hararetli bir tebrik telgrafı gönderdi. Bu haberi öğrenmekle bahtiyar olduğunu söyledi: *"Şarkın iki mühim devletinin tacidarları arasında bu suretle sıhriyet teessüsünü şark âlemi için yeni bir ikbal mukaddimesi addederim"* dedi. Ve bu vesileyle, Türkiye ile Mısır arasında *"çözülmez kardeşlik rabıtalarını teyid"* etti. Kral **Faruk** da, *"Şark milletlerini birbirlerine bağlayan kardeşliğin daha ziyade kuvvet bulduğunu görmek hususundaki temennilerinize bütün kalbimle iştirak eyler(im)"* diye karşılık verdi.

Türkiye-Mısır dostluğunun böyle geliştiği bir sırada **Atatürk** hayata gözlerini kapadı. **Atatürk**'ün ölümü, kendisini saygı ile seven bütün Mısır'da büyük acı uyandırdı. Mısır basını, O'nun yarattığı ölmez eserlerden bahsederek Türk ulusuna başsağlığı dileklerini sundu. Kral **Faruk**, başmabeyncisini İskenderiye'den Kahire'deki Türkiye Elçiliğine göndererek üzüntülerini bildirdi. Kral, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı ve Cumhurbaşkanı Vekili **Abdülhalik Renda**'ya başsağlığı mesajı çekti ve Türkiye'nin

ulusal yasını paylaştı. **Atatürk**'ün cenaze töreninde Ankara'daki Mısır Elçisi **Müfti Gazaerli** ve Bükreş Maslahatgüzarı **Amin Fuat**, Kral **Faruk**'u ve Mısır hükümetini temsil ettiler. Kral **Faruk**'un emriyle, Mısır sarayında **Atatürk** için bir hafta yas tutuldu.

16
POLONYA CUMHURBAŞKANLARIYLA İLİŞKİLER[136]

Stanisław Wojciechowski

Polonya, 1795 yılında, aç gözlü emperyalist komşuları Rusya, Prusya (Almanya) ve Avusturya tarafından paylaşılıp yutulmuş; yüz küsur yıl yabancı işgalinde kaldıktan sonra, Birinci Dünya Savaşı sonunda 1918'de küllerinden yeniden doğmuş gencecik bir cumhuriyetti. 1920'li ve 1930'lu yıllarda Polonya'nın başında iki cumhurbaşkanı bulunmuştu: **Stanisław Wojciechowski** ve **Ignace Moscicki**.

Osmanlı Devleti, Polonya'nın paylaşılmasını hiçbir zaman tanımamış ve kara günlerinde Polonyalı mültecilere ve milliyetçilere kucak açıp kanat germişti. Polonyalılar, Türklerin bu büyük dostluğunu hiç unutmamışlardı. Lozan'da, Barış Antlaşması'nın imzalanmasından bir gün önce, 23 Temmuz 1923'te Polonya ile Türkiye arasında dostluk antlaşması imzalandı. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanından hemen sonra da Türkiye ile Polonya arasında diplomatik ilişkiler kuruldu; iki kadim dost, 129 yıl aradan sonra yeniden buluşup kucaklaştı.

Nisan 1924'te, ilk Türkiye Cumhuriyeti Elçisi Varşova'ya, Haziran 1924'te de ilk Polonya Elçisi Ankara'ya atandı. İlk elçisini Türkiye'ye atarken Polonya Cumhurbaşkanı **Stanisław Wojciechowski**'nin Cumhurbaşkanı **Gazi Mustafa Kemal**'e yazdığı 10 Haziran 1924 tarihli mektup, alışılmış bir güven mek-

136) **Bilâl N. Şimşir**, ***Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları, Cilt III: İspanya-Polonya***, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 2001, s.415-487, Belge No. 515-597.

tubundan epeyce farklı, tarihi bir dostluk mesajı niteliğindeydi. Polonya Cumhurbaşkanı şöyle diyordu:

"Polonya ile Türkiye'yi pek uzun zamandan beri birbirlerine bağlamış ve çetin tecrübelere göğüs gererek yaşamış olan eski ve geleneksel dostluğun pekiştiğini ve sürekli olarak daha da geliştiğini görmek arzusuyla, Polonya'nın başına gelen uğursuz olaylar yüzünden 1795 yılından beri kesilmiş bulunan diplomatik ilişkileri yeniden kurmakta bir an bile gecikmemeye karar verdim. Türkiye'nin, o uğursuz olayları hiçbir zaman onaylamamış olması dolayısıyla, geçen bütün bir yüzyıl boyunca Polonya'ya karşı sürekli göstermiş olduğu dostluk nişaneleri, iki ülke arasında resmi ilişkilerin yeniden doğduğunu sevinçle görecek olan milletimin şükran dolu hafızasında canlı bir hatıra olarak kalacaktır. İşte bu amaçladır ki Mösyö ***Roman Knoll'u*** *işbu itimatname ile Polonya Cumhuriyeti'nin olağanüstü tam yetkili Elçisi sıfatıyla tayine karar verdim..."*

Ankara'ya atanan ilk Polonya Elçisi **Roman Knoll**, 25 Haziran 1924 günü bu güven mektubunu **Atatürk**'e sundu. Sunarken aynı doğrultuda bir konuşma yaptı. Polonya'nın paylaşılmasını hiçbir zaman tanımamış olan Türkiye'nin, vatanın bağımsızlığı için kahramanca savaşan Polonya yurtseverlerine cömertçe konukseverlik göstermiş ve moral destek vermiş olmasının Polonya milletinin vicdanında silinmez hatıralar bırakmış olduğunu belirtti. Geleneksel Türkiye-Polonya dostluğunun ve 1795'te fiilen kesilmiş olan diplomatik ilişkilerin şimdi yeniden başlamasının önemine parmak bastı. **Atatürk**, bu konuşmaya şöyle karşılık verdi:

"Bir asrı mütecaviz bir zamandan beri münkatı (kesilmiş) *bulunan münasebat-ı diplomasiye memleketeyn arasında bu veçhile tekrar teessüs etmiş bulunuyor. Bu hâdiseyi gayet derin bir memnuniyetle selâmlarım.*

Memleketim hakkında sarf eylediğiniz güzel sözlerden pek mütehassisim. Türkiye dahi aziz misafirleri olmuş olan

Polonya'nın asil evlâdı hakkında pek kıymettar bir hatıra saklamaktadır.

Her iki memleket beyninde daima cayigir olmuş olan metin dostluk revabıtının, menfaatı müşterekeleri ve medeniyet ve sulhu mesalemeti cihan menfaatına bir kat daha tekâmül ve inkişaf etmesini halisane temenni eder(im)."

Türkiye ve Polonya Cumhurbaşkanları arasında dostluk ilişkilerinin temeli böyle atıldı. Ondan sonra ilişkiler sürekli gelişti. 1924 Erzurum depremi üzerine Polonya Cumhurbaşkanı, **Atatürk**'e başsağlığı diledi ve aynı zamanda afetzedelere yardım için 20 bin frank gönderdi. **Atatürk**, bu nazik jestinden dolayı Polonya Cumhurbaşkanına "en samimi teşekkürlerini" iletti. 1926'da Elçiler değişti. Varşova'daki Türkiye Elçisi Dr. **İbrahim Tali Bey** (**Öngören**), mebus seçildi ve Ankara'ya döndü. Yerine **Yahya Kemal Bey** (**Beyatlı**) atandı. Ankara'daki Polonya Elçisi **Roman Knoll** geri çağırıldı ve yerine **Charles Bader** atandı. Yeni elçiler aracılığıyla **Atatürk** ve Polonya Cumhurbaşkanı **Stanisław Wojciechowski** birbirlerine iyi dilekler gönderdiler.

Ignace Moscicki

1 Haziran 1926'da Polonya Cumhurbaşkanlığına **Ignace Moscicki** seçildi. 15 Haziranda İzmir'de **Atatürk**'e suikast düzenlenmişti. **Moscicki**, Polonya Cumhurbaşkanlığına seçildiğini Türkiye Cumhurbaşkanına resmen bildirirken, suikasttan kurtulmuş olan **Atatürk**'e bir de geçmiş olsun telgrafı çekti. Böylece, **Atatürk** ile Yeni Polonya Cumhurbaşkanı arasında da hemen dostça yakınlık başladı. Birkaç ay sonra, Cumhurbaşkanı **Moscicki**'nin eski arkadaşı ve tanınmış bir bilim adamı olan **Wierusz-Kowalski**, Ankara'ya Elçi olarak atandı. **Kowalski**, 21 Ekim 1926 günü, güven mektubuyla birlikte, Polonya Cumhurbaşkanının iyi dileklerini de **Atatürk**'e sundu.

Atatürk, 1927 yılında ikinci defa Cumhurbaşkanlığına seçildiğini **Moscicki**'ye resmi bir name ile bildirdi. Aynı yıl Ankara'da pek sevilip sayılan Polonya Elçisi **Kowalski** görev başında öldü. **Atatürk**, hemen Polonya Cumhurbaşkanına başsağlığı diledi. *"Cümlenin takdirat ve muhabbetini celbe muvaffak olan Mösyö **Kowalski**'nin vefatından pek ziyade müteessir olduğunu"* belirti. **Moscicki**, pek duygulandı ve "en hararetli teşekkürlerini" bildirdi.

1930 yılında Polonya ile ilişkilerimiz büyükelçilik düzeyine yükseltildi. O dönemde yeryüzünde büyükelçiliklerin sayısı pek azdı. Türk diplomatik misyonlarının da çoğu elçilik veya orta elçilik düzeyindeydi. Büyükelçilik düzeyinde temsilcilik açmak, çok istisnai, çok ayrıcalıklı bir olaydı. Pek az ülkeyle büyükelçilik düzeyinde ilişkimiz vardı. Ancak büyük devletlerle veya çok özel ilişkilerimiz olan dost ülkelere büyükelçi atanıyordu. Türkiye-Polonya ilişkilerinin de tarihten gelen bir özelliği vardı. Polonya'nın yeni temsilcisi **Casimir Olszowski**, Haziran 1930'da "Büyükelçi" unvanıyla Ankara'ya atandı. Cumhurbaşkanı **Moscicki**, bu atamayı **Atatürk**'e şöyle bildirdi:

*"Polonya ve Türkiye arasında mevcut olan dostluk bağlarının idame ve daha ziyade takviyesini arzu ettiğimden, diplomatik münasebetlerimizi Devletlerimizin kadim ve şanlı ananatına daha uygun ve muhteşem bir şekle sokmaya karar verdim. Bu maksadı teminen Polonya'nın İhyası Milli Nişanının Büyük Salibini ve saireyi haiz Mösyö **Casimir Olszowski**'yi Polonya Cumhuriyeti'nin nezdi Devletlerinde Fevkalade Murahhas ve Büyük Elçi sıfatile memur etmeye karar verdim ve bu vesaikle memur eyledim..."*

Atatürk, *"Orta Elçiliklerimizin Büyük Elçiliklere yükseltilmesini ... memnuniyetle görüyor ve bunu her iki memleketin karşılıklı münasebetlerine atfettikleri ehemmiyetin bariz bir delili olarak telakki ediyorum"* diye karşılık verdi ve Türkiye'nin Tokyo Büyükelçisi **Cevat Bey**'i Büyükelçi unvanıyla Varşova'ya

atadığını **Moscicki**'ye bildirdi. 2 Ocak 1932 günü Varşova'da göreve başlayan Büyükelçi **Cevat Bey** –tıpkı Polonya Büyükelçisi **Kowalski**'nin Ankara'da ölmesi gibi– 21 Mayıs günü, görev başında, aniden öldü. Bu hazin ölüm dolayısıyla Polonya ve Türkiye Cumhurbaşkanları birbirlerine taziye ve teşekkür telgrafları çektiler.

Hazin olayları yenileri izledi. Ağustos 1932'de, Polonya Cumhurbaşkanı eşini kaybetti. **Atatürk**, dostu **Moscicki**'nin büyük acısını paylaştı. Mayıs 1933'te, Polonya'nın yeni Ankara Büyükelçisi **Olszowski** de görev başında öldü. Ankara'da görkemli bir cenaze töreni yapıldı.

Polonya'nın babası sayılan Mareşal **Pilsudski**, Mayıs 1935'te bu dünyadan göçtü. **Atatürk**, Cumhurbaşkanı **Moscicki**'ye içten bir başsağlığı telgrafı çekti: *"Müteveffa Mareşal **Pilsudski**'nin şahsında en büyük yaratıcılarından birini kaybetmiş olan Leh milletinin geçirmekte olduğu elemli acıya bütün sempatimle iştirak etmekte(yim)"* dedi.

İki dost Cumhurbaşkanı birbirlerinin iyi günlerini de paylaştılar. **Moscicki**, 1933 yılında ikinci defa Polonya Cumhurbaşkanlığına seçildi. **Atatürk**, kendisini kutladı. 1935 yılında da **Atatürk**, dördüncü defa Cumhurbaşkanlığa seçildi. **Moscicki** hemen bir tebrik telgrafı gönderdi. Polonya Cumhurbaşkanı, Cumhuriyet bayramlarında da **Atatürk**'ü kutluyor, **Atatürk** de Polonya'nın ulusal bayramında her yıl **Moscicki**'ye tebrik telgrafları gönderiyordu.

Atatürk'ün ölümü Polonya'da pek derin yankılar yaptı. Polonyalı Bakanlardan, generallerden Türk koleglerine peş peşe başsağlığı mesajları geldi. Cumhurbaşkanı **Moscicki** de TBMM Başkanı ve Cumhurbaşkanı Vekili **Abdülhalik Renda**'ya içten bir başsağlığı telgrafı çekti, *"Bütün Polonya halkı, Türkiye'nin büyük acısını derinden ve yürekten paylaşıyor"* dedi. **Atatürk**'ün cenaze töreninde Büyükelçi Ekselans **Sokolnicki** Polonya Cum-

hurbaşkanını, general **Podhorski** de Polonya ordusunu temsil ettiler; biri Cumhurbaşkanı adına, diğeri de ordu adına iki çelenk koydular. **Atatürk**'ün toprağa verildiği gün Polonya'nın bütün devlet dairelerinde ve belediyelerinde matem bayrakları çekildi.

17
SOVYET RUSYA DEVLET BAŞKANLARIYLA İLİŞKİLER[137]

Vladimir İliç Lenin

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi sıfatıyla **Mustafa Kemal Paşa**'nın, daha 1920 yılında ilişki kurduğu yabancı devlet başkanlarından ilki Azerbaycan, ikincisi Afganistan ve üçüncüsü Sovyet Rusya Devlet Başkanları olmuştur. Büyük komşumuz Sovyet Rusya, 1924 ylında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği veya kısaca SSCB adını almış ve Türkiye'nin dış ilişkilerinde birinci derecede öncelikli yer tutmuştur. Kasım 1920'de **Ali Fuat Paşa** (**Cebesoy**) Moskova'ya Büyükelçi olarak atandı. Diplomatik usullere göre elçilerin güven mektupları devlet başkanlarından devlet başkanlarına yazılır. **Ali Fuat Paşa**'nın 20 Kasım 1920 tarihli güven mektubu, TBMM Reisi **Mustafa Kemal Paşa** tarafından imzalanmış ve Rus Bolşevik İhtilalinin lideri **Lenin**'e yazılmıştı.

Mihail İvanoviç Kalinin

Ondan sonraki tarihlerde **Atatürk**, Sovyet Rusya Devlet Başkanı olarak **Kalinin**'le yazıştı. **Kalinin**, Bütün Rusya Merkez Komitesi Yürütme Komitesi Başkanıydı ve Sovyetler Birliği'nin Devlet Başkanı durumundaydı. Ukrayna Olağanüstü Sefiri **Frunze**'nin Ankara ziyareti dolayısıyla, Aralık 1921'de ve Ocak

137) **Bilâl N. Şimşir**, ***Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları, Cilt IV: Romanya-Yunanistan***, Türk Tarih Kurumu Yayını , Ankara, 2001, s.87-190, Belge No. 113-240.

1922'de, **Gazi Mustafa Kemal** ile **Kalinin** arasında dostluk mesajları alınıp verildi. 30 Ocak 1922 günü, Rus Büyükelçisi **Aralov, Gazi Mustafa Kemal**'e güven mektubunu sundu. Karşılıklı söylevlerde Türk-Rus dostluğu vurgulandı. 23 Aralık 1922 günü Moskova'da yeni Türk Büyükelçisi **Ahmet Muhtar Bey**, güven mektubunu **Kalinin**'e sundu ve iki ülke arasında dostluk yinelendi. Mart 1923'te, **Lenin**'in hastalığında biraz iyileşme görülmesi üzerine **Gazi Mustafa Kemal, Kalinin**'e bir sempati telgrafı çekti, **Lenin**'e âcil şifalar diledi.

Nisan 1923'te Ankara'daki Rus Elçisi **Aralov** geri çağırıldı, yerine **Jacques Souritz** atandı. **Aralov**'un geri çağırılma mektubunu da, **Souritz**'in güven mektubunu da **Kalinin** imzalamış, her iki mektup TBMM Başkanı **Gazi Mustafa Kemal**'e yazılmıştı. Üç ay sonra **Souritz**, Elçi payesinden Büyükelçi payesine yükseltildi. Büyükelçi için yeni bir güven mektubu hazırlandı ve bunu, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Merkez Yürütme Komitesi Başkanı sıfatıyla **Neriman Nerimanov** imzaladı. O günlerde SSCB Devlet Başkanı durumunda olan Azerbaycanlı **Nerimanov**, Türkiye ile dostluk ilişkilerinin kesintisiz devam etmesini arzulayan SSCB Hükümetinin, Ankara'daki tam yetkili temsilcisi **Jacques Souritz**'i *"Olağanüstü ve Tam Yetkili Büyükelçi unvanıyla atamayı uygun gördüğünü"* **Gazi Mustafa Kemal**'e bildiriyordu. **Atatürk** ile **Neriman Nerimanov** arasında doğrudan yazışmalar bu kadarla kaldı ve ondan sonraki dönemde **Atatürk**, yine **Kalinin**'le yazıştı. (**Neriman Nerimanov**, Mart 1925'te Moskova'da aniden öldü. Öldürüldüğü de söylenir. Kızıl Meydan'da, Kremlin duvarı dibinde toprağa verildi.)

Türkiye'de **Cumhuriyet**'in ilanı üzerine **Kalinin**, telgrafla Cumhurbaşkanı **Gazi Mustafa Kemal**'i kutladı, *"Müstebit Hükümdarlık idaresine ilelebet nihayet veren Türk Cumhuriyeti'nin ilanı münasebetile kardeş Türk milletini, dost Türk Hükümetini, Şûralar İttihadı milleti ve onun Hükümeti namına samimiyetle selamlarım..."* dedi. **Cumhuriyet**'in ilanı ve **Atatürk**'ün ilk de-

fa Cumhurbaşkanlığına seçilmesi, bir genelge nota ile yabancı Elçiliklere duyurulmuştu. Ama Cumhurbaşkanı **Gazi Mustafa Kemal**, 1923'te, Cumhurbaşkanı seçildiğini yabancı devlet başkanlarına kendi imzasıyla bir mektup veya resmi bir name ile bildirmemişti. Dolayısıyla o yıl yabancı devlet başkanlarından **Atatürk**'e doğrudan tebrik mesajları pek gelmemişti. 1923'te ilk defa Cumhurbaşkanlığına seçilmesi dolayısiyle **Atatürk**'ü kutlayan pek az sayıdaki devlet adamlarından biri Sovyetler Birliği Devlet Başkanı **Kalinin** olmuştur. **Atatürk**, 1927'de ikinci defa olarak Cumhurbaşkanı seçilince birçok yabancı devlet başkanından tebrikler alacaktı; ama 1923'te kendisini telgrafla kutlayan birkaç devlet adamından biri **Kalinin**'di.

Kalinin, yalnız tebrik telgrafı çekmekle de yetinmedi, ayrıca **Atatürk**'e resmi bir mektup da gönderdi. Yani mektupla veya name ile de Türkiye'de Cumhuriyet rejiminin ilanını ve **Gazi Mustafa Kemal**'in Cumhurbaşkanı seçilmesini kutluyor, genç Türkiye Cumhuriyeti'ne iyi dileklerde bulunuyor ve bir dostluk simgesi olarak **Atatürk**'e bir fotoğrafını da gönderiyordu. **Atatürk** de aynı şekilde karşılık verdi, **Kalinin**'e resmi bir mektupla teşekkür etti ve bir adet fotoğrafını gönderdi. Cumhurbaşkanı olarak **Atatürk**, ilk defa bir yabancı devlet başkanı ile fotoğraf değiş-tokuşunda bulunuyordu. **Atatürk**'ün mektubu ve fotoğrafı, Moskova Büyükelçimiz **Ahmet Muhtar Bey** tarafından **Kalinin**'e elden sunuldu. **Kalinin**, **Atatürk**'e teşekkürlerini ve iyi dileklerini gönderdi.

Bu arada, Ekim İhtilalinin lideri **Lenin**, 21 Ocak 1924 akşamı Moskova'da ölmüştü. **Atatürk**, hemen **Kalinin**'e bir taziye telgrafı gönderdi, **Lenin**'in ölümünden duyduğu *"hakiki teessüratını"* bildirdi. Ayrıca **Lenin**'in cenazesine Türkiye Cumhuriyeti adına bir çelenk gönderildi. **Atatürk**'ün ve Türk Hükümetinin bu dostluk jesti Moskova'da olumlu etki yaptı ve şükranla karşılandı.

Lenin'in ölümünden bir yıl kadar sonra, 19 Mart 1925'te, Sovyetler Birliği Merkez Yürütme Komitesi Başkanı Azerbaycanlı

Neriman Nerimanov Moskova'da hayata gözlerini kapadı. Bunun üzerine **Atatürk, Kalinin**'e başsağlığı diledi ve Sovyetler Birliği halklarının yasını paylaştı.

Türk ve Sovyet Devlet Başkanlarının, yalnız hüzünlü olaylarda değil, hemen her vesileyle birbirlerine selam gönderdikleri, telgraf çektikleri, mektup yazdıkları görülmektedir. **Atatürk**'e İzmir'de suikast düzenlendiğinde **Kalinin** hemen **Gazi**'ye geçmiş olsun telgrafı çekmişti. Türkiye Cumhuriyeti dört yaşına bastığında, **Atatürk** ikinci defa Cumhurbaşkanı seçilince, **Kalinin**'den tebrik telgrafı geldi. Elçiler yer değiştirdiğinde **Atatürk** ve **Kalinin** gelen giden elçilerle birbirlerine selam gönderdiler. Yeni elçiler güven mektuplarını sundular. Aynı zamanda devlet başkanlarının iyi dileklerini sunmayı da şerefli bir görev bildiler. İzmir'de deprem oldu, **Kalinin** sempati mesajı yolladı. Türkiye Cumhuriyeti beşinci yaşını, altıncı yaşını kutladı, Moskova'dan Ankara'ya tebrik telgrafları yetiştirildi. **Atatürk** de 1929 yılında ve daha sonraki yıllarda Ekim (Oktober) İhtilalinin yıldönümlerini kutladı. Sovyet Dışişleri Komiser Yardımcısı **Karahan**, Aralık 1929'da Ankara'ya geldi, bir protokol imzaladı. **Kalinin, Karahan**'a Türkiye'de gösterilen sıcak kabulden dolayı **Atatürk**'e teşekkür etti. Böylece 1920'lerden 1930'lara gelindi.

23 Nisan 1930. Türkiye Büyük Millet Meclisi on yaşında. Sovyet Devlet Başkanı **Kalinin**, bu yıldönümünü de atlamadı, hemen **Atatürk**'e bir tebrik telgrafı yetiştirdi: *"Dost Türkiye'nin bağımsızlığı için Ankara'da Başkanlığınız altında başlayan kahramanca mücadeleyi yöneten Büyük Millet Meclisi'nin faaliyetinin şanlı başlangıç tarihi olan 23 Nisan 1920'nin onuncu yıldönümü münasebetiyle en hararetli ve dostça tebriklerimin kabulünü ... rica ederim"* dedi. **Atatürk**, duygulanıp teşekkür etti, Sovyet milletlerinin refahı hakkında iyi dileklerde bulundu ve mesajını *"Memleketlerimizi birbirine bağlayan sağlam ve samimi dostluğun, umumi sulhün kuvvetlenmesi için mühim bir amil olduğunu*

bir defa daha görmekle büyük bir memnuniyet duymaktayım" diye noktaladı.

Türk-Sovyet dostluğu ileri düzeydeydi. Dostça mesajlar birbirini izledi. 1931'de **Atatürk**'ün üçüncü defa Cumhurbaşkanı seçilmesi, 1932'de Türkiye Cumhuriyeti'nin 9., Sovyet Ekim İhtilalinin 25. yıldönümleri ve hele 1933'te Türkiye Cumhuriyeti'nin 10. yılı, karşılıklı dostluk mesajları için birer fırsat bilindi. Türkiye Cumhuriyeti'nin 10. yıldönümü kutlamalarına Mareşal **Voroşilov** başkanlığında bir Sovyet heyeti de katıldı; **Kalinin** tebrik telgrafı çekti, Sovyet heyetine Türkiye'de gösterilen dostça kabulden dolayı **Atatürk**'e teşekkür etti ve dostluk duygularını yineledi. **Atatürk**, *"Çok dostane telgrafınızı büyük bir memnuniyetle aldım"* diye başlayan uzun bir telgrafla karşılık verdi; **Voroşilov** heyetinin ziyaretinin, *"Türkiye ile Sovyetler Birliğini birbirine bağlayan bozulmaz dostluğun"* bir göstergesi olduğunu belirtti.

Türkiye ile büyük komşusu Sovyetler Birliği arasındaki dostluk ilişkileri doruktaydı. 1934 yılında Sovyet Hükümeti, Türkiye Cumhurbaşkanını Sovyetler Birliği'ne davet etti. **Atatürk** ile **Stalin**'i görüştürmeyi tasarlamıştı. Ama o tarihte **Stalin**, devlet başkanı konumunda değildi. Onun da çaresi bulundu. Rusların düşündükleri senaryoya göre, **Stalin**, **Kalinin** ile birlikte Karadeniz kıyısındaki Soçi'ye gelecekti. **Atatürk** de Trabzon taraflarında geziye çıkmışken Soçi'ye kadar uzanıverecek ve orada Sovyet liderleriyle buluşacaktı. Dışa karşı **Atatürk** ile **Kalinin** görüşmüş gibi olacaktı. Ama asıl amaç **Atatürk-Stalin** görüşmesiydi. Bu tasarı gerçekleşemese de Türk-Sovyet dostluğu devam etti.

1935 yılında, hüzünlü bir olay dolayısıyla Türk-Sovyet dostluğu bir kez daha sergilendi. Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi **Vasıf Çınar**, görevi başında 2 Haziran sabahı aniden hayata gözlerini kapayıverdi. 39 yaşında, körbağırsaktan ölmüştü. Beklenmedik ölüm, Moskova'da acı bir sürpriz oldu, Ankara'yı sarstı. Sovyet devlet adamları başsağlığı dilediler. Sovyet Dışişleri Bakanı **Litvinov**, **Tevfik Rüştü Aras**'a, Başbakan **Molotov** ve Mareşal

Voroşilov, Başbakan **İsmet İnönü**'ye ve **Kalinin** de **Atatürk**'e başsağlığı telgrafları çektiler. **Kalinin**, *"Türkiye Cumhuriyeti'nin pek kıymetli Büyükelçisi **Vasıf Çınar**'ın vakitsiz ölümü dolayısıyla duyduğumuz acı derindir. Size ve bütün Türk ulusuna en içten başsağlığı sunarım"* diyordu. **Atatürk** de *"...uğradığımız yası paylaşmanızdan dolayı kendim ve Türk ulusu namına teşekkür ederim"* diye karşılık verdi. Sovyetler, büyük dostluk jestinde bulundular, ölen Türk Büyükelçi için görkemli bir tören yaptılar, cenazeyi "Çernova Ukrayna" kruvazörüyle İstanbul'a getirip hüzünlü bir törenle Türk makamlarına teslim ettiler.

Türk ve Sovyet Devlet Başkanları, milli günlerinde birbirlerine tebrik, teşekkür telgrafları çekmeyi ve iyi dileklerde bulunmayı sürdürdüler. **Kalinin**'den **Atatürk**'e gelen son telgraf, 29 Ekim 1938 tarihliydi. **Kalinin**, Türkiye Cumhuriyeti'nin 15. yıldönümünü kutluyordu. Kutlarken, ağır hasta olan **Atatürk**'e *"çabuk ve tam olarak iyileşmesi"* için dileklerde de bulunuyordu ama bu dilek gerçekleşmedi.

Atatürk'ün ölüm haberi, Sovyetler Birliği'nde de üzüntü yarattı. Sovyet Dışişleri Bakanı **Litvinov**, hemen Moskova'daki Türkiye Büyükelçiliğine gelip başsağlığı diledi. Sovyet halklarıyla hükümetinin, Türk milletinin büyük acısına yürekten katıldıklarını bildirdi. Devlet Başkanı **Kalinin**, Türkiye Cumhurbaşkanı Vekili **Abdülhalik Renda**'ya taziye telgrafı çekti. *"Büyük Türk ulusunun bütün bağımsızlık ve refah mücadelesi dönemini simgeleyen seçkin Cumhurbaşkanı **Kemal Atatürk**'ün ölümünden duyduğu derin üzüntüyü"* bildirdi ve başsağlığı diledi. Dışişleri Komiseri **Litvinov**'dan Dr. **Aras**'a gelen başsağlığı telgrafında da **Atatürk**'ün *"Türk-Sovyet dostluğunun bânisi"* olduğu belirtilerek onun ölümünden duyulan derin üzüntü dile getirildi.

Sovyet Hükümeti, dost **Atatürk**'ün cenazesine bir savaş gemisi ve bir heyet gönderdi. "Moskova" adlı savaş gemisi, **Atatürk**'ün cenazesini Dolmabahçe Sarayı'ndan alıp İzmit'e götüren "Yavuz" zırhlısına Adalara kadar eşlik etti. Sovyet he-

yeti, Dışişleri Komiser Yardımcısı **Potemkin** başkanlığında, Sovyet Karadeniz Filosu Kumandanı Amiral **Yumuşev** ve Ankara Büyükelçisi **Terentiev**'den oluşuyordu. Heyet, Ankara'da yapılan cenaze töreninde, Sovyet Devlet Başkanını, Sovyet Hükümetini ve Kızılordu'yu temsil etti. Böylece Sovyetler, **Atatürk**'e son saygıyı gösterdiler.

18
YUGOSLAV KRALLARIYLA İLİŞKİLER[138]

Kral I. Aleksandr

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu tarihte Yugoslavya'nın başında Sırbistan'ın **Obranoviç** hanedanından Kral **I. Aleksandr** (**Alexandre**) vardı. Kendisi Sırp-Hırvat-Sloven Kralı, başında bulunduğu devleti de 1919 yılından beri Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı adını taşıyordu. Bu devlet, 1928 sonunda, "Güney Slavları Ülkesi" anlamına gelen "Yugoslavya" adını aldı ve **I. Aleksandr** da Yugoslavya Kralı oldu. Kral **Aleksandr**, Yugoslavya'nın kurucusu sayılır ve "Birleştirici Kral" olarak anılır.

Yugoslav Kralı **Aleksandr** ile Türkiye Cumhurbaşkanı **Gazi Mustafa Kemal** arasında yazışmalar 1926 yılında başladı. O yıl Türkiye Cumhuriyeti ile Sırp-Hırvat-Slovan krallığı arasında normal diplomatik ilişkiler kuruldu ve karşılıklı olarak elçilikler açıldı. Elçilerin atanmaları dolayısıyla Cumhurbaşkanı **Mustafa Kemal** ile Kral **Aleksandr**, birbirlerine mektuplar gönderdiler. **Atatürk**, Krala mektubunda, *"İki memleket arasında anlayış ve dostluğun güçlendirilmesi zımnında sürekli siyasi ilişkilerin yeniden kurulması emel ve arzusuyla Hariciye Vekâleti Siyasi İşler eski Genel Müdürü **Hikmet Bey**'i* (**Bayur**) *nezd-i Haşmetpenahilerine*

138) **Bilâl N. Şimşir**, ***Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları, Cilt IV: Romanya-Yunanistan***, Türk Tarih Kurumu Yayını , Ankara, 2001, s.257-362, Belge No. 312-442.

Fevakalâde Murahhas ve Orta Elçi tayin eyledim" diyordu. Kral **Aleksandr** da, iki ülke arasında dostluk ve anlayışın muhafazası ve güçlendirilmesi amacıyla Mösyö **Tihomir Popoviç**'i Türkiye'ye Orta Elçi atadığını bildiriyordu. **Atatürk**, Yugoslav Elçisini kabul ederken, Kral **Aleksandr**'a ve Sırp-Hırvat ve Sloven milletlerine "en samimi temenniyatta" da bulundu. Böylece, Türkiye Cumhuriyeti ile Yugoslav Krallığı arasında diplomatik ilişkiler kurulurken **Atatürk-Aleksandr** dostluğunun da ilk adımı atıldı.

Ondan sonra iki devlet başkanı arasında ilişkiler giderek gelişti. **Atatürk**, 1927 yılında ikinci defa Cumhurbaşkanlığa seçildiğini resmi bir mektupla Kral **Aleksandr**'a duyurdu. Ertesi yıl Kral, bir erkek çocuğunun dünyaya geldiğini **Atatürk**'e haber verdi. **Atatürk**, Kralın ve ailesinin mutluluğunu paylaştı. Aynı yıl **Atatürk**, Yugoslavya'nın yeni elçisi **Tadiç**'i kabul etti. Onun aracılığıyla Krala iyi dileklerini gönderdi. 1929 yılında Kralın bir oğlu daha doğdu. **Atatürk** yine Kral ve ailesinin mutluluğunu paylaştı ve bu vesileyle Kral **Aleksandr**'a *"yüksek takdir ve değişmez dostluk hissiyatını"* da gönderdi.

1930'da Türkiye'deki Yugoslav Elçisi değişti. **Tadiç** gitti, yerine **Nesiç** geldi. **Atatürk**, 16 Ekim günü yeni Yugoslav Elçisi **Nesiç**'i kabul etti. **Nesiç**, kabulde yaptığı konuşmada, Yugoslavya'nın bütün devletlerle ve özellikle Balkan Devletleriyle barış ve dostluk politikası güttüğüne ve bu politikanın, Türkiye'nin izlediği politikaya benzediğine değindi. **Atatürk**, Yugoslav Elçisine cevap verirken, Türk dış politikasının bir ilkesini de şöyle dile getirdi.

"Komşuları ile ve bütün devletlerle iyi geçinmek, Türkiye siyasetinin esasıdır. Aynı gayenin Yugoslavya tarafından da hedef ittihaz edildiğini resmi lisanınızdan işitmekle bilhassa bahtiyarım. Bu umde bütün devletlerce siyaset esası ittihaz edilmesiyledir ki medeniyet için ve milletlerin saadet ve refahı için en lazımlı olan sulh ve istikrar peyda etmiş olur."

Bu sözler, Kral **Aleksandr**'a da bir mesajdı.

Mayıs 1932'de Yugoslavya Kraliçesi **Marie**, takma ad kullanarak İstanbul'a özel bir ziyaret yaptı. Yugoslavya Kraliçesi, Romanya Kraliçesinin kızıydı ve İstanbul gezisinde annesi de yanındaydı. Gezip görmek, İstanbul'da alışveriş etmek amacıyla yapılan bu gezi, **Atatürk** ile Kral **Aleksandr**'ın birbirlerine biraz daha yakınlaşmalarına da katkıda bulundu. Kraliçelere Türkiye'de sıcak ilgi gösterildi; İstanbul sularında rahatça dolaşabilmeleri için **Atatürk**'ün "Sakarya" adlı motoru onların emrine verildi. Kraliçelere İstanbul'da gösterilen sıcak konukseverlik Belgrad'da hoşnutluk yarattı. Kralın da İstanbul'u görme ve **Atatürk**'le görüşme arzusunu kamçıladı. Kral **Aleksandr**, **Atatürk**'e teşekkür etti.

Yugoslav Kralı **Aleksandr**'ın İstanbul'u görme arzusu ertesi yıl gerçekleşti. Kral, Eylül 1933'te, Romanya'da bulunuyordu. Oradan deniz yoluyla İstanbul'a geçmek ve **Atatürk**'le görüşmek istediğini, Bükreş Elçimiz aracılığıyla Ankara'ya duyurdu. *"İstanbul'da **Gazi** Hazretleriyle görüşmek beni bahtiyar edecektir"* dedi. Bu haber Türkiye'de büyük memnuniyet yarattı. *"...Başta Reisicumhur Hazretleri olmak üzere Cumhuriyet Hükümetini pek mütehassis etmiştir. Reisicumhur Hazretleri Kral hazretleriyle görüşmekten çok memnun olacaktır"* dendi. Dolmabahçe Sarayı'nın Krala ve maiyetine tahsis edileceği bildirildi. Ve Yugoslav Kralı **Aleksandr** ile Kraliçe **Marie**, 4 Ekim 1933 sabahı "Dubrovnik" kruvazörü ile İstanbul'a geldiler, Dolmabahçe rıhtımında **Atatürk** tarafından karşılandılar.

Atatürk ve Kral **Aleksandr**, birbirlerine hemen ısındılar ve çabucak anlaştılar. O gün Dolmabahçe Sarayı'nda yapılan **Atatürk-Aleksandr** görüşmesinde, Balkanlar'da barışın korunması için Türkiye ile Yugoslavya'nın işbirliği yapmaları kararlaştırıldı. Bu görüşme, Türkiye-Yugoslavya dostluğunu ileri bir düzeye çıkardı. İki ay kadar sonra, 27 Kasım 1933'te, Belgrad'da, Türkiye ile Yugoslavya arasında Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması imzalandı. **Atatürk** ile Kral **Aleksandr**'ın buluşup gö-

rüşmeleri, aynı zamanda, Balkan Antantı'nı da hazırlayan önemli adımlardan biri oldu. Dört ay sonra, 9 Şubat 1934 tarihinde, Türkiye, Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan arasında Balkan Antantı Paktı imzalandı.

Kral **Aleksandr**'ın İstanbul'u ziyaretinden ve **Atatürk**'le görüşmesinden sonra, iki devlet başkanı arasında gayet dostça mesajlar alınıp verilmeye başlandı. Kral, İstanbul'da kendilerine gösterilen sıcak kabul için **Atatürk**'e teşekkür etti. Elden **Atatürk**'e mektup gönderdi. Türkiye Cumhuriyeti'nin 10. yıldönümünü kutladı. **Atatürk** de Kralın yaş gününü kutladı. Belgrad Elçimiz eliyle Krala gizli mektup gönderdi ve Yugoslavya'nın bu barışçı hükümdarını "dost ve kardeş" saydığını gösterdi. Dış basında, **Atatürk**'ün Belgrad'a gideceği ve Kralın ziyaretine karşılık vereceği yolunda asılsız havadisler de çıktı.

Atatürk'le birlikte Balkan ülkeleri arasında işbirliği için çalışan Yugoslav Kralı **Aleksandr**, İstanbul'u ziyaretinden sonra sadece bir yıl kadar yaşadı ve 9 Ekim 1934'te, resmi bir ziyaret için gittiği Fransa'nın Marsilya şehrinde, bir Hırvat terörist tarafından vurularak can verdi. Haber, Ankara'da adeta şok yarattı. **Atatürk**'ü ve Türk hükümetini üzüntüye boğdu. Ankara'da Belgrad'a çekilen duygulu başsağlığı telgrafları birbirini izledi. Kralın toprağa verildiği gün de Türkiye'de ulusal yas ilan edildi. **Cumhuriyet** tarihinde ilk defa bir yabancı hükümdar için ulusal yas tutuldu.

Kral **Aleksandr**, Türkiye'nin dostuydu. Balkan Antantı'nın hararetli taraftarıydı. **Atatürk**'le birlikte Balkanlar'da bir barış faktörüydü. Krala sıkılan kurşun, Türkiye'nin Balkan politikasına da sıkılmış oluyor, **Atatürk**'ün özenle kurduğu Balkan Antantı'nı sarsmayı da amaçlıyordu. Yugoslavya Kralının vurulması, Türkiye bakımından önemli bir dış politika sorunu oldu. Öldürülen kralın işbirliğiyle kurulmuş olan Balkan Antantı'nı, Balkan ülkeleri arasındaki işbirliğini yaşatmak gerekiyordu. Türkiye, suikast ha-

berini duyar duymaz bu hedefe yöneldi. **Atatürk**, Yugoslavya'ya dostluk güvencesi verdi. Kral naibine çektiği başsağlığı telgrafında, Yugoslavya'nın barışçı politikadan sapmaması dileğini de dile getirdi. Kral **Aleksandr**'ın cenazesine, Dışişleri Bakanı Dr. **Aras** başkanlığında büyük bir heyet ve **Atatürk**'ün muhafız alayından bir bölük asker gönderildi; ölen krala son saygı ve Yugoslavya'ya dostluk gösterildi. Türkiye'nin bu dostluk jestini Yugoslavya şükranla karşıladı.

Kral II. Pierre (ve Naip Prens Paul)

Kral **Aleksandr**'ın ölümünden sonra oğlu **Pierre**, Yugoslavya tahtına oturdu. Yeni Kral küçük yaşta olduğu için, ülke, üç Kral Naibi tarafından yönetilmeye başlandı. Naiplerden birincisi, ölen Kral **Aleksandr**'ın yeğeni Prens **Paul** idi ve iktidar fiilen onun elindeydi. Küçük Kral adına hareket eden Prens **Paul** idi. **Atatürk**, Kral Naibi **Paul** ve Krallık ailesi ile dostça ilişkileri sürdürdü. Prens **Paul** de **Atatürk** ile yakın ilişki içinde olmaya özen gösterdi. Tıpkı Kral **Aleksandr** zamanında olduğu gibi yine karşılıklı mesajlar alınıp verildi. Prens **Paul**, Kral adına her yıl **Atatürk**'ün yeni yılını kutladı, 1935'te tekrar Cumhurbaşkanı seçilen **Atatürk**'e tebrik telgrafı gönderdi. Türkiye Cumhuriyeti'nin yıldönümlerini kutlamayı da ihmal etmedi. **Atatürk** de hem genç Kralın, hem de Naip Prens **Paul**'ün yaş günlerinde tebrik telgrafları, dost ve müttefik Yugoslavya için iyi dileklerini gönderdi ve Yugoslav Krallık ailesinin gönlünü almak için çeşitli jestlerde bulundu. Yugoslav Kraliçesine, "İstanbul ziyareti hatırası" bir halı gönderdi. Annesini kaybeden Kraliçeye başsağlığı telgrafı çekti. Bir çocuğu dünyaya gelen Kral Naibi **Paul**'ü ve eşi **Olga**'yı kutladı. Naibin sözlü bir dostluk mesajına karşılık **Atatürk** de naibe bir dostluk mesajı gönderdi ve bundan böyle kendisiyle daha fazla ve daha sıkı işbirliği yapmak arzusunda olduğunu duyurdu.

1938 yılına gelindiği zaman, Türkiye-Yugoslavya dostluğunun ileri bir düzeye ulaşmış ve **Atatürk**'ün Belgrad'da gönülleri kazanmış olduğu görülüyor. Yugoslavya Kral Naibi Prens **Paul**, *"Ben dostluğumu kayaya bina etmiş olmakla bahtiyarım ve bu kaya **Atatürk**'tür"* diyordu. Birkaç ay sonra, 10 Kasım 1938'de **Atatürk** öldü. Yugoslavya, büyük bir dostu kaybetmenin üzüntüsünü duydu ve Türkiye'nin ulusal yasını paylaştı. Belgrad'dan Ankara'ya üst üste başsağlığı mesajları geldi. Yugoslavya Millet Meclisi Başkanı **Stefan Ciriç**, TBMM Başkanına gönderdiği mesajında, *"**Atatürk**'ün ölümüyle yalnız yenilikçi en büyük devlet adamlarından birini değil, aynı zamanda bizim birleştirici ... Kralımızla işbirliği yapmış olan en büyük dostumuzu da kaybetmenin üzüntüsü içindeyiz"* diyordu. Yugoslavya Senatosu Başkanı Dr. **Zlimmir Mazuraniç** de *"Yugoslavya, Türk milletinin büyük yasını paylaşmaktadır ve samimi ve sadık dostunu hiçbir zaman unutmayacaktır"* diye ekliyordu.

Yugoslavya, **Atatürk**'ün cenaze törenine altı kişilik bir heyet, 4 subay, 4 astsubay ve 80 erden oluşan bir askeri birlik gönderdi. Harbiye ve Bahriye Nazırı General **Milutin Nedić** başkanlığındaki heyet, cenaze töreninde, Yugoslav Kralını temsil etti. Devlet Başkanını temsilen cenazeye olağanüstü bir temsilci ve bir heyet, ayrıca askeri bir birlik göndermiş olan Yugoslav hükümetinin bu çok dostane davranışı, Türkiye Cumhurbaşkanı **İsmet İnönü**'yü ve Türk hükümetini pek duygulandırdı. Türkiye yeni Cumhurbaşkanı ve hükümetinin teşekkürleri Yugoslav Devlet Başkanına arz edildi.

19
YUNANİSTAN DEVLET BAŞKANLARIYLA İLİŞKİLER[139]

Paul Coundouriotis

Türk Kurtuluş Savaşı'nın son döneminde Yunanistan'ın başında Kral **Konstantin** vardı. Yunan orduları Eylül 1922'de Anadolu'da bozguna uğrayınca, Yunanistan'da, General **Nikola Plastiras** liderliğinde bir askeri darbe oldu. Darbeciler, ülkenin yönetimini ele aldılar. Anadolu yenilgisinden sorumlu tutulan eski yönetimin bazı bakanları idam edildi. Kral **Konstantin** de oğlu Prens **George** yararına tahtından feragat edip ülkeyi terk etti. İki yıl kadar süren bu ara rejimden sonra, 25 Mart 1924 tarihinde Yunanistan'da cumhuriyet ilan edildi. Cumhuriyet rejimi halkoyuna sunuldu ve 13 Nisan 1924 günü Yunan halkı tarafından onaylandı. Türkiye'den beş yıl kadar sonra Yunanistan da cumhuriyet rejimine geçti. Köklü bir aileden gelen Amiral **Paul Coundouriotis** (**Pavlos Kunduriotis**) geçici olarak Yunanistan Cumhurbaşkanı seçildi. Türk ve Yunan Cumhurbaşkanları arasındaki yazışmalar, **Coundouriotis**'in başa geçmesi üzerine, 1924 yılında başladı.

Coundouriotis, geçici olarak Cumhurbaşkanı seçildiğini 14 Nisan 1924 tarihli resmi bir mektupla Türkiye Cumhurbaşkanına duyurdu. **Atatürk**, 2 Temmuz 1924'te cevap verdi. Türkiye Cumhurbaşkanı **Gazi Mustafa Kemal** ile Yunanistan Cumhurbaşkanı **Paul Coundouriotis**'in birbirlerine yazdıkları ilk mektuplar bunlardır. İki devlet başkanı, bu ilk mektuplarında –protokol gereği de olsa– dostluk ilişkilerini geliştirmeye çalışacakları yolunda birbirlerine söz vermişlerdir. **Atatürk**, dostluk ilişkilerini güçlendirmenin "pek şayanı temenni" olduğunu da belirtmiştir.

---

139) **Bilâl N. Şimşir**, ***Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları, Cilt IV: Romanya-Yunanistan***, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 2001, s.365-474, Belge No. 443-554.

1925 yılında Türkiye ve Yunanistan Cumhuriyetleri karşılıklı olarak birbirlerine Elçiler atadılar ve **Atatürk** ile **Coundouriotis** yine mektuplaştılar. Elçilerin güven mektuplarında ikili dostluk ilişkilerini geliştirme arzusu dile getirildi.

Theodoros Pangalos

Derken Yunanistan'da yine bir darbe oldu. General **Theodoros Pangalos** 3 Ocak 1926 günü diktatörlük yetkileri alarak başa geçti. Yunanistan Devlet Başkanlığı görevini üstlendiğini resmi bir mektupla Türkiye Cumhurbaşkanına da bildirdi: "Halk tarafından Elen Cumhurbaşkanlığına seçildiğini" söyledi. Amiral **Coundouriotis,** Cumhurbaşkanlığı görevinden istifa etti. Ama **Pangalos** bir yıl bile iktidarda kalamadı ve 22 Ağustos 1926 günü, generel **Georgios Kondylis**'in yönettiği yeni bir darbeyle devrildi.

Paul Coundouriotis (tekrar)

Amiral **Paul Coundouriotis,** Cumhurbaşkanlığı görevini tekrar üstlendi. Ankara'ya yeni bir elçi atadı. **Atatürk,** yeni elçi **Michael Tsamados**'u 4 Aralık 1926 günü kabul etti ve elçi aracılığıyla **Coundouriotis**'e "iyi dileklerini" gönderdi.

1927 yılında **Atatürk** ikinci defa Cumhurbaşkanlığına seçildiğini Yunan Cumhurbaşkanına bir name ile duyurdu. 1928'de Ankara'ya **Jean Pappas** adında yeni bir Yunan Elçisi atandı. Yeni elçi güven mektubuyla birlikte Yunan Cumhurbaşkanının "iyi dileklerini" de **Atatürk**'e sundu. **Atatürk**, *"Yunan Reisicumhur Hazretlerinin saadetlerini ve Yunan milletinin saadet ve refahını çok samimiyetle dilerim"* diye karşılık verdi. Türk-Yunan dostluğuna doğru belli belirsiz yol alınıyor ve **Atatürk** buna öncülük ediyordu.

Dostluğa doğru gidiş 1929 yılında biraz daha belirginleşti. 11 Temmuzda yeni Atina Elçimiz **Enis Bey (Akaygen)**, güven mektubunu sunarken Yunan Cumhurbaşkanına **Atatürk**'ün iyi dilek-

lerini de sundu. **Coundouriotis** duygulandı ve aynı şekilde karşılık verdi.

Yine 1929 yılında **Coundouriotis**, artık geçici olarak değil kesin olarak Yunanistan Cumhurbaşkanlığına seçilmiş olduğunu **Atatürk**'e duyururken, iki ülke arasında "çok iyi ilişkiler" bulunduğunu da belirtti ve bu ilişkileri daha da geliştirmek için çalışacağına dair yeniden güvence verdi. **Atatürk**, 30 Kasım 1929'da yeni Yunan Elçisi **Polychroniades**'i kabul ederken Türk-Yunan ilişkilerinin güçlenmesini arzu ettiğini belirtti ve Yunan kolegine iyi dileklerini gönderdi. *"Yunan Reisicumhuru Hazretlerinin şahsi saadetleri ve Yunan milletinin saadet ve refahını çok samimiyetle temenni ederek Zatı devletlerine beyan-ı hoş âmedi eylerim* (hoşgeldiniz derim)" diye konuştu.

Aleksandros Zaimis

Coundouriotis 1929 sonunda istifa etti, yerine **Aleksandros Zaimis** geçti. Bu arada, yıllardır bir çeşit sürgün hayatı yaşamakta olan **Elefteros Venizelos** Yunanistan'a dönmüş ve yeniden Başbakan olmuştu. Asıl bu dönemde, yani Yunanistan'ın başında **Zaimis** ile **Venizelos**'un bulunduğu sırada Türk-Yunan ilişkilerinde bir dostluk sayfası açıldı. **Venizelos**, Başbakan **İsmet Paşa**'nın davetlisi olarak Ekim 1930'da Türkiye'ye geldi. Bu ziyaret sırasında, 30 Ekim 1930 günü Ankara'da, "Türk-Yunan Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakem Antlaşması" imzalandı. Böylece, Türk-Yunan dostluğunun ahdi temeli atıldı.

Dostluk bu temel üzerine gelişti. **Venizelos** 1932 yılında iktidardan düştükten sonra da Türk-Yunan dostluğu kesintiye uğramadan gelişmesini sürdürdü. **Atatürk**, 14 Ocak 1933'te yeni Yunan Elçisini kabulünde *"Derin ve karşılıklı itimada istinat eden Türk-Elen dostluğu artık açık bir hakikattir"* diyordu... Yeni Yunan Başbakanı **Çaldaris**'in Türkiye ziyareti sırasında, 14 Eylül 1933 günü Ankara'da, "Türkiye ile Yunanistan Arasında Samimi

Anlaşma Paktı" imzalandı. İki devlet, ortak sınırların dokunulmazlıklarını karşılıklı olarak güvence altına aldılar...

II. George

Venizelos'u tekrar iktidara getirmek amacıyla 1935 yılında Atina'da bir darbe girişimi daha olmuş ve bastırılmıştı. Bu başarısız girişim, **Venizelos**'u sahneden sildikten başka kralcıları da güçlendirmişti. Sonunda 3 Kasım 1935'te yapılan plebisitle Yunanistan'da krallık rejimi geri gelmişti. Yıllardır yurtdışında bulunan Kral **George** Yunanistan'a dönüp tahta oturdu. Türkiye ile dostluk ilişkilerini ve Balkan Paktı'nı desteklediği izlenimi verdi. Çok geçmeden Yunan Kralı ile **Atatürk** arasında yazışmalar başladı.

Başbakan **İsmet İnönü** 24-27 Mayıs 1937 tarihlerinde Yunanistan'a resmi bir ziyaret yaptı. Aynı yıl Ekim ayında Yunanistan Başbakanı **Metaksas** Türkiye'yi ziyaret etti. Konuk başbakan 19 Ekim günü Cumhurbaşkanı **Atatürk** tarafından kabul edildi. Sıcak dostluk havası içinde geçen **Atatürk-Metaksas** görüşmesinde, Balkan Paktı'na komşu Bulgaristan'ın da alınması konusu üzerinde duruldu.

Atatürk, Yunan Başbakanı ile yakın ilişki içinde olurken Yunan Kralı **George** ve ailesiyle ilişkilerini de sürdürdü. 1937 yılında Yunan Kralının Türkiye'yi ziyareti de söz konusu oldu. Kral, Fransa'da bulunduğu bir sırada, Paris Büyükelçimiz aracılığıyla **Atatürk**'e saygılarını gönderdi ve ilk fırsatta kendilerini (**Atatürk**'ü) ziyaret etmek arzusunda olduğunu söyledi. Bunun üzerine **Atatürk**, Yunan Kralını Türkiye'ye davet etti. Ama düşünülen ziyaret gerçekleşmedi. **Atatürk** ile Yunan Kralı arasında dostça ilişkiler, jestler ondan sonra da devam etti. İki devlet başkanı acı tatlı günlerde birbirlerinin üzüntülerini, sevinçlerini paylaştılar. Yunan veliahtının nişanlanması ve evlenmesi dolayısıyla **Atatürk**, Krala telgraflar çekti. Kral da Kırşehir depremi do-

layısıyla **Atatürk**'e üzüntülerini bildirdi. Cumhuriyet bayramlarında **Atatürk**'e ve *"dost ve müttefik asil Türk milleti"* dediği Türk ulusuna içten dileklerde bulundu...

Atatürk'ün ölümü Yunanistan'da derin üzüntü yarattı. Başta Kral Naibi Prens **Paul** ve Başbakan **Metaksas** olmak üzere, pek çok dost Yunanlıdan duygulu başsağlığı telgrafları geldi. Başbakan **Metaksas**, **Celal Bayar**'a gönderdiği başsağlığı telgrafında *"Yunan Hükümeti, Yunan halkı ve ben, dost ve müttefik Türkiye'yi pek derinden sarsan ulusal yası, en derin acıyla paylaşıyoruz..."* diyordu.

Atatürk'ün cenaze töreninde Yunanistan'ı, Başbakan General **Metaksas**'ın kendisi temsil etti. Törene gönderilen Yunan heyeti, **Metaksas**'tan başka, toplam 12 kişiden oluşuyordu. Yunanistan ayrıca, dört subay ve 100 erden oluşan bir askeri birlik ve "Hydra" adlı bir savaş gemisi gönderdi. "Hydra", **Atatürk**'ün cenazesini Dolmabahçe Sarayı'ndan alıp İzmit'e getiren "Yavuz" zırhlısına eşilik etti; Yunan askeri birliği de Ankara'da düzenlenen cenaze törenine katıldı. Kısacası Yunanistan, sonsuzluğa göçen **Atatürk**'e derin saygı ve yaslı Türkiye'ye büyük dostluk göstermiştir.

IV

CUMHURİYET'İN SONRAKİ DÖNEMLERİNDE DIŞ ÜLKELERDE TÜRK DİPLOMATİK TEMSİLCİLİKLERİ

(Maslahatgüzarlık, Mümessillik, Elçilik ve Büyükelçilikler)[140]

Alfabe sırasıyla	**Tarih sırasıyla**		
Abu Dhabi (BAE)	1979	Lizbon (Portekiz)	1943
Akra (Gana)	1960	Ottava (Kanada)	1944
Almatı (Kazakistan)	1992	Amman (Ürdün)	1946
Amman (Ürdün)	1946	Beyrut (Lübnan)	1946
Aşkabat (Türkmenistan)	1992	Helsinki (Finlandiya)	1946
Bahreyn	1990	Oslo (Norveç)	1946
Bangkok (Tayland)	1958	Şam (Suriye)	1946
Beyrut (Lübnan)	1946	Karaçi (Pakistan)	1948
Bişkek (Kırgızistan)	1993	Yeni Delhi (Hindistan)	1948
Bratislava (Slovakya)	1994	Tel Aviv (İsrail)	1949
Cakarta (Endonezya)	1957	Libya (Libya)	1952
Cezayir (Cezayir)	1963	Taipeh (Taivan)	1953
Darüsselam (Tanzanya)	1981	Tunus (Tunus)	1956
Vatikan (Roma)	1960	Cakarta (Endonezya)	1957
Dakar (Senegal)	1963	Hartum (Sudan)	1957
Dakka (Bangladeş)	1977	Karakas (Venezuela)	1957
D. Berlin (D. Almanya)	1981	Rabat (Fas)	1957
Doha (Katar)	1981	Seul (Güney Kore)	1957
Dublin (İrlanda)	1978	Bangkok (Tayland)	1958
Duşanbe (Tacikistan)	1992	Tirana (Arnavutluk)	1959
Hanoi (Vietnam)	1997	Akra (Gana)	1960
Hartum (Sudan)	1957	Lefkoşa (Kıbrıs)	1960
Havana (Küba)	1980	Vatikan (Roma)	1960
Helsinki (Finlandiya)	1946	Lagos (Nijerya)	1962

140) Şu kaynaklar karşılaştırılarak derlenip düzenlendi: *Dışişleri Bakanlığı 1953 Yıllığı (Eylül)*, Güzel Sanatlar Matbaası, Ankara, 1954, s.80-87; **Hâmid Aral** (Yayına Hazırlayan), *Dışişleri Bakanlığı Yıllığı 1964-1965*, Ankara, 1966, s.289-427; **Hâmid Aral** (Yayına Hazırlayan), *Dışişleri Bakanlığı 1967 Yıllığı*, Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara, 1968, s.951-1109; **İsmail Soysal** (Yayına Hazırlayan), *Çağdaş Türk Diplomasisisi: 200 Yıllık Süreç*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999, s.763-799.

İslamabad (Pakistan)[141]	1969	Cezayir (Cezayir)	1963
Kanberra (Avustralya)	1967	Dakar (Senegal)	1963
Karaçi (Pakistan)	1948	Rewalpindi (Pakistan)	1966
Karakas (Venezuela)	1957	Kanberra (Avustralya)	1967
Kiev (Ukrayna)	1992	Nairobi (Kenya)	1968
Kinşasa (Zaire)	1976	İslamabad (Pakistan)	1969
Kişinev (Moldava)	1995	Pekin (Çin Halk Cumh.)	1972
Kuala Lumpur (Malezya)	1975	Kuala Lumpur (Malezya)	1975
Kuveyt (Kuveyt)	1991	Kinşasa (Zaire)	1976
Lagos (Nijerya)	1962	Dakka (Bangladeş)	1977
Lefkoşa (Kıbrıs)	1960	Dublin (İrlanda)	1978
Libya (Libya)	1952	Abu Dhabi (BAE)	1979
Lizbon (Portekiz)	1943	Havana (Küba)	1980
Ljublijana (Slovenya)	1993	Darüsselam (Tanzanya)	1981
Lüksemburg (Lüksemb.)	1987	Doğu Berlin (D. Alm.)	1981
Manila (Filipinler)	1995	Doha (Katar)	1981
Minsk (Belarus)	1992	Riyad (S. Arabistan)	1985
Nairobi (Kenya)	1968	Singapur (Singapur)	1985
Oslo (Norveç)	1946	Lüksemburg (Lüksemb.)	1987
Ottava (Kanada)	1944	Bahreyn	1990
Pekin (Çin Halk Cum.)	1972	Kuveyt (Kuveyt)	1991
Pretoria (Güney Afrika)	1994	Tallin (Estonya)	1991
Rabat (Fas)	1957	Almatı (Kazakistan)	1992
Rewalpindi (Pakistan)	1966	Aşkabat (Türkmenis.)	1992
Riyad (Suudi Arabistan)	1985	Duşanbe (Tacikistan)	1992
Saraybosna (Bos.-Hers.)	1993	Kiev (Ukrayna)	1992
Seul (Güney Kore)	1957	Minsk (Belarus)	1992
Singapur (Singapur)	1985	Taşkent (Özbekistan)	1992
Şam (Suriye)	1946	Vilnius (Litvanya)	1992
Taipeh (Taivan)	1953	Wellington (Yeni Zel.)	1992
Tallin (Estonya)	1991	Bişkek (Kırgızistan)	1993
Taşkent (Özbekistan)	1992	Ljublijana (Slovenya)	1993
Tel Aviv (İsrail)	1949	Saraybosna (Bos.-Hers.)	1993

141) Pakistan'daki T.C. Büyükelçiliği, 1966'da Karaçi'den Rewalpindi'ye, 1969'da da Rewalpindi'den İslamabad'a taşınmıştır. -BNŞ.

Tirana (Arnavutluk)	1959
Tunus (Tunus)	1956
Ulan Bator (Moğolistan)	1996
Üsküp (Makedonya)	1993
Vatikan (Roma)	1960
Vilnius (Litvanya)	1992
Wellington (Yeni Zel.)	1992
Yeni Delhi (Hindistan)	1948
Zagreb (Hırvatistan)	1993
Üsküp (Makedonya)	1993
Zagreb (Hırvatistan)	1993
Bratislava (Slovakya)	1994
Pretoria (Güney Afrika)	1994
Tiflis (Gürcistan)	1994
Manila (Filipinler)	1995
Kişinev (Moldava)	1995
Ulan Bator (Moğolistan)	1996
Hanoi (Vietnam)	1997

CUMHURİYETİMİZİN IŞIĞI KADINLARIMIZ

Özcan Atamert (Karabelen)

Kıymetli okurlarım, **Atatürk**'ün **Cumhuriyet**'i kurarken Türk kadınına verdiği mükemmel imkânları, ben de çocukluğumda, genç kızlığımda ve bu ilerlemiş yaşımda hep yaşadım.

Yaşım ne olursa olsun bu mükemmel ve olumlu güzellikleri hep içimde hissettim. Halen bu güzel duygularla yaşıyorum. Bizi bir Türk kadını olarak koruyan yücelten **Ata**'mıza her zaman minnettarım.

Dünyanın hiçbir yerinde bir lider, kadınlarını **Atatürk** gibi değerlendirip yüceltmemiştir. ***"Dünya üzerinde gördüğümüz her şey kadının eseridir"*** diyen **Ata**'mız sosyal hayata önem vermiş, 1924 yılında **Türk Kadınlar Cemiyeti**'ni kurmuştur. 50. yıl kutlamalarında 1974 yılında "Türk Kadınlar Birliği" İstanbul Galatasaray'da çok büyük bir tören hazırladı. 5 konuşmacı vardı: 1- **Yıldız Kenter** (Sanatçı), 2- **Duygu Asena** (Gazeteci), 3- **Suna Tanaltay** (Psikolog), 4- **Ayla Algan** (Sanatçı), 5- Ben, **Özcan Atamert** (Spiker).

Vali **Nevzat Ayaz** ile Belediye Başkanı **Bedrettin Dalan**'ın da bulunduğu tören çok başarılı geçti ve 2 saat geç bitti.

Aynı yıl 1974'te Üsküdar Amerikan Kız Koleji'ne davet edildim. "Meslek seçimi" dersinde spikerliği anlattım. Müdüre hanım **June Artunkal**'dı.

Ata'mızın Türk basınına, yayın çalışmalarına verdiği önemi de anlattım.

Türkiye radyolarından size 40 yıl haber okudum, naklen yayın, röportaj yaptım, eğlence programlarını halkın karşısında hazırladım, sundum.[142] "Cumartesi Şenliği", "Operetlerden Seçmeler", "İstanbul Festival Konserleri", "Caz ve Hafif Müzik Dünyasından", "Ünlü Orkestralar ve Şefler", yaptığım programlardan bazılarıdır.

Mikrofonla tanışmam 1944 yılında Radyo-Çocuk Kulübü'nde **Ayşe Abla**'nın (**Neriman Hızır**) sunduğu programlarla olmuştur. Çocuk yaşta **Atatürk** ilkeleri hayatıma yön vermiştir diyebilirim.

1959 Nisanında Ankara Radyosu'nda Turizm Tanıtma Basın Yayın Genel Müdürlüğü'nün açtığı sınavdan sonra haber, naklen yayın spikeri olarak Ankara, Erzurum, İstanbul radyolarında görev yaptım. O yıllarda sadece 4 radyo istasyonu vardı. 5 yıl sonra Genel Müdür **Adnan Öztrak**'ın çalışmaları ile TRT kuruldu. Başına Radyo Dairesi Başkanı olarak **Turgut Özakman** getirildi. Çalışkan, bilgili, yapıcı bir kişiliğe sahipti. **Atatürk** ilkelerine bağlı kişiliği ile birçok yeniliğe imza attı. TRT kurulurken ben de 1 yıllığına Ankara Radyosu'nda görev yaptım. 1 yıl sonra tekrar İstanbul Radyosu'na döndüm. Sayın **Özakman**'ın olumlu çalışmaları radyoculuğumuza yenilikler getirmiştir.

Spikerlik hayatımda her alanda başarılı olan pek çok değerli kişiyle tanışma imkânını da buldum. Bu da benim için büyük bir kazanç ve mutluluktur.

Sevgili okurlar, **Ata**'mız kadına verdiği önemi, onların sosyal ve siyasi yaşamın bütün platformlarında yer almaları gerektiğini söyleyerek belirttiği gibi ***"Kadınlar aile kurarken resmi nikâhla evlenmelidir"*** diyerek de kanıtlamıştır. Ve ilk resmi nikâhı, benim de arkadaşım olan Devlet Güzel Sanatlar Akademisi (eski Sanayi-i Nefise) ressamlarından **Zehra Say** ve eşine kıymıştır.

142) Güzel Sanatlar Akademisi Dekoratif Resim Bölümü mezunuyum (Şimdiki Mimar Sinan Üniversitesi).

Türk kadınını karanlıktan aydınlığa çıkaran, onu tüm dünya kadınlarının üstünde, zirvesinde tutan büyük **Atatürk** 1934 yılında da Anayasanın 10. ve 11. maddelerini düzelterek **dünyada ilk olarak seçme ve seçilme hakkını Türk kadınına kazandırmıştır**. Aynı yıl, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne; kişilik sahibi, aydın, bilgili 18 kadın milletvekili girdi. Bunlardan biri Kazan Köyü muhtarı **Satı Kadın**'dı. **Ata**'mızın kurduğu **Cumhuriyet**'in temelinde aydın kadınlarımız şehirlisi, köylüsü ile yer almıştır.

Köylü kadınlarımızın da TBMM'de isteklerini duyurabilmeleri için **Atatürk** 1890 doğumlu, 6 çocuk annesi **Satı Çırpan**'ı da Meclis'te görmek istemiştir.

İlk karşılaştıklarında **Atatürk**, **Satı Kadın**'a ne zaman doğduğunu sormuş, *"1919'da **Ata**'mız Samsun'a çıktığında doğdum. Ondan önce yaşamıyordum ki!"* yanıtını almıştır. **Atatürk**, *"Peki kadınlar da erkekler gibi her alanda çalışmalı mı?"* diye sorunca **Satı Kadın**, *"Evet, biz kadınlar hedefe dürüstçe yürüyüp, Cumhuriyet meşalesini her alanda taşıyacağız Paşam"* demiştir. **Satı Kadın** o yıl örgülü saçlarını kesip ensesinde toplamış, siyah pantolon-ceketiyle Meclis'e girdiğinde ayakta alkışlanmıştır.

Büyük Ata'mız Türk kızlarının bilgisi ve çalışkanlığı yanında güzelliğine ve zarafetine de önem verdiği için ***Cumhuriyet*** gazetesinin düzenlediği güzellik yarışmasında birinci olan Konservatuvar mezunu piyanist **Keriman Halis**'i 1932'de Belçika'nın Spa kentinde yapılan yarışmaya yollamıştır. **Keriman Halis** 28 ülkenin katıldığı güzellik yarışmasında "Dünya Güzellik Kraliçesi, Kâinat Güzeli" seçilmiştir. Yurda döndüğünde büyük törenlerle karşılanan **Keriman Halis**'e **Atatürk** "**Ece**" soyadını vermiştir. 16 Şubat 1913'te İstanbul'da doğan, 28 Ocak 2012'de kaybettiğimiz bu güzel kadını, 1958 yılında babamın arkadaşı olan kompozitör **Muhlis Sabahattin Bey**'in (dayısının) evinde gördüm, hayran oldum. Türk kızlarının güzelliğini tüm zarafeti ile dünyaya tanıttığı için bu güzel insanı bir kez daha takdir ettim.

Hayranlıkla izlediğim bir başka güzel **Cumhuriyet** kadını da çok yakından tanıdığım, son günlerine kadar birlikte olduğum aziz dost **Meliha Avni Sözen**'dir. 1905'te İstanbul'da doğmuş, Edebiyat Fakültesi'ni bitirmiş, babası ile Üsküdar Amerikan Kız Koleji'ni kurmuş, çok iyi İngilizce bilen kıymetli bir şair ve hatiptir. (1980'de ***Ana*** kültür-sanat dergisinin toplantısında anlamlı bir konuşma ile bana plaketimi vermişti. 1993'te onu kaybettik.)

Atatürk 1930 yılında bir İngiliz kruvazörünün Çanakkale'ye gelip 1915'lerde kaybettikleri denizcileri için denize çelenk bırakacağını öğrenince **Meliha Avni Sözen**'i gemiyi karşılaması ve İngiliz denizcilere bir konuşma yapması için görevlendirmiştir. **Meliha Avni**, İngiliz Sydney kruvazörünün topları üzerine çıkarak amiral, subay ve denizcilere "Bir ülkenin yeniden uyanışı" ile ilgili bir konuşma yapmış, sonunda *"Kaybettiğiniz İngiliz denizcilere bu çelengi atarken vatanını savunan, kaybettiğimiz Mehmetçiklerimizi de unutmayın; yurdumuza her zaman dostlukla gelin"* diyerek bir asker selamıyla konuşmasını bitirmiştir.

Değerli okurlar, vatan savunmasında Türkiyemizde **Nene Hatun**, **Kara Fatma**'dan tutun pek çok kadınımız görev almıştır.

İstanbul'un işgali sırasında yaptığı konuşmalarla Türk halkını harekete geçiren genç idealist öğretmen, yazar ve siyasetçi **Halide Edip Adıvar** 1882 yılında doğmuştur. Kurtuluş Savaşı'nda **Ata**'mızın yanında savaşa katılmış, savaş muhabirliği yapmış, Onbaşı rütbesiyle anılmıştır. Pek çok kitap ve roman yazmış, eserlerinde kadın haklarına, kadın özgürlüğüne sıkça yer vermiştir.

1950 yılında TBMM'de milletvekilliği yapmıştır. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde profesör olmuştur. Türk eğitimine faydalı çalışmalarla katkıda bulunan çok kıymetli **Halide Edip Adıvar** Onbaşımız 1964 yılında İstanbul'da hayata veda etmiştir.

Çok yakından tanıdığım bir başka idealist kadınımız 22 Mart 1923'te Bursa'da doğan ilk kadın savaş pilotumuz **Sabiha Gökçen**'dir. 1925 yılında **Ata**'mızın Bursa'ya gelişi sırasında 12 yaşındaki **Sabiha**, **Atatürk**'e ulaşıp okumak istediğini söylüyor. **Atamız, Sabiha**'nın iyi bir pilot olması için en iyi eğitimi aldırıyor ona.

Amerikan Kız Koleji'nden mezun olan **Gökçen**, 1935 yılında yüksek planör kursunu da bitirip 1936'da motorlu uçakla uçmuştur. 1938'de Balkan turu sırasında Yugoslavya Genelkurmay Başkanından "**Beyaz Kartal**" nişanı almıştır. 1944 yılında 19 Mayıs stadyumuna 3 dalış yapmış, ayakta alkışlanmıştır. 1955 yılına kadar uçak kullanmış, 85 yaşında jet uçağı ile uçmuştur. Türk Kuşu Okulu'nun başöğretmeni **Gökçen**'i 88 yaşında Ankara'da kaybettik.

Müziğimize, tangolarımıza güzel sesiyle yenilik getiren **Seyyan Oskay**'la Darıca askeri kampında karşılaştım. Çok şık, çok zarif, çok güzel bir hanımdı. 1913 yılında doğmuştu. Onu tanıdığımda 60 yaşın üstünde idi. Hemen radyoya davet ettim. 35 yıldır şarkı söylemediğini söyledi ama spiker arkadaşım **Nedim Erdoğan**'la beni kırmadı. **Necdet Koyutürk** orkestrası eşliğinde söylediği şarkıları banda aldık. Daha sonra Atatürk Kültür Merkezi'nde **Fehmi Ege**'yi anma gecesinde onu zevkle sunduk ve dinledik. 16 yaşında İstanbul Belediye Konservatuvarını bitirmiş, bir subay olan **Sait Oskay**'la evlenmiş, radyo emisyonlarına katılmış, plaklar doldurmuştur. Eşi **Sait Bey**, **Seyyan Hanım**'ın müziğe olan tutkusuna ve yeteneğine saygı duymuş, gittikleri değişik şehirlerden 15 günde bir eşinin canlı emisyonu için İstanbul Radyosu'na yollamıştır. 1940'lı yıllarda Şehir Hatları Şirketi'nin Hayriye vapurları Boğaziçi'nde seyrederken **Seyyan Hanım**'ın şarkılarını çalarlardı. Eşim **Kadir Atamert** 1943'te ilk tango derneğini kurmuştu. Çok güzel tangolar söylerdi. Kendisine "tangoları nasıl bu kadar güzel söylediğini" sorduğumda, *"Biz **Seyyan Hanım**'ın tangoları ile büyü-*

*dük. Akşam mütelaasında gemiler Kuleli Askeri Lisesi'nin önünden geçerken **Seyyan Hanım'ın** şarkılarını çalarlardı"* dedi. Ne güzel günlermiş...

Daha sonra **Seyyan Hanım** ve kızları ile çok iyi arkadaşlık yaptık. Bu güzel solistimizi de 1989 yılında kaybettik.

*"Spikerlerin ekmeğinin anası **Emel Gazimihal**."* Rahmetli spiker arkadaşım **Doğan Soylu** böyle söylerdi. **Emel Hanım** Türkiye radyolarının ilk kadın spikeri idi. Tüm dünyada savaş haberlerini okuyan ilk kadın spiker aynı zamanda. 1937 yılında Ankara'da göreve başlamış. Bir yıl içinde **Atamız** onu İngiltere'ye BBC radyosuna yollamış. Çok iyi İngilizce bilen **Emel Hanım**, bilgisi, görgüsü, şık giyimiyle Türk kadınını en iyi şekilde temsil etmiştir. Ben kendisini 1961 yılında İstanbul Radyosu'nda tanıdım. Bana "Manevi kızım" diyordu. Son günlerine kadar yanında oldum. 11 Temmuz 1962'de mikrofona veda edip emekliye ayrıldı. 1998'de 86 yaşında kaybettik. Nur içinde yatsın.

Cumhuriyet'e ışık tutan öğretmenlerimizden, 18 Mart 1915'te doğan ve 73 yıl öğretmenlik mesleğini sürdüren Sayın **Refet Angın**'a, kendisiyle yaptığım bir söyleşide, bu enerjisinin sırrını sormuştum.

Sayın **Angın** şöyle yanıt vermişti:

"Birincisi: Tanrım, 'Çocuk, sen çalıştıkça ben seni yaşatırım. Hizmetten ayrıldığın gün, seni alırım' dedi bana. Ben Tanrı'nın varlığına inanıyorum. Onun emirlerini yerine getirmeye çalışıyorum.

*İkincisi: Eşsiz dâhi, komutan, kurtarıcı ve kurucu; bana kişiliğimi veren **Atatürk**... İşte bu iki güç beni ayakta tutuyor.*

*İdealim; **Cumhuriyetimizin** ilelebet yaşaması ve **Atamızın** ilkelerinin devamı; önce **Cumhuriyetimizi** muhafaza, sonra müdafaa."*

Ve annem **Leman Karabelen**... Bahriye Binbaşısı **Fehmi Tannur**'un (Amerika'daki Özgürlük Heykeli'ni, Süveyş Kanalı'nı açtırdıktan sonra adını taşıyan Port Sait'e diktirecek olan Mısır Veziri Âzamı **Mehmet Sait Zahlül Paşa**'nın torunu) ve **Ganiye Hanım**'ın kızı; **Dâniş Karabelen Paşa**'nın eşi...

Kurtuluş Savaşı sırasında babacığım Kasım Paşa odun iskelesinden Anadolu'ya silah kaçırırken ikinci kattaki odalarında annemin bileğine bir ip bağlar, çok kalabalık olan kayınpederinin evinden gizlice çıkar, sabaha karşı eve döndüğünde pencerenin kenarında bir iskemlede sabahlayan annemin bileğindeki ipi çektiğinde annem gizlice aşağı inip babama kapıyı açarmış.

Leman annemizi kaybettiğimizde çantasında sakladığı resim, İstiklal Harbi'nde, İstanbul'da gizlice bastırılan ve işgal altındaki yerlerde ulaştırılan "mefkûre" (ülkü) kartlarından birisiydi... Bu zor ve cesaret isteyen vazifeyi yapmış ki, belgesini çantasında saklamıştı.

Babam Kıbrıs'ta **Türk Mukavemet Teşkilatı**'nı kurduğunda anneciğim yine babamın yanında imiş.

KIBRIS NEYİNİ KAYBETTİ[143]

Milletler de insanlar gibi ruhlarını kaybedince hayatiyetlerini kaybederler. Milletlerin varlık ve bekası; "millet ruhu"nun diriliği, mücadele azminin sürekliliği ve millî-manevî değerlerin canlılığına bağlıdır. Bunun, dünyanın hiçbir yerinde istisnası yoktur...

Sanırım kimsenin dikkatini çekmedi. Bu yıl Şubat sonuna doğru, merhum Deniz Binbaşı **Fehmi Tannur**'un kızı **Aliye Leman Hanım** vefat etti. Merhum **Danyal Akbel**'in yengesi, **Reşit Uran**'ın teyzesi, **Özcan Növber Atamert**'in annesi ve merhum **Dâniş Karabelen Paşa**'nın çilekeş eşi, **Leman Hanım**... Merhum **Vehbi Koç** ne kadar "devlet baba" idi ise, merhume **Leman**

143) **Özcan Atamert**, *Zaman* gazetesi, 3 Mayıs 1996.

Hanım da benim nazarımda o kadar "devlet ana" idi. Her ikisi de aynı yaşta (95 yaşında) gitti, hem de aynı günlerde. Ah! **Leman Hanım** neler gördü, geçirdi? Kuleli Askeri Lisesi'nin ve TRT'nin muhtelif defalar ödüllerine mazhar olan **Leman Hanım**'ın sanatkâr kızı **Özcan Növber Hanım** neler hissetti, neler hisseder bilemiyorum...

"Millet ruhu" diyordum ya, **Karabelen** ailesi beni birden 1950'li yıllara götürdü: Eğirdir Komando Okulu'nun kurulduğu yıl, 1953'te Genelkurmay-Seferberlik Tetkik Kurulu (STK) da kuruluyordu. Başına da **Dâniş Karabelen Paşa** getiriliyordu. İşte 1953'ten 1965'e kadar geçen dönemi hatırlamaya çalışıyorum. Yakın tarihin kadirbilmez sayfaları arasında. Sonrası mı? Sonrası için çok şey yazılıp çizildi ya...

Sır Dolu Bir Sivil Paşa: Karabelen

Filistin Cephesi'nde, Milli Mücadele'de, **İsmail Hakkı Tekçe Paşa**'nın kurduğu Çankaya Muhafız Alayı'nda, Kore'de ve Kıbrıs'ta Türk Mukavemet Teşkilâtı'nın (TMT) kurulup örgütlenmesinde hep en önde **Dâniş Karabelen Paşa**'yı görürsünüz...

"Hem görürüm, hem görmem uykudaki gibi. Hem dururum, hem yürürüm üzengideki gibi. Hem varım, hem yokum gül suyundaki koku gibi. Hem susarım, hem konuşurum kitaptaki yazı gibi" ilke ve öğretilerinin mimarı, **Karabelen Paşa**... Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) kurulunca, 7 Temmuz 1958'den beri sürdürdüğü TMT davasına nihai noktayı koyan **Karabelen Paşa**, 23 Mayıs 1983'te ömrünün son anlarını, sanırım gönül huzuru içinde noktalıyordu. KKTC'nin bekasına dair endişeleri istisna...

Bakın 30 yaşlarında iken, gençlerin elinden tutan, onları okutan ve evlendiren, yuva sahibi yapan ve o yaşlarda "**paşa anne**" diye anılan **Leman anne** gençlere neler öneriyor.

10 yıl önceki bir röportajdan alınmıştır.

Leman Karabelen, gençliğinde tenis oynamış, ata binmiş, deniz sporuna da önem vermişti. Çok güzel yüzer ve dalardı. Bu yazı **Jale** ve **Ercüment Kocatürk**'ün yönettiği Kadıköy Aktüalite Magazin'de 1988'de çıktı. **Sevim Önel Hanım**'ın röportajı:

Leman Hanım, genç kızlara; "Yaşadığınız ânın kıymetini bilin. İnan ki, güzel olan gençlik her yaşta sevgi ile yaşanabiliyor" diyor.

"İnsanın gerçekte üç yaşı varmış: Nüfus kâğıdındaki yaş, göründüğü yaş ve hissettiği yaş. İşte ben 85. yaş günümü kutladığım bu gün, 60 yıl öncesine dönüyor ve kendimi 25 yaşımın gençliği ve mutluluğu içinde hissediyorum. O yıllarda Beşiktaş Spor Kulübü bir koşu düzenlemişti. 63 yıl mutlu yaşadığım eşimle birlikte Beşiktaşlı kız atletlerle Tophane'ye kadar koştum. Eşim merhum **Tümgeneral Dâniş Karabelen**, Beşiktaş kulübünden sırıkla atlamada Türkiye Şampiyonu olmuştu. 1928 yılında."

Bu sözleri 85. yaş gününü kutlayan **Leman Karabelen** gülerek söylüyordu. Karşılıklı söyleşiyorduk, şöyle devam etti sözlerine **Leman Karabelen**:

"Bence hayat, hep devam eden bir koşudur. İyi form tutmak, iyi koşmak ve iyi netice almak gerek.

Gençliğimde ata biner, yüzer, tenis oynar ve kayak yapardım. Herhalde bugünkü hareketliliğimi, sağlığımı o günlere borçluyum, hâlâ yazları yüzerim. Tembellikten hoşlanmam, kendi işimi kendim yapmayı severim. Sabahları uyandığımda aynada kendime şöyle derim: 'Hadi Bakalım Leman Hanım, yeni bir gün başlıyor, hayırlı olsun.' Bilirim ki, çalışan vücutta hücreler yenilenir, gençleşir.

İnsanları severim, dostlarım çoktur, onlar beni, ben onları hep ararız. Gördüğünüz gibi bugün çocuklarım, torunlarım, yeğenlerimle yaş günümü kutluyorum. Yalnız en küçük oğlum **Altan** uzun yıllardır Amerika'da, onun da burada olmasını isterdim."

Leman Hanım böyle derken bir an gözleri daldı, sonra gülerek bana bir paket gösterdi. "Bakın bana Amerika'dan bir elbise ve çiçek göndermiş. Bunu giymeliyim" diyerek içeri gitti. Oğlunun gönderdiği çiçekler de masanın üzerinde idi.

Biraz sonra yeni giysisi içinde konuşmamıza devam ettik ve **Leman Hanım** şunları söyledi:

"**Atatürk** devrimlerini destekleyen bir Türk kadını olarak, bütün Türk kadınlarına şunu söylemek istiyorum: Yaşadığınız ânın kıymetini bilin, çalışın, evinizi, yuvanızı, yurdunuzu sevin, okuyun. İnanın ki, güzel olan gençlik, her yaşta sevgi ile yaşanabiliyor."

İşte anneciğim böyle güzel bir insandı. Nur içinde yatsın...

Kızı **Özcan**

18 Temmuz 1920'de Riyaset-i Cumhur (Cumhurbaşkanlığı) Muhafız Birliği'ni kuran üsteğmen **İsmail Hakkı Tekçe** (Paşa), daha sonra Muhafız Gücü'nü kurarak, spora önem vermiş, futbol ve atletizmle "Muhafız" adını Ankara'da duyururken, 28 kişilik bir bisiklet kafilesini de başlarında **Dâniş Karabelen** olduğu halde Ankara'dan Ağrı'ya tanıtım gezisine yollamıştı.

Bu arada subay eşlerinin de spor yapmasını arzuladığı için, muhafıza yürüyüş yolları ve bir tenis kortu yaptırmış.

Anneciğim de küçüklüğünden beri Boğaziçi'nde büyüyen bir deniz çocuğu olarak; güzel yüzen, tramplenden atlayan ve dalan bir sporcu olarak, Muhafız'da at ve tenis sporuna önem vermiştir. Hatta bir ara devlet film arşivinden gelen ekip, tenis oynarken annemi ve arkadaşlarını filme almış ve "Muhafız'da Tenis Kortu" olarak gazinoda ailelere bu filmi oynatmış. Annem 1930'larda çekilen bu filmden birkaç kez bahsetmişti.

*"**Özcan**, o film kaybolmamıştır, çocuklarımın da görmesini isterim"* demişti.

Ve ben bu filmi iki yıl önce, Cumhuriyet Bayramı'nda, TRT kanallarında izledim. Anneciğim, beyaz eteği, bluzu, beyaz ço-

rap ve ayakkabıları, başında beyaz bandı ile teniste güzel atışları ve kurtarışları olan 1930'lardaki başarılı bir sporcu idi. Hemen TRT'yi aradım ve bu filmin bir kopyasını istedim. Film bir bölüm halinde idi. 1930'lu yıllardaki Türk kızlarını gösteriyordu. İzciler, sanatla uğraşanlar, çalışanlar...

İki Denizin Yaratıcı Kadınları

Sevgili okurlar, Karadeniz ve Akdeniz'de Rusya'dan Mısır'a kadar pek çok ülke sanatçısı UNESCO tarafından Selanik'te bir büyük sergiyi 4 Eylül 1997'de gerçekleştirdik. Ben de gravürlerimle katıldım. Sergide köşeme asılmak üzere **Atatürk**'le **Venizelos**'u çalıştım.

Sergideki köşeme astığım bu tabloyu, Selanik valisine verecektim. Fakat Yunan Sergi Komitesi tarafından açılış kokteylinde indirildiğini gördüm. Ben de tabloyu **Atatürk**'ün evine hediye ettim. Başkonsolos **Ertan Bey** ve yardımcısı **İstem Hanım** çok sevindiler, bana;

*"Biz her bayram, **Atatürk Evi**'ni yabancı diplomatlara açarız. Yunanlılar her seferinde, '**Atatürk**'ün İngiliz Kralından, İran Şahına kadar herkesle resmi var. Bir tek **Venizelos**'la yok' diye sitem ederlerdi. Önümüzdeki bayram resmi gördüklerinde memnun olacaklardır"* dediler. Tabii ben daha çok sevindim. Çünkü **Ata**'mızın resmi, doğduğu, çocukluğunu yaşadığı evde olacaktı.

Hem ne enteresandır ki; beni Selanik Havalimanında İkinci Konsolos **İstem Hanım** ve konsolosluktaki bir görevli karşıladı, valizlerimi beklemeye başladık. **Ata**'mızın resmini 75x50 bir kutuya koymuştum. İnanır mısınız; bagaj bandında ilk gelen, **Ata**'nın resminin olduğu kutu idi. Yanımdakilere;

*"Bakın ilk gelen koli **Ata**'mızın resminin olduğu kutu. Hem de yan değil, ayakta geliyor"* dedim.

Gerçekten dikdörtgen olan kutu, dimdik ayakta geliyordu, en başta. O zaman konsolosluktaki görevli bey;

*"**Atatürk** doğduğu memleketine en başta, hem de ayakta geliyor. Koşup kucaklayalım kutuyu"* dedi.

Birden titrediğimi hissettim, aynı anda gözlerim de yandı ve yaşardı. Yanımda olan **İstem Hanım**'a;

"Bu güzel olay bir mucize değildir de nedir?" dedim. O da;

*"**Büyük Önder** burada da büyüklüğünü gösterdi"* dedi.

Selanik'e hareket etmeden önce, **Atatürk** devrinden zamanımıza kalan tek kalem, bilgi sahibi Tarihçi-Yazar Sayın **Cemal Kutay**'ı ziyaret ettim. Kıymetli büyüğümüze, **Atatürk** ve **Venizelos**'un 1930 yılında Ankara Palas'ta Cumhuriyet Bayramı'nda birlikte fotoğrafını gösterdim ve Sayın **Kutay**'dan Türk-Yunan dostluğuyla ilgili bir yazı rica ettim. Beni kırmadı. Ayrıca gravürlerimle **"İki Denizin Yaratıcı Kadınları"** arasında olduğum için beni kutladı, hayırlı yolculuklar diledi. İki deniz, Karadeniz ve Akdeniz'di. UNESCO bu denizlerdeki ülkelerin başarılı sanatçı kadınlarını Selanik'te bir araya getiriyordu. Bu benim için de bir onurdu.

Sayın **Cemal Kutay**'ın Türk-Yunan dostluğuna ilişkin yazısı:

*Türk-Yunan dostluğunun temellerini atan iki büyük lider **Atatürk** ve **Venizelos**.*

*Dünya siyasetinde bir zamanlar kendi görüş ve tezlerinin haklılığına inanarak mücadele etmiş kişilerin, daha sonra sağlam dostluklar kurmuş olduğu olaylar çok nadirdir. Dünya barışı adına ardından gidilecek bu güzel örneğin en devamlısını, akla ve coğrafyaya en uygun olanını **Atatürk** ve **Venizelos** vermiştir.*

Bu tabloda, varlıkları kendi milletlerinin mutluluğu olan bu iki insan, ülkelerinin barış ve huzuru içinde kol kola ve gönül gönüle olmalarının en sağlam inancasıdır.

Bugün ve yarınlarda Türk ve Yunan milletleri ve onları yönetecek hükümetler bu değişmez gerçeği kavramaya devam ederlerse kritik bölgelerinde cihan barışının güvenilecek ışığı olurlar.

Cemal KUTAY
Tarihçi-Yazar

Kıymetli okurlar; **Ata**'mız, **Venizelos** ve eşini 1929 yılında Cumhuriyet Bayramı törenleri için Ankara'ya davet ediyor. **Venizelos Ata**'mızın dostluk, işbirliği ve dünyadaki barış çaba ve çalışmalarına hayran kalıyor. Yunanistan'a döndüğünde **Atatürk**'ü 2 kere "**Nobel Barış Ödülü**"ne aday gösteriyor. **Ata**'mızın Selanik'teki evinde kalan bir Rumu çıkartarak kapıya *"**Atatürk** bu evde doğmuştur"* diye yazı koyuyor. 1937 yılında da **Ata**'mızın evinin tapusunu kendi parası ile satın alarak **Atatürk**'e hediye ediyor.

Evin büyük bahçesinin bir kısmında Türk konsolosluğumuz vardır.

Atatürk'ümüzü Yedi Kere Gördüm

Atatürk'ümüzü yakından görmek çocukluk anılarım arasında erişilmez bir mutluluk ve unutulmaz büyük bir hatıradır, benim için.

Bodrum askeri kampında 10 Kasım 2004'te **Ata**'mızı andık.

Programın sonuna doğru **Fedai Coşkun** Başçavuş;

*"**Atatürk**'ün koruma subayı **Dâniş Karabelen Paşa**'nın kızı aramızda, davet ediyorum"* dedi.

Ben de **Ata**'mızın 9 ve 19'larla ilgili olaylarını şöyle anlattım:

*"Sevgili hanımefendiler, kıymetli komutanlarımız ve sayın konuklarımız; bugün sizlerle birlikte yıllar ötesine, zaferler kazandığımız günlere dönersek; başta 19 Mayıs 1919 var tabii. Dikkat ettiniz mi; bu bayramımızda 3 tane 19 var. Samsun'a Bandırma Vapuru ile büyük inançla çıkan **Atatürk**'ümüzün yanında 18 kişi vardı (**Mustafa Kemal** ile bu sayı 19'a tamamlanıyordu). **Ata**'mızın hayatında 9 ve 19'ların büyük önemi var. Babam **Dâniş Karabelen Paşa** 1928 ile 1931 yılları arasında **Atatürk**'ün koruma subaylığını yapmıştı. Bize **Ata**'mızla ilgili anılarını anlatırken, bu büyük insanın hayatındaki rakamların uğurunu da anlatmıştı. Ve biz eski Muhafız'lılar Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı subayla-*

*rı ki, onlara yıllarca **Atatürk'ün subayları** denildi. Şimdi hepsi öbür âlemdeler, nur içinde yatsınlar. Başta Muhafız Alayı'nın kurucusu **İsmail Hakkı Tekçe Paşa** olmak üzere, her ayın 9'unda toplanırdık. **Ata**'mızı yad eder, onun sevdiği Rumeli türkülerini söylerdik. Bakın ne enteresandır ki, **Ata**'mızın üç ünlü veciz sözü de 19'ar harftir. İsterseniz sayın:*

İstikbal Göklerdedir

Ne Mutlu Türk'üm Diyene

ve imzası

Mustafa Kemal Atatürk

Bir mucize büyüğümüzün mucize rakamlı 9 Eylül, İzmir'in kurtuluşu Türk askerinin İzmir'e girişi.

*19'lara devam ediyorum: Devlerin savaşı olarak bilinen Çanakkale Savaşları 19 Şubat 1915'te fiilen başladı. Arıburnu'na çıkan düşman birliklerini Conk Bayırı'nda **Mustafa Kemal**'in komutasındaki 19. Tümen karşıladı. Düşmana aman vermedi. Düşman kuvvetlerini 9 Ocak 1916'da geri çekti. **Çanakkale geçilmez** yazısı tarihe altın harflerle yazıldı.*

*Babam **Dâniş Karabelen** 1915 savaşından sonra Avustralya'ya 1953'te Kore'den gidip merasime katılan ilk Türk subayıdır. Onun Avustralya anılarını bir kitapta toplamaya çalışıyorum"* diyerek, sözlerimi şöyle bitirdim:

*"Ve şimdi kıymetli Çağatay komutanımız, kamp sakinlerimiz, subay, astsubay ve erlerimiz şu anda sizlere **Ata**'mız için yazdığım şiirimi okuyorum. Bütün Türk kadınları adına **Atatürk**'e sesleniyorum:*

ATAM

*Ölümsüz **Atam** Milletine:*
'Türklüğünle övün, Cumhuriyetinle sevin' demiş.
Sonra gençlere seslenmiş;
'Gençler yorulsanız dahi beni takip ediniz.'
Ve ordusuna, köylüsüne, öğretmenine seslenmiş.
Hep güzel öğütler vermiş.
Türk kadınına da,
'Dünyada (güzel olan) her şey kadının, ananın eseridir' demiş.
Ben de bir Türk kadını olarak sesleniyorum.
*Bir ışıksın **Atatürk**'üm,*
Yurdumu aydınlatan,
*Bir güneşsin **Atatürk**'üm,*
Dünyaya ışık saçan.
***Ata**'mızın izinde, her zaman ileriye*
Bizlere hep yol verdin,
Güzelliği öğrettin, geri dönmek ne diye?
***Ata**'mızın izinde her zaman ileriye!*
Bir, 10 Kasım sabahı
Seni anmak
Manevi huzurunda hasretle selamlamak,
Büstüne çiçekler koymak ve gönülden hatırlamak
Bir nöbettir hepimize
*Bir şereftir **Büyük Atam**.*
Selam sana tüm kalplerden
Sevgi sana hepimizden
Saygı sana gönlümüzden
*Ölümsüz **Büyük Atam**."*

Daha sonra hep beraber ***10. Yıl Marşı***'nı söyledik. Büyük bir sevgi, büyük bir coşkuyla.

CUMHURİYET'İN 90. YILINDA TÜRK TİYATROSU

Sevda Şener

Osmanlı döneminde Sarayın zenginlik ve modernlik göstergesi olarak değerlendirdiği, Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde aydınların toplumu etkileyici gücü bakımından sahip çıktığı tiyatro sanatı **Cumhuriyet**'le beraber uygulanan kültürel kalkınma hareketi içinde yer almış, çağdaş uygarlığın gereği olarak saygınlık kazanmış, devlet tarafından desteklenmiştir. **Cumhuriyet** dönemi tiyatrosunu ele alır, gelişimin dinamiklerini irdelemeye çalışırken, bu dönemde kültürel kalkınmanın bir devlet politikası olarak benimsenmiş olduğunu unutmamak gerekir. **Mustafa Kemal Atatürk**'ün şu sözleri **Cumhuriyet Türkiyesi**'nin kültür politikasını özetler:

"Güzel sanatların her şubesi için kamutayın göstereceği alâka ve emek, milletin insani ve medeni hayatı ve çalışkanlık veriminin artması için çok tesirlidir." (***Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri***, III, s.373)

"Güzel sanatlarda muvaffakiyet, bütün inkılapların muvaffak olduğunun kat'i delilidir. Bunda muvaffak olamayan milletlere ne yazıktır. Onlar muvaffakiyetlerine rağmen medeniyet alanında yüksek insanlık sıfatıyla tanınmaktan daima mahrum kalacaklardır." (**Metin And**, ***Atatürk ve Tiyatro***, Ankara, 1983, s.16)

Cumhuriyet döneminin kültür politikası bağlamında benimsenen aydınlatıcı ve uygarlaştırıcı tiyatro ideali, uzun yıllar İstanbul Şehir Tiyatrosu'nu ve Devlet Tiyatrosu'nu yönetmiş olan **Muhsin Ertuğrul** başta olmak üzere, bu sanata gönül vermiş yazarların, sanatçıların, düşünürlerin çabası ile hayata geçirilmiştir. Günümüze kadar geçen bir buçuk yüzyılı aşkın sürede ülke

çapında yaygınlaşma yolunda olan tiyatromuzun, özel ve ödenekli topluluklarıyla, akademik düzeyde eğitim veren okullarıyla, oyuncuları, yazarları, yönetmenleri, tasarımcılarıyla, en önemlisi kendi özgün kimliğini bulma yolunda kaydettiği aşamayla dikkate değer bir düzeye ulaşmış olması, başlangıçta tiyatro sanatının uygarlığın vazgeçilmez gereği olarak kabul edilmiş olmasının sonucudur.

Tiyatromuzun gelişim çizgisini izlemeden önce bu gelişimin ardında kalmış iki farklı oyun geleneğine, **Seyirlik Köylü Oyunları**'na ve **Geleneksel Halk Tiyatrosu**'na göz atmakta yarar vardır. Seyirlik Köylü Oyunları'nın geçmişi, Anadolu'da yaşamış olan ilkel toplulukların büyü törenlerine kadar uzanır. İlkel topluluklarda, gündüzün en uzun ya da gecenin en uzun olduğu günlerde, mevsim dönüşlerinde, ava çıkmadan önce ya da av dönüşlerinde, doğa olaylarını etkilemek, baharın gelmesini, toprağın, hayvanın, insanın üreme gücünün artmasını, avın başarılı, ürünün bereketli olmasını sağlamak için törenler düzenlendiğini, bu törenlerde taklitli canlandırmalara yer verildiğini gösteren bulgular vardır. Bugün kimi köylerde, özel günlerde, bayramlarda eğlenmek üzere çıkarılan Seyirlik Köylü Oyunları'nın, ilkel kut törenlerinin büyü işlevini yitirmiş, değişmiş, biçimsel kalıplar içinde sıkışıp kalmış ya da günlük yaşama uyarlanmış uzantıları olduğu düşünülmektedir. Bu oyunlar, kökenindeki ölüp dirilme motifini çeşitleyerek, yeni güncel konuları canlandırarak zenginleşmiş fakat evrimleşmemiştir. Artık tümüyle unutulmakta olan Seyirlik Köylü Oyunları'nın, çok kalın çizgili de olsa, durum-tepki-karar-çatışma-sonuç gibi klasik tiyatro yapıtlarının asal aşamalarını içeren dramatik bir yapısı olduğunu görüyoruz. Kırsal kesim insanını bu yapıdaki oyun anlayışına ısındırmış olan Seyirlik Köylü Oyunları, günümüz tiyatrosunun yararlanabileceği bir kaynak olarak değerlendirilmektedir.

Geleneksel Halk Tiyatrosu'nun ise üç yüz yıllık geçmişi bulunuyor. 17. yüzyıldan başlayarak farklı kaynaklardan gelip İstanbul'da olgunlaşmış, bir ölçüde Anadolu'ya uzanmış olan halk tiyatrosu geleneği ***Meddah, Kukla, Karagöz, Ortaoyunu*** gibi seyirlik türleri içerir. Karagöz ve Ortaoyunu'nun elimize ulaşan son örnekleri bu oyunların açık biçimli kalıplaşmış bir yapısı olduğunu, malzemesinin belli öykülerle sınırlandığını, öykülerin doğaçlamalarla çeşitlendirilebildiğini gösteriyor. Bu oyunlarda, yanlış anlama, tekrarlama, yöre ağzı kullanma gibi sözcük oyunlarından, şaşırtma, tuzağa düşürme gibi durum komiğinden, düşme, pataklama gibi hareket komiğinden yararlanılarak uyumsuz, katı, eksikli, beceriksiz, saplantılı olanlar, halkın genel geçer değer yargılarının belirlediği yaşama biçimine uymayanlar cezalandırılarak kurulu düzen korunmaya çalışılır. Aynı zamanda, dokunulmazlıklara şakacıktan da olsa dil uzatılarak, güçlü konumda olanlar, yöneticiler, aydınlar gülünç düşürülerek rahatlatıcı bir özgürlük alanı da yaratılmış olur. Karagöz ve Ortaoyunu oyunlarına bakarak Osmanlı toplumunun kapalı mahalle yaşantısı, belli başlı toplum tabakaları, bu tabakaları temsil eden kişiler ve onların yaşam görüşü hakkında bilgi edinebiliyoruz. 19. yüzyılda çoğunluk beğenisini kazanması bakımından en parlak dönemini yaşayan Geleneksel Halk Tiyatrosu, aynı yüzyıl ortalarında yeni bir tiyatro anlayışının benimsenmesinden sonra gelişememiş ve giderek unutulmuştur. Günümüzde Geleneksel Halk Tiyatrosu türlerinin biçim ve biçem özellikleri, söz hünerleri, kimi oyun yazarlarımıza, yönetmenlerimize, oyuncularımıza esin kaynağı olmaktadır.

Cumhuriyet dönemi tiyatrosunun temelini oluşturan Batı modeli tiyatronun geçmişine gelince; Batı musikisine ve sahne sanatlarına duyulan ilginin geçmişinin 16. yüzyıla kadar uzandığı görülür. Öteki sanatlarda olduğu gibi tiyatroda da Saray Batı'ya açılmada öncülük etmiş, Osmanlı Padişahlarının tercihine göre biçimlenmiştir. Batı musikisine meraklı olan Sultan **II. Mahmut**

bir saray orkestrası kurdurmuş ve başına **Guiseppe Donizetti**'yi getirtmiş, Saray kitaplığına beş yüz tiyatro kitaplığı aldırtmıştır. 1839'da tahta çıkan Sultan **Abdülmecit**'in Dolmabahçe'de, **Sultan Abdülhamit**'in 1899'da Yıldız Sarayı'nda, yabancı toplulukların müzik dinletileri, operalar sunduğu tiyatro binaları yaptırtmış olduklarını biliyoruz. Kültür tarihimize **Batılılaşma** olarak geçen değişim, en radikal biçimiyle, Sadrazam **Reşit Paşa**'nın 1839'da **Gülhane Hattı Hümayunu**'nu okuması ile yasallaşan yeni yönetim dönemi ile başlamıştır. Bu döneme, toplum yaşamında, yönetimde, ekonomik alanda yapılan yeni düzenlemeler dolayısıyla **Tanzimat** dönemi denilir. Değişimin temel ilkesi Avrupa'da ulaşılmış olan bilimsel ve kültürel aşamayı ülkemizde de gerçekleştirmek için Batı'nın uyguladığı tekniklerden yararlanmak, yöntemlerini benimsemek olmuştur. Batılılaşma hareketi Tanzimat dönemini izleyen **Meşrutiyet** döneminde de sürdürülür.

Batı'ya yönelik kültür ve sanat hareketi içinde yer alan tiyatro etkinlikleri, Avrupa ülkelerinden gelen ünlü toplulukların İstanbul'da verdikleri temsillerle başlamış, Ermeni topluluklarının sahne çalışmalarıyla ilk yerli ürünlerini vermiştir. Halka açık ilk tiyatrolar Beyoğlu'nda açılır. İlk Türkçe temsiller **Güllü Agop**'un Osmanlı Tiyatrosu topluluğunda Ermeni sanatçılar tarafından verilmiş, bu oyunlarda **Ahmet Necip**, **Ahmet Fehim**, **Abdürrezzak**, **Küçük İsmail** gibi Müslüman Türk erkekleri de yer almıştır. Türkçe temsil verme imtiyazı on yıl boyunca **Güllü Agop**'a verildiği için öteki topluluklar başka semtlerde müzikli oyunlar, varyeteler, operetler, tuluat oyunları sergileyerek İstanbul'da canlı bir tiyatro yaşamı gerçekleştirmişlerdir. **Güllü Agop**'un imtiyazı sona erdikten sonra **Mınakyan Kumpanyası**'nın öne çıktığı, tiyatro yaşamına öncülük ettiği görülür. Batı tiyatrosu izindeki tiyatro etkinliklerinin İzmir, Bursa, Adana'da da yer aldığını, İstanbul'daki tiyatro topluluklarının Anadolu kentlerine turne düzenlediklerini, tiyatronun **Ali Paşa** gibi, **Ahmet Vefik Paşa** gibi,

zamanın devlet adamları tarafından desteklendiğini biliyoruz. Ne var ki tiyatronun seyirci üzerindeki etkisinden rahatsız olan İstibdat yönetimi, **Ahmet Mithat**'ın ***Çerkes Özdenleri*** ve ***Çengi*** adlı oyunlarının halkı bölücülüğe özendirdiği bahanesiyle Gedikpaşa Tiyatrosu'nun yıkılmasına karar vermiş, bu olaydan sonra tuluat tiyatroları dışında tiyatro yaşamı bir süre canlılığını yitirmiştir.

Oyun yazarlığında Batı tiyatrosunu tanıma ve benzerini uygulama sürecinin ilk örnekleri, **Ahmet Vefik Paşa**'nın, **Ali Bey**'in, **Teodor Kasap**'ın, **Moliere** oyunlarından yaptıkları uyarlamalarıdır. Bu oyunlarda oyun kişilerinin tipleri, tavırları bizim seyircimizi yadırgatmayacak biçimde değiştirilmiş, kimi durumlar toplumumuzun değer yargılarına uygun gelecek biçimde kurgulanmıştır. **Şinasi**'nin, Batı tiyatrosunun kurgulama yöntemiyle geleneksel tiyatromuzun biçim ve biçem özelliklerini ustaca bağdaştırmış olduğu ***Şair Evlenmesi*** (1859) adlı oyunu, ilk modern Türk oyunu olarak tarihe geçmiştir. Tanzimat tiyatrosu, dönemin aydınlarının görüşlerini, ülkülerini, gözlemlerini yansıtmakla beraber, konuların seçilişi ve işlenişi bakımından büyük ölçüde Avrupa, özellikle Fransız yazarlarının etkisini taşır. Oyunların bir özelliği de, **Namık Kemal**'in ***Vatan yahut Silistre*** adlı yapıtında olduğu gibi, günün politik eğilimine koşut olarak özgürlükçü ve devrimci temalar içermesidir. Bu oyunun Gedikpaşa'daki temsilinden sonra seyircinin milliyet ve özgürlük duygularıyla coşarak sokaklara dökülmesi yönetimi korkutmuş, yazarının sürgüne gönderilmesine yol açmıştır. Bu yıllarda yazılmış ve sahnelenmiş oyunlar arasında **Abdülhak Hamit**'in, **Shakespeare** etkisinde şatafatlı bir üslupla kaleme aldığı ***Finten, Duhter-i Hindu, Eşber*** gibi oyunları; **Recaizade Mahmut Ekrem**'in ustalıkla kurgulanmış komedisi ***Çok Bilen Çok Yanılır***; **Ali Haydar**'ın ilk tragedya denemelerinden sayılan ***Sergüzeşt-i Perviz, II. Ersas*** adlı oyunları öne çıkar.

Bu dönemde ortaya, Batılı yazarların oyunlarının Ortaoyunu üslubunda kurgulandığı, doğaçlamalarla çeşitlendirildiği ve bir sahne yükseltisi üzerinde sergilendiği bir ara tür oluşmuştur. **Kavuklu Hamdi Efendi, Büyük İsmail, Küçük İsmail Efendi** gibi Ortaoyunu ustaları hünerlerini Tuluat Tiyatrosu adı verilen bu güldürü türünde göstermişlerdir.

Tiyatro sanatının ikinci atılımı, 1908'de **Meşrutiyet**'in ilanı ve istibdat döneminin sona ermesiyle gerçekleşmiştir. Meşrutiyet döneminin ilk yıllarında tiyatro etkinlikleri hızla artmış, kısa sürede pek çok yerli oyun yazılmıştır. **Cenap Şehabettin, Hüseyin Suad, Halit Ziya, Ali Ekrem, Mehmet Rauf, Şehabettin Süleyman, Hüseyin Rahmi, İzzet Melih, Yakup Kadri, Halit Fahri, Ömer Seyfettin, Yusuf Ziya, Reşat Nuri** gibi dönemin ünlü yazarlarının, tragedya, melodram, duygusal dram, töre ve karakter komedyası türündeki oyunlarıyla zengin bir birikime kavuşan tiyatromuz siyasal olaylara koşut olarak, toplumun özlemlerini, heyecanlarını, umutlarını, düş kırıklıklarını yansıtmıştır.

Cumhuriyet öncesi tiyatro yaşamında gözlemlenen en önemli gelişim, 1914'te, Belediye Başkanı Operatör **Cemil Paşa**'nın girişimi ile ünlü Fransız yönetmen **Andre Antoine**'ın bir tiyatro okulu açmak üzere İstanbul'a davet edilmesi, daha sonra bu girişimin belediyeden ödenekli **Darülbedayi** topluluğunun kurulması ile sonuçlanması olmuştur.

Cumhuriyet dönemi tiyatrosuna gelince: **Cumhuriyet**'in kuruluş yıllarında, kültürel kalkınma bir devlet politikası olarak benimsenmiş, tiyatro sanatı çağdaş uygarlık paralelinde gelişen kültür hareketi içinde yerini almıştır. **Atatürk**'ün, tiyatronun toplumu uygarlaştırıcı rolüne inanmış, bu sanata, öteki sanatlar gibi toplumda saygın bir yer vermiş olması, tiyatrodaki gelişimin itici gücünü oluşturur. Tiyatromuzun bugünkü düzeye ulaşmasında, **Cumhuriyet**'in kuruluş yıllarında devletin, tiyatro sana-

tına, çağdaş uygarlığın ve insani değerlerin taşıyıcısı bir üstyapı kurumu olarak sahip çıkmış olmasının büyük payı vardır.

Cumhuriyet döneminin ilk çeyrek yüzyılında tiyatro sanatının kazanımlarını şöyle özetliyoruz: Genç oyuncu adayı **Afife Jale**'nin 1921'de sahneye çıkma girişiminin resmi makamlar tarafından, "Müslüman kadının sahneye çıkamayacağı" gerekçesiyle engellenmesinden sonra **Bedia Muvahhit**, 31 Temmuz 1923'te, İzmir'de, **Mustafa Kemal**'in yüreklendirmesiyle, Darülbedayi sanatçılarının sunduğu, **İbnürrefik Ahmet Nuri**'nin ***Ceza Kanunu*** adlı uyarlamasında rol alır. İki önemli zafer birden kazanılmıştır: Kadının çağdaş yaşamda hak ettiği yere gelmesi yolunda bir devrim gerçekleştirilmiş ve oyunu kadınlar ve erkekler bir arada seyretmişlerdir.

Bu dönemde tiyatro sanatı adına atılmış olan önemli adım, tiyatroda eğitimin gereğinin anlaşılmış olmasıdır. Tiyatro okulu olarak tasarlanmış olduğu halde sonradan bir tiyatro topluluğuna dönüşmüş olan **Darülbedayi** deneyiminden sonra, ilk kez 1936'da sistemli oyunculuk eğitimi vermek üzere Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olarak **Devlet Konservatuvarı** açılır. Konservatuvarda müzik ve temsil bölümleri bulunmakta, temsil bölümü, tiyatro opera, bale bölümlerini içermektedir. Devlet Konservatuvarı Yasası uyarınca Konservatuvar'a bağlı bir opera ve tiyatro tatbikat sahnesi kurulması da öngörülmüştür. Yöneticiliğine Alman tiyatro sanatçısı ve yöneticisi **Carl Ebert**'in getirildiği Devlet Konservatuvarı, ilk mezunlarını 1941 yılında vermiş ve 1941-1947 yılları arasında **Carl Ebert** yönetiminde, Devlet Konservatuvarı Tatbikat Sahnesi adı altında halka hizmet sunmaya başlamıştır. Devlet Tiyatro ve Operası Yasası'nın yürürlüğe girmesiyle **Devlet Tiyatrosu** kurulur, genel müdürlüğüne, ülkesine dönmüş olan **Carl Ebert**'in yerine **Muhsin Ertuğrul** atanır. **Mimar Kemalettin**'in Evkaf Apartmanı'nda yapmış olduğu **Küçük Tiyatro**'da ve Sergievi'nden dönüştürülen **Büyük Tiyatro**'da temsiller verilmeye (1949), dünya tiyatro yazınının

seçkin örneklerinden ve yerli yazarların oyunlarından oluşan bir repertuar uygulanmaya başlanır.

Bugün Devlet Tiyatroları ürünlerinin ülkemizin pek çok ilinde sahnelenmesi, tiyatronun sorumluluk isteyen ciddi bir sanatsal etkinlik olarak algılanması, oyun yazarlarımızın toplumumuzun önde gelen sorunlarına eğilmesi, seyirciyi bu konular üzerinde düşünmeye davet eden oyunlar yazılması ve sanat düzeyi kollanarak sahnelenmesi bu ciddi başlangıcın mutlu sonucudur.

Cumhuriyet döneminin ilk çeyrek yüz yılında gerçekleştirilmiş olan girişimlerden biri de **Halkevleri** projesinin hayata geçirilmesi olmuştur. 19 Şubat 1932'te, Ankara başta olmak üzere on dört ilde açılan Halkevleri'nin sayısı zaman içinde hızla artmış, Anadolu'nun bütün illerine ve kimi ilçelerine yayılmıştır. 30'lu ve 40'lı yıllarda, sayıları 4322'yi bulan **Halkevi** ve 478 **Halk Odası**'nın çalışmalarıyla yurt çapında uygulanan kültürel kalkınma hamlesinde tiyatroya da yer verildiği görülür. Dokuz kolda yapılan uygulamalar içinde tiyatro çalışmaları önemli bir yer tutmuş, pek çok ilde tiyatro sahnesi açılmış, sahnelenen oyunlarda, **Bağımsızlık Savaşı**'ndan zaferle çıkmış ulusumuzun özgüveni ve devrimlere olan inancı yansıtılmaya çalışılmıştır. **Cumhuriyet**'in 10. yılında, tanınmış yazarlara Halkevi sahnelerinde oynanmak üzere oyunlar ısmarlanmış, oyun yazarlığını geliştirmek için yarışmalar açılmıştır. Hasanoğlan Köy Enstitüsü'nde ve öteki Köy Enstitülerinde yapılan tiyatro çalışmaları tiyatronun gençlerin eğitimindeki yerinin doğru anlaşıldığını gösterir. Halk kültürünün yakından tanınmasını, ulusal kültürün ve sanatın Batı dünyasının bilgi birikimi ışığında çağdaşlaştırılmasını amaçlayan bu kültür hareketinin 1951 yılında durdurulması, tiyatronun ülke çapında yaygınlaşmasını da kesintiye uğratmıştır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında **Darülbedayi**'den kopmuş olan sanatçıların kurdukları toplulukların, **Tepebaşı Tiyatrosu, Ferah Tiyatrosu, Fransız Tiyatrosu, Odeon Tiyatrosu** gibi İstanbul'un belli başlı tiyatro mekânlarında temsiller verdikleri, Anadolu turnelerine çıkarak varlıklarını sürdürmeye çalıştıkları görülür. Zamanın iki ünlü oyuncusu **Muhsin Ertuğrul** ile **Raşit Rıza** karşıt gruplar içinde yer almışlardır. 30'lu yıllarda savaş döneminin ve sonrasının ekonomik koşullarından kaynaklanan sorunlar aşılmaya başlanır. **Benliyan Operet Kumpanyası, İstanbul Operet Heyeti, Hale Opereti, Muhlis Sabahattin, Cemal Sahir Yeni Operet Heyeti, İstanbul Şehir Opereti**, 40'lı yıllarda İstanbul'da, **Avni Dilligil**'in girişimiyle kurulmuş olan **Ses Opereti, İstanbul Opereti, Şen Ses Opereti, Sadi Tek** ve **Muammer Karaca**'nın işbirliğiyle kurulmuş olan **Yeni Halk Opereti, Tevfik Bilge Tiyatrosu, Atila Revü Topluluğu, İstanbul Vodvil Tiyatrosu, Seniye Tepsi Tiyatrosu, Toto ve Sıtkı Akçatepe Tiyatrosu, Vahi Öz Opereti, Çığır Sahne, Saat 6 Tiyatrosu** gibi toplulukların sahnelerinde müzikli komedi ve vodvil türünde oyunlar, operetler sergilenir.

Ülkemizin yerel yönetimden destekli ilk tiyatrosu **Darülbedayi,** İstanbul Belediye'sinden düzenli olarak ödenek almaya başlamış ve adı **Şehir Tiyatrosu** olarak değiştirilmiştir (1931). **Tepebaşı Dram Tiyatrosu**'nda ve bitişiğindeki **Komedi Tiyatrosu**'nda hafif güldürüler, müzikli oyunlar yanında Batı tiyatrosunun, klasik, romantik, gerçekçi türlerdeki belli başlı oyunları, **Shakespeare** trajedileri, en önemlisi yerli yazarlarımızın yapıtları sahnelenmektedir.

Çocuk Tiyatrosu çalışmaları, 1935 yılında **Muhsin Ertuğrul**'un girişimi ile İstanbul Şehir Tiyatrosu'nda başlatılmış, **Ferih Egemen**'in katkılarıyla devam edilmiştir. Ankara'da çocuk tiyatrosu uygulaması 1947'de Devlet Konservatuvarı Tatbikat Sahne-

si'nde **Mümtaz Zeki Taşkın** yönetiminde başlatılmış, Devlet Tiyatrosu kurulduktan sonra Çocuk Tiyatrosu birimi olarak devam edilmiştir. Çocuk Tiyatrosu konusunda ilk özel girişim, 1940 yılında Ankara'da Çocuk Esirgeme Kurumu'nun ***Karagöz*** ve ***kukla oyunları*** sergilemek üzere kurduğu topluluktur.

Uzun yıllar bu iki önemli ödenekli tiyatroyu yönetmiş olan **Muhsin Ertuğrul**, tiyatro sanatını yüksek düzeyde bir sanat dalı olarak kabul ettirme yolundaki çalışmaları, ödün vermeyen güçlü kişiliği, tiyatro çalışmalarına getirdiği düzen ve disiplinle, yazarlarımızı oyun yazmaya yüreklendirmesiyle, çocuk tiyatrosuna verdiği önemle, bölge tiyatrolarının kurulması, üniversitelerde tiyatro eğitimi yapılması konularındaki ısrarlı yazılarıyla, modern Türk tiyatrosunun babası sayılmaya hak kazanmıştır.

Tiyatro yazınımıza baktığımızda, **Cumhuriyet**'in ilk yıllarında tiyatroya ürün verenlerin öncelikle şiir, roman dallarında ün yapmış yazarlar olduğunu, toplumun güncel sorunlarını öğretici, uyarıcı, eleştirici bir biçimde ele alan ya da o sorunlara gönderme yapan oyunlar yazdıklarını görürüz. Bu oyunlar zamanın usta oyuncularından oluşan Darülbedayi topluluğu tarafından sahnelenmiştir.

20'li ve 30'lu yıllarda **Vedat Nedim (Tör)**, ***İşsizler*** (1924) ve ***Köksüzler*** (1934) adlı oyunlarında, liberal ekonominin ticarette açıkgözlük etmek olarak anlaşıldığını, mal darlığını fırsat bilerek vurgunculuk yapıldığını, Batılılaşmanın, içkiye, kumara, uyuşturucuya, fuhşa düşkünlük olarak yorumlandığını, ahlak değerlerini hiçe sayanların, zenginliği bir güç göstergesi olarak değerlendirdiklerini gösteren düzenlemeler yapmıştır. ***Üç Kişi Arasında*** (1926-27), ***Hayvan Fikri Yedi*** (1935), ***Çarliston, Kör*** (1928-29), ***Fevkalasriler*** (1928), ***Sanatkâr Aşkı*** (1945) ***Kadın Polis Olursa*** adlı oyunlarında toplumun içinde bulunduğu değer karmaşasının

tutkuları ateşlediğini, ruhsal bunalımlara ve yıkımlara neden olduğunu gösterir. Aynı dönemde, **Cevdet Kudret**, ***Tersine Akan Nehir*** (1929), ***Rüya İçinde Rüya*** (1930), ***Kurtlar*** (1934) adlı oyunlarında toplumsal baskıların karşısında yenik düşmüş insanların delilik çizgisine varan bunalımlarını yansıtmış, vehim, kuşku, aşağılık duygusu, *Oidipus kompleksi* gibi, o sıralarda gündeme gelmiş olan ruhsal sorunları ele almış, 1936'da *Ağaç* dergisinin 7. sayısından başlayarak bir süre tefrika edilen, daha sonra birinci perdesini yeniden yazarak yayımladığı ***Yaşayan Ölüler*** adlı oyununda ise, toplumda meydana gelen ahlak çöküntüsü ve bunun ekonomik nedenleri üzerinde durmuştur. Bu bağlamda, **Nüzhet Haşim Sinanoğlu**'nun aynı doğrultuda kaleme alınmış olan, Kurtuluş Savaşı'nda sakat kalan gençlerin savaş sonrasında içine düştükleri maddi ve manevi bunalımı yansıtan ***Bir Zabitin On Beş Günü*** (1934), ***Sakarya*** (1934) adlı oyunlarını anımsıyoruz.

1917'de Darülbedayi'de sahnelenen ***Baykuş*** adlı oyunu ile heyecan yaratmış olan **Halit Fahri Ozansoy**, ***Sönen Kandiller*** (1926), ***Hayalet*** (1935) gibi, Sembolizm akımının etkisi altında kaleme aldığı oyunlarında toplumdaki değer karmaşası ile bireyin cinsel bunalımı, saplantıları, aşağılık kompleksi arasındaki ilişki üzerinde durmuştur. Yazarın ***İlk Şair*** (1923), ***Nedim*** (1928), ***On Yılın Destanı*** (1933), ***Bir Dolaptır Dönüyor*** (1968) adlı oyunları da vardır.

Nâzım Hikmet'in ***Kafatası***, ***Unutulan Adam***, ***Bir Ölü Evi*** adlı oyunlarının, 1931-1935 yılları arasında, Darülbedayi'de sahnelenmiş olduğunu, ilk ikisinde **Muhsin Ertuğrul**'un başrolü oynadığını görüyoruz. ***Kafatası***, ciddi bir mesaj içeren, özü ve yenilikçi biçimi ile dönemin en dikkati çeken oyunudur. Bu oyunda verem hastalığının serumunu bulmak üzere olan bir doktorun çalışmalarının nasıl engellendiği anlatılmaktadır. Yazarın klasik olay kurgulama yöntemini uyguladığı, fakat bu kurguyu modern

yazım yöntemleriyle çeşitlendirdiği görülür. **Nâzım Hikmet** oyun yazarlığını ileriki yıllarda da sürdürmüş, ***Ferhat ile Şirin, Yusuf ile Menofis*** gibi oyunları daha sonra pek çok kez sahnelenmiştir. Yazarın seyirciye ana mesajı, toplumdaki sınıfsal yapının en temel ahlak değerlerini yozlaştırdığı, aynı zamanda insanın ruh sağlığı üzerinde olumsuz etki bıraktığıdır. **Nâzım Hikmet** hemen bütün oyunlarında, büyüklük tutkusunun, ün düşkünlüğünün, ihanetin, ikiyüzlülüğün, dönekliğin, açgözlülüğün altında kişinin kendini başkalarından üstün konumda görme isteğinin yattığını göstermiş, sınıf ayrımının bu zaafı beslediğini belirtmiştir.

Toplumdaki hızlı değişimin ekonomik nedenlerinden çok ahlaki sonuçları üzerinde duran **Necip Fazıl Kısakürek** manevi değerlerimizin yitirilmekte olduğunu etkileyici durumlar ve olaylar düzenleyerek sergiler. **Kısakürek**'in, ilk oyunu olan ***Tohum***'da (1935-36) mertlik, yiğitlik, şeref, dürüstlük gibi değerlerin halkta yaşamakta olduğunu gösteren bir düzenleme yaptığı görülür. **Muhsin Ertuğrul**'un başrolünü oynadığı ***Bir Adam Yaratmak*** (1938), yazarın, toplumdaki ahlak çöküntüsünü melodram yapısı içinde eleştirdiği oyunudur. **Necip Fazıl Kısakürek**, ***Künye*** (1940), ***Para*** (1940), ***Nam-ı Diğer Parmaksız Salih*** (1940) gibi oyunlarında da ahlaki çöküntüyü varlıklı kişilerin para hırsıyla, Batılı gibi yaşama özentisiyle, manevi değerlere karşı duyarsızlığıyla açıklamıştır. Bu bağlamda, **Nahit Sırrı Örik**'in ***Para Uğrunda*** adlı oyununu da anımsamak gerekir. **Halide Edip Adıvar**, ***Maske ve Ruh*** (1935) adlı oyununda, makineleşme eğiliminde olan Batılı insanları maskelere benzeterek Batı'nın ruhun gücüne yer vermeyen maddeci yaşam görüşünü eleştirmiştir.

20'li, 30'lu, 40'lı yıllarda, Batılılaşma hareketinin toplum düzeninde, özellikle de aile ilişkilerinde yarattığı ikilemler hemen bütün oyun yazarlarının ilgi konusu olur. **Hüseyin Rahmi**

Gürpınar'ın ***Kadın Erkekleşince*** (1933) adlı oyununda olduğu gibi, daha çok varlıklı kişilerin ya da onlara özenenlerin yaşama ve eğlenme biçiminde gözlemlenen ve yüzeysel taklitçilikten ileri gitmeyen asrileşme modası eleştirilir. **Yakup Kadri Karaosmanoğlu**'nun 1927'de sahnelenen fakat Devrimlere aykırı olduğu gerekçesiyle gösterimden kaldırılan oyunu ***Sağanak***, kritik bir durumu tarafsız bir bakış açısıyla sergileyerek seyirciyi yargılamaya değil, düşünmeye çağırmış olması bakımından oyun yazarlığımızda ileri bir aşamadır.

Toplumdaki oluşumu yargılamaktan çok irdelemekten yana olan bir başka oyun yazarımız **Reşat Nuri Güntekin** olmuştur. **Güntekin**, ***Yaprak Dökümü*** (1943-44), ***Eski Şarkı*** (1950-51), ***Balıkesir Muhasebecisi*** (1952-53) adlı oyunlarında toplumdaki değişimin ortaya çıkardığı karşıtlıklar içinde doğru seçim yapamayan, değişime ayak uydurma telaşı içinde hatalar yapan, kimlik bunalımına düşen, ya da küsüp kabuğuna çekilen mutsuz insanların dramını yansıtmıştır. ***Hülleci*** (1935) ve ***Hançer***'de (1920) tutucu kesimin saplantılarına, zorbalığına, inanç sömürüsüne ışık tutulmuş, ***Tanrıdağı Ziyafeti***'nde (1954) diktatörlükten demokrasiye geçiş dönemecinde ortaya çıkan ve yanıtlanması kolay olmayan sorular sorulmuştur. ***Eski Rüya*** (1922), ***Taş Parçası*** (1926), ***Babür Şahın Seccadesi*** (1931), ***Bir Yağmur Gecesi*** (1943), ***Bu Gece Başka Gece*** (1956-57) adlı oyunların da yazarı olan **Reşat Nuri Güntekin**, Batı uygarlığının akılcı ve eleştirel bakışı ile Doğu kültürünün bilgece yaklaşımını birarada ele alarak soruna derinlik kazandırmıştır.

Resmi kurumların işleyiş düzeninden ve insani zaaflardan güldürücü durumlar üretmiş olan **Musahipzade Celal**, dönemin en başarılı komedi yazarıdır. ***İstanbul Efendisi*** (1913), ***Mucun Hokkası*** (1916), ***Yedekçi*** (1919), ***Kaşıkçılar*** (1920), ***Atlı Ases***

(1921), ***İtaat İlamı*** (1923), ***Moda Çılgınları*** (1923), ***Fermanlı Deli Hazretleri*** (1924), ***Aynaroz Kadısı*** (1927), ***Kafes Arkasında*** (1928), ***Bir Kavuk Devrildi*** (1930), ***Mum Söndü*** (1930), ***Pazartesi Perşembe*** (1931), ***Gül ve Gönül*** (1932), ***Balaban Ağa*** (1933) adlı oyunlarında, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde devlet dairelerindeki işleyişin ağır olduğunu, dini inançların sömürüldüğünü, sanata, bilime gereken değerin verilmediğini gösteren düzenlemeler yapmış, yöneticilerin bilgisizliğini, açgözlülüğünü, iltimas alışkanlığını, memur kesiminin tembelliğini, rüşvetçiliğini, Anadolu halkını hor görmesini eleştirmiş, kimi sağlam değerlerin Anadolu halkında, özellikle Ahi geleneğine sahip olan çarşı esnafında yaşadığını belirtmiştir. **Musahipzade Celal**'in oyun yazarı olarak başarısının gizi, durum, karakter, söz, hareket komiği hünerlerini ustaca kullanması, bunu yaparken Batı klasik komedyasının kurgulama tekniğinden olduğu kadar, geleneksel halk tiyatrosunun biçeminden de yararlanmış olmasında saklıdır. Onun oyunlarında, ***Ortaoyunu*** ve ***Karagöz***'den aşina olduğumuz, **Ahmet Vefik Paşa**'nın, **Teodor Kasap**'ın, **Ali Bey**'in uyarlamalarında da bulduğumuz, alayın şakayla, taşlamanın hoşgörüyle yumuşatıldığı mizah anlayışını görürüz. **Musahipzade** komedilerinin hemen hepsi, **İsmail Hakkı Bey, Kaptanzade Ali Rıza Bey, Doktor Suphi Bey, Muallim Kâzım Bey** gibi, günün tanınmış bestecilerinin müziği ile sunulmuştur.

30'lu ve 40'lı yıllarda ülkenin hemen her ilinde ve ilçesinde açılmış olan Halkevleri'nde sahnelenmek üzere yazılmış olan oyunlar özel bir birikim oluşturur. Bu oyunlarda, **Kurtuluş Savaşı**'ndan başarı ile çıkmış, **Cumhuriyet Türkiyesi**'ni kurmuş, Devrimlere girişmiş olan ulusun heyecanı yansıtılmış, seyircinin ulusal değerler ve devrim ilkeleri doğrultusunda eğitilmesi amaçlanmıştır. **Kurtuluş Savaşı**'nda halkın gösterdiği cesaret, kahramanlık, yurt sevgisi, Türk ulusunun sanat ve bilim aşkı, barış isteği,

Atatürk'e sevgisi, bağlılığı, **Cumhuriyet Türkiyesi**'nde yaşanan mutluluk, Devrimlerin olumlu sonuçları, fabrikaları, demiryolları, su kanalları ile gelişmiş Türkiye ideali canlandırılmış, uluslararası başarılara ulaşan kadın ve erkek kahramanlar yaratılmış, öğretmenlik mesleği yüceltilmiş, Türk hekiminin kanserin ve veremin tedavi yöntemini bulduğunu, Türk müzisyeninin uluslararası düzeyde eser bestelediğini, Türk mimarının İstanbul'u, doğal güzelliklerini koruyarak çağdaş bir kent yapacak şehir planını hazırladığını gösteren düzenlemeler yapılmıştır. **Reşat Nuri Güntekin, Aka Gündüz, Vedat Nedim Tör, Faruk Nafiz Çamlıbel, Halit Fahri Ozansoy, Behçet Kemal Çağlar, Necip Fazıl Kısakürek, Ahmet Kudsi Tecer, Selahattin Batu, Nahit Sırrı Örik, Peyami Sefa, Vasfi Mahir Kocatürk, Nüzhet Haşim Sinanoğlu, Yaşar Nabi Nayır, Vehbi Cem Aşkun** gibi yazarlar, şairler bu konularda yazdıkları oyunlarla projeyi desteklemişlerdir.

Bu bağlamda, tiyatronun eğitici işlevine inanmış olduğu için Halkevi sahnelerinde ve okullarda oynanmak üzere oyunlar yazmış, bu oyunları öğrencileriyle sahnelemiş olan ünlü eğitimcimiz **İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu**'nun oyunlarını ve onun öz tiyatro kuramını unutmamak gerekir. **Baltacıoğlu**, çoğu düşsel ülkelerde geçen oyunlarında, inandıkları doğrular yönünde davranan insanların sosyal zaruret adını verdiği toplum koşullarını gözden kaçırmamaları gerektiğine işaret etmiştir.

20. yüzyılın ikinci yarısı, tiyatromuzun atılım dönemi olmuştur. 40'lı yılların sonlarından başlayarak 70'li yılların sonlarına kadar oyun yazarlığında ve sahne uygulamalarında göze çarpan bir canlılık görülür. **Devlet Tiyatrosu** etkinlikleri yaygınlaşmıştır. **İstanbul Şehir Tiyatrosu** altın çağını yaşamaktadır. Özel tiyatro toplulukların sayısı artmakta, amatör tiyatro çalışmaları ülkenin tiyatro yaşamına renk katmakta, oyun yazarlığında belirgin bir gelişim görülmektedir. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-

Coğrafya Fakültesi'nde, sonradan Tiyatro Bölümüne evrilecek olan bir Tiyatro Enstitüsü kurulmuş (1958), tiyatro sanatının her alanında, akademik düzeyde eğitim verilmeye, tiyatro bilimi alanında ciddi yayınlar yapılmaya başlanmıştır.

Ankara'da **Küçük Tiyatro**'dan sonra, 1948'de **Büyük Tiyatro**'nun, 1956'da **Üçüncü Tiyatro**'nun ve **Oda Tiyatrosu**'nun hizmete girdiğini, bu sahnelerde dünya tiyatrosunun belli başlı klasik ve modern oyunlarının yanı sıra, yerli oyun yazarlarımızın yapıtlarının sahnelendiğini görürüz. **Muhsin Ertuğrul** oyun yazarlığının gelişimine önem vermekte, genç yetenekleri oyun yazmaya yüreklendirmektedir. 1957 yılında Adana ve İzmir Belediye Tiyatrolarının yönetimi Devlet Tiyatrosu Genel Müdürlüğü'ne devredilmiş, Bursa'da Devlet Tiyatrolarına bağlı olarak **Ahmet Vefik Paşa Tiyatrosu** açılmıştır. 1958 yılının sonlarına doğru Milli Eğitim Bakanlığı'nın kararıyla opera ve bale bölümleri Devlet Tiyatrolarından ayrılır, **Necil Kâzım Akses** yönetiminde ayrı bir Opera ve Bale Genel Müdürlüğü kurulur. Yaş haddi dolayısıyla Devlet Tiyatrosu Genel Müdürlüğünden ayrılan **Muhsin Ertuğrul**'un yerine 1958'de **Cüneyt Gökçer** atanır. Ankara'da, Devlet Tiyatrosu'nun Yeni Tiyatro (1960), Altındağ Tiyatrosu (1964) sahneleri hizmete girer. Yapımı 23 yıl sürmüş olan **İstanbul Kültür Sarayı** 12 Nisan 1969'da ***Aida*** operası ve ***Çeşmebaşı*** balesiyle açılır. Bir süre sonra **Arthur Miller**'in ***Cadı Kazanı*** adlı oyununun gösterimi sırasında çıkan yangında tümüyle yanan bu yapı 1977 yılında **Atatürk Kültür Merkezi** adı altında yeniden hizmete açılacaktır. Devlet Tiyatroları sahnelerinde Batı'nın klasik ve modern oyunları yanında yerli yazarların oyunlarından oluşan düzeyli bir repertuar uygulanmakta, yurtdışına turneler düzenlenmektedir. ***Kral Oidipus*** gibi, ***Kral Lear*** gibi, ***Bernarda Alba'nın Evi*** gibi yapımlar hafızalarda yer alır. **Arthur Miller, Tenessee Williams, Jean Paul Sartre, Eugene Ionesco** gibi çağdaş oyun yazarlarının en yeni oyunları dilimize çevrilerek sahnelenir.

Todd Bolender'in yönettiği ***Öp Beni Kate***, ***My Fair Lady***, ***Mançalı Don Kişot***, ***Damdaki Kemancı*** gibi müzikli oyunlar rağbet görür.

İstanbul Şehir Tiyatrosu'nda Devlet Tiyatrolarındakine benzer bir çizgi izlenmiştir. Alman asıllı yönetmen ve sahne tasarımcısı **Max Meinecke**'nin ülkemize davet edilerek Şehir Tiyatrosu'na başyönetmen olarak atandığını ve altı yıl bu görevde kaldığını görürüz. 50'li yıllarda İstanbul Şehir Tiyatrosu'na bağlı olarak **Eminönü Tiyatrosu** ve **Yeni Tiyatro** açılır. Şehir Tiyatrosu'nun çeşitli sahnelerinde düzenli olarak temsiller verilmesine karşın artık kemikleşmiş olan iç huzursuzluk sürmektedir. 1959 yılında, Devlet Tiyatrosu Genel Müdürlüğünden ayrılmış olan **Muhsin Ertuğrul**'un yeniden Şehir Tiyatrosu'nun başına getirilmesiyle yeni bir atılım yapılmış, **Kadıköy Tiyatrosu** (1960), **Üsküdar Tiyatrosu** (1961), **Fatih Tiyatrosu** (1961), **Rumelihisarı Yazlık Tiyatrosu** (1962), **Zeytinburnu Şehir Tiyatrosu** (1965) açılmıştır. **Shakespeare**'in 400. doğum yılı, aynı mevsimde yazarın beş oyununun birden sahnelenmesiyle kutlanır. **Pirandello**, **Tenessee Williams**, **Arthur Miller**, **Jean Paul Sartre**, **Arnold Wesker** gibi çağdaş yazarların en yeni oyunları sahnelenir.

İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyük kentlerin dışındaki bölgelerin seyircisi uzun süre tiyatro sanatını, önce özel tiyatroların, sonra ödenekli tiyatroların turne temsilleriyle tanımıştır. 40'lı yıllardan başlayarak tiyatro gereksiniminin farkına varan kimi yerel yönetimlerin kendi tiyatrolarını açma girişiminde bulunduklarını görürüz. 1946 yılında, **Avni Dilligil**'in girişimi, Belediye Başkanı ve Belediye Meclisi üyelerinin desteğiyle **İzmir Şehir Tiyatrosu** açılmış fakat dört yıl sonra kapanmıştır. 1954 yılında **Burhanettin Tepsi**'nin ve Adana Halkevi Şubesi'nden bir grup gencin sonuçsuz kalan çabalarından sonra açılan **Adana Şe-**

hir Tiyatrosu, etkinliklerini 1965 yılına kadar sürdürebilmiştir. Eskişehir'de **Yılmaz Büyükerşen**'in öncülüğünde 1959'da kurulmuş olan **Akademi Tiyatrosu**'nun ve sanatseverlerin kanlarını satarak destekledikleri **Eskişehir Oda Tiyatrosu**'nun devamı olarak 1963'te kurulan **Eskişehir Belediye Tiyatrosu** aydınlardan büyük destek görmüş fakat 1965 yılında Belediye Meclisinin kararıyla kapanmıştır. Ordu, Gaziantep, Malatya, Balıkesir, Antalya, Diyarbakır, Samsun, Konya, Bartın, Esenyurt'ta ve daha pek çok il ve ilçede, belediye destekli ya da yarı amatör toplulukların kısa süreli tiyatro etkinliklerinde bulunduklarını, Ege bölgesinde Bademler köyünde ve Yatağan ilçesinde halkın kendi tiyatrosunu kurduğunu öğreniyoruz.

20. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak kurulan yeni özel topluluklar düzeyli çalışmaları ile ödenekli tiyatrolara alternatif oluşturmaya başlamıştır. **Haldun Dormen**'in **Amatör Cep Tiyatrosu**'nun uzantısı olan **Dormen Tiyatrosu, Yıldız Kenter, Müşfik Kenter, Şükran Güngör**'den oluşan çekirdek kadrosuyla 1958 yılında kurulan **Kent Oyuncuları**, 1969-70 tiyatro mevsiminde **Genco Erkal** yönetiminde kurulan **Dostlar Tiyatrosu**, 1969'da açılmış olan **Nisa Serezli-Tolga Aşkıner Tiyatrosu, Gönül Ülkü-Gazanfer Özcan Tiyatrosu** dönemin tiyatro yaşamına çok sesli, çok renkli bir görünüm kazandırmıştır. 60'lı yıllarda kurulup 70'li yıllarda kapanan fakat tiyatro tarihimizde iz bırakan özel topluluklar arasında **Ayfer Feray-Nisa Serezli Tiyatrosu**'nu, **Gülriz Sururi-Engin Cezzar Tiyatrosu**'nu, **Ulvi Uraz**'ın kurduğu **Dost Oyuncular**'ı, **Lale Oraloğlu**'nun **Oraloğlu Tiyatrosu**'nu, **Avni Dilligil**'in **Halk Tiyatrosu**'nu, genç sanatçıların **Arena Tiyatrosu**'nu görürüz. **Haldun Taner**'in önderliğinde, **Metin Akpınar-Zeki Alasya** ikilisinin rol aldığı **Devekuşu Kabare Tiyatrosu**, tiyatro tarihimizde türünün ilk başarılı örneği olarak yerini alır. Perdesini 1955'te ***Etnan Bey Duymasın*** adlı politik güldürüyle açmış olan, **Muammer Karaca**'nın kurup yönettiği **Karaca**

Tiyatro, 4000 kez seyirci önüne çıkan ***Cibali Karakolu*** ile izlenme rekoru kırmıştır.

Ankara'da açılan ilk özel tiyatro **Meydan Sahnesi** oldu. Onu **Beşinci Tiyatro** izledi. 1963 yılında kurulan **Ankara Sanat Tiyatrosu** (AST), ilerici, toplumcu sanat yapma amacıyla yola çıkmış, 1967'de bir trafik kazasında, kurucusu **Asaf Çiğiltepe**'nin yaşamını yitirmesinden sonra **Ergin Orbey** yönetiminde etkinliklerini sürdürmüş, daha sonra nöbeti **Rutkay Aziz** devralmış, onu **Altan Erkekli** ve **Levent Ülgen** yönetimi izlemiştir. 1967'de AST'dan ayrılan **Erkan Yücel**'in **Halk Oyuncuları** topluluğunu kurduğunu, onu **Devrimci Ankara Sanat Tiyatrosu**'nun (DAST) izlediğini görürüz. **Vasıf Öngören**'in **Ankara Birliği Sahnesi**, siyasal baskıyla karşılaşmış, kapanmıştır. Ankara'nın kısa ömürlü özel tiyatroları arasında, **Başkent Tiyatrosu, Maltepe Küçük Komedi Tiyatrosu, Yenişehir Tiyatrosu, Ankara Drama Tiyatrosu, Çağ Tiyatrosu, Petek Oyuncuları, Çağdaş Sahne, Öncü Sahne** sayılabilir.

60'lı ve 70'li yıllarda belli başlı özel tiyatro topluluklarının çoğunda, yan etkinlik olarak çocuk oyunları da sahnelenmiştir. 70'li yılların en önemli çocuk tiyatrosu olayı, **Anadolu Çocuk Oyunları Kolu**'nun (AÇOK) kurulmasıdır. Yazarlığını ve dramaturgluğunu **Ümit Denizer**'in, yönetmenliğini **Turgut Denizer**'in yaptığı bu amatör topluluk, dans, mim, müzik, ses, görüntü ağırlıklı çalışmalarıyla çocuk tiyatrosu anlayışına yenilik getirmiştir. **Salih Kalyon**'un yönetimindeki **Ankara Çocuk Tiyatrosu**'nda (AÇT), çocuk sorunlarının çocukların kendi görüş açılarından irdelenip değerlendirildiği oyunlar sahnelenir.

50'li yıllarda, **Cep Tiyatrosu, Ankara Deneme Sahnesi** gibi amatör tiyatro topluluklarının tiyatro sanatının gelişimine katkı sağladığı unutulmamalıdır. 1957 yılında bir grup yüksek eğitim

görmüş sanatçının kurduğu **Gençoyuncular** topluluğu Erdek'te gerçekleştirdiği şenliklerle bir ilke imza atmıştır. **Milli Türk Talebe Birliği** tiyatro grupları, **İstanbul Sarıyer Halk Oyuncuları**, dönemin ciddi çalışmalar yapan amatör tiyatro topluluklarıdır.

50'li ve 60'lı yıllar oyun yazarlığının atılım gösterdiği dönem olmuştur. Önceki yıllarda olduğu gibi roman, öykü, şiir türlerinde ürün vermiş, köşe yazarı olarak ün yapmış olan yazarlarımız, yeteneklerini oyun yazımında da göstermeyi denediler ve başarılı oldular. **Cevat Fehmi Başkut**, **Ahmet Kudsi Tecer**, **Selahattin Batu**, **Nahit Sırrı Örik**, **Haldun Taner**, **Turgut Özakman**, **Çetin Altan**, **Nâzım Kurşunlu**, **Sabahattin Kudret Aksal**, **Oktay Rifat Horozcu**, **Necati Cumalı**, **Melih Cevdet Anday**, **Orhan Asena**, **Refik Erduran**, **Aziz Nesin**, **Sevgi Sanlı**, **Sabih Gözen** gibi 50'li yılların; **Güngör Dilmen**, **Adalet Ağaoğlu**, **Güner Sümer**, **Orhan Kemal**, **Dinçer Sümer**, **Ülker Köksal**, **Başar Sabuncu**, **Cahit Atay**, **Turan Oflazoğlu**, **Tuncer Cücenoğlu** gibi 60'lı yılların yazarları, orta halli memurun, küçük esnafın, emekçinin, kadınların, çocukların yaşamını doğrudan etkileyen toplum sorunlarının üzerine gitme yürekliliğini gösterdiler. Halkın, töre baskısına, adaletsizliğe, piyasa ekonomisinin kışkırttığı para ve gösteriş tutkusuna, genelde her türlü sömürüye hayır diyen sesini duyurmaya, seyirciyi bu gerçekler karşısında düşünmeye çağırdılar.

Tiyatro yazınımızda konuların giderek çeşitlendiği görüldü. Önceki dönemde olduğu gibi, toplum sorunlarını aile ilişkisine olan etkisiyle ele alan, geçim sıkıntısının neden olduğu kaçınılmaz çatışmalar üzerinde duran oyunlar yanında, eleştirel bakışı gecekondu mahallelerine, kasaba ve köy ortamlarına çeviren oyunlar da yazılmaya başlandı. Kırsal kesim insanının sorunlarını yansıtan oyunlar dikkati çeken bir birikim oluşturdu. Tarihten, söylencelerden, masallardan yola çıkan, bu konuları günü-

müz sorunlarını anıştıracak biçimde yorumlayan oyunlar yazıldı. Olayların çoğunlukla mantıklı bir yapıya oturtulduğu, birlik ve bütünlük gözeten klasik oyun yazım yönteminin kullanıldığı ve güncel gerçeklerin giderek daha yalın bir kurgulamayla oyunlaştırıldığı görülüyordu. Konuşma ve sahne dili giderek daha iyi kullanılıyor, düşünce daha inandırıcı durumlardan üretiliyordu. **Sermet Çağan, Vasıf Öngören, Bilgesu Erenus, Oktay Arayıcı** gibi, toplumcu dünya görüşünü, toplumcu gerçekçi sanat anlayışını benimsemiş olan oyun yazarlarımızın, epik tiyatronun parçalı yapısını ve göstermeci biçemini uyguladıkları görüldü. **Melih Cevdet Anday, Adalet Ağaoğlu, Sabahattin Kudret Aksal, Aziz Nesin**, tek perdelik oyunlarıyla gerçekçi tiyatro anlayışının sınırlarını zorlayan uyumsuz tiyatro örnekleri verdiler.

Hemen bütün oyunları **İstanbul Şehir Tiyatrosu**'nda ve **Ankara Devlet Tiyatrosu**'nda sahnelenen, dönemin en popüler yazarı **Cevat Fehmi Başkut** olmuştur. Mesleği gazetecilik olan **Cevat Fehmi Başkut**, toplumun güncel sorunlarını seyircinin kolayca tanıyabileceği durumlar içinde ele almış, kolay anlaşılabilecek ve izlenebilecek biçimde kurgulamış, oyun kişilerine uzun duygusal konuşmalar yaptırmıştır. 50'li, 60'lı yıllarda yazılmış olan yerli oyunlar arasında, **Ahmet Kudsi Tecer**'in ***Köşebaşı***, **Selahattin Batu**'nun ***Güzel Helena***, **Cevat Fehmi Başkut**'un ***Küçük Şehir***, **Ahmet Muhip Dranas**'ın ***Gölgeler***, **Oktay Rifat**'ın ***Yağmur Sıkıntısı***, **Haldun Taner**'in ***Fazilet Eczanesi***, **Turgut Özakman**'ın ***Ocak***, **Melih Cevdet Anday**'ın ***İçerdekiler***, ***Mikado'nun Çöpleri***, **Çetin Altan**'ın ***Çemberler***, **Refik Erduran**'ın ***Cengizhan'ın Bisikleti***, **Vüs'at O. Bener**'in ***Ihlamur Ağacı***, **Adalet Ağaoğlu**'nun ***Çatıdaki Çatlak***, ***Evcilik Oyunu***, **Güner Sümer**'in, ***Bozuk Düzen***, **Sabahattin Kudret Aksal**'ın ***Kahvede Şenlik Var***, **Ülker Köksal**'ın ***Sacide***, **Dinçer Sümer**'in ***Eski Fotoğraflar***, **Tuncer Cücenoğlu**'nun ***Dosya*** gibi oyunları, toplum sorunlarını eleştirel

gözle irdeleyen yapıtlar olarak öne çıkar. **Haldun Taner** ***Keşanlı Ali Destanı*****, Oktay Rifat** ***Çil Horoz*****, Erdoğan Aytekin** ***Kırmızı Sokağın Suzanı*****, Orhan Kemal** ***İspinozlar*** adlı oyunlarıyla kenar mahallelerde yaşanan dramı yansıtmış; **Abidin Dino** ***Kel*****, Yaşar Kemal** ***Teneke*****, Sermet Çağan** ***Ayak Bacak Fabrikası*****, Güngör Dilmen** ***Kurban*****, Cahit Atay** ***Sultan Gelin*****, Necati Cumalı** ***Nalınlar*****,** ***Susuz Yaz*****, Recep Bilginer** ***İsyancılar*****, Hidayet Sayın** ***Pembe Kadın*****, Oktay Arayıcı** ***Bir Ölümün Toplumsal Anatomisi*** gibi oyunlarıyla köy yaşamını ve sorunlarını ele almış; **Orhan Kemal** ***Murtaza*****, Başar Sabuncu** ***Şerefiye*** ile emekçilerin gerçeğine eğilen oyunlar yazmışlardır. **Orhan Asena**'nın ***Gılgameş*****, Güngör Dilmen**'in ***Midas Üçlemesi*** gibi konusunu söylencelerden alan, **Turan Oflazoğlu**'nun ***IV. Murat*****, Orhan Asena**'nın ***Hürrem Sultan*****, Erol Toy**'un ***Pir Sultan Abdal*** adlı oyunları gibi, tarihi gerçeklere eğilen ve yeniden yorumlayan oyunlar yazılmıştır. Bu dönemde siyasal yaşamdaki hareketliliğin tiyatroyu etkilediği, politik mesajlar veren oyunların sahnelendiği görülür. Gerçekçi aile dramı kalıpları aşılmakta, ülkemizde yeni tanınmaya başlayan epik tiyatro yöntemi uygulanmakta, yeni biçimlemeler denenmekte, bu doğrultuda geleneksel kaynaklardan yararlanma yolları aranmaktadır. **Vasıf Öngören**'in ***Asiye Nasıl Kurtulur*****, Haldun Taner**'in ***Keşanlı Ali Destanı*****,** ***Sersem Kocanın Kurnaz Karısı*****, Turgut Özakman**'ın ***Sarıpınar 1914*****,** ***Resimli Osmanlı Tarihi*****, Oktay Arayıcı**'nın ***Seferi Ramazan Beyin Nafile Dünyası*****,** ***Rumuz Goncagül*** adlı oyunları, açık biçim ve göstermeci biçem uygulamasının başarılı örnekleridir.

70'li ve 80'li yıllarda yaşanan siyasal çalkantılar, ideolojik farklılıklardan kaynaklanan çatışmalar ve askeri darbeler, ödenekli tiyatroların yönetimini etkilemiş, özel tiyatroların üretiminin baskı altına alınmasına, oyun yazarlığındaki gelişimin duraklamasına neden olmuş, müzikle, dansla süslenen sıradan oyun-

lar sahnelenmeye başlanmıştır. Eylül askeri darbesinden sonra tiyatroda coşkunun yerini ılımlı tepkilerin aldığı görülür. 60'lı, 70'li yılların iç dinamizmi yitirilmiştir. Her şeye rağmen nitelikli oyunlar sahnelemekte direnen kimi özel topluluklar az masraflı tek kişilik oyunları yeğlemektedirler. Gerçeklerin dayattığı sorunlardan kaçma eğilimi yalnız gişe endişesi içinde olan özel tiyatroları değil, ödenekli tiyatroları da etkisi altına alma eğilimindedir. Kısacası, 80'li ve 90'lı yıllar tiyatro coşkusunun yitirildiği, yönetim sorunlarının öne çıktığı dönem olmuştur.

Devlet Tiyatroları da, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Şehir Tiyatrosu da yönetimin sık sık el değiştirmesinden doğan yönetim sorunları yaşamıştır. 1978 yılında Devlet Tiyatrosu Genel Müdürü **Cüneyt Gökçer** iktidar değişimiyle birlikte yirmi yıl sürdürdüğü genel müdürlük görevinden ayrılmış, yerine **Ergin Orbey** atanmıştır. İki yıl sonra, gene iktidar değişimine bağlı olarak bu göreve yeniden **Cüneyt Gökçer**'in atandığını, iki yıl sonra yaş haddinden dolayı emekli olan **Cüneyt Gökçer**'in yerine 1983-1986 yılları arasında **Turgut Özakman**'ın, izleyen yıllarda sırasıyla **Raik Alnıaçık, Yücel Erten, Tamer Levent, Bozkurt Kuruç**'un göreve getirildiğini görürüz. Bu hızlı değişim hiçbir genel müdürün tasarladığı planı tamamlamasına fırsat vermemiş, Devlet Tiyatrosu'nun zaten belirgin olmayan sanat politikası büsbütün karanlıkta kalmıştır.

Dönemin en olumlu gelişimi, Devlet Tiyatrolarının yurt çapında yaygınlaşmaya başlaması, İzmir, Adana ve İstanbul'dan sonra, Trabzon, Diyarbakır, Antalya, Sivas, Erzurum, Konya, Van illerinde bölge müdürlükleri tarafından yönetilen Devlet Tiyatroları açılmasıdır. Devlet Tiyatrosunun etkinlikleri İstanbul'da, **Atatürk Kültür Merkezi**'ndeki **Büyük Salon** ve **Oda Tiyatrosu**'nda, **Taksim Sahnesi**'nde devam etmiş, AKM binası içinde

Aziz Nesin Sahnesi açılmış (1994), Yıldız Sarayı'ndaki **Yıldız Sahnesi** kısa bir süre için gösterime açılmıştır. Ankara'da, **Büyük Tiyatro, Küçük Tiyatro, Yeni Sahne, Oda Tiyatrosu, Altındağ Tiyatrosu**'ndan sonra **Şinasi Sahnesi** (1988), **İrfan Şahinbaş Atölye Sahnesi** (1990), **Mahir Canova Sahnesi** (1995) açılmıştır.

Bu dönemde Devlet Tiyatrosu'nda daha önce sahnelenmiş pek çok yerli oyunun yeniden seyirci önüne çıkarıldığı, buna karşın dünya tiyatrosunun başyapıtlarına giderek daha az yer verilmekte olduğu görülür. Artan sahne sayısına koşut olarak büyük yapımların yerini seyirci çoğunluğunun kolay anlayıp hoşlanacağı oyunlar almaya başlamıştır. 20. yüzyılın son yirmi yılında Devlet Tiyatroları sahnelerinde her yıl yüze yakın oyun sahnelenmesine, kimi başarılı yapımlar üretilmesine karşın, kimi ciddi projeler yarım kalmış, teknik donanım sorunları giderilememiş, bir önceki dönemin başarı çizgisi tutturulamamıştır.

12 Eylül sonrasında ortaya çıkan siyasal çalkantıdan en çok etkilenen kurumlardan biri **İstanbul Şehir Tiyatroları** oldu. 1980'de kurumun başına getirilmiş olan **Vasfi Rıza Zobu**, genç sanatçıların girişimiyle uygulanmaya başlamış olan yerinden yönetim düzenlemesini sona erdirmiş, bütün yetkileri merkezi yönetimde toplamıştır. Semt tiyatroları bir bir kapatılmış, **Tepebaşı Deneme Sahnesi**'ndeki çalışmalara son verilmiş, sayıları otuz sekizi bulan sanatçının görevine, hiçbir gerekçe gösterilmeden, 1402 sayılı yasaya dayanılarak son verilmiştir. 70'li yıllarda kazanılan dinamizmin yitirildiği, çocuk oyunlarının sayısının azaldığı, yan etkinliklere yer verilmediği, bu durumun basında eleştiri konusu olduğu görülür. **Vasfi Rıza Zobu** dönemi 1984 yılında sona ermiş, yerine atanan **Gencay Gürün** Genel Sanat Yönetmeni olarak görevde kaldığı on yıl içinde kurumun yeniden canlanmasını, seyirci sayısının artmasını sağlamıştır. Her kesimden seyircinin hoşlanacağı oyunlardan seçilmiş bir repertuar uygulayan,

Lüküs Hayat gibi yerli, ***Evita*** gibi yabancı popüler müzikli oyunlara yer veren, deneyimli yönetmenler yanında genç yeteneklere fırsat tanıyan, önemli yabancı yönetmenlerle de çalışan **Gencay Gürün** çetin sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. 1402 sayılı yasa mağduru sanatçıların bir bölümünün, aklandıktan sonra eski görevlerine devam isteklerinin, kadro bulunamadığı gerekçesiyle bir süre geciktirilmiş olması eleştirilere yol açmıştır. Bu dönemde Gaziosmanpaşa'da bir semt tiyatrosu, **Muhsin Ertuğrul Tiyatrosu**'nda **Cep Tiyatrosu**, geleneksel Türk tiyatrosu konularında çalışmalar yapmak, çağdaş gelişmeleri değerlendirmek üzere bir Tiyatro Araştırma Laboratuvarı (TAL) kurulmuş, **Gençlik Günleri** etkinliklerine, **Kamyon Tiyatrosu** uygulamasına başlanmıştır.

Ödenekli tiyatrolar yönetim sorunlarıyla uğraşırken özel tiyatrolar salon bulma zorluğu ve parasal sıkıntı içerisindedir. Siyasal olaylar özel tiyatroları etkilemiş, baskılarla karşı karşıya bırakmıştır. Bununla beraber, özel tiyatroların yurtiçi turnelerle geniş bir kesime yöneldikleri, yurtdışında ülkemizi başarıyla temsil ettikleri görülür. Sevindirici bir gelişim, piyasa koşullarının özel tiyatrolara yardım konusunu gündeme getirmiş olmasıdır. 1982 yılından başlayarak Kültür Bakanlığı özel tiyatrolara yardım uygulamasını başlatmış, bu uygulama 1992'den başlayarak özel tiyatrolara proje bazında yardım biçiminde devam etmiştir. Ayrıca sponsorluk uygulaması ülkemizde de yaygınlık kazanmakta, sanat şenliklerine, yarışmalara, tiyatro topluluklarına ya da bu toplulukların belli bir yapımına mali destek sağlanabilmektedir. Bir başka olumlu adım, yerel yönetimlerin tiyatroyu halka hizmet bağlamında değerlendirmeye başlamaları ve özel sektörün, **Afife Jale Sahnesi** gibi, **Beşiktaş Kültür Merkezi** gibi, **Sabancı Kültür Sitesi** gibi tiyatro mekânlarının oluşturulmasına destek vermesidir.

İstanbul'da 60'lı yıllardan başlayarak günümüze dek sanat politikasını tutarlı bir biçimde sürdüren toplulukların başında **Genco Erkal** yönetimindeki **Dostlar Tiyatrosu** gelir. **Yıldız Kenter** yönetimindeki **Kent Oyuncuları** topluluğu mali sıkıntıları aşma çabası içinde olmasına karşın düzeyli çalışmalarıyla öne çıkar. Benzer sorunlar yaşayan **Dormen Tiyatrosu, Haldun Dormen**'in enerjisini yansıtan kıvrak yapımlarıyla İstanbul'un sanat yaşamına canlılık katmayı sürdürmüştür. Duygusal komedi türündeki yapımlarıyla başarıyı yakalamış olan **Nisa Serezli-Tolga Aşkıner Tiyatrosu, Nisa Serezli**'nin 1972'deki vakitsiz ölümünden sonra **Canikom** adı altında **Tolga Aşkıner** yönetiminde tiyatro yaşamına devam etmiş, **Tolga Aşkıner**'in 1995'te ölümüyle kapanmıştır. 80'li yılların başında çılgın bir çıkış yapan **Ali Poyrazoğlu-Korhan Abay Tiyatrosu, Ali Poyrazoğlu Tiyatrosu** olarak başarılı sanat yaşamını bugüne dek sürdürmektedir. 80'li yıllarda tiyatro yaşamına katılan önemli toplulukların biri, **Ferhan Şensoy** yönetimindeki **Ortaoyuncular** topluluğu olmuş, toplumsal taşlamadan buruk güldürüye uzanan geniş yelpazedeki oyunlarıyla tiyatro yaşamına yeni bir boyut kazandırmıştır. 80'li ve 90'lı yılların önde gelen topluluklarından biri **Gülriz Sururi-Engin Cezzar** topluluğudur. Türünün ülkemizdeki ilk örneği olarak tiyatro yaşamına katılan **Devekuşu Kabare Tiyatrosu, Metin Akpınar-Zeki Alasya** ikilisinin itici gücüyle parlak bir dönem yaşamış, yazdığı oyunlarla bu tiyatronun yaşam kaynağı olan **Haldun Taner**'in ölümünden sonra eski gücünü yitirmiş, 90'lı yılların başında salon sorunu çözümlenemediği için tiyatro yaşamına son vermek zorunda kalmıştır.

90'lı yılların en önemli topluluklarından biri **Cüneyt Türel, Tilbe Saran, Köksal Engür**'den oluşan çekirdek kadrosuyla seçkin yapımlara imza atmış olan **Aksanat Prodüksiyon Tiyatrosu** oldu. 80'li yıllarda İstanbul'un tiyatro yaşamına renk ve canlılık

katan topluluklar arasında, **Hadi Çaman**'ın **Yeditepe Oyuncuları**, **Zafer Diper**'in **Bizim Tiyatro**, **Ahmet Levendoğlu** yönetimindeki **Stüdyo Tiyatrosu**, 1995'te **Gencay Gürün** yönetiminde perde açan **Tiyatro İstanbul**, **Nedim Saban** yönetimindeki **Tiyatro Kare**, **Çolpan İlhan**'ın **Sadri Alışık Sahnesi**, **Müjdat Gezen Sanat Merkezi**, **Gönül Ülkü-Gazanfer Özcan Tiyatrosu**, **Tiyatro Ayna**, **İstanbul Sanat Tiyatrosu**, **Halk Tiyatrosu** gibi, bir bölümü bugün de etkinliğini sürdüren toplulukları görürüz.

80'li yıllarda **Egemen Bostancı**'nın Uluslararası Sanat Gösterileri kapsamında, **Haldun Dormen**'in yönettiği *Hisseli Harikalar Kumpanyası* ile müzikli oyun çığırını açmış, **Levent Kırca-Oya Başar Tiyatrosu**, **Nejat Uygur**, **Tuncay Özinel** yönetimindeki topluluklar popüler tiyatro geleneğini başarıyla sürdürmüştür. 90'lı yıllarda, **Şahika Tekand**'ın imzasını taşıyan **Stüdyo Oyuncuları**, **Naz Erayda** ve **Kerem Kurdoğlu**'nun **Kumpanya** adlı topluluğu, **Bilsak Tiyatro Atölyesi**, **Mustafa Avkıran**'ın yönettiği **5. Sokak Tiyatrosu** öncü çalışmalarıyla dikkati çeken topluluklardır.

Ankara'nın önde gelen özel tiyatrosu **AST**, baskılara, parasal sıkıntılara karşın ilkelerine bağlı kalarak Devlet Tiyatrosu'na güçlü bir alternatif oluşturmayı başarmıştır. Benzer sorunlarla baş etmeye çalışan özel tiyatrolar içinde **Ankara Halk Tiyatrosu**'nu, **Ankara Halk Oyuncuları Topluluğu**'nu (**AHOT**), **Sanatevi Tiyatrosu**'nu, **Ankara Birlik Sahnesi**'ni ve **Ekin Tiyatrosu**'nu görürüz.

Tiyatro sanatının gelişmesi için gerekli özgürlük ortamı yaratılamamış, ödenekli tiyatroların teknik donatım sorunları çözümlenmemiş, özel tiyatroların sahne sıkıntılarının giderilmemiş olmasına karşın tiyatroya ilişkin etkinliklerin arttığı, ulusal ve uluslararası düzeyde seminerler, sempozyumlar, paneller düzenlendiği, anma törenleri, şenlikler, yarışmalar yapıl-

dığı, ödüller verildiği görülür. 1987'de, merkezi Paris'te bulunan Uluslararası Tiyatro Eleştirmenleri Birliği (AİCT) İstanbul'da toplanmış, Birlik üyeleri seminerlere katılmışlardır. 1990'da Tiyatro Eleştirmenler Birliği (TEB) kurulmuş, başkanlığına **Zeynep Oral** getirilmiştir. Uluslararası Tiyatro Enstitüsü (İTİ) Türkiye Milli Merkezi İstanbul'da tiyatro sorunlarının ele alındığı bir sempozyum düzenlemiştir. Aynı yıl Kültür Bakanlığı'nın düzenlediği Tiyatro Kurultayı İstanbul'da toplanmış, alınan kararlar genel kurula sunulmuştur. İkinci Kurultay TOBAV'ın girişimi ile 1997'de Mersin'de yapılmış, eleştirilerin ve önerilerin kâğıtta kalmaması, yaşama geçirilmesi temennisinde bulunulmuştur. 1991 yılında Uluslararası Tiyatro Enstitüsü'nün 24. Genel Kongresi ilk kez Türkiye'de yapılmıştır. 1993'te, **Tamer Levent** başkanlığında toplanan Sanatçılar Kurultayı'nda Özerk Sanat Konseyi Girişim Kurulu toplanmış, bu girişimi Sanat Konseyi'nin kuruluşu izlemiştir. 1994'te "**Sanata Evet**" kampanyasına devam edilmiş, Ankara'da uluslararası etkinlikler düzenlenmiş, bu bağlamda Uluslararası Amatör Tiyatrolar Birliği'nin (IATA) 2. Dünya Kongresi, Uluslararası Amatör Tiyatrolar Festivali ve Avrupa Gençlerinin Tiyatro Buluşması yapılmıştır. 1995'te Polonya'da bir Türk Tiyatro Semineri düzenlenmiştir. 1995'te Uluslararası Akdeniz Tiyatro Enstitüsü Türkiye Temsilciği kurulmuş, başkanlığına **Prof. Dr. Cevat Çapan** seçilmiştir.

90'lı yıllarda ulusal düzeyde düzenlenen etkinliklerin başında, 1992'de doğumunun 100. yılında **Muhsin Ertuğrul**'u anma töreni gelir. **Prof. Dr. Haluk Tezonar**'ın tasarımını yaptığı **Muhsin Ertuğrul** anıtı Büyük Tiyatro önüne törenle yerleştirilir. Aynı yıl, doğumunun 90. yılında **Nâzım Hikmet** bir dizi etkinlikle anılır. **Bedia Muvahhit**'in 70. sanat yılı, **Cüneyt Gökçer**'in, **Nedret Güvenç**'in, **Yıldız Kenter**'in 50. sanat yılı törenlerle kutlanmış, sahnede elli yılını doldurmuş 64 sanatçıya "Sahnede Yarım

Asır Altın Rozet Ödülü" verilmiş, Küçük Tiyatro'nun açılışının 50. yılı bu tiyatroda yapılan bir törenle kutlanmıştır.

1929-1994 yılları arasında yasaklanan, yok edilen binlerce şiir, roman, öykü, oyun, film, resim, heykel, karikatür, afiş, **Sanat ve Sanat Eserleri Tahribatı** adı altında sergilenmiştir. 1973'te Uluslararası İstanbul Müzik Festivali kapsamında yer alan Uluslararası Tiyatro Festivali, 1989'dan başlayarak bağımsız olarak her yıl İstanbul'da düzenlenmeye başlamıştır. Ankara'da, Bursa'da düzenlenen Geleneksel Tiyatro Festivalleri, Ankara dışındaki Devlet Tiyatrolarının ürünlerinin katıldığı Ankara Devlet Tiyatroları Şenliği, Kültürlerarası Troya Şenliği, Uluslararası Assos Gösteri Sanatları Festivali, Toplumsal Araştırma Kültür ve Sanat Vakfı'nın (TAKSAV) işbirliğiyle düzenlenen, amatör, yarı amatör ve profesyonel tiyatroları kapsayan Uluslararası Ankara Tiyatro Festivali yanında, amatör tiyatro çalışmalarının sergilendiği Uluslararası Gençlik Tiyatroları Şenliği, ODTÜ Amatör Tiyatrolar Şenliği, Sarıyer Halk Eğitim Merkezinin düzenlediği Amatör Tiyatro Şenlikleri, Denizli Amatör Tiyatro Şenlikleri, Kadıköy Halk Eğitim Merkezi'nin etkinlikleri, İstanbul Liselerarası Tiyatrolar Şenliği, Ankara Okullararası Tiyatro Şenliği, Alaçatı'da düzenlenen Uluslararası Çocuk Tiyatroları Festivali, Ankara Çocuk Oyunları Şenliği, İstanbul Çocuk Tiyatrosu Festivali, Uluslararası Kukla Festivali hareketli günler yaşandığını göstermektedir.

Tiyatroya ilişkin bir başka etkinlik, oyun yazma yarışmaları açılması, başarılı tiyatro sanatçılarının ödüllerle onurlandırılması olmuştur. TRT'nin, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, Genelkurmay'ın, Bakırköy Belediyesi'nin, Salihli Belediyesi'nin açtığı oyun yazarlığı yarışmalarında dereceye giren yazarlar ödüllendirilmiş, oyunlarına yayımlanma ve sahnelenme fırsatı yaratılmıştır.

Başarılı sahne sanatçıları, **İlhan İskender Ödülü, Tiyatro 70 Ödülleri, Türk Dil Kurumu Ödülü, Kültür Bakanlığı Tiyatro**

Başarı Ödülleri, İstanbul Festivali Onur Ödülü, Eleştirmenler Birliği Ödülü, Belkıs Dilligil, Avni Dilligil, İsmet Küntay, Ulvi Uraz, Muhsin Ertuğrul, Cevat Fehmi Başkut, Nisa Serezli, Tolga Aşkıner, Altan Erbulak, İsmail Dümbüllü, Zihni Küçümen gibi sanatçılar adına verilen ödüller, **Abdi İpekçi Ödülü, Öğretim Üyeleri Derneği, Atatürkçü Düşünce Derneği, Tiyatro Sanatçıları Derneği** gibi kuruluşların verdikleri ödüllerle onurlandırılmışlardır.

80'li-90'lı yılların tiyatro yazınında bir önceki döneme kıyasla genel bir coşku eksikliği görülür. Toplumsal ortamın sorunları kolay formüllerle açıklanamayacak kadar karmaşıklaşmıştır. Olaylara uzak açıdan bakmakta, yorum getirmekte zorluk çekilmektedir. Bir önceki dönemin kimi başarılı oyun yazarları tiyatrodan uzaklaşarak roman, öykü, şiir gibi yazın türlerine yönelmişlerdir. Kıdemli yazarlarımızın yeni oyunlarında genellikle hafif konuları ustaca kurgulamakla yetindikleri, seyircinin de kolay anlaşılan, eğlenceli yapımları yeğlediği görülür. Benzerlerinin arasında sivrilen birkaç önemli çıkış dışında, genel olarak yazarlarımız günün sorunsallarından çok geçmişin yorumu yapılmış olaylarına yönelmiş, özellikleri önceden belirlenmiş ünlü kişilerin yaşam öykülerini, yeni yorum getirmeden ele almışlardır. Dostluk, arkadaşlık, evlilik ilişkilerini ele alan, kadın sorunlarına eğilen oyunlar yanında, köy, kasaba yaşamı, töre baskısı, kan davası, yoksulluk, köyden kente göç sorunlarına eğilen, yakın geçmişte yaşanmış acıtıcı gerçekleri sergileyen, vicdanları sorgulayan oyunlar da yazılmıştır. Yazarlarımızın bir bölümünün dikkatinin bireyin iç dünyasına yöneldiği görülür. Eylemsizliğin, kötümserliğin egemen olduğu ortamda dramatik olan ruhsal derinliklerin kırılgan noktalarında aranmaktadır. Baskıların yarattığı korkulara, iç hesaplaşmalara yer veren oyunlar yazılır. Ödenekli tiyatrolarda yerli oyunlara ağırlık verme politikası, geçmiş

dönemlerde başarısı kanıtlanmış yapıtları sahneleyerek sürdürülürken, oyunları seyirci önüne çıkarılmayan yeni yazarlar oyun yazmaktan vazgeçtiklerini belirtirler. Oyunları sahnelenen yazarlarsa, gerekli özenin gösterilmediğinden şikâyetçidirler.

Önceki dönemde oyunları sahnelenmiş olan **Turgut Özakman, Orhan Asena, Güngör Dilmen, Necati Cumalı, Turan Oflazoğlu, Refik Erduran, Adalet Ağaoğlu, Dinçer Sümer, Ülker Köksal, Recep Bilginer, Tuncer Cücenoğlu, Bilgesu Erenus, Hidayet Sayın, Sevgi Sanlı,** yeni oyunları ile seyirci önüne çıkarlar. **Tarık Buğra, Nezihe Araz, Ülkü Ayvaz, Erhan Gökgücü, Turgay Nar, Coşkun Irmak, Haluk Işık, Ferdi Merter** oyun yazmayı sürdürürler. Oyunları sahnelenen yeni yazarlar arasında **Sevim Burak, Nihat Asyalı, Nurhan Karadağ, İsmet Hürmüzlü, Sönmez Atasoy, Semih Sergen, Kemal Bekir, Füruzan, Melisa Gürpınar, Müzeyyen Engin Erim, Turgay Nar, Coşkun Büktel, İsmail Kaygısız, Nezihe Meriç, Ataol Behramoğlu, Ergun Sav, Özer Arabul, Kenan Işık, Tülin Tınaz Tanrıkut, Vedat Türkali, Gülsün Siren, Erman Canatan, Adem Atar, Kubilay Tuncer, Eşber Yağmurdereli, Yılmaz Onay, Yeşim Dormen, Yıldırım Türker, Bilge Karasu, Selçuk Baran, Yıldıray Şentürk, Burak Mikail Uçar, Nedim Gürsel, Yüksel Pazarkaya, Murat Karasu, Şahika Tekand** isimlerini görürüz. Kendi yazdığı, yönettiği, oynadığı yirmiye yakın oyununda seyirciyi diken üstünde tutmayı başaran **Ferhan Şensoy**'un özel bir yeri vardır dönemin tiyatrosunda. 80'li yılların büyük kazanımı ise, üretimlerini ileriki yıllarda da sürdürecek olan **Murathan Mungan** ve **Memet Baydur** olmuştur.

Dönemin öne çıkan yapıtlarının başında **Turgut Özakman**'ın ***Resimli Osmanlı Tarihi*** gelir. **Murathan Mungan**, ***Mezopotamya Üçlemesi*** ile tiyatro yazınımıza bir başyapıt kazandırmıştır. **Nezihe Araz**'ın ***Öyle Bir Nevcivan*, Füruzan**'ın ***Sevda Dolu Bir Yaz*, Erhan Gökgücü**'nün ***Giordano Bruno*, Tarık Buğra**'nın ***İbiş'in***

Rüyası, **Ülker Köksal**'ın *Uzaklar*, **Güngör Dilmen**'in *Aşkımız Aksaray'ın En Büyük Yangını*, **Adalet Ağaoğlu**'nun *Çok Uzak Fazla Yakın*, **Tuncer Cücenoğlu**'nun *Çıkmaz Sokak*, **Dinçer Sümer**'in *Gecenin Kulları*, **Sevim Burak**'ın *Sahibinin Sesi*, **Turgay Nar**'ın *Çöplük*, **Şahika Tekand**'ın *Gergedanlaşma*, **Memet Baydur**'un *Yangın Yerinde Orkideler* adlı oyunları öne çıkmış; **Faruk Erem**'in *Bir Ceza Avukatının Anıları*, **Uğur Mumcu**'nun *Sakıncalı Piyade*'si dönem oyunları olarak dikkati çekmiştir. **Nâzım Hikmet**'in toplumsal taşlaması *İvanoviç Var mıydı Yok muydu?* adlı oyununun sahnelenmiş olması, **Nâzım**'ın geç dönem oyun yazarlığının tanıtılması bakımından yararlı olmuştur.

2000'li yılların ilk döneminde tiyatromuza kuşbakışı baktığımızda, önceki yıllardaki etkinliklerin benzer biçimde devam ettiğini, son yıllara doğru ise yeni gelişmelere açık bir hareketlenme başladığını görürüz. Bir yanda kıdemli tiyatro topluluklarının kendi çizgilerinde ürettikleri yapımlar, öte yanda eğitimli genç kuşak seyircinin tercih ettiği yeni arayışlar içinde olan küçük toplulukların üretimleri var. Seyirci çoğunluğunun, avutan, eğlendiren oyunlara giderek daha çok rağbet etmesi popüler tiyatronun magazin dünyasının etkisi altına girmesine neden olmakta, şov ağırlıklı yüzeysel bir güzellik anlayışı yaygınlaşmaktadır. Ödenekli tiyatroların bile repertuarlarını saptarken bu gerçeği dikkate aldıkları, ortalama beğeniye hizmet eden oyunlar sahnelemekle yetindikleri görülüyor. Eski çizgisini sürdürmekte kararlı birkaç kıdemli topluluk, sanat kaygısı taşıyan, toplum sorunlarını kurcalayan tiyatro yapmakta direnmekteyse de, mali sıkıntılar giderilememekte, mekân sorunu çözümlenememektedir. Bir önceki dönemin özel tiyatro toplulukları çalışmalarını sürdürürlerken, İstanbul'da kuruluşunun ellinci yılını kutlayan **Dormen Tiyatrosu**'nun, **Aksanat Prodüksiyon Tiyatrosu**'nun Ankara'da **Ekin Tiyatrosu**'nun perde kapattıklarını görürüz. Ödenekli-ödeneksiz

bütün tiyatro topluluklarının ortak sorunu tiyatro salonlarının serbest piyasanın rant tutkusuna kurban edilmesi olmuştur. Yıllardır oyunlarını sahneledikleri tiyatroları ellerinden alınan topluluklar farklı mekânlar aramak, kimi uygun mekânları başka topluluklarla paylaşmak zorunda kalmaktadırlar. Bu durumun en son örneği, **Dostlar Tiyatrosu**'nun oyunlarını sahnelediği **Karaca Tiyatrosu**'nun da kapatılmış olmasıdır. **Atatürk Kültür Merkezi**'nin onarılma gerekçesiyle kapatılmış olduğunu, şimdi de yıkılma kararı ile karşı karşıya kaldığını görüyoruz. **Ankara Devlet Tiyatrosu**'nun **Şinasi** ve **Akün** sahnelerinin bulunduğu binanın satılma tehlikesi baş göstermiştir. Eğitimli genç kadrolar, kısıtlı imkânlarıyla kendi küçük mekânlarını oluşturma, kimi mekânları ortaklaşa kullanarak hayallerindeki tiyatroyu gerçekleştirme çabası içindedir.

Bu olumsuzluklara karşın bugün tiyatro sanatının ülke çapında yaygınlaştığını görüyoruz. **Devlet Tiyatrosu**'nun on iki ilde yerleşik kadrolu tiyatro sahnesi, ayrıca on iki ilde daha, on-on beş turne temsiliyle hizmet verilen sahnesi bulunmaktadır. Devlet Tiyatroları'nın toplam sahne sayısı elli sekizi bulmuştur. İBB Şehir Tiyatroları'nın oyunları **Harbiye Muhsin Ertuğrul Sahnesi**, **Üsküdar Ümraniye Sahnesi**, **Kadıköy Haldun Taner Sahnesi**'nde seyirci önüne çıkıyor. Pek çok ilde yerel yönetimlerin desteklediği tiyatro sahneleri açılmıştır. Seyircisine nitelikli oyunlarla dört sahnede birden hizmet sunan Eskişehir Büyükşehir Belediyesi Şehir Tiyatroları, Kocaeli Şehir Tiyatrosu, Aydın, Mersin, Kayseri, Diyarbakır, Gaziantep gibi pek çok il belediyesinin tiyatroları bu yöndeki gelişimin çarpıcı örnekleridir.

Yerli ve yabancı toplulukların düzeyli yapıtlarla katıldığı ulusal ve uluslararası festivallerin sayısı artmıştır. *İstanbul Kültür ve Sanat Vakfı Uluslararası Tiyatro Festivali, Ankara Uluslararası*

Tiyatro Festivali, Uluslararası Gölge ve Kukla Oyunları Festivali, Devlet Tiyatrolarının, Küçük Hanımlar Küçük Beyler Uluslararası Çocuk Festivali, İstanbul BB Şehir Tiyatroları Gençlik Günleri, İstanbul BB Şehir Tiyatroları Çocuk Şenliği, Eskişehir BB Şehir Tiyatroları Uluslararası Çocuk ve Gençlik Tiyatro Festivali, Adana Uluslararası Devlet Tiyatroları-Sabancı Festivali, Antalya Uluslararası Tiyatro Festivali, Konya Uluslararası Türkçe Konuşan Ülkeler Tiyatro Festivali, Trabzon Uluslararası Karedeniz Tiyatro Festivali, Gaziantep BB Şehir Tiyatrosu Uluslararası Çocuk ve Gençlik Festivali, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Uluslararası Tiyatro Festivali, Diyarbakır Ulusal Orhan Asena Tiyatro Festivali, Van Ulusal Çocuk Oyunları Festivali ve çeşitli illerde yerel yönetimlerin destek verdiği tiyatro şenlikleri, yurt çapında bir tiyatro hareketinin başladığını gösteriyor.

Ayrıca, oyun yazarlığı yarışmaları düzenlenmekte, her yılın başarılı sanatçıları, yazarları, bilim adamları, *İKSV Uluslararası Tiyatro Festivali, Ankara Uluslararası Tiyatro Festivali, Tiyatro Eleştirmenler Birliği, Sanat Kurumu, Troya Kültür Derneği,* **Ulvi Uraz, Sadri Alışık, Kerim Afşar, Aydın Üstüntaş, Arda Kanpolat** ödülü gibi ödüllerle onurlandırılmaktadır.

Bugün, deneysel çalışmalar yapan küçük toplulukların sayısının giderek arttığını görüyoruz. Seçilen yerli ve yabancı oyunlarda genel eğilim, bireyin iç dünyasına yönelme, örtük başkaldırıyı, tutuklanmış öfkeyi dışa vurma olarak özetlenebilir. Şiddet gösterisi hemen her tür tiyatro topluluğunu etkisi altına almış durumdadır. Öte yanda, görsel anlatıma, beden diline ağırlık veren, yeni estetik düzenlemeler arayışında olan öncü çalışmalar da yapılıyor. Özenli yapımlarıyla **Tiyatro Boğaziçi, Murat Daltaban**'ın öncülüğünde, gizli dürtülerle yüzleşmeyi amaçlayan DOT, **Şehsuvar Aktaş, Ayşe Selen, Çetin Sarıkaya** işbirliği ile geleneksel tiyatro biçeminden yararlanarak özgün bileşimler yapan **Tiyatro Tem,**

İpek Bilgin'in atölye çalışmalarıyla da dikkati çeken **Craft Tiyatro, Berkun Oya**'nın kendi oyunlarını sahnelediği **Krek Tiyatro, Yiğit Sertdemir**'in yazar, yönetmen olarak yer aldığı **Altıdan Sonra Tiyatro, Yeşim Özsoy**'un kendi oyunlarını sahnelediği **Galata Perform**, kendi yapımları yanında farklı grupların turlarını da düzenleyen **Aysa Prodüksiyon Tiyatrosu, Emre Kınay**'ın repertuar tiyatrosu **Duru Tiyatro, Rutkay Aziz, Taner Barlas**'ın **Perdeci Oyuncuları, Mehmet Ergen**'in **Talimhane Tiyatrosu, Ekip Tiyatro, Mekân Artı, Tiyatro Hal, Tiyatro Z, Tiyatroperest, GET-Tiyatro, Tiyatro Karnaval, Tiyatro Oyunbaz**, atölye çalışmaları da yapan **Tiyatro Ti, Çıplak Ayaklar Kumpanyası, Bi Tiyatro, Bulu Sanat Tiyatrosu, Oda Tiyatrosu, Oyuncu Tayfası, İş Oyuncuları, Tiyatro Kartela, Çamurdan Tiyatro, Destar Tiyatro, İkinci Kat** ya da **0.2** gibi küçüklü büyüklü pek çok kuruluş söz konusudur.

Oyun yazarlığına gelince: Tiyatrolarda genellikle yakın geçmişin ünlü yazarlarının oyunlarının tekrar tekrar sahnelendiğini gördük. 21. yüzyılın başlarında, ***Tek Kişilik Şehir, Ayrılık*** gibi oyunlarıyla **Behiç Ak**; ***Gözükara Alaturka, Gayrı Resmi Hürrem*** gibi oyunlarıyla **Özen Yula**, ***Ful Yaprakları, Sokağa Çıkma Yasağı*** gibi oyunlarıyla **Civan Canova**, yönetmenlerin ve sahne tasarımcılarının yaratıcı düş gücünü kışkırtan kurgulamalar yaptılar. Devam eden yıllarda, **Murathan Mungan, Turgay Nar, Coşkun Irmak, Haluk Işık, Cuma Boynukara, Hasan Erkek, Savaş Dinçel, Raşit Çelikezer** oyun yazmaya devam ederlerken **Ali Berktay, Berkun Oya, Yeşim Özsoy, Yiğit Sertdemir, Ebru Nihan Celkan, Funda Özşener, Ali İhsan Kaleci, Zeynep Kaçar, Şirin Aktemur Toprak, Ayşe Bayramoğlu, Mirza Metin, Ufuk Tan Altunkaya, Cihan Sağlam, Berfin Zenderlioğlu, Özer Arslan, Cem Uslu, Turgay Doğan, Beliz Güçbilmez, Gülşen Karakadıoğlu, Nilbanu Engindeniz, Hatice Meryem,**

Murat İpek, Levent Kozak, Selahattin Duman, Sermiyan Midyat, Alper Kul, Özgür Özbilgin, Görkem Şarkan, Şamil Yılmaz gibi pek çok yeni oyun yazarını tanıdık.

Dikkati çeken bir gelişme, yazar tiyatrolarının artmış olmasıdır. **Ferhan Şensoy**, oynayacağı oyunları yazmayı, son olarak yazdığı ***Masal Müfettişi*** ile sürdürüyor. **Nesrin Kazankaya, Tiyatro Pera**'da, kendi yazdığı ***Dobrinja'da Düğün, Ah Simirnam Güzel İzmirim*** oyunlarını yönetti. **Genco Erkal**, ***Ben Bertolt Brecht, Sivas 93, Yaşamaya Dair-Bursa Cezaevinden Mektuplar*** ile oyunlardan, şiirlerden, belgelerden sahnelenmeye uygun düzenlemeler yaptı. Genç kuşaktan yazarların, kurdukları topluluklarda kendi oyunlarını yönettikleri görülüyor.

Son yirmi yılda yaratıcı gücünü yitirir gibi olan tiyatro yazınımız kendine yeni çıkış yolları arıyor, diyebiliriz. Gerçekçi tiyatronun öz ve biçim kalıplarını kırma, görünen gerçeğin alt katmanlarına ulaşma, düşlerin izini sürme, yaşamın gizini ilkel kaynaklarda arama, yalnızlığı, iletişimsizliği, ötekileştirilmişliği dile getirme, yasaklanmış ilişkileri, ayıplanmış cinselliği ortaya çıkarma eğilimi ağır basıyor. Oyun yazarları, yaratıcı yönetmenlerin sahne tasarımındaki ve oyunculuktaki kışkırtıcı uygulamalarının etkisiyle kendilerine yeni ifade yöntemleri aramaya, masalların, söylencelerin, görsel sanatların, müziğin biçeminden yararlanarak kendi özel seslerini bulmaya çalışıyorlar. Kıdemli yazarlar tiyatrodan uzaklaşırlarken, kurdukları topluluklarda kendi oyunlarını yöneten genç yazarlar yetişiyor. Modern sonrası tiyatronun izinden giden klasik tiyatroya alternatif oluşturacak özgür denemeler yapan topluluklar dikkati çekiyor. Sahnede görsel ve işitsel anlatımın, beden dilinin ağırlık kazandığı çalışmalar yapılıyor. Sıradan olayların, ezbere yorumların, kalıplaşmış biçimleme hünerlerinin bunalttığı genç kuşak tiyatrocuları bu sanattan bekledikleri anlamlı tiyatrosal etkiyi görsel anlatımla sağlamaya,

sahnede dil lezzetine koşullu güzellik anlayışının aşıldığı yeni bir anlatım yaratmaya çalışıyorlar. Bu doğrultudaki çalışmalarda, klasik etik ve estetik kuralların ötesinde, öfkeli, saldırgan, şaşırtıcı, kışkırtıcı bir üslubun benimsendiğini görüyoruz.

Son değerlendirmede görüyoruz ki, **Cumhuriyet** döneminde tiyatro, çağdaş uygarlığın gereği sayılarak saygınlık kazanmış, eğitici işlevi dikkate alınarak devlet tarafından desteklenmiş, devlete ve yerel yönetimlere bağlı ödenekli tiyatrolar kurulmuş, özel tiyatro topluluklarının sayısı artmıştır. Oyun yazarlığı gelişmiş, ciddi toplum sorunlarını irdeleyen oyunlar yazılmaya başlanmıştır. Son yıllarda Anadolu'nun pek çok ilinde Devlet Tiyatrolarının açılmış olması, büyük kentlerde Devlet Tiyatroları sahnelerinin çoğalması, yerel yönetimlere bağlı tiyatroların açılması önemli bir gelişmedir. Ancak bugün ülkemizin nüfusuna oranla seyirci sayısının arttığı söylenemez. Devletin desteğine, aydınların ilgisine, bir kesim seyircinin sevgisine rağmen, tiyatromuzun nasıl bir kültür ve sanat anlayışına temellenmiş olduğu, dünya tiyatrosu içinde nasıl bir yere sahip olduğu, nasıl bir kimlik taşıdığı tartışmaya açıktır. Popüler kültürün ve piyasa ekonomisinin egemen olduğu günümüz ortamında bir nitelik yitimi tehlikesinden söz edilebilir. Ancak sayıları az da olsa, iyi ve doğru tiyatroya örnek olmayı başaran oyunların yazıldığı, özel ve ödenekli tiyatroların sahnelerinde ustalıkla sahnelendiği de bir gerçektir. Bugün, ülke çapında yaygınlaşmaya başlamış olan tiyatro etkinlikleri, kimi oyun yazarlarımızın uluslararası düzeyde kaleme alınmış yapıtları, sahne uygulamalarında görülen yenilikçi atılımlar olumlu bir gelişime işaret ediyor. İster klasik çizgiyi koruyarak yapılsın, ister öncü girişimler biçiminde olsun, tiyatromuzu piyasanın, medyatik olanın tuzağına düşmekten koruyacak olan oyun yazarlarına, yönetmenlere, oyunculara, sahne tasarımcılarına, bestecilere, tiyatro yöneticilerine destek olunması gerekiyor. Açık fikirli, irde-

leyici, eleştirici, dünyadaki gelişmeleri izleyen yeni kuşağın yetişmekte oluşu geleceğe umutla bakmamızı sağlamaktadır.

Öte yandan **Cumhuriyet**'in 90. yılında tiyatromuz aşılması yaşamsal önem taşıyan yeni sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. İktidarın tiyatro üzerinde örtük ve açık baskısı söz konusudur. Yasaklanmış, kimi illerde oynanmasına izin verilmemiş oyunlardan, haklarında soruşturma açılmış sanatçılardan söz edilmektedir. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Şehir Tiyatroları sanatçıları yönetim kurulundaki sanatçı sayısının azaltılmasını öngören yönetmelik değişikliğine tepkilidirler. Sanatçılar olumsuz gelişmelere karşı tepkilerini Kültür Sanat-Sen, TOBAV, DETİS, TOMEB, İŞTİSAN gibi meslek örgütleri aracılığıyla dile getirmeye çalışmaktadırlar. Devlet Tiyatrosu yasasının tümüyle değiştirilmesi, oyun seçiminde ve sahneye uygulanmasında iktidarın belirleyeceği kuruluşların söz sahibi olması söz konusudur. Bu bağlamda, ülkemizin tüm sanat alanının tamamını, Bakanlar Kurulu tarafından atanan on bir üyeden oluşacak olan TÜSAK'a (Türkiye Sanat Kurumu) bağlayacak bir yasa tasarısı gündeme getirilmiştir. Bu tasarı yasalaştığı takdirde Devlet Tiyatrosu ve Devlet Opera ve Balesi Yasaları (5441, 1309, 1310 sayılı yasalar) yürürlükten kalkmış olacak, ayrıca Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü kapatılacak, tiyatro, opera, bale ve senfoni orkestralarının yanı sıra Güzel Sanatlar'a bağlı çok sesli korolar, halk müziği-sanat müziği koroları, dans toplulukları kapatılacak, kurumların mal varlıkları TÜSAK'a aktarılacak, sanatçı personel bulundukları şehirlerin kültür müdürlüklerine bağlanacaktır.

Devlet Opera, Bale ve Tiyatroları ile ilgili son gelişmeleri de dikkate alarak sanat genelinde tiyatronun bugünkü durumuna baktığımızda, **Cumhuriyet**'in kuruluşuyla birlikte kültürel kalkınmanın devlet politikası olarak benimsendiği yılların geride kaldığını görüyoruz. Oysa, devletin koşulsuz desteğiyle, her eko-

nomik düzeyde seyircinin Türk ve dünya repertuarının en seçkin yapıtlarını, zevkle döşenmiş tiyatro binalarının, en yeni teknik donanıma sahip sahnelerinde izleyebileceği, sanatçıların başarılarını alkışlarıyla kutlayacağı, aydınlatıcı ve uygarlaştırıcı tiyatro idealinin diri tutulması gerekiyor. Tiyatroya gönül vermiş aydınlar, sanatçılar, eğitimciler, yazdıkları yazılarla, düzenledikleri toplantılarla, başarılı sanatçılara, yazarlara verdikleri ödüllerle, tiyatronun sorgulayıcı, eleştirici, düşündürücü ve onarıcı işlevinin unutulmamasına, insani değerleri besleyen oyun tadının yitirilmemesine çalışıyorlar.

KAYNAKÇA

Akı, Niyazi; *Çağdaş Türk Tiyatrosuna Toplu Bakış (1923-1967)*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1968.

And, Metin; *Geleneksel Türk Tiyatrosu*, Bilgi Yayınları, Ankara, 1969.

And, Metin; *50 Yılın Türk Tiyatrosu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1973.

And, Metin; *Cumhuriyet Dönemi Türk Tiyatrosu (1923-1983)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1983.

And, Metin; *Atatürk ve Tiyatro*, Devlet Tiyatroları Yayınları, Ekim 1983.

Cevdet Kudret; *Ortaoyunu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1973.

Gürün, Dikmen; *Tiyatro Yazıları*, Mitos Boyut Yayınları, İstanbul 2000.

İpşiroğlu, Zehra; *Tiyatroda Devrim*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1988.

Karadağ, Nurhan, *Halkevleri Tiyatro Çalışmaları (1932-1951)*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988.

Nutku, Özdemir; *Darülbedayi'nin Elli Yılı*, AÜ DTCF Yayınları, Ankara, 1969.

Oğuzkan, Ferhan (ed.): *İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu-Yaşamı ve Hizmetleri*, TED Yayınları, Ankara, 1996.

Sevengil, Refik Ahmet; *Türk Tiyatrosu Tarihi*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul, 1934.

Sevinçli, Efdal; *Muhsin Ertuğrul*, Arba Yayınları, İstanbul, 1990.

Sokullu, Sevinç; *Türk Tiyatrosunda Komedyanın Evrimi*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1979.

Şener, Sevda; *Musahipzade Celal ve Tiyatrosu*, AÜ DTCF Yayınları, Ankara, 1963.
Şener, Sevda; *Çağdaş Türk Tiyatrosunda Ahlak Ekonomi Kültür Sorunları (1923-1970)*, AÜ DTCF Yayınları, Ankara, 1971.
Şener, Sevda; *Çağdaş Türk Tiyatrosunda İnsan (1923-1972)*, AÜ DTCF Yayınları, Ankara, 1971.
Şener, Sevda; *Cumhuriyetin 75. Yılında Türk Tiyatrosu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2000.
Şener, Sevda; *Gelişim Sürecinde Türk Tiyatrosu*, Alkım Yayınları, İstanbul, 2003.
Yüksel, Ayşegül; *Çağdaş Türk Tiyatrosunda On Yazar*, Mitos-Boyut Yayınları, İstanbul, 1997.
Yüksel, Ayşegül; *Sahneden İzdüşümler*, Mitos-Boyut Yayınları, İstanbul, 2000.
Yüksel, Ayşegül; *Dram Sanatında Sınırları Zorlamak*, Mitos-Boyut Yayınları, İstanbul, 2013.
Yüksel, Ayşegül; "1980'den 2000'lere Türk Tiyatrosu", *Çağdaş Türk Tiyatrosu*, TC Anadolu Üniversitesi Yayını, Ankara, 2013.

RADYO VE TELEVİZYON SORUNU

Turgut Özakman

Dünyayı değiştiren büyük buluşlar 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başı arasındaki elli yıllık dönemin ürünüdürler.

Radyo bu buluşların en önemlilerinden biridir. Başlıca dört büyük bulucunun emeği ile gerçekleşmiştir: **James Maxwell** elektromanyetik dalgaları (radyo dalgaları) keşfetti; **Herz** bu buluşu geliştirdi; **Marconi** ilk ilkel alıcıyı yapmayı başardı; **Lee de Forest**, bulduğu boşluk tüpü ile sesin net bir biçimde dinlenilmesini sağladı.

Birçok ülkede denemelere başlandı.

Türkiye de bu ülkelerden biriydi. İlk alçakgönüllü denemeyi anlatmak istiyorum.

Tarih, 19 Mart 1923, Pazartesi. İstanbul Öğretmen Okulu'nun konferans salonu, davetlilerle dolu. Hepsi heyecan içinde. Sahneye türlü gizemli araçlar ve gereçler yerleştirilmiş. Başlarında kimya öğretmeni **Rüştü Bey (Uzel)** ile birkaç öğrencisi. Onların da telaşlı oldukları gözleniyor.

Biraz sonra ilk radyo yayını denemesi başlayacak.

Bir aydan beri, Fransız İşgal Kuvvetleri Komutanının hediye ettiği bir telsiz telefondan yararlanarak, okulun bodrumunda denemeler yapan **Rüştü Bey**, ilk radyo yayınını davetliler ve basın mensupları önünde gerçekleştirmeye hazırlanıyor.

İstanbul Üniversitesi'nde (yanmış olan Zeynep Kâmil Konağı) toplananlar daha da heyecanlılar. Çünkü ta Öğretmen Okulu'ndan yapılacak yayını buradan dinleyecekler.

Sonunda beklenen an gelir.

Yayın, **Rüştü Bey**'in kısa bir konuşması ile başlar. Yeğeni **Ahmet**, konuşmayı Fransızca olarak özetler. Genç bir flütçünün çaldığı zeybek havasından sonra, Bakırköy İttihat-ı Osmanî özel okulunda müzik öğretmenliği yapan **Afife Hanım**, *Rossignol* adlı parçayı söyler. O kadar alkışlanır ki birkaç kez mikrofona gelir.

Yayın, üniversiteden hayranlık içinde dinlenir. Dinleyiciler bir mucizeye tanık oldukları duygusu içinde dağılırlar. Çoğunluk bunun güzel bir anı olarak kalacağını, bundan ileri gidilemeyeceğini düşünmektedir.

İlk programlı radyo yayını 1920 yılında ABD'de **Dr. Frank Conrad**'ın Pittsburg'daki radyo istasyonu ile başlamış, bunu gelişmiş ülkelerin yayınları izlemişti. Biz nasıl, hangi bilgi ve para ile bu yarışa girebilirdik ki?

Cumhuriyet yönetimi, bu umutsuz yaklaşımı sevince çevirecek, radyoculuk alanında öncü ülkelerden biri olmayı başaracaktır. 1927 yılında 6 Martta İstanbul, 17 Kasımda Ankara Radyosu hizmete girer. İkisi de 5'er kw gücündedir. Bu o tarih için güçlü iki istasyon demektir.

Bu tarihte bütün dünyada radyo istasyonlarının güç toplamı 116 kw idi. Yine bütün dünyada sadece 123 radyo istasyonu bulunuyordu.

Sonra neler olur Türkiye'de?

Özellikle halk eğitimi bakımından yararı düşünülerek, mali sorunlar aşılır, Ankara'da 120 ve 20 kw gücünde iki istasyon yapımına başlanır. İkisi de 28 Ekim 1938'de işletmeye açılır. 20 kw gücündeki kısa dalga istasyonu yurtdışı yayınlar içindir (**Türkiye'nin Sesi**).

Ankara Radyoevi yapılır.[144]

Görülüyor ki başlangıçta Türkiye, elektronik yayıncılık alanında gecikmeyen ülkeler arasında yer almaktadır. Yazık ki

144) 1960'lı yılların başında genişletilecektir. Stüdyolar yenilenirken, vefalı bir yayıncı, ilk yayının yapıldığı tarihi mikrofonu getirip bana verdi.

(1939-1944) savaş nedeniyle gelişim durur, savaştan sonra yeniden başlar.

İstanbul Radyoevi yapılır ve radyonun gücü 150 kw'a çıkarılır. Yeni radyoevinden yayına Kasım 1949'da geçilir. Ankara kısa dalga vericisinin gücü 100 kw'a, Ankara uzun dalga vericisinin gücü 240 kw'a çıkarılır.

1950'de ruhsatlı radyo alıcısı sayısı 360.000'dir.[145]

1950-60 arasında hiçbir yeni verici yapılmamış, radyo ağı genişletilmemiştir. Bu dönem iktidarın radyoları partizanca kullandığını dönem olacaktır.[146]

1961-1964 döneminde 8 ilde, il radyoları kuruldu:

Kars, Van, Gaziantep, Antalya, Adana, İzmir, İstanbul ve Ankara.

TRT, 1961 Anayasasının ilgili maddesi gereğince, **özerk, tarafsız** bir anayasa organı olarak kurulur.[147] İlgili kanun 1 Mayıs 1964'te yürürlüğü girer. Bu tarihte Türkiye'deki radyoların güç toplamı 527,6 kw idi. Yayınlar Türkiye'nin ancak % 36.8'ini kapsamaktaydı. Kısacası bütün Türkiye'ce dinlenebilen, biri milli, öteki alternatif posta olarak, en az iki posta yoktu. Oysa bu, radyo-televizyon yayıncılığının idealidir. TRT bu kuralı, gerçekleştirilmesi zorunlu bir ideal diye benimsedi.

Dört yıl içinde yayın istasyonlarının gücü toplam 1.027.3 kw'a çıkar. Diyarbakır, Erzurum, Çukurova büyük radyoları hizmete girer, İzmir, İstanbul, Ankara radyolarının güçleri yükseltilir.

---

145) İstanbul Teknik Üniversitesi 1946 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi Radyosu adıyla 1 kw'lık radyo yayınlarına başladı. İstanbul dinleyicisi için ciddi bir seçenek oluşturdu. Bir süre ara vermeden sonra şimdi de yayınını sürdürüyor.

146) Radyoya girdikten sonra radyo tarihimizi, özellikle yayın içeriklerini incelemeye çalışmıştım. Eski özet günlük programları derledim. Daha sonraki dönemlere ait programların metinleri *Radyo Dergisi*'nde yer alıyordu. İlk yöneticilerden **Mesut Cemil Tel**, eski spiker **Muhteşem Öksüzcü**, eski görevlilerden **F. Fazıl Tülbentçi** ile konuştum. 1940 yılından başlayarak kendim dinlemekteydim. Sonuç şu: Tek parti döneminde radyolar, haber ve halk eğitimi için kullanılmıştır. Partici yayın yapılmamıştır.

147) Radyolar bu tarihe kadar türlü statülerden geçmişlerdir. Yazıyı uzatmamak için bu konuyu atladım.

TRT'nin ilk dört yılı radyoculuğumuzun altın dönemidir. Bu gelişe paralel olarak yayın saatleri yayıncılık gereklerine göre düzenlenir ve yayın süresi uzar. Radyo başına yayın süresi ortalama 14 saat olur.[148] Gelişmeler ikinci dört yılda da oldukça devam etmiştir.

TRT'den önce de televizyon yayıncılığıyla ilgili çalışmalar yapılmış, girişimlerde bulunulmuşsa da bir sonuç alınamamıştır. Bazı etkili çevreler televizyona karşı çıkmaktaydı. Ama her vakti gelmiş düşünce gibi vakti gelmiş teknolojinin de önüne geçmek olanaksızdır.[149] Çıkarılan türlü güçlüklere ve var olan olanaksızlıklara rağmen, arkasında 40 yıllık bir radyo yayıncılığı deneyimi bulunan TRT, cesur bir kararla, 31 Ocak 1968 yılının başında siyah-beyaz televizyon yayınlarına başladı.

Zaman içinde, haftada 3 gün yayından her gün yayına; tek kanaldan ikinci kanala (1986); siyah beyazdan renkliye geçildi (1984).

Bu ara olayın önemini idrak edemeyenlerin teşvikiyle bir süre şaşırtıcı bir korsanlık ve kaos dönemi yaşandı.[150]

Sonunda, zaman zaman bazı maddeleri değiştirilen bugünkü genel yasa yürürlüğe girdi. Üyeleri Meclisçe seçilen 9 kişilik Radyo Televizyon Üst Kurulu oluşturuldu.

Çeşitli değişimlere uğrayan 2954 sayılı yasa ile de TRT kurumu yeniden düzenlenmiştir.

2010 yılı sayılarına göre bugün 400 kadar milli ve yerel televizyonumuz, 1000 kadar milli ve yerel radyomuz, on bin kadar yayıncımız, milyonlarca radyo ve televizyon aygıtımız ve çok önemli, demokrasiyi yaralayan hukuki sorunlarımız var.

148) Sınavla yeni spikerler, program yapımcıları, araştırmacılar, muhabirler alındı, eğitildi, deneme süresinden sonra göreve atandı. TRT ilk program dönemine 1 Ocak 1965'te girdi. TRT'nin 1965 yılında işbaşı eden yayıncı kuşağı, bir yayıncıdan beklenen bütün nitelikleri taşıyan harika bir kuşaktı. Bu kuşağı ve bu kuşağın havasında yetişen ikinci dönem (1966) yayıncıları sevgiyle anıyorum.

149) İlk televizyon yayınını İstanbul Teknik Üniversitesi 9 Temmuz 1952'de başlatmıştır.

150) Yurtdışı bir vericiden Türkiye'ye yönelik Türkçe televizyon yayını yapan korsan televizyon Star'dır. Bu arada birçok uydurma radyo da kurulup yayına sokulmuştu. Hesapsız, plansız radyo yayınları İtalya'da hava trafiğini felç etmiş, büyük sorunlar yaşanmıştır. Türkiye bu duruma düşmeden önce genel yasayı çıkarttı.

Kamu Hizmeti

Radyo dalgaları yardımıyla yapılan radyo ve televizyon yayıncılığı **kamu hizmeti** niteliğindedir. Bu nitelikten kaynaklanan bazı çok önemli kurallar vardır. Her hukuk devletinde, bütün radyo ve televizyon kuruluşları bu kurallara sürekli olarak uygun yayın yapmak zorundadır.

Radyo ve televizyon yayıncılığının neden kamu hizmeti niteliğinde olduğunu çok kısaca açıklamaya çalışacağım.

Başlangıçta radyo kurmak, gazete kurmak gibi özgürlüğün gereği olarak düşünülüyordu. Hiçbir sınırlama ve kural yoktu. Ama radyo sayıları artınca sorunlar başladı. 1922'de ABD'de 564 radyo kurulmuştu. Oysa radyo dalgaları sonsuz değil sınırlıydı. Yani radyo dalgalarından yararlanarak sayıca sınırsızca yayın yapabilmek imkânsızdı. Sınırlılık, yayınların genel yönetimini ve bir düzene sokulmasını gerektirmişti. Ülkelerin kullanabilecekleri kapasiteleri belirlemek üzere bir örgüt kuruldu: ITU (Internatinal Telecominicasion Union). Her ülkenin yayın yapabileceği kapasiteler belirlendi.[151]

a. Bu kapasiteye doğal kaynak diyelim. Her kısıtlı doğal kaynak gibi bu kapasite de kamu varlığı olarak kabul edildi. Bu, erken davrananların ele geçirebileceği, sürekli elinde tutabileceği bir imkân değildi. Kapasitenin kullanımı adil kurallara bağlanmalıydı. Bu hizmeti bizdeki Radyo-Televizyon Yüksek Kurulu (Şimdi Radyo ve Televizyon Üst Kurulu) gibi kuruluşlar yerine getirecektir.[152]

151) Kapasitenin (frekansların) kullanımı devletlere bırakıldı. Kimi devletler radyo (+ televizyon) yayın hakkını ellerinde tuttular (Fransa gibi), kimi bu hakkı bütünüyle özel girişime tanıdı (ABD; özel radyo ve televizyonların halk eğitimine yararlı olmadıkları görülünce, kamusal nitelikli dev bir televizyon eğitim ağı hizmete sokuldu: Public Broadcasting Service. 1989 yılında bütçesi 1 milyar 8 milyon dolardı. Böylece ABD de bir çeşit karma sisteme girmiş oldu. 337 istasyonla hizmet veriyor), kimi ise karma bir sistem oluşturdu (Japonya, şimdi Türkiye vb.).

152) ABD'de bu hizmeti 9 federal kurul arasında yer alan FCC yürütür (Federal Communications Commission). Kararlarına *dictum* deniyor. ABD'de bütün radyo, televizyon, kablo ve uydu yayınları bu kurulun kararlarına uymak zorundadır. Kurul, tarafsızlık, eşitlik, adillik, dürüstlük gibi nitelikleri topluca "dengeli yayın" olarak adlandırıyor. Bütün yayınlar "dengeli yayın doktrini"ne uymakla yükümlüdür. Bu yayınlara dini yayınlar da dahildir.

b. Yayıncı kuruluşların da kamu varlığını kullanmaktan doğan yükümlülüklere uygun yayın yapmaları gerekiyordu. Kamu varlığını kullanmanın zorunlu niteliği, yapılan işin **kamu hizmeti** olması idi. **Kamu hizmeti, tarafsız, eşit, adil, dürüst davranmayı gerektirir.**

Radyo ve tevizyon yayınları aynı zamanda, hiçbir kitle iletişim aracıyla karşılaştırılamayacak kadar güçlü, yaygın ve sürekli etkiye sahiptir. Radyo ve televizyon yayınları toplumu istediği yana yönlendirebilir, sokağa dökebilir, günlük alışkanlıkları bile değiştirebilir. Bu çok etkili iletişim aracınının zararlı kullanılmasını önlemek gerekli görüldü. Bu nedenle uygar ülkeler tarafsızlığa ek olarak bazı genel **yayın ilkeleri** de saptadılar. Amaç yayınların toplum için sorun olmamasını sağlamaktı.

Peki, Türkiye'de neler yapıldı?

Anayasa

Radyolar, Basın Yayın Genel Müdürlüğündeki Radyo Dairesine bağlı olarak çalışırlardı. 1961 Anayasasının 121. maddesi ile bu konuda büyük bir atılım sağlandı. Anayasa maddesinin konumuzla ilgili fıkraları şunlardır:

Radyo ve televizyonların idaresi, ***özerk*** *kamu tüzel kişiliği halinde, kanunla düzenlenir.*

Her türlü radyo ve televizyon yayınları ***tarafsızlık esaslarına*** *göre yapılır.*

TRT bu madde gereğince 359.sayılı kanun ile özerk bir kamu tüzel kişiliği olarak kuruldu. Yayınların **tarafsız** olması gerektiği kuruluş yasasında da önemle belirtiliyordu.

TRT bu dönemde büyük bir hızla radyo ağını genişletmeye çalıştı , çok çeşitli programlar üretti. 1965-1970 dönemi radyo yayınları, tarafsızlığı, içeriği, düzeyi ve niteliği bakımından örnek alınacak bir dönemdir.

Yayıncılık bakımından bu olumlu gelişim uzun sürmedi. 1971 yılından başlayarak olumsuzluğa doğru, aşama aşama bir gidiş yaşanacaktır.

1971 yılında anayasadaki ilgili maddede TRT'nin tanımı değişti, şöyle oldu: "tarafsız bir kamu tüzel kişiliği". Böylece özerklik sona erdi.[153] Tarafsızlık korundu.

İktidara bağlı bir kuruluş, tarafsız olabilir mi diye sorup geçiyorum.

TRT hakkında yeni bir yasa hazırlandı. 1994 tarihli ve 2954 sayılı yeni yasa kabul edilip yürürlüğe girdi. 5. maddesinde, genel yayın esasları da belirlenmiştir. Maddenin sadece m fıkrasını aktarıyorum:

"...tek yönlü, taraf tutan yayın yapmamak ve siyasi bir partinin, grubun, çıkar çevresinin, inanç veya düşüncenin menfaatlerine alet olmamak."

TRT'nin tarafsızlık yükümlülüğü hem anayasada, hem özel kanunundaki yayın ilkelerinde devam ediyor. Bu tarafsızlık sürekli ve hiç aksatılmadan, bütün yıl, 365 gün, uyulması gerekli hizmet ilkesidir.

Özel Radyo ve Televizyonlar

1994 yılı Nisan ayında, özel radyo ve televizyonların kuruluş ve yayınları hakkında genel bir yasa kabul edildi. Bu yasanın 4. maddesinde bütün radyo ve televizyon kuruluşlarının uyması gereken **yayın ilkeleri** yer almaktadır. Bu maddenin sadece l ve n fıkralarını aktarıyorum:

---

153) 12 yıl sonra, 1993'te, anayasa maddesine **özerk** terimi eklenmiştir ama bunun pratikte bir karşılığı, etkisi olmamıştır. O günden bu yanaki yayınlar bunun kanıtıdır. 1993'ten sonraki hiçbir TRT yönetimi özerkliğini savunmamış, özerk davranmamıştır. Özerkliğin altyapısı kalmamıştı. Bir de rahmetli **Adnan Öztrak** zamanını, hukuki mücadeleleri ve kazanılmış hakları düşünüyorum.

"Haberlerin yayınlanmasında, tarafsızlık, gerçeklik ve doğruluk ilkelerine bağlı olunması; özgürce kanaat oluşumunun engellenmemesi..."

"Siyasi partiler ve demokratik gruplar arasında fırsat eşitliği sağlanması; tek yönlü, taraf tutan yayınlar yapılmaması..."[154]

Bütün yıl, sürekli uygulanması yasa gereği olan bu ilkeler bir hukuk devletinin gerekleri ve demokrasinin sağlığı ile halkın özgürce kanaat sahibi olması ve tercihini belirlemesi açısından hayati önemde ilkelerdir. Yasanın 8.maddesine göre, bu ilkelere –ve burada yer almayan öteki ilkelere– uyulup uyulmadığını denetlemek, gereken işlemleri yapmak Radyo-Televizyon Üst Kurulu'nun görevidir.

Üst Kurul, kurulduğu yıldan (1994) bu yana , genel olarak **tarafsızlık denetimi yapmamaktadır**. Kurul öteki önemli yayın ilkelerini de yasanın gerektirdiği dikkat ve ciddilikle denetlememektedir. Bunu yayınlar açıkça kanıtlıyor.

Üst Kurul'un çok önemli bir görevi de Türkiye'ye ayrılan kapasitenin (frekansların) planlamasını yapmak, radyo ve televizyonlara bu plana göre yayın ruhsatı vermektir.

Üst Kurul on dokuz yıl sonra planlamayı yapmayı başarabilmiştir.İhaleler de yapılarak kanalların kiracıları belirlenmiştir.

Denilebilir ki TRT dışındaki bütün özel radyo ve televizyonlar bu tarihe kadar yasa dışıydı.

Yüksek Seçim Kurulu, yasasının 55/A maddesine göre, seçim döneminin başlamasından seçime kadarki süre içinde özel rad-

154) Yasanın 20. maddesi siyasi parti açıklamalarına ve faaliyetlerine yer verilmesi için, bunların haber değeri ve niteliği taşıması gerektiğini belirtiyor. Tarafsızlığı sağlamak için ipe sapa gelmez açıklamalara yer vermek gerekli değildir elbette. Ama yöneticiler de objektif olmalı. Yasa, "TRT dengeyi sağlamak için karşı görüşleri almak için çaba harcamak zorunda değildir" diyor. Doğru olan, bu konuda ölçülü bir çaba göstermek, karşı tarafa hiç olmazsa haber vermektir. Ama ANAP iktidarı zamanında hazırlanan bu yasaya, evrensel ilkeler bilinmediği ya da bilmezlikten gelindiği için böyle kritik bir madde yerleştirilmiş. Ama tarafsızlığı korumak öncelikli, üst ilkedir (5.madde). Ondan kaçınılamaz.

yo ve televizyonların uyacağı yayın ilkelerini belirlemekle görevli ve yetkilidir.

Sonuç

TRT anayasada belirtildiği şekilde tarafsız yayın yapmamaktadır. Benim saptamama göre hükümete ayrılan süre, karşı görüşlere ayrılan sürenin en azından dört katıdır. Üst Kurul TRT'nin yayınlarını tarafsızlık ve yayın ilkeleri bakımından denetlememektedir.

Özel radyo ve televizyonlar da, bağlı oldukları yasanın belirlediği gibi tarafsız ve ilkelere uygun yayın yapmıyorlar.

Üst Kurul özel radyo ve televizyonların tarafsız yayın yapıp yapmadıklarını hiç denetlemiyor. Genel yayın ilkelerine uyup uymadıklarını da çok sınırlı olarak denetliyor. Ancak bazı ilkeleri dikkate alıyor. Ahlaka aykırılık, müstehcenlik, sigara vb.[155]

Oysa bütün radyo ve televizyonlar, ayrıca belirtilmesi gerekmeden, *bütün yıl, 365 gün, tarafsızlıklarını ve genel ilkelere uygun yayın yapma yükümlülüklerini korumak zorundadır.*[156]

155) Bir televizyon kanalında **Atatürk** aleyhinde, sövgü dolu bir konuşma yapılmıştı. Ertesi gün RTÜK'e telefon ettim. Beni oldukça yetkili bir görevliye bağladılar. Yayından bahsettim. Sandım ki görevli ilgilenecek, "gerekeni yaparız" diyecek, böyle demedi, şöyle dedi: "Ne var ki bu sözlerde? Bunlar düşünce özgürlüğüne giren sözler." Anlayış bu. **Atatürk** aleyhindeki yayınlar sürüyor. Ne RTÜK, ne de savcılar harekete geçiyor.

156) İlk seçim, 1965'te yapıldı. TRT yeni kurulmuş. Yüksek Seçim Kurulu da, TRT de bu dönemi ilk kez yaşayacaklar. Yanlış yapmamak için, Haber Daire Başkanı **Dr. Cemal Aygen**, Haber Müdürü **Doğan Kasaroğlu**, Hukuk Müşaviri **Tekin Gürzümar** ve Program Daire Başkanı olarak ben Yüksek Seçim Kurulu Başkanını ziyaret ettik. Dördümüzün de hukukçu olması Başkanın çok hoşuna gitmişti. Kanunu ve gerekçeleri okuduk, seçim döneminde TRT'ye düşen görevleri –o zamanlar daha özel radyo ve televizyonlar yoktu–, belirledik, anlaştık, ayrıldık. Tarafsızlık, haberlerde ve programlarda sürekli korunacaktı. Tarafsızlığı program ve haberlerde, anlamca ve sürece eşitliği sağlamaya çalışarak koruduk. Yasa, seçime 10 gün kala, partilere radyo ve televizyonlarda konuşma saatleri ayrılmasını ve konuşmalar yapılmasını öngörüyordu. Bu görev bir yargıcın denetiminde TRT tarafından yerine getirilecekti. Yasa bu döneme propaganda dönemi diyor. Bu dönemde özellikle hükümeti ilgilendiren çeşitli yasaklar bulunmaktadır.

Seçim Dönemleri

Seçim dönemlerinde bu konuda en yetkili görevli Yüksek Seçim Kurulu'dur. Yüksek Seçim Kurulu da, seçimin başladığı andan bittiği âna kadar, TRT'nin ve bütün radyo ve televizyonların tarafsız, eşit yayın yapmalarını sağlamak, tarafsızlığa ve eşitliğe aykırı yayın yapılması halinde, yasaya aykırı bu durumu hemen önlemekle görevlidir.[157]

Yüksek Seçim Kurulu, yayınlardan anladığıma göre, son dört-beş seçim döneminde, yayın kuruluşlarının tarafsız yayın yapıp yapmadıklarını gereken şekilde denetlemiyor. Yayın kuruluşları seçime 10 gün kalıncaya kadar tarafsızlığa uygun olmayan, taraflı yayınlar yapabiliyorlar. Bu, seçmenin doğru kanaat sahibi olmasını ve oyunu bu kanaate göre kullanmasını engelleyen, seçimin sağlığını yaralayan bir durum.

Yasa seçime 10 gün kala başlayan ve seçimden bir gün önce saat 18.00'de biten döneme, propaganda dönemi diyor. Radyo ve televizyonlarda partilerin, Yüksek Seçim Kurulu'nun yönetimi ve denetimi altında, propaganda konuşmaları yapma dönemidir bu. Yüksek Seçim Kurulu'nun, yayın kuruluşlarının bütün seçim döneminde değil, bu 10 günlük süre içinde tarafsız olmalarına dikkat ettiğini sanıyorum. Yayınlar bunu gösteriyor. Bu kısa dönemde tarafsızlığa aykırı bir yayın olursa, Yüksek Seçim Kurulu durumu incelemeye başlıyor. Elbette bir sonuca ulaşıyor ama sonuca ulaşana kadar seçim yapılıp bitmiş oluyor.

Kanaatimce Yüksek Seçim Kurulu yürürlükteki yasaları, seçim dönemi ile ilgili özellikleri, iyi niyetle yazılmış bu yazının ışığında, bir daha ve sıkıca gözden geçirmelidir.

---

157) Yüksek Seçim Kurulu, seçim dönemi başlayıp görev başı ettiği zaman, bir genelge ile yasasının 55/A maddesi gereğince özel radyo ve televizyonların uyacakları yayın ilkelerini saptayıp bildirmekle görevlidir. Bunun amacı seçim süresi boyunca tarafsızlığı, eşitliği, denkliği korumak, vatandaşın serbestçe kanaat oluşturmasını ve oyunu belirlemesini güvence altına almaktır. Bunun yapılmaması seçimin meşruluğunu tartışmalı hale getirir diye düşünüyorum.

TRT ile ilgili bir sorun daha var.

TRT bir kamu yayın kurumu. Böyle kuruluşların bir milli (esas) kanalları olur. Milli kanalı izleyenler Türkiye'yi izlemiş olurlar. Ama TRT yayınını 14 kanala bölmüş durumda. Bunu bir başarı gibi değerlendiriyor. Haberler, bilgiler bu kanallara dağıtılmış. TRT 1, TRT 3, haber, Avrasya, Anadolu, TRT Türk, TRT müzik vb. Bu sistem kamuoyunun Türkiye'yi bir bütün olarak izlemesini engelliyor.

TRT bugün 14 televizyon kanalı, 7 ulusal, 6 bölgesel, 2 uluslararası radyo kanalı, trt.net.tr ve trt.world.com üzerinden 35 dil ve lehçede yayın, teleteks yayını ve "TeleVİZYON", "TRT Çocuk" ve "Pepee" dergileriyle Türkiye ve dünyaya yayın yapmaktadır.

CUMHURİYET'İN BİR EĞİTİM DEVRİMİ VARDI

Mustafa Gazalcı

Türkiye Cumhuriyeti'ni kuranlar, eğitimi var olma ya da yok olma sorunu olarak gördüler. O kadar ki **Kurtuluş Savaşı**'nın ortasında Polatlı'dan top sesleri duyulurken 16 Ekim 1921 tarihinde Ankara'da "**Maarif Kongresi**"ni topladılar.

Yeni devletin bu ilk eğitim kongresinde pek alışılmamış bir biçimde kadın ve erkek öğretmenler birarada oturdular.[158]

Mustafa Kemal, bu kongrede yaptığı konuşmada ulusal bir eğitime vurgu yaparak şunları söyledi:

"Şimdiye dek sürüp gelen okuma ve yetiştirme yanlışlarının ulusumuzun gerileme nedenlerinden biri olduğu kanısındayım. Onun için bir ulusal eğitim izlencesinden söz ederken uydurmalardan, yaradılışımıza hiç de uymayan yabancı düşüncelerden, Doğu'dan ve Batı'dan, etkilerden tümüyle uzak, ulusal kişiliğimiz ve tarihimizle uyumlu bir kültürü kastediyorum. Dehamızın tam olarak, gerçekten gelişmesi ancak böyle bir kültürle sağlanabilecektir. Rastgele bir kültürü benimsemek şimdiye dek uygulanıp durulan yabancı kültürlerin yıkıcı sonuçlarını yinelemekten başka işe yaramaz..."

Kongre şu kararları aldı:

1) Halkı eğitmek devletin en önemli temel görevidir.

2) Köy öğretmeni yetiştirmelidir.

3) İlk ve ortaöğretim programları hazırlanmalıdır.

Mustafa Kemal bu kongreden yaklaşık bir yıl sonra 27 Ekim 1922'de Bursa'da öğretmenlerle toplantıda yaptığı konuşmada da bundan böyle eğitim programlarının;

158) ***Başlangıcından 2001'e Türk Eğitim Tarihi***, **Prof. Dr. Yahya Akyüz**, Alfa Yayınları, 2001, s.293.

1) Toplum yaşamımızın gereksinimlerine uygun olması,

2) Çağımızın getirdiği ve gerektirdiği gerçeklere uygun olması gerektiğini belirtti.

17 Şubat 1923'te İzmir'de toplanan İktisat Kurultayı'nda eğitimle ilgili şu önemli saptamalar yapıldı:

"Çocuklarımızı öylesine yetiştirmeli ve eğitmeliyiz ki ticaretin, tarımın ve tekniğin tüm alanlarında bilgili, etkili ve yetkin olsunlar."[159]

8 Mart 1923'te, Milli Eğitim Bakanı **İsmail Safa Özler** döneminde daha **Cumhuriyet** duyurulmadan önce "**Milli Eğitim Andı**" yayımlandı.

Eğitimle yetiştirilecek kişilerde neler arandığı bu antta şöyle belirtildi:

- ***Ulusçu, ahlakçı, devrimci, laik, cumhuriyetçi yurttaşlar yetiştirmek***;
- ***İlköğretimi genelleştirmek, halk eğitimini de kapsayacak bir şekilde herkese okuma yazma öğretmek***;
- ***Yeni kuşakları tüm öğretim basamaklarında, genellikle bilimsel, özellikle ekonomik yaşamda etkin ve başarılı kılacak bilgilerle donatmak***;
- ***Özgürlük ve düzenin uzlaşmasına dayanan demokratik tutumu egemen kılmak***;
- ***Türk ulusunu uygarlıkta en ileri düzeye götürmek ve yeni kuşakları bunun gerektirdiği güçte ve donanımda yetiştirmek***.[160]

İlk yıllardaki bütün bu gelişmeler 29 Ekim 1923 tarihinde duyurulacak **Cumhuriyet**'in, eğitimde ulusal, bilimsel bir yol izleyeceğini gösterir.

"Ülkenin önde gelen eğitim, bilim insanları 'Heyet-i İlmiye' (Bilim Kurulu) *adlı bir kurulda 1923, 1924 ve 1925 yılı sonu ile*

159) ***Tonguç ve Enstitüleri***, **Pakize Türkoğlu**, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2000, s.62
160) ***a.g.e.***, s.62-64.

1926 yılı başında biraraya gelerek eğitim politikalarını tartıştılar. Eğitimle ilgili kararlar alarak Milli Eğitim Bakanlığı'na (MEB) bildirdiler. Eğitim programlarının saptanacağı, ders kitaplarının inceleneceği sürekli bir kurul oluşturulmasını önerdiler."[161]

Cumhuriyetin Eğitimde Devraldığı Kalıt

Cumhuriyet duyurulmadan önce Tanzimat'tan başlayarak eğitimin yeniden yapılanması için kimi düzenlemeler, Batılı anlayışla yeni okullar açılmasına karşın genel olarak eğitim, hem içerik hem de okullaşma oranı açısından içler acısı bir durumdaydı.

"1920'de Ankara'da kurulan Milli Hükümet, Türkiye eğitimini şu durumda bulmuştu:

Memlekette iki türlü eğitim ve öğretim kurumları vardı. İlk aşamasından en yüksek derecesine kadar birbirine koşut, fakat yetiştirmek istediği kafa ve adam bakımından birbirinden tamamen aykırı iki türlü irfan (bilme, anlama, sezme) *teşkilatı gelecek nesli yetiştirmeye çalışıyordu. Tanzimat'ın memlekette yarattığı ve Tanzimat yöneticileriyle Meşrutiyet dönemi yöneticilerinin birlikte yaşattıkları mektep ve medrese Milli Hükümet'in eğitim amaçlarının gerçekleşmesinde en güçlü engeldi."*[162]

Cumhuriyet Duyurulduğunda Eğitim-Öğretim Durumu

Okul türü	Öğretim yılı	Okul birim	Öğretmen	Öğrenci
İlkokul	1923-24	4.894	10.238	341.941
Genel Ortaokul	1923-24	72	796	5.905
Genel Ortaöğretim	1923-24	23	513	1.241
Mesleki ve Teknik	1923-24	64	583	6.547
Fak. ve Yüksek Ok.	1923-24	9	307	2.914[163]

161) ***a.g.e.***, s.62-64.

162) **Faik Reşit (Unat)**, ***Fikirler, 1933, İlk, Orta, Yüksek Tedrisatımızın On Senelik Bilânçosu.***

163) ***MEB Milli Eğitim İstatistikleri 2012-2013.***

Okuma-yazma oranı da 1923-24 yılında yüzde 10.7'dir. Bu oran kadınlarda yüzde 5 bile değildir.

Cumhuriyet önce "mektep", "medrese" ikiliğini kaldırmakla işe başladı.

Öğretim Birliği (Tevhid-i Tedrisat)

Cumhuriyet'in duyurulmasından dört ay sonra, 3 Mart 1924'te, aynı gün çıkarılan 3 devrim yasasıyla devlet düzeni, toplum ilişkileri, en önemlisi gelecek kuşakları yetiştirecek eğitim, laik, bilimsel bir güvenceye kavuştu:

429 Sayılı Din ve Vakıf (Şeriye ve Evkaf) Bakanlığı kapatılarak devlet ve toplumun tüm kesimlerinde dünya işleri ile din birbirinden ayrıldı.

430 Sayılı Öğretim Birliği Yasasıyla da (Tevhid-i Tedrisat) eğitim sistemi dinsel etkilerden kurtarıldı, okullar Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlandı.

431 Sayılı Yasayla Hilafet kaldırıldı.

Bu üç yasa, birbirini bütünleyen yasalardı.

Öğretim Birliği (Tevhid-i Tedrisat) yasasıyla Osmanlı İmparatorluğu'ndan beri sürüp gelen dinsel ve bilimsel eğitim uygulamasına son veriliyor, bütün okulların Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanarak her yönden bilimsel bir eğitim yapılması öngörülüyordu.

Bu devrim yasasına göre bundan böyle;

- Eğitim ve öğretimin dinsel etkilerden uzak, bilimsel bir bütünlük içerisinde olması;
- Ders programlarının, ders ve yardımcı kitapların pozitif bir anlayışla, bilimsel olarak hazırlanması;
- Eğitim yöneticilerinin laik eğitime, öğretim birliğine içtenlikle inanması;

• Okulların fiziki yapılarının, ders araç ve gereçlerinin bilime uygun sağlıklı olması;

• Okul öncesinden üniversiteye, yaygın eğitime bilimsel bir bütünlüğün bulunması gerekiyordu.

Öğretim Birliği yasasına uymayan, dinsel simgeleri ısrarla bulunduran yabancı okullar kapatıldı. Merzifon'da bir Amerikan okulu, İzmir'de bir Fransız okulu, kapatılan okullar arasındaydı.[164]

Bir yandan da ülkeye yabancı uzmanlar çağrıldı. Bu uzmanların en ünlüsü Colombia Üniversitesi Felsefe ve Eğitbilim Profesörü **John Dewey**'dir. 1924 yılında ülkeye gelerek incelemelerde bulunan **John Dewey** görüşlerini bir rapor olarak sundu.

Özetle bu raporda şu görüşlere yer verdi:

*"Yurttaşların hepsinin **Cumhuriyet** ilkelerine göre siyasal, ekonomik ve kültürel gelişmeye katılacağı bir eğitim vermeli. Ekonomik ve sosyal gelişmeleri karşılayacak okullar açmalı. (...) Köy okullarında Türk köylüsünün tarım yaşamında etkin olacak bir eğitim vermeli, buna uygun öğretmenler yetiştirmeli..."*[165]

Avrupa ülkelerinden, Almanya'dan, Belçika'dan uzman kişiler gelip görüşlerini bildirdiler.

Devrimci Milli Eğitim Bakanı Mustafa Necati Dönemi

26 Aralık 1925'te Milli Eğitim Bakanı olan **Mustafa Necati**, göreve geldikten hemen sonra eğitimcileri topladı, yabancı uzmanların raporlarını inceletti. Türk Milli Eğitiminin 10 yıllık gelişimini öngören 43 maddelik bir "**Maarif Teşkilatı Hakkında Rapor**" hazırlattı.

Bu raporda zamanına göre çok önemli saptamalar vardı:

---

164) **İlhan Başgöz**, ***Türkiye'de Eğitim Çıkmazı ve Atatürk***, Kültür Bakanlığı Yayınları, s.80, 81.

165) ***Tonguç ve Enstitüleri***, **Pakize Türkoğlu**, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2000, s.65.

- *Okul ile hayat arasındaki Çin Seddi'nin kaldırılması;*
- *Tarımsal çevrelerde çiftlik okulları kurulması;*
- *Öğretmen yetiştirme ve okulların hayata bağlanması;*
- *Ülkenin gerçek iş okuluna gereksinimi olduğu;*
- *Öğretmen-halk işbirliği kurulması;*
- *Eğitim sisteminde kökten bir reform yapılması;*
- *Kızların eğitimine el atılması;*
- *Üretici eğitime yer ve önem vermek gerektiği;*
- *Okul yaşamının çevrenin gereksinimine göre düzenlenmesi;*
- *Politeknik okula gereksinim olduğu;*
- *Kız ve erkek çocuklara birlikte eğitim verme zorunluluğu.*[166]

1926 yılında 789 sayılı "Maarif Teşkilatına Dair Kanun" çıkarıldı. Bu yasaya göre Talim Terbiye Dairesi kuruldu.

Cumhuriyet'in unutulmaz, devrimci Milli Eğitim Bakanlarından **Mustafa Necati**'nin üç yılı aşan bakanlığında birçok işler yapılmıştır.

- Yeni anlayışla 1926 ilköğretim programı hazırlanmıştır.
- Yeni öğretmen okulları açılmıştır.
- Karma eğitime (kız erkek birarada) geçilmiştir.
- Alınan önlemlerle öğretmenlik mesleği toplumda saygın duruma getirilmiştir.
- Arap alfabesi yerine 1928'de yeni Türk abecesi kabul edilmiştir.
- Aynı yıl yeni abece ile halka okuma-yazma seferberliği için Millet Mektepleri hayata geçirilmiştir.

1 Ocak 1929 tarihinde **Mustafa Necati** talihsiz bir biçimde, bir ameliyat sonrasında yaşamını yitirir. **Mustafa Necati**'nin erken ölümüyle eğitim alanındaki atılımlar bir ölçüde duraklar.

166) ***a.g.e.***, s.68.

1932 yılında Bakanlığa getirilen **Dr. Reşit Galip**'in kısa süren bakanlığı döneminde İstanbul Üniversitesi reformu yapılsa da bu reformların arkası gelmez.

Halkevleri

Cumhuriyet'in yöneticileri bir yandan örgün eğitim yoluyla eğitimi yaygınlaştırmaya çalışırken bir yandan da yetişkinlerin eğitim ve kültür hizmetlerinden yararlanabilmesi için 1932 yılında **Halkevleri**'ni açtılar.

Halkevleri'nin sayısı 1951 yılında yurt çapında 478 şubeye, 4.322 halkodasına ulaştı.

Halkevleri'nin şube adı altındaki aşağıda belirtilen hizmet kolları vardı:

Dil, Edebiyat, Tarih Şubesi
Güzel Sanatlar Şubesi
Spor Şubesi
Sosyal Yardım Şubesi
Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi
Kütüphane ve Neşriyat Şubesi
Köycülük Şubesi
Müze ve Sergi Şubesi

Halkevleri'nin bu şubelerinden yüz binlerce insan yararlandı. Öğrenciler, özellikle yetişkinler, halkevi şubeleri ve halkodalarında kendilerini geliştirdi.

Eğitimde Yeni Arayışlar

1935 CHP Kurultayında Genel Sekreter **Recep Peker** açış konuşmasında şunları söyledi:

"...İki milyon çocuk okuma gereksinimindedir. Bunun ancak dörtte birini okutabilecek çözüm ve araçlarımız bulunuyor. Bunlarla amaca gittiğimiz takdirde, normal yoldan bu işin tam gö-

rülmesi için uzun yıllara gereksinim vardır. Buna hiçbir yurttaşın dayanacak gücü olmadığı görülüyor. Bunun için Parti, Başkanlık Divanı pratik bir formül öneriyor: Köy çocuklarını kısa zamanda okutacak okul tipi..."[167]

Bu özlem ve arayışlar sonucunda 1935 yılında o zamanki adı Kültür Bakanlığı olan Milli Eğitim Bakanlığı'na **Atatürk**'ün yakın arkadaşı **Saffet Arıkan** getirildi.

Yeni bakan asker kökenli, ileri düşüncelere sahip biriydi. CHP'nin genel sekreterliğini yapmıştı. **Atatürk**'ün de isteği doğrultusunda eğitimde, özellikle köy eğitiminde köklü değişiklikler yapmada kararlıydı.

Parti yöneticisi, aynı zamanda eğitimci **Nafi Atuf Kansu**'nun da önerisiyle İlköğretim Genel Müdürlüğüne, vekâleten, Gazi Eğitim Enstitüsü yöneticisi, resim-iş öğretmeni **İsmail Hakkı Tonguç** getirildi.

Köy Enstitüleri

Türkiye Cumhuriyeti'ni kuranlar birçok atılımlar, devrimsel nitelikte dönüşümler gerçekleştirmesine karşın eğitim alanında özlenen ilerleme sağlanamadı. Özellikle nüfusun % 80'inin oturduğu köylerin eğitim durumu içler acısı durumdaydı.

Örneğin 1935 yılında kentlerde yaşayan zorunlu öğretim çağındaki çocukların % 75'i 5 yıllık okula giderken köylerdeki çocukların ancak % 20'si 3 yıllık okula gidebiliyordu. 40 bin köyün 32 bininin nüfusu 400'ün altındaydı. 3 bin köy ve bu köylerde yaşayan 1.5 milyon çocuk okul ve öğretmen yüzü görmemişti. 35 bin köyde hiç okul yoktu.

Köyler yalnız eğitim yönünden değil, ekonomik, toplumsal ve kültürel yönden de geriydi. Ülkeyi yönetenler bu duruma bir an önce son vermek için arayışlara geçtiler.

167) ***Bir Eğitim Devrimcisi İsmail Hakkı Tonguç***, **Engin Tonguç**, Yeni Kuşak Köy Enstitüleri Derneği Yayınları, 2007.

Eğitmen Kursları, Köy Öğretmen Okulları, Köy Enstitüleri işte bu arayışın sonucunda ortaya çıkar.

Köy Enstitüleri sisteminin ilk adımı 1936 yılında başlatılan köy eğitmenleri uygulamasıdır.

Askerliğini onbaşı, çavuş olarak yapmış kişiler arasından seçilen eğitmenler altı aylık bir kurstan geçirilerek 3 sınıflı küçük köylere gönderildi.

İlk eğitmen kursu 1936 yılında Eskişehir Mahmudiye'de yapıldı. Deneme başarılı olunca Köy Eğitmenleri Yasası çıkarıldı. 1948 yılına kadar her yıl bu kurslar açıldı. Yaklaşık 8.675 eğitmen yetiştirildi. Bunların 30'u kadındı.[168]

Ancak Türkiye'nin eğitim, öğretmen sorunu bu kurslarla çözülemezdi. Daha köklü kuruluşlara gereksinim vardı.

Bunun için önce 1937-38 öğretim yılında İzmir Kızılçullu'da ve Eskişehir Çifteler'de yurdun ilk iki köy öğretmen okulu açıldı.

Arkasından 1938-39 öğretim yılında Lüleburgaz-Kepirtepe'de, Kastamonu Gölköy'de üç yıllık "Köy Öğretmen Okulu" açıldı.

1938 yılında **Mustafa Kemal Atatürk** ölünce ona çok bağlı olan bakan **Saffet Arıkan** sağlık sorunlarını gerekçe göstererek bakanlıktan ayrıldı.

İsmet İnönü Cumhurbaşkanı, **Celal Bayar** Başbakan oldu. Milli Eğitim Bakanlığına da **Hasan Âli Yücel** getirildi.

Hasan Âli Yücel de **Saffet Arıkan** döneminde başlatılan çalışmaları sürdürdü. **İsmail Hakkı Tonguç**, arkadaşlarının yeni eğitim anlayışını destekledi.

Hasan Âli Yücel 1939 yılında ilk Milli Eğitim Şûrasını topladı.

17 Nisan 1940 tarihinde Cumhurbaşkanı **İsmet İnönü**'nün desteği, Milli Eğitim Bakanı'nın savunması ile **İsmail Hakkı**

168) ***Köy Enstitüleri Sistemine Toplu Bakış***, **Dr. Niyazi Altunya**, 2009, KAVEK Köy Enstitüleri Araştırma ve Geliştirme Derneği, s.25.

Tonguç ve arkadaşlarının hazırladığı 3803 Sayılı **Köy Enstitüleri Yasası** TBMM'den geçti.

Köy Öğretmen Okullarının adı bu tarihten sonra **Köy Enstitüsü** oldu. Yasanın çıktığı 1940 yılında **Köy Enstitüsü** sayısı 10'du. 1944 yılında bu sayı 20'ye ulaştı. 1948 yılında Van'da açılan Ernis Köy Enstitüsü ile bu sayı 21 oldu.

Köy Enstitüleri'ne öğretmen yetiştirmek için 1942 yılında **Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü** kuruldu.

1942 yılında TBMM'de kabul edilen 4274 sayılı "Köy Okulları ve Köy Enstitüleri Teşkilat Kanunu"na göre her bir Köy Enstitüsüne okullaşma ve öğretmeni iş başında yetiştirme için şu görevler verilmişti:

1) Köy Enstitüsü sorumlu olduğu kesimindeki köyleri okula kavuşturacak.

2) Bu okullar için yetiştirdiği öğretmeni köyde yalnız bırakmayacak, iş başında yetiştirmek için örgütlenecek.

3) Köy öğretmenini eğitimde yeniliklere uyarlayacak ve öğrenimini tamamlayacak.[169]

Köy Enstitüleri'nin yerleri özenle seçilmişti. Ülkenin her bölgesine dağılmıştı. Tarıma, yerleşime uygun araziler seçilmişti.

Köy Enstitüleri sistemi, üretim içinde eğitim temeline dayanıyordu. Öğrenciler iş üretirken eğitim de görüyordu. Ürettikleriyle hem kendi gereksinimlerini karşılıyorlar hem de bir ölçüde gelir sağlayarak okulun harcamalarını karşılıyorlardı.

Amaç, üretim yoluyla insanın eğitimiydi. İnsanı canlandıran, bilinçlendiren, yaşam boyu gelişmesini sağlayan bir eğitim anlayışı...

Bir-iki enstitü dışında öğrenciler büyük ölçüde kendi binalarını kendileri yaptı. Sebzesini, meyvesini kendileri yetiştirdi.

---

169) **İbrahim Ethem Başaran**, "Çevresinin Eğitimini Planlayan ve Mezunlarını Yetiştiren Okullar: Köy Enstitüleri", *Öğretmen Dünyası*, sayı 400.

Köy Enstitüleri sistemi, eğitimde fırsat ve olanak eşitliğinin yaşandığı bir sistemdi. Üç sınıflı eğitmen elinde okuyan yoksul bir köy çocuğu, sırasıyla 5 sınıflı ilkokulu, 8 sınıflı bölge okulunu, ülkenin 21 yerinde kurulan Köy Enstitülerini ve Ankara Hasanoğlan'da açılan Yüksek Köy Enstitüsü'nü bitirebilirdi.

Bu sistem sayesinde; 17.346 öğretmen, 8.675 eğitmen, 1.599 sağlık memuru, 213 Yüksek Köy Enstitülü yetiştirildi.

Köy Enstitüleri'nden yetişenlerin başta eğitim olmak üzere edebiyatta, sanatın çeşitli dallarında, bilimde, siyasette etkileri oldu. **Köy Enstitüleri** sonucunda köy çocukları ülke yönetimine katıldılar. Aralarından belediye başkanı, milletvekili, bakan olanlar çıktı.

Eğer **Köy Enstitüleri** sistemi baltalanmayıp uygulansaydı ilerde tarımcı, kooperatifçi gibi köye yararlı başka meslek sahibi kişiler de yetiştirilecekti.

1946 yılına değin bu sistem özgün ilkeleriyle işledi. Sonra ilkeleri yozlaştırıldı. 1947 yılında Yüksek Köy Enstitüsü kapatıldı, enstitülerde karma eğitime son verildi. 1954 yılında ise temelli kapatılan Köy Enstitüleri klasik okullar durumuna getirildi.

Cumhuriyet'in en başarılı eserlerinden biri olan **Köy Enstitüleri** sisteminden alınacak birçok ders vardır. Geçmişte başarıyla uygulanmış bu sistemden bugün de yararlanılabilir.

Bunun için çağdaş ülkelerdeki benzeri özerk çalışan, devlet destekli bir araştırma enstitüsü kurulabilir. Kurulacak bu enstitünün bilimsel araştırmalarından, önerilerinden ülkemiz hatta bütün insanlık yararlanabilir.

Bu amaçla 2007 yılında TBMM'de 45 milletvekilinin imzaladığı **"Köy Enstitüleri Sistemini Araştırma Enstitüsü"** adlı bir yasa önerisi verilmiştir.[170]

---

170) ***Kuşatılan Cumhuriyet Eğitimi***, **Mustafa Gazalcı**, Eğit-Der Yayınları, 2007, s.140-150.

Hasan Âli Yücel Dönemi

Hasan Âli Yücel döneminde Köy Enstitüleri dışında eğitim ve kültür yaşamımızı geliştiren daha birçok işler yapılmıştır.

Hasan Âli Yücel'in 7 yıl, 7 ay, 7 gün sürecek Milli Eğitim Bakanlığı sırasında yapılan işlerin kimileri şunlardır:

- 1939: On Yıllık Yayım Sergisi, Birinci Milli Eğitim Şûrası, Birinci Devlet Resim ve Heykel Sergisi.
- 1940: **Nurullah Ataç, Sabahattin Eyuboğlu, Vedat Günyol, Sabahattin Ali, Enver Ziya Karal** gibi ünlülerin görev aldığı, 496 adet dünya başyapıtını Türkçeye kazandıran Tercüme Bürosu'nun çalışmalara başlaması.
- 1940: Ankara Devlet Konservatuvarı'nın kurulması.
- 1941: Ansiklopedi ve dergi çıkarma seferberliği. Birinci Coğrafya Kongresini toplama.
- 1941: Mesleki ve Teknik Öğretim Müsteşarlığı'nın kurulması.
- 1941: Dilde özleştirme çalışmaları.
- 1944: Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün kurulması.
- 1945: Londra'da yapılan UNESCO toplantısında **Hasan Âli Yücel**'in Türkiye'yi temsil etmesi .
- 1946: Beden Eğitimi ve Spor Şûrası'nın toplanması.
- 13 Haziran 1946: 4936 Sayılı Üniversiteler Yasası'nın çıkarılması.
- 5 Ağustos 1946: Milli Eğitim Bakanlığı'ndan ayrılması.

1946 yılında görevden ayrılırken yaptığı açıklamanın bir yerinde, *"Göreve geldiğim gün ile görevden ayrıldığım şu an arasında öğretici ve öğrencileri birkaç misli artan ve gelişen eğitim ailesine en derin minnet ve hürmet duygularıyla veda etmekten bahtiyarlık duyuyorum"* demiştir.

Hasan Âli Yücel bakanlıktan ayrıldıktan sonra da durmamış, yaşadığı haksızlara karşın yazıları, yeni yeni yapıtlarıyla aydınlanma savaşımını aralıksız sürdürmüştür.

Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO), doğumunun 100. yılı nedeniyle 1997 yılını "**Hasan Âli Yücel Yılı**" olarak duyurmuştur.[171]

M. Rüştü Uzel'in Mesleki ve Teknik Eğitimi Genel Müdürlüğü ve müsteşarlığı zamanında teknik eğitimde de çok başarılı işler yapılmıştır.

*"Mesleki ve Teknik Öğretim Okulları ve gezici kurslarının yurt düzeyinde kurulup yaygınlaştırılması, okul binalarının inşası, atölye ve laboratuvarlarının modern cihazlarla-aletlerle donatılmasını sağlayan **Uzel**, fikirleri ve uygulamalarıyla batılı düşünce sistemi içinde bilinçli bir eğitim çağını başlatmıştır. Böylece o, teknik öğretimin gelişmesiyle ilgili düşüncelerini uygulayarak meslek okullarının gerçek birer eğitim kurumu haline getirilmesini ve teknik okullara döner sermaye sistemini getirmeyi başarmıştır.*

***M. Rüştü Uzel**, bir eğitimci (öğretmen) olarak ders verdiği okullarda öğrencilere iş eğitimini uygulamış, yaparak-yaşayarak öğrenmeyi bir zevk ve heyecan haline getirmiştir. Onun kullandığı metodun daha sonraki yıllarda ve hatta bugün bile meslek okullarında uygulandığı görülmektedir."*[172]

Ödünler Dönemi

1945 yılından başlayarak Türkiye'de çok partili döneme geçilmesiyle birlikte devrimlerden, öğretim birliğinden ödünler verilmeye başlandı.

Hasan Âli Yücel'in yerine Milli Eğitim Bakanı olarak **Şemsettin Sirer** atandı.

171) ***Hasan Âli Yücel ve Türk Kültür Reformu*, Mustafa Çıkar**, TİB Kültür Yayınları, 1997.

172) **Doç. Dr. Kemal Turan**, *MEB Eğitim Dergisi*, s.44; http://yayim.meb.gov.tr/yayimlar/sayi44/turan.htm

1948 yılında Kuran kursları ve 10 aylık imam-hatip kursları açıldı.

1949 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi açıldı.

1950'de CHP yerine Demokrat Parti (DP) iktidar olunca ödünler arttı.

1951 yılında ilkokula dayalı imam-hatip okulları açıldı.

1951-1952 öğretim yılında 7 olan imam-hatip okulu sayısı, **1979-1980** öğretim yılında 339'u ortaokul, 249'u lise olmak üzere 588'e, **1980-1981** öğretim yılında 707'e çıktı.

1997'de 8 yıllık kesintisiz eğitim yasalaşınca, bütün ortaokullar gibi imam-hatip ortaokulları da kapandı.

1997-1998 öğretim yılında, imam-hatip liselerinin, çok programlı dahil, Anadolu imam-hatip liselerinin sayısı 609'du. Bu liselerde 192.718 öğrenci vardı. 2002-2003 öğretim yılında imam-hatip liselerinin sayısı 558'e, bu liselerde okuyan öğrenci sayısı 64.534'e inmişti.

Ancak **3 Kasım 2002** tarihinde AKP iktidara gelince imam-hatip okullarının ve bu okullarda okuyan öğrencilerin sayısı artmaya başladı. **2004** yılında iktidar üniversiteye girişte katsayı uygulamasını kaldırma sözü verince imam-hatip liselerinde okuyan öğrenci sayısı % 35 artışla 97 bine çıktı.

2012 yılında 537 olan imam-hatip lisesi sayısı kısa bir süre sonra 708'e çıkmış, 4+4+4 uygulamasından sonra ise bu sayı daha da artmıştır.

Yasa imam-hatip ortaokullarının yeniden açılmasını öngörmüştür. Yasadan sonra büyük bir kampanyayla 369 imam-hatip lisesi içerisinde imam-hatip ortaokulu ve 739 tane de bağımsız imam-hatip ortaokulu açılmıştır.[173]

173) "Kızlar Evde, Erkekler Okulda", **Figen Atalay**, *Cumhuriyet*, 30 Mayıs 2013.

İmam-hatip okullarının hükümetlere göre dağılımı:

- 1951-1959 / **Adnan Menderes** / 19 adet
- 1962-1963 / **İsmet İnönü** / 7 adet
- 1965-1971 / **Süleyman Demirel** / 46 adet
- 1974-1975 / **Bülent Ecevit** / 29 adet
- 1975-1978 / **Süleyman Demirel** / 233 adet
- 1978-1979 / **Bülent Ecevit** / 4 adet
- 1979-1980 / **Süleyman Demirel** / 36 adet
- 1984-1989 / **Turgut Özal** / 90 adet
- 1990-1992 / **Mesut Yılmaz** / 23 adet
- 1992-1994 / **Süleyman Demirel** / 12 adet
- 1994-1995 / **Tansu Çiller** / 13 adet
- 1995-1997 / Diğer Hükümetler / 97[174]

1949'da ilkokullara, 1956'da ortaokullara, 1967'de liselere din dersi kondu.

12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra bütün ilk ve ortaöğretim okullarında din dersleri zorunlu duruma getirildi.

1980'den sonra çıkarılan 2547 Sayılı Yükseköğretim Yasası ile baskıcı YÖK düzeni getirildi. Bu yasayla üniversitelerde de şeriatçı yapılanmaya yeşil ışık yakıldı.

1983'te Devlet Planlama örgütünün kabul ettiği Milli Kültür raporu ile ders kitaplarında ve programlarda Türk-İslam sentezi anlayışı egemen kılındı.

1983 yılında, 1973 tarih 1739 Sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu'nda yapılan bir değişiklikle imam-hatip okullarının üniversitelerin bütün bölümlerine girişi sağlandı.

174) Eğitim-Sen, 28 Mayıs 2004.

8 Yıllık Kesintisiz Eğitim Kazanımı

Cumhuriyet döneminde 1950'den sonra en önemli düzenlemelerden biri kamuoyunda kesintisiz 8 yıllık eğitim diye bilinen 4306 sayılı yasadır.

Bu düzenlemeyle 5 yıllık olan zorunlu eğitim süresi kesintisiz 8 yıl oluyor; ilkokul, ortaokul ilköğretim adını alıyordu.

14 Haziran 1973 tarihinde çıkan 1739 Milli Eğitim Temel Kanunu'nun (METK) 22. maddesinde, *"İlköğretim, 6-14 yaşlarındaki çocukların eğitim ve öğretimini kapsar. İlköğretim kız ve erkek bütün vatandaşlar için zorunludur ve devlet okullarında parasızdır"* demektedir.

23-26 Haziran 1981'de yapılan 10. Milli Eğitim Şûrası'nda *"Temel eğitime giriş yaşının 7'den 6'ya indirilmesi ve zorunlu eğitimin 5 yıldan temel eğitimin tümünü kapsayacak bir biçimde 8 yıla çıkarılması, uygulamanın yaygınlaştırılması için yatılılık ve taşıma sistemine başvurulması"* kararlaştırılmasına karşın 8 yıllık zorunlu eğitim bir türlü yürürlüğe sokulamamıştır.

İmam-hatip ortaokulları kaldırılacak diye 8 yıllık kesintisiz eğitim yıllarca engellenmiştir.

Cumhuriyet tarihimizin en tartışmalı düzenlemelerinden biri, zorunlu eğitimi 8 yıla çıkaran 4306 sayılı yasa olmuştur.

Toplumda bir kesim ve onların siyasi temsilcileri ısrarla 8 yıllık eğitimin 5+3 biçiminde kesintili olarak düzenlenmesini istedi. Kesintisiz 8 yıllık eğitime karşı çıktılar.

13-17 Mayıs 1996 tarihinde yapılan 15. Milli Eğitim Şûrası'nda (MEŞ) konu enine boyuna tartışılmış, sonunda zorunlu eğitimin 8 yıl kesintisiz olarak uygulanması kararı alınmıştır.

8 yıllık zorunlu eğitim Milli Güvenlik Kurulu'nda da tartışılmış, bir an önce yasalaşması için tavsiye kararı alınmıştır.

8 yıllık zorunlu eğitimle ilgili demokratik kitle örgütlerinde, basında da tartışmalar yapılmıştır. Çeşitli etkinlikler düzenlenmiştir.

Yasadan sonra da tartışmalar durulmamış, yasanın iptaliyle ilgili Refah Partisi Genel Başkanı ve arkadaşları Anayasa Mahkemesi'ne dava açmıştır.

Anayasa Mahkemesi yürütmeyi durdurma ve esastan iptal istemini reddetmiştir.

4306 Sayılı 8 Yıllık Zorunlu İlköğretim Yasası 1997'den Mart 2012 tarihinde kamuoyunda 4+4+4 diye adlandırılan yasa çıkıncaya değin bütün yurtta uygulanmıştır.

Kimi eksikleri olmasına karşı 8 yıllık zorunlu eğitim ülkemizdeki okullaşma oranını, ortalama kişi başına düşen eğitim oranını önemli bir biçimde artırmıştır. Ortaokul bulunmayan köylerdeki yoksul çocukların taşınarak 8 yıllık eğitimi sağlanmıştır.[175]

Öğretmenlik ve Öğretmen Örgütleri

İlköğretmen okulu, ortaöğretim okullarına öğretmen yetiştirmek için 16 Mart 1848'de açıldı. Ancak öğretmenlik mesleğinin saygınlık kazanması **Cumhuriyet**'le birlikte olmuştur.

Cehaletin yenilmesi, yeni kuşakların ***"fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür"*** yetişmesi öğretmenin göreviydi.

Özellikle Milli Eğitim Bakanı **Mustafa Necati** döneminde alınan önlemlerle öğretmen toplumda saygın bir duruma getirilmiştir.

Cumhuriyet döneminde, 1924'te Öğretmen Okulları, 1926'da Köy Öğretmen Okulları, 1926'da Gazi Muallim Mektebi ve Terbiye Enstitüsü, 1936'da Eğitmen Kursları, 1937'de Köy Öğretmen Okulları, 1940'ta Köy Enstitüleri, 1942'de Yüksek Köy Enstitüsü, 1954'te İlköğretmen Okulları, 1959'da Yüksek Öğretmen Okulları, 1965'te Eğitim Enstitüleri, 1982'de Eğitim Fakülteleri ve Yüksek Eğitim Okulları başlıca öğretmen yetiştiren kurumlardı.

Ne yazık ki bu kurumların çoğu varsa eksikleri giderilip geliştirileceğine politik nedenlerle kapatılmıştır.

175) ***Aydınlanma Sürecinde 8 Yıllık Eğitim***, **Mustafa Gazalcı**, Güldikeni Yayınları, 1997.

Örneğin **1947'de Yüksek Köy Enstitüsü, 1950'de Yüksek Öğretmen Okulu, 1954'te Köy Enstitüleri, 1974'te İlköğretmen Okulları, 1980'de Eğitim Enstitüleri kapatılmıştır.**

1980 sonrası öğretmen yetiştirme işi Milli Eğitim Bakanlığı'ndan (MEB) alınarak YÖK'e, üniversitelere bırakıldı. Milli Eğitim Bakanlığı'nın meslekle ilgili uzun yıllar edindiği birikim ve deneyim ortada kaldı. YÖK ile MEB yeterli işbirliğini gerçekleştiremedi. Sayıları her yıl artan eğitim fakülteleri arasında da özlenen bir eşgüdüm oluşmadı.

1990'dan sonra öğretmenlik eğitimi almayan her daldan üniversite bitiren, öğretmen yapılmış, bu uygulama da mesleği yaralamıştır.

Son yıllarda da eğitim fakültesini bitirmiş yaklaşık 300 bin öğretmen adayı öğretmen açığı olmasına karşın atanmamıştır. İktidarlar işin kolayına kaçarak öğretmen açığını sözleşmeli öğretmen ve ücretli öğretmenlik uygulamasıyla karşılamaya çalışmıştır.

5 Ekim 1966'da UNESCO ve ILO'nun ortaklaşa hazırladığı, Türkiye'nin de altına imza koyduğu öğretmenlik mesleğinin hak ve çıkarlarını belirleyen **"Öğretmenin Statü Tavsiyesi"** ilkelerine uyulmamıştır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında meslek saygın bir duruma getirilirken, toplumsal mücadelede yer alması alkışlanırken sonraki yıllarda örgütlenme hakkını kullanan öğretmenler sürgüne gönderilmiş, çeşitli cezalara çarptırılmıştır.

Öğretmen Statü Tavsiyesinde öngörülen öğretmen hakları tanınmamıştır.

Özellikle AKP döneminde iş güvencesinden yoksun sözleşmeli öğretmenlik uygulaması getirilmiştir.

Öğretmenler, ilk öğretmen okulu açıldıktan ancak 60 yıl sonra 1908'de Encümen-i Muallim (Öğretmen Meclisi) adıyla ilk öğretmen örgütünü kurmuşlardır. İstanbul'da başlayan öğretmen

örgütlenmesinin ulusal düzeyde yayılması **Cumhuriyet**'le birlikte olmuştur.

Milli Eğitim Bakanı **Mustafa Necati** (1925-1928), öğretmenlerin mesleki örgütlenmelerini desteklemek için Öğretmenler Birliği Genel Başkanlığı yapmıştır.

Öğretmen örgütlerinin güçlenmesi, yönetimlerden bağımsız hareket etmesi ancak ülkede demokratik gelişmelerden sonra olmuştur.

1948'de Türkiye Öğretmen Dernekleri Milli Federasyonu (TÖDMF), 1965'te Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS), 1971'de Tüm Öğretmenler Birleşme ve Dayanışma Derneği (TÖB-DER) en güçlü, etkili öğretmen örgütleridir.

Bu örgütler çeşitli etkinliklerle öğretmenlerin ve eğitimin sorunlarını kamuoyuna duyurmuşlar, iktidarlar üzerine baskı oluşturmuşlardır.

Öğretmen örgütlerindeki çalışmalarından dolayı birçok öğretmen sürgüne uğramış, çeşitli cezalara çarptırılmıştır.

12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra kesintiye uğrayan, örgütleri kapatılıp mallarına el konulan öğretmenler, 1988'de Eğitimciler Derneği'ni (EĞİT-DER) kurarak öğretmen sendikacılığının önünü yeniden açmışlardır.

1990'da, Eğitim-İş ve Eğit-Sen, 1995'te Eğitim-Sen'i kurdular.

Ne yazık ki günümüzde geçmişte olduğu gibi öğretmeler güçlerini tek çatı altında toplayamamaktadır. Mesleklerini ve yaptıkları eğitim işini öne çıkarıp ortak çıkarlarını savunacaklarına siyasi görüşlerini öne çıkararak ayrı ayrı örgütlenmektedirler. Üst birlikleri de ayrıdır.

Örneğin etkili öğretmen sendikalarından Eğitim-Sen Kamu Emekçileri Konfederasyonu'nda (KESK), Türk Eğitim-Sen Türkiye Kamu Sen'de, Eğitim-BirSen'in Memur Sen'de, Eğitim-İş'in bağlı olduğu Birleşik Kamu-İş Konfederasyonu'nda üyedirler. Bu parçalanma yüzünden TÖS'ün, TÖB-DER'in yurt çapında gerçekleş-

tirdiği gibi geniş katılımlı, iktidarlar üzerinde etkili demokratik eylemler ortaya koyamamaktadır. Bu durumun öğretmenlere, kamu çalışanlarına getirilen siyaset yasağı, örgütlenmenin önündeki yasal, siyasal engeller, eğitim fakültelerinde öğretmenlerin yetiştirilmesi gibi birçok nedenleri vardır. Öğretmenlerin, kamu çalışanlarının yarısı örgütlenme hakkını bile kullanıp bir sendikaya üye olmamaktadır.

Aşağıdaki tablo, öğretmenlerin ve kamu çalışanlarının örgütleri ve üye sayıları ile bu bölünmeyi ve iktidara yakın sendikaların üye sayılarının her yıl nasıl hızla arttığını çok açık biçimde göstermektedir.[176]

Kamu Görevlileri Konfederasyonlarının Unvanı	**Toplam Üye Sayısı**
KESK (Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu)	237.180
TÜRKİYE KAMU-SEN (Türkiye Kamu Çalışanları Sendikaları Konfederasyonu)	444.935
MEMUR-SEN (Memur Sendikaları Konfederasyonu)	707.652
BASK (Bağımsız Kamu Görevlileri Sendikaları Konfederasyonu)	3.020
BİRLEŞİK KAMU-İŞ (Birleşik Kamu İşgörenleri Sendikaları Konfederasyonu)	40.041
HAK-SEN (Kamu Çalışanları Hak Sendikaları Konfederasyonu)	4.072
DESK (Demokratik Sendikalar Konfederasyonu)	4.699
TÜM MEMUR-SEN (Tüm Memur Sendikaları Konfederasyonu)	8.047
BAĞIMSIZ SENDİKALAR	18.375
GENEL TOPLAM	**1.468.021**

176) Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Temmuz 2013.

Hizmet Kolunun Adı	Eğitim, Öğretim ve Bilim Hizmetleri
Toplam Kamu Görevlileri Sayısı	1.007.865

Kamu Görevlileri Sendikasının Unvanı	Bağlı Olduğu Konfederasyon	Toplam Üye Sayısı	Sendikalaşma Oranı (%)
TÜRK EĞİTİM-SEN (Türkiye Eğitim ve Öğretim Bilim Hizmetleri Kolu Kamu Çalışanları Sendikası	TÜRKİYE KAMU-SEN	225.250	22,35
EĞİTİM-SEN (Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası)	KESK	124.380	12,34
EĞİTİM-BİR-SEN (Eğitimciler Birliği Sendikası)	MEMUR-SEN	251.110	24,92
TEM-SEN (Tüm Eğitimciler ve Eğitim Müfettişleri Sendikası)	BAĞIMSIZ	1.554	0,15
ÖZGÜR EĞİTİM-SEN (Özgür Eğitim ve Bilim Çalışanları Sendikası)	BAĞIMSIZ	953	0,09
ANADOLU EĞİTİM-SEN (Anadolu Eğitim Öğretim ve Bilim Hizmetleri Sendikası)	BAĞIMSIZ	725	0,07
ATA-SEN (Ata Eğitim ve Bilim Çalışanları Sendikası)	BAĞIMSIZ	85	0,01
EĞİTİM-İŞ (Eğitim ve Bilim İşgörenleri Sendikası)	BİRLEŞİK KAMU-İŞ	34.912	3,46
TEÇ-SEN (Tüm Eğitim Çalışanları Sendikası)	BAĞIMSIZ	7.572	0,75
KUVAYI EĞİTİM-SEN (Kuvayı Milliye Eğitim Sendikası)	BAĞIMSIZ	26	0,00

EĞİTİM HAK-SEN (Eğitim, Öğretim ve Bilim Çalışanları Hak Sendikası)	HAK-SEN	831	0,08
AND-SEN (Anadolu Eğitim Çalışanları Birliği Sendikası)	BAĞIMSIZ	451	0,04
TÜM EĞİTİM BİR-SEN (Tüm Eğitimciler Birliği Sendikası)	BAĞIMSIZ	64	0,01
BEÇ-SEN (Bağımsız Eğitim, Öğretim ve Bilim Hizmet Kolu Kamu Görevlileri Sendikası)	BAĞIMSIZ	133	0,01
DES (Demokrat Eğitimciler Sendikası)	BAĞIMSIZ	409	0,04
BİRLİK EĞİTİM-SEN (Eğitim, Öğretim ve Bilim Hizmetleri Çalışanları Sendikası)	TÜM MEMUR-SEN	527	0,05
BİLGEÇ (Bilinçli ve Gelişimci Eğitim Çalışanları Sendikası)	BAĞIMSIZ	130	0,01
EĞİTİM SÖZ-SEN (Eğitim ve Bilim Çalışanlarının Sözü Sendikası)	BAĞIMSIZ	128	0,01
MEÇ-SEN (Milli Eğitim ve Bilim Hizmetleri Çalışanları Sendikası)	BAĞIMSIZ	34	0,00
TEG-SEN (Tüm Eğitim Gönüllüleri Sendikası)	BAĞIMSIZ	203	0,02
DEMOKRATİK EĞİTİM SEN (Demokratik Eğitim Çalışanları Sendikası)	DESK	15	0,00
METESEN (Mesleki ve Teknik Eğitim, Öğretim ve Bilim Hizmet Kolu Kamu Çalışanları Sendikası)	BAĞIMSIZ	524	0,05
BAĞIMSIZ EĞİTİM-SEN (Bağımsız Eğitim Öğretim ve Bilim Hizmet Kolu Kamu Görevlileri Sendikası)	BASK	124	0,01

EĞİT BİL-SEN (Eğitim ve Bilim Çalışanları Sendikası)	BAĞIMSIZ	154	0,02
SÖZ EĞİTİM-SEN (Eğitim Çalışanları Sözcüsü Sendikası)	BAĞIMSIZ	28	0,00
YENİ-SEN (Yeni Nesil Eğitim ve Bilim Çalışanları Sendikası)	BAĞIMSIZ	100	0,01
EKSEN EĞİTİM-SEN (Eğitimci Kamu Çalışanları Sendikası)	BAĞIMSIZ	562	0,06
İLKE-SEN (İlkeli Eğitim ve Bilim Çalışanları Dayanışma Sendikası)	BAĞIMSIZ	74	0,01
SAY-SEN (Eğitim ve Saymanlık Çalışanları Sendikası)	BAĞIMSIZ	44	0,00
YURT AY-SEN (Yetiştirme Yurtlarından Ayrılanlar Eğitim Çalışanları Sendikası)	BAĞIMSIZ	132	0,01

AKP Döneminde Eğitim

AKP, 3 Kasım 2002 genel seçimlerinden bu yana ülkeyi tek başına yönetiyor. Bu süre içerisinde izlediği politikalarla **laik Cumhuriyet**'i kendi dünya görüşü doğrultusunda değiştirdi. Bu değişimin en belirgin yansıması eğitim alanında yaşandı.

Erkan Mumcu'nun kısa süren bakanlığından sonra altı yıla aşkın Milli Eğitim Bakanlığı yapan **Hüseyin Çelik** döneminde yapılan yasa ve yönetmelik değişiklikleriyle adım adım eğitim dinselleştirildi ve paralı duruma getirildi. Milli Eğitim Bakanlığı merkez örgütünde, Talim Terbiye Kurulu, Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü gibi önemli birimlerinde ve tüm il, ilçe Milli Eğitim Müdürlüklerinde tarihimizde görülmemiş bir biçimde partizanca kadrolaşma yapıldı.

Hüseyin Çelik kendi partisinden **Nimet Çubukçu**'ya Bakanlığı devrederken *"Milli Eğitim Bakanlığında her şey otomatiğe bağlandı"* diyerek kadrolaşmanın ve yapılan değişikliklerin boyutunu da bir bakıma belirtmiş oluyordu.

AKP döneminde asıl eğitim alanındaki köklü dinselleştirmeler 12 Haziran 2011 genel seçimlerinden sonra bakanlığa getirilen **Ömer Dinçer** döneminde yaşandı.

Milli Eğitim Bakanı **Ömer Dinçer**, 14 Eylül 2011 tarihinde Kanun Hükmündeki Kararnameyle (KHK) MEB Teşkilat Yasası'nı baştan sona değiştirdi.

Bu değişiklikle; Milli Eğitim Bakanlığı'nın amaçları arasında olan *"**Atatürk** ilke ve devrimlerini yeni kuşaklara aşılamak"* yasadan çıkarıldı. Üst düzey yöneticilerin iş güvencesi kaldırıldı. Bakanlık, araştıran, hizmet üreten bir anlayış yerine hizmet satın alan bir konuma sokuldu.

Yine AKP hükümeti 17 Eylül 2011 tarihinde KHK ile eğitimi, öğretim birliğini doğrudan ilgilendiren yaz aylarında açılan Kuran kurslarına gitme yaşı sınırını kaldırdı. Eskiden ilköğretimin 5. sınıfını bitiren çocuklar yasal olarak bu kurslara gidebilirken yapılan değişiklikle bu sınır bütünüyle kaldırıldı.

MEB, **Ömer Dinçer** döneminde yaz aylarında kimi dinsel vakıf ve kuruluşlarla işbirliği yaparak yaz kursları ve yaz okulları açtı.

"TC Mili Eğitim Bakanlığı, Hayat Boyu Genel Müdürlüğü ve Hayrât Vakfı İşbirliğiyle, ücretsiz, Türkiye genelinde bütün Halk Eğitim Merkezlerinde Kuran-ı Kerim ve Osmanlıca Türkçesi Dersleri Başlıyor" diye duyurular dağıttı.

AKP iktidara geldiğinde normal Kur'an kurslarının sayısı 3.871, yaz Kuran kurslarının sayısı 48.680 iken, 2006 yılında normal Kuran kurslarının sayısı 4.950, yaz Kur'an kurslarının sayısı ise 58.500 olmuştur. 2012'de tarihinde ise normal Kur'an kurslarının sayısı 12.867, yaz Kur'an kurslarının sayısı ise ilk ve ortaokul okul sayısını aşmıştır.[177]

177) **Mehmet Aydın**, Devlet Bakanı, 2003 ve 2006 TBMM'de soru önergelerine verdiği yanıt. (***Eğitime Dinci Çember***, **Mustafa Gazalcı**, Bilgi Yayınevi, 2008, s.71-73)

Yıl	Kurs Sayısı	Öğrenci Sayısı	Personel Sayısı
2002-2003	6.855	118.335	4.257
2003-2004	6.973	134.406	3.587
2004-2005	7.325	155.285	3.631
2005-2006	7.360	184.356	3.793
2006-2007	7.996	230.273	3.989
2007-2008	7.934	253.339	8.629
2008-2009	7.677	268.735	9.923
2009-2010	9.401	278.449	10.141
2010-2011	11.886	297.637	10.304
2011-2012	12.867	342.760	11.720

(Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü)

Eğitimde Karşı Devrim, 4+4+4 Düzenlemesi

Elbette eğitimdeki dinselleştirmenin, piyasacılaştırmanın en köklü değişikliği 30 Mart 2012'de çıkarılan, kamuoyunda 4+4+4 diye bilinen 6287 sayılı düzenlemedir.

Bu düzenlemeye göre zorunlu eğitim sözde 12 yıla çıkarılıyordu. Ancak temel eğitim, ilk 4 ilkokul, ikinci 4 ortaokul, üçüncü 4 lise olarak kesintili bir duruma sokuluyordu.

Okul öncesi zorunlu eğitim dışında bırakılarak çocukların ilkokula başlamaları 5 yaşa yani 60 aya çekildi. 60 aylık, 72 aylık, hatta daha büyük çocuklar birarada ders yapmak zorunda kaldılar.

İkinci dörtte seçmeli dinsel dersler devreye sokuldu. Yasada yalnızca ortaokul olarak imam-hatip okullarının ortaokulu açılacağı belirtildi. Dokuz-on yaşındaki çocuklar imam-hatip ortaokullarına ya da Kuran, Hazreti Muhammet'in Hayatı gibi dinsel derslere yönlendirildi.

Üçüncü dörtte yani lisede ise açık öğretim yolu açıldı. Hem açık öğretim yolu hem de iş yerlerinde uygulama için getirilen öğrenci sınırlaması kaldırılarak çocuk sömürüsüne yol açıldı.

Ayrıca 4+4+4 yüzünden zorunlu olduğu halde hiçbir okula kaydolmayan çocuklar oldu. Örneğin 2012-2013 öğretim yılında bu durumda, 37.277'si kız, 12.172'si erkek olmak üzere 49.449 çocuk olduğu ortaya çıktı.[178]

4+4+4 düzenlemesiyle asıl darbe **Cumhuriyet** eğitiminin temeli sayılan, 3 Mart 1924 yılında getirilen Öğretim Birliğine (Tevhid-i Tedrisat) vuruldu.

Öğretim Birliği yürürlükteki Anayasanın 174. maddesinde devrim yaslarının başında sayılmasına karşın, bu yasaya taban tabana çelişen 4+4+4 düzenlemesi getirildi.

Bu düzenlemeyle eğitim sistemi Osmanlı döneminde olduğu gibi yeniden yarı dinsel yarı bilimsel bir duruma sokuldu.

Bir yanda fen matematik gibi bilimsel bilgiyle dersler okutulurken, öte yandan inanca dayalı dinsel dersler okutuldu.

Daha önceden ilk ve ortaöğretimdeki zorunlu "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi" derslerine ek olarak "Arapça, Osmanlıca, Kur'an-ı Kerim, Hz. Muhammed'in Yaşamı" gibi seçmeli dersler getirilerek eğitim iklim olarak dinselleştirildi.

Ayrıca bu dersler yoluyla ve kılık kıyafet özgürlüğünü sağlamak gerekçesiyle türban ilköğretime, ortaöğretime sokuldu.

Paralı Eğitim, Eğitimin Özelleştirilmesi

AKP eğitim politikalarının bir ayağı da eğitimi paralı yapma ve özelleştirmedir. Bu politikanın belirtileri şunlardır:

- Milli Eğitim Temel Kanunu'nda yapılan değişiklikle, MEB okullarının ve öğretmenlerinin eğitim tesislerinin Maliye Bakanlığı eliyle satılması (2003).
- Okul-Aile Birliklerinin okullarda para toplama, okul bahçesini, salonunu, kantinini kiraya verme değişikliği (2004).
- Özel şirketlerden hizmet satın alınması (2004).

178) **Sinan Tartanoğlu**, *Cumhuriyet*, 30 Mart 2013.

• 10 bin çocuğu devletin parasıyla özel okullarda okutma girişimi (2005).

• Özel okul sahiplerine vergi indirimleri, bağışlar.

• Devletin özel okulda okuyanlara kaynak aktarması (2006).

• Eğitimde yabancı sermayeye destek (2006).

• Dershane ve özel okul açmayı kolaylaştırması, bunlara yapılan çeşitli destekler (2006).

• YÖK yetkilileri yaptıkları açıklamalarda önümüzdeki günlerde Vakıf üniversitelerinin sayılarının artacağını belirtmektedir.

• AKP iktidarında dershane sayısı yaklaşık iki katına ulaştı. 2002-2003 yılında dershane sayısı, bin 122 iken, 2003-2004'te iki bin 568, 2004-2005'te iki bin 984, 2005-2006'da üç bin 950, 2006-2007'de üç bin 986, 2007-2008'de dört bin 31, 2009'da da dört bin 262'ye yükselmiştir. Küçük dershaneler ekonomik nedenlerle kapanmak zorunda kaldığı için aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi bugün de bu sayı yaklaşık dört bindir.

AKP döneminde özel okulların sayısı, bu okullarda okuyan öğrenci sayısı hızla artmıştır.[179]

Yıl	Dershane Sayısı	Öğrenci Sayısı	Öğretmen Sayısı
2011-2012	3.961	1.219.472	50.163
2010-2011	4.099	1.234.738	50.209
2009-2010	4.193	1.174.860	50.432
2008-2009	4.262	1.178.943	51.916
2007-2008	4.031	1.232.129	48.855

(*AA, Yeni Haber*, 16 Mayıs 2012)

179) ***Paralı Eğitim Tuzağı***, **Mustafa Gazalcı**, Öğretmen Dünyası Yayınları, 2010.

Özel Okullarda	Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı	Öğretmen Sayısı
2011-2012	5.269	535.788	66.730
2010-2011	4.919	498.118	56.775
2009-2010	4.670	458.108	51.639
2008-2009	4.479	423.253	47.478
2007-2008	4.469	386.797	44.404

(*AA, Yeni Haber*, 16 Mayıs 2012)

AKP'nin paralı eğitim ve eğitimin özelleştirilme politikaları, eğitimde fırsat ve olanak eşitliği ile öğretim birliğini bozmakta, eğitimden yeterli payı alamayan insanların ülke yönetimine katılmasını engellemektedir.

Cumhuriyet'in eğitim anlayışında yetenekli olan kişilerin fırsat ve olanak eşitliği içerisinde her aşamada parasız eğitilmesi vardır. Bu tutum yoksul halk çocuklarının eğitim yoluyla ülke yönetimine katılmasına yol açmıştır.

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti'ni kuranlar, eğitimi, bilimi rehber olarak seçmişler, din ile dünya işlerini birbirinden ayırarak laikliği temel ilke olarak benimsemişlerdir.

Yasal düzenlemelerini bu anlayışa göre yapmışlardır.

Özellikle 1928'de yeni abece'nin kabulünden sonra millet mektepleri aracılığıyla okuma-yazma seferberliği yapılmış, kısa sürede bu konuda büyük başarı elde edilmiştir.

Halkevleri ile örgün eğitim dışındaki yurttaşların da eğitim ve kültür hizmetleri alması sağlanmıştır.

Köy Enstitüleri ile bize özgü, üretici eğitim sistemi yaratılmıştır.

İlköğretimde, mesleki teknik eğitimde büyük başarılar elde edilmiştir. Beş yüze yakın batı ve doğu dillerinden soy yapıtlar (klasikler) çevrilmiştir.

Cumhuriyet'in ilk 25 yılında eğitim alanında çok önemli reformlar yapılmıştır.

1946 yılından sonra dünyadaki ve Türkiye'deki gelişmeler, çok partili yaşama geçme kararı sonucunda durum değişmiştir.

CHP içindeki kadroların değişimi, Milli Eğitim Bakanlığından **Hasan Âli Yücel**'in alınmasıyla eğitimdeki atılımlar durmuş, Öğretim Birliğinden ödünler verilmeye başlanmıştır.

1950 sonrasında bu ödünler artmıştır. Köy Enstitüleri kapatılarak yoksul köy çocuklarına imam-hatip okulları seçeneği gösterilmiştir.

1973 yılında 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu çıkarılmasına karşın bu yasada belirtilen ilkelere uyulmamıştır.

Özellikle 12 Eylül 1980 darbesinden sonra eğitimde Türk İslam sentezi anlayışı egemen kılınmıştır.

Laiklik ve Öğretim Birliğiyle çelişmesine karşın 1982 Anayasası'na ilk ve ortaöğretimde zorunlu olarak din dersleri okutulması hükmü getirilmiştir.

AKP iktidarı döneminde ise eğitimin dinselleştirme ve özelleştirme çalışmaları daha da yoğunlaşmıştır.

Özellikle 30 Mart 2012 tarihinde getirilen 4+4+4 sistemi **Cumhuriyet**'in ilk 25 yılında öngörülen bilimsel, parasız, üretici eğitim anlayışıyla taban tabana zıttır.

MEB, 2011-2012 eğitim öğretim yılı, sayısal verilere göre;

Türkiye'de 60.165 okulda toplam 25.429.670 öğrenci eğitim görüyor, 880.317 öğretmen de hizmet veriyor.

Örgün eğitimde 435.328 erkek, 445.043 kadın görev yapıyor.

8.756.141'i erkek, 8.149.002'si kız olmak üzere 16.905.143 öğrenci öğretim görüyor.

Yaygın eğitimde ise 4.144.631'i erkek, 4.379.896'sı kız, toplam 8.524.527 öğrenci okuyor.[180]

180) *Milli Eğitim İstatistikleri, Örgün Eğitim, 1988-1989,* DİE, Nisan 1991, s.364-365.

Doksan yıllık **Cumhuriyet** döneminde her yıl artan okul, öğrenci, öğretmen sayısına koşut olarak ne yazık ki eğitimde nitelik artmamıştır.

Nitelik düşüklüğünü, öğrencilerin girdiği uluslararası sınavlar, araştırma sonuçları açıkça göstermektedir.

Eğitimin bugün birçok sorunu yanında en önemli sorunu nitelik sorunudur.

"KUL"DAN "HALK"A

Doğan Kuban

Dünyanın her köşesinde, insanların Türkleri barbar, cahil Müslümanlar olarak nitelemesine hatta aşağılamasına tanık olmama karşın kendimi dünya tarihini etkilemiş büyük bir ulusun bir üyesi olarak gördüm. **Mustafa Kemal**, hiçbir tarihi liderin yapamadığı bir güç ve inandırıcılıkla, Avrupa'nın hasta adamı olan ülkenin Türk üyelerini dünya tarihinin başta gelen bir ulusunun mensupları olduklarına inandırdı. Bu geçmişin kurgusunda hayal gücü, efsane, destan, gerçek dışı hikâyeler de olabilir. Osmanlı tarihinin nasıl bittiğini düşünmek övündürücü değildir. Cahil ve uygar olmayan bir toplum olduğumuzu kabul etmek de zor değil. Toplumu bütün boyutlarıyla eleştirebiliriz. Ama Asya ve Avrupa tarihinin en büyük aktörlerinden bir ulus olmakla övünmekten vazgeçemeyiz. Her şeyi ile belgelenmiş, Çin'den Avrupa'ya uzanan en az 1500 yıllık bir tarihimiz ve ona paralel bir dilimiz var. Bu bilinci, **Mustafa Kemal** gibi vizyoner bir dâhiye borçlu olduğumuzu unutamayız.

Bulanık kavramlar ve sistematik olarak saptırılan ve yozlaştıran propagandalar arasında yaşayan genç kuşaklara akıl ve mantığın ve sağduyunun sesini duyurmak gerekiyor. Onun için soran ve gerçek tarihi yanıt arayanlara **Cumhuriyet**'in kazanımlarını tanımlamak (tanıtmak değil) çok önem taşıyor. Çünkü Türkiye'deki kötülüklerin yarısı, **Cumhuriyet, Halk, Demokrasi, Adalet, Laiklik** kavramlarının yozlaştırılması üzerine kurulmaktadır. Bu düşünsel yozlaşma eyleme dönüşmekte ve ülkeyi Amerikan vahşi batısının sayısız filminde seyrettiğimiz yasasızlık ortamına dönüştürmektedir.

Türkler 600 yıllık bir sultanın kulluğundan kurtulup özgür bir halk oldular. Bugün bu ülkede yaşayanlar İstanbul'da oturan bir sultanın kulu değiller. Tarihi süreç içinde ve toplum bağlamında bunu anlayan herkes **Cumhuriyet**'i anlayabilir. Kuramsal olarak bu, bir köylünün sultan olabilmesi anlamına gelir.

Çağdaş demokrasinin de tanımına uyar. Kaldı ki **Cumhuriyet** tarihinde hemen hemen gerçekleşmiştir. Bu politik egemenlik transferi akıl almaz bir hızla gerçekleşmiştir. **Bütün devrimler içinde halk'a bu kadar çabuk ve kesin politik egemenlik transferi tarihte yoktur**. **Cumhuriyet**'in en büyük devrimi budur ve sonucu da çabuk alınmıştır.

1920'de kul olan Anadolu halkı, 1950'de Demokrat Parti'yi iktidara getirmiştir. 600 yıl kulluktan 30 yıl içinde iktidara... Gerçi demokratik iktidar kâğıt üzerinde bir iktidardır. Çünkü bürokrasisi karışık, cahil ve az örgütlenmiş bir ülkede sağlıklı değildir. Fakat Halk Partisi seçimlerle iktidarı Demokrat Parti'ye teslim ettiğine göre 1950 koşullarında çok doğru bir seçim yapıldığı, hatta sonradan yapılanların en dürüstü olduğu da savlanabilir. Demokrasi, seçimden seçime halka büyük bir güç vermektedir. Fakat halkın seçimlerden sonra bu gücü kullanıp kullanamaması, toplum örgütlenmesi, politik bilinç ve devlet idaresi ile ilgili başka bir sorundur.

Cumhuriyet Devrimi Anadolu'daki Türk kökenli halk'a kimliğini ve dilini yeniden kazandırmıştır. Bugün ipsiz sapsız tartışmalara konu olan bu sorunu da doğru değerlendirmek gerekir. Anadolu halkı değişik kökenlidir. Türkler en büyük ve egemen grup olsa da Kürt, Laz, Arap, Çerkez, Rum, Ermeni, Yahudi, Katolik, Süryani, Yezidi gibi dini, dili ve etnik kökeni farklı topluluklar, Anadolu Hıristiyanlarının Müslüman olanları, Balkan kökenli genelde Slav olan Müslümanların birlikte yaşadıkları bir imparatorluk toprağıdır bizim yurdumuz. Bu toplum, bu kozmo-

polit yapının varlığını hiçbir zaman yadsımadı. Dili, dini ve etnik kökeni farklı olan bu insanları Türk kökenli politik yapı, Türk dilinin egemen olduğu bir Lingua Franca ve ekonomik yaşam bir arada tuttu.

Kentler karışık cemaatlerden oluşuyordu. Örneğin: Isparta'da Türkler ve Rumlar, Sivas'ta Türkler ve Ermeniler, Kayseri'de Ermeniler, Rumlar ve Türkler, büyük kentlerde her türlü cemaat, Trakya'da Balkanlılar, Batı Anadolu'da ve adalarda Türkler ve Rumlar birlikte yaşıyorlardı. Doğu Anadolu kentlerinde de Türkler, Kürtler ve Ermeniler birlikte yaşıyorlardı. Bu bölgede Türklerin, Kürtlerin, Çerkezlerin, Süryanilerin, Ermenilerin, hatta Yezidilerin ayrı köyleri vardı. Güney Anadolu'da Türklerden çok Kürt ve Arapların yaşadığı kentler de vardı.

Kurtuluş Savaşı'ndan sonra bu çok karmaşık coğrafyada **Cumhuriyet**'in adı ancak egemen Türklere ait olabilirdi. Bütün dünya da bizi öyle biliyordu.

Kaldı ki İmparatorluğun yıkılmasından sonra azınlıkların istediği, doğal olarak Anadolu'nun da parçalanmasıydı. Rus-Türk savaşı, Balkan savaşı, Yunan işgali bu parçalanmanın işaretlerini içerir. Anadolu'yu kurtarmak için Türkler ve Lazlar ve Çerkezler gibi, Türkleşmiş gruplar savaşmıştır.

Birleştirici bir ifade olarak Türk dilli olanlar denebilir. Dili vurgulayarak insanları tanımlamak kanımca en gerçekçi yaklaşımdır.

Anadolu savaşında Yunanca konuşanlara karşı savaşanlar Türkçe konuşanlardı.

Anadolu savaşı bir vatan savunmasıdır. İşgal kuvvetlerine karşı savaşanlar Türkçe konuşanlardır. Bunlar Osmanlı İmparatorluğu'na dünya tarihinde Türk dedirten insanlardır. Sakarya'da, Sarıkamış'ta, Yemen'de, Irak ve Suriye'de, Mekke'de İmparatorluk için savaşanlar Türklerdir. **Kurtuluş Savaşı** Türklerin, yani anadili Türkçe olanların yaptığı bir ulusal savaştır. İçlerinde

Kürtler de olmuş olabilir. Fakat **Cumhuriyet**'in başında **Şeyh Said** ve sonra **Dersim İsyanları** bu katkının niteliğini yeteri kadar açıklayıcıdır. Arapların Osmanlı karşıtlığı ise açıktır (*Lawrence of Arabia* filmini seyreden herkes bilir).

Anadolu savaşının dili Türkçedir. Türkçe konuşan Müslümanların savaşıdır. Savaştan sonra da Türk dilli **Türkiye Cumhuriyeti**'ni kurmuşlardır. Bunun dışında bütün yorumlar uydurmadır.

Cumhuriyet'in temel sorunlarından biri kuşkusuz **dil** sorunudur. Osmanlının bıraktığı entelektüel miras, ne Arap ne İran ne de Avrupa ile karşılaştırılabilir. Artık egemen olan halkın dilinin, zaten anlamadığı ve okumadığı yapay bir bürokrasi ve yazın dili olan Osmanlıca yerine halkın dili Türkçenin geçmesi gerekiyordu. Bu zor fakat başarılı bir devrimdir. Tanığı ve kanıtı da benim kuşağımdır. **Cumhuriyet** dönemi 20. yüzyıl içinde her alanda Osmanlı döneminin tümünden daha çok sayıda Türkçe ile ve onu doğru dürüst anlatan bir alfabe ile bütün alanlarda kendi özgün edebiyatını yaratmıştır. Bugün en zor felsefi yapıtları yeterli açıklıkta hatta güzellikte Türkçeye çevirebiliriz. Bilim daha sorunlu bir alandır. Bunda bilimin uluslararası niteliğinin de rolü vardır. Fakat bu bağlamda Osmanlı döneminin çok kısır bilimsel üretiminin sadece Arapça olduğunu anımsamak yeterlidir.

Cumhuriyet'in temel miraslarından biri **laiklik**'tir. Bunun dinsizlik olmadığını ABD'ye, Almanya'ya, Fransa'ya ve Papalığa bakan herkes görebilir. Bu, Batı uygarlığının evrensel mirasıdır. **Dünyada Müslümanlardan başka laik olmayan devlet kalmadı. Kimsenin de kilisesi, tapınağı kapalı değil. İslam ülkelerinden başka kendi içinde kavga eden cemaat de yok.** Müslüman ülkelerin durumu, yorumlamaya gerek kalmadan dünyanın dilinde ve gündeminde. Laiklik çağdaş dünyada tek uygarlık olduğu ilkesine dayanır. Bugün Japonya, Çin, Hindistan gibi ülkelerin de kabul ettiği bir ilkedir.

Cumhuriyet, İslam tarihinde tek çağdaş devrimdir. İslam tarihindeki tek toplumsal devrim olduğunu da söyleyebiliriz. İslam toplumuna getirdiği en büyük atılım **kadının toplumsal konumu**'dur. Türkiye Cumhuriyeti Avrupa'da bazı ülkelerden önce, kadınlara erkeklerle eşit politik haklar sağlamıştır. Kadının durumunu dünya bağlamında saptayan bir gerçek var: Kadın nüfus erkek nüfusa genelde eşittir. Bu eşitlik ne çok eşlilik, ne de sürdürülebilir bir ekonomi açısından kadını değişik bir toplumsal statüye koyma olanağını hiçbir topluma vermiyor. Kuraklık, açlık ve fakirlik dünyanın kapısındadır. İdeolojilerin aşamayacakları değiştirilemeyecek sayısal, doğal ve evrensel gerçek budur.

Mustafa Kemal'in ve **Cumhuriyet**'in uygarlaşma programı iki çağdaş gerçeği de vurgulamaktır. **Bilimsel düşüncenin egemenliği** ve **"Yurtta barış, cihanda barış."**

Geçmişte farklı uygarlıklar yarattığımız doğrudur. Bunların çağımız uygarlığına katkıları da olabilir. Fakat dünyada hiçbir ülke ayrı uygarlık havaları artık çalamaz. Ekonominiz uluslararası olacak. Üniversitelerinizde İngilizce öğretim yapmaya yeltenecekseniz. Araba ve telefon kuyruklarında bekleyeceksiniz. Silahlarınızı ithal edeceksiniz. İthal malları yiyecek ve giyecek, tüketecek, dünyada turist olarak dolaşacaksınız. Binalarınız gökdelen olacak. Sonra dönerle Türk, lahmacunla Arap olacaksınız. Bu da uygarlığınız olacak. Bu komedinin sürüp gitmesi akıl dışıdır. Sadece bir kavga ve insan sefaleti manzarası olarak devam ediyor. Sahnesi İslam ülkeleri. Bu kargaşayı din ve dinsizlik ikilemi üzerine kurmak sömürücü bir emperyalizm yalanıdır.

Dinler insanlığın en büyük, güçlü ve sürekli kurumlarıdır. İnsanların büyük çoğunluğunun dinini bıraktığı yok. İnanç birincil ve güçlü bir istek. Akıllı hiç kimse, kendi düşüncesi ne olursa olsun, dünya toplumlarına bakıp dinin önemini yadsıyamaz.

Dünyada kiliseleri ve tapınakları kapalı bir laik devlet yok. Laiklik, dinin devlet işlerinden ayrılmasıdır. Hiçbir toplum düzeninin, din olgusunu yadsıyacak gücü yok. Fakat mantığını yitirmiş bir dincilik, 1.5 milyar Müslümanı parya halinde süründürüyor.

Cumhuriyet hiçbir insani etkinlik alanında Türklerin paryalığını kabul etmeyen bir rejimdir. Türk toplumuna cahil dedirten olgu ekonomide, politikada, uluslararası arenada perende atmakta tereddüt etmeyenlerin, bilimde, felsefede, sanatta dönüp dönüp olmayan geçmişlerden medet ummalarıdır. İslam geçmişinde çağdaş dünyada geçerli bilim, felsefe, sanat, teknoloji, entelektüel ışık yok. Ya Amerikalılar, Avrupalılar, Çinliler, Japonlar, Ruslarla aynı düşünce, bilim ve üretim düzenine gireceksiniz; ya da ikinci sınıf bir ülke, bir sömürge olacaksınız. Bu evrensel nitelikli davranış, uygarlığın da tanımı. Ekonomi, bilim, üretim, düşünce ve sanat bir bütün oluşturuyor. Batının dünyaya egemen olmasının temelinde bu bütünlük yatıyor. Buna ortak olmayı, ideolojik nedenlerle reddedersek, yapılacak şey, satılanlara müşteri olmak demektir.

İdeoloji, gerçekle ilgisini kesmiş, duyguya esir olmuş bir düşünce türüdür. Tarihte sürekli kavga aracı olduğuna göre övülecek bir tarafı yok. Soru sormaz, yanıt aramaz, zorba bir söylemdir. Dünya ve insan bugünden yarına değişiyor. Fakat önyargılar, insanların istekleri ve yaptıklarına paralel olarak düşüncenin değişmesine engel oluyorlar. Sonuçta, dünyadaki bütün çatışmalarda, ve günümüzde İslam dünyasının her köşesinde tanık olduğumuz gibi, acı ve sefaletle dolu toplumsal bir trajedidir. Ortaçağdan farkı yok. Irak'la Hollanda'yı, Mısır'la İngiltere'yi yaşam kalitesi açısından karşılaştırmak olanağı var mı?

Bu süreçte düşmanlığın ifadesi düşmanın kimliğinden daha önemli hale geliyor. Şiddet eylemi sürüyor. Düşünce donmuş olarak kalıyor. Bunun yaygın bir beyin rahatsızlığı olduğunu söyleyenler var. Fakat kanser gibi yaygın bir hastalık. Eylem motivasyo-

nu ile düşünce arasındaki uyumsuzluk ya da kopukluk insanlığın başındaki felaketlerin temel nedenidir. Buna karşı şimdiye kadar bir çare bulunamamış. En uygar toplumlar da bunu yok edememişler. Aslında akıl ve mantık buna çare buluyor ama insanoğlundaki kavgacı genetik yapısından kurtulmayı beceremiyoruz.

Fakat bir kez daha düşünelim:

1.5 milyar Müslüman neden köle olsun? Müslüman toplumlar inançlarını yitirmeden, birbirlerine kıymaktan vazgeçebilir. 12. yüzyıl Bağdadını kutlayabilir, yeni dünyaya katılmak için kolları sıvayabilir, savaşı köleliğe karşı ve uygarlık için verebilirler. İslamı bütünleştirmek için bundan daha iyi bir strateji de olamaz. Güçlenmek ve bütünleşmek çağdaşlaşmaktan geçiyor.

CUMHURİYET TÜRKİYESİNDE YÜKSEK SANAT VE KÜLTÜR HAYATININ GENEL TABLOSU

Murat Katoğlu

20. yüzyıl Türkiyesi'nde **Cumhuriyet**'le birlikte hızla oluşan sosyal, kültürel, ekonomik yenileşme ve değişmelerin kararlı, devrimci bir anlayışa dayandıklarını söyleyebiliriz. Konuya bu genel ve bilinen tespiti hatırlatarak girmenin sebebi, kültür hayatında olup bitenlerin de daima bu paradigma açısından değerlendirilmesi gereğidir. Kuşkusuz 1920'lerde yeni rejimle başlayan köklü sosyal düzenlemeler birdenbire ortaya çıkmış değildi. 1800'lerden gelen modernleşme çabalarının Cumhuriyetçilerin atılımları için en azından ciddi deneyim değeri taşıdıkları açıkça bellidir. Genç Türkiye'nin kurucusu ve kadrosu, Osmanlı sarayı ve modernleşmeci devlet adamlarının o yolda çektikleri çileleri; özleyip/özenip/inanıp da başaramadıkları yapısal değişikliklerin niçin başarılamadığını görmüş, yaşamış ve tam bir tarihsel ve siyasal bilince erişmişlerdi. İşte bütün 19. yüzyıl boyunca Osmanlı idaresinin taşıdığı modernleşme özlemlerinin yeni rejimle kararlı şekilde hayata geçirilebilmesi bu bilince dayanan siyasi irade sayesindedir. Denebilir ki, Osmanlı sultanlarının bir buçuk asırlık özlemlerini, **Cumhuriyet** yönetimi gerçekleştirmiştir. 100. yılına yaklaşan **Cumhuriyet Türkiyesi**'nin bu yılların tamamını elbet ilk dönemdeki gibi sürekli devrim hamleleriyle geçirmediği de bilinmektedir ve bu da doğaldır. Ne var ki, 1923 anlayışının getirdiği yeni hayat tarzı; özellikle evrensel değerlerle tanışma, etkileşim; kısaca gelişmiş dünya ile birlikte yaşama istenci genel çizgileriyle günümüze uzanan bir yörüngeye oturmuştur. Kurucu kadronun temel amacı sayılabilecek evrensel anlamda bir şehir

hayatına (şehir kültürüne) tam anlamıyla erişilmesine 1900'lerin kırsal, tenha, dışa kapalı, durağan Türkiyesinden hareketle 80-90 yılda ulaşmak esasen olanaksızdı. Ama bu yörüngenin bütün itirazlara, karşıt çabalara rağmen korunduğunu, sürdüğünü kabul edebiliriz. Çeşitli siyasal, idari girişimlerle 1923 doğrultusunu değiştirmeye çalışanların bile davranış kalıpları, yaşam tarzları ve mesela kullandıkları Türkçede **Cumhuriyet** rejiminin damgasını taşıdıklarını görürüz.

1923'ten günümüze uzanan, zaman diliminin eğitim-sanat ve daha genel bir terimle kültür politikası açısından farklı evrelere ayrıldığı kolayca tespit edilebilir. Birçok tarihçi ve araştırmacının da belirttiği gibi 1940'a kadar (1938 olarak da gösterilmektedir) geçen devreyi "**Klasik Cumhuriyet**" yılları diye anabiliriz. 1940-1946 arasındaki İkinci Dünya Savaşı yılları ikinci bir evre olarak değerlendirilmelidir; bir gözlem devresi; "**Araf**" dönemi! 1946'dan sonraki süreyi de üçüncü evre olarak değerlendirebiliriz. Elbet 1980 ve özellikle 2000 sonrası da ayrı bir kategori diye ele alınabilir. Ne var ki son yılların bilinen siyasal eğilim ve uygulamalarının, 1946'da yeniden başlayan ve gitgide yoğunlaşan "ikici" (düalist) insan yetiştirme düzeninin ve sözde gelenekçi zihniyetin zamanla artan ürünü olduğu unutulmamalı ve doğal sonuç olarak değerlendirilmelidir. Orta öğretimde imam-hatip okullarının her yıl sayıları artarak açıldığı ve zamanla klasik lise öğretimine paralel geliştiği biliniyor. 1970'lerde artık "**Tevhidi Tedrisat**" pekâlâ sona ermişti. 2000'ler Türkiyesi'ndeki sosyal/siyasal oluşumların eğitim sistemiyle de doğrudan bağlantısını görmemek mümkün müdür? Örtülü düalist zihniyet yüzbinlerce din eğitiminden geçmiş insanı, orta öğretimli saymıştır.

Bu üç evreyi, karakteristik, simgesel olaylar, kurumlar ve düzenlemelerin ana çizgilerini hatırlatarak **Cumhuriyet** kültür ha-

yatının şematik bir tablosunu kurmaya çalışacağız. Hemen belirtelim: Bu tablo genel olarak kamu yönetiminin öncülüğünde oluşan yüksek sanat/kültür etkinliklerini esas alan bir betimleme denemesidir.

1923-1940 Evresi

Eğitim alanındaki modernleşme politikalarının başlıca göstergesi ve simgesel uygulamalarını şöylece işaretleyebiliriz.

Temel anlayışı yansıtan ve kurumlaştıran esas belge, bilindiği gibi 1924 tarihli **Tevhidi Tedrisat** (**Öğretim Birliği**) Kanunudur. Bu kanunla birlikte kızlar dahil zorunlu ve parasız ilköğretimin yurt düzeyinde yaygınlaştırılması, kız ve erkeklerin karma öğrenim görmesi, bütün okulların Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanması, insan yetiştirme düzeninde yepyeni bir aşamadır. Hatırlanması gereken çok önemli bir husus ise elbet eğitim programlarının, gerek ilk gerek orta öğretim için hızla dünyevileştirilmesi; bilimsel düşüncenin ve aklın şemsiyesi altına girmesidir. Çocukları, gençleri ve kadınları yönetici kadronun ağırlıkla gözettiğini önemle belirtmek gerekir. İnsan yetiştirmenin önceliği, kurucu ve kadrosunun adeta "fikri sabiti"dir.

Eğitime verilen bu önemin, 1920'li yıllardaki bazı tipik örneklerini anımsatalım: İstanbul'daki ünlü "Düyunu Umumiye" binası erkek lisesine; Beşiktaş ve Ortaköy sahillerindeki saray binaları Galatasaray ve Kabataş Lisesi de dahil çeşitli okullara, Beyazıt'taki eski Harbiye Nezareti (Milli Savunma) İstanbul Darülfünunu'na (üniversite) tahsis edilmiştir. Bu anılan binalar, o günkü İstanbul'un görkemli ünlü mimarlık yapılarıdır. **Cumhuriyet** hükümeti, şehrin bu gösterişli yapılarını pekâlâ vilayete, bürokrasiye, orduya tahsis edebilirdi ve alışkanlıklara da uygun düşerdi. Eğitim hizmetlerine verilmesi devrimci kadronun

değer hiyerarşisini yansıtan tipik bir uygulamadır. Bireyi ve onun gelişimini; dolayısıyla yurttaşı esas alan bir felsefedir. Ankara ve çeşitli illerde de en gösterişli binaları okullara verirken, hızla yeni okulların yapımına girişilmiştir. Son yıllarda bazı hükümetlerin bu yaklaşımın tam tersi bir tutumla, üniversitelerin, okulların kullandığı bu tür yapıları alıp otel, çarşı vb. işlevler için kullanmaya teşebbüs etmeleri aradaki zihniyet farkını ortaya koyar.

1920'lerde devletin her bakımdan ve özellikle mali yönden derin sıkıntılar içinde olduğu ve yaşamsal sorunlarla boğuştuğunu biliyoruz. Bu kuruluş ve varolma savaşımı çerçevesinde, maddi zorluklara rağmen, yurtdışına yükseköğrenim görmek üzere devlet kaynaklarıyla gençlerin gönderilmesi son derece anlamlı bir niyet ifadesidir. Bu gençlerin fen ve teknik branşlardan, resim, heykel, musiki, arkeoloji, felsefe ve hatta beden eğitimi/spora kadar değişik dallarda tespit ve seçimleri de bilinçli bir insan yetiştirme ve kalkınma stratejisinin örneğidir. Bu anlayış, insan ve toplum hayatındaki değişik meslek ve sektörlerdeki ihtiyaçların öncelik ve ayrım gözetmeksizin bir bütünsel algılayış içinde kavrandığını da kanıtlamaktadır.

Maddi olanakları bulunmayan yetenekli gençlerin yetiştirilebilmesi için kurulan ve bütün öğretim kademelerinde uygulanan "**leyli-meccani**" (**parasız-yatılı**) modeli de dönemin konuya duyarlılıkla, sosyal devlet anlayışıyla yaklaşımının bir başka örneğidir. Orta ve yükseköğrenim çağındaki çok sayıda genç, bu modelle topluma kazandırılmıştır. Daha sonra Başbakanlık, Cumhurbaşkanlığı dahil önemli görevler yapan insanların, örneğin **Süleyman Demirel, Turgut Özal**'ın da bu modelden yararlandıklarını da hatırlatalım.

Öğretmenlik mesleğine, öğretmenlere prestij kazandırılması da devrin özelliklerindendir. Her branşta nitelikli öğretmen yetiştirilmesi amaçtır. Devrin bu konudaki karakteristik bir öğretmen okulu Ankara'da 1930'ların başında kurulan "**Gazi Eğitim Enstitüsü**"dür. Amaç, ortaokullara branş öğretmenleri yetiştirmektir. Bu okul, seçkin mimarisiyle, öğretim kalitesiyle **Cumhuriyet**'in eğitim alanındaki tam bir simgesidir. Mimarı ünlü **Kemalettin Bey**'dir. Yani hükümet okulun mimari kalitesini de insan yetiştirme anlayışının bir ölçütü diye görmektedir.

Yine Ankara'da müzik eğitimi ve öğretmeni yetiştirmek amacıyla yapılan 1927'de eğitime açılan "**Musiki Muallim Mektebi**" de gerek öğretim programı ve kalitesi, gerek binasıyla dönemin anlayışını yansıtan bir örnektir. Yabancı bir mimara (**E. Eglie**) yaptırılması da bu işlere gösterilen özenin kanıtıdır. Bu yapı 1936'da öğretime açılan, yeni Türkiye'nin müzik ve sahne sanatlarındaki ilk temel kurumu olan Ankara Devlet Konservatuvarı'na tahsis edilecektir. Yine Ankara'daki birçok okul binası özenli mimarlık eserleri olarak şehrin fiziki dokusuna katılırlar.

İstanbul'daki "**Yüksek Muallim Mektebi**" ise lise öğretmeni yetiştirme amacıyla meydana getirilmiştir. Yüksek Öğretmen Okulu esas itibariyle bir öğrenci yurdudur. Öğrenciler sınavla seçilir, öğrenimlerine İstanbul Üniversitesi'nin Fen ve Edebiyat Fakültelerinde devam ederler ve buna göre branşlara ayrılırlardı. Lise öğretmeni olacakları koşuluyla bu okullara seçilen öğrenciler parasız-yatılı modelden yararlanırdı.

Büyük illerde özenle kurulan liselerde, **Yüksek Öğretmen Okulu**'ndan yetişen nitelikli öğretmenler görevlendirilmiş, parasız yatılı sistemi düzenli şekilde yürütülmüştür. Lise eğitiminin hızla nitelik kazanması bu yılların özelliklerindendir.

Üniversite, 1923'ten itibaren devrimci kadronun itibar gösterdiği, dikkatle izlediği bir kurumudur. Daha 1924'te o zamanki adıyla **"İstanbul Darülfünunu"** olan ülkenin tek kuruluşuna, şehrin kamuya ait olan en büyük ve gösterişli yapısı Harbiye Nezareti'ni tahsis etmiş, tüzel kişilik vermiş, geniş bir serbestlik tanımıştır. Ancak ilerleyen yıllarda, yönetici kadro bu ayrıcalıklı, tek bilimsel kurumun beklenen verimle çalışmadığı tespit ve düşüncesine varmıştır. Bu nedenle Darülfünun ve diğer bazı yüksek öğretim kuruluşları hakkında objektif, bilimsel bir inceleme ihtiyacı doğmuş, bu ihtiyacı cevaplamak üzere yabancı uzmana başvurulmuştur. İsviçreli bilim insanı **Prof. Albert Malche** hükümetçe davet edilerek bu inceleme için görevlendirilmiştir.

Sonuç olarak, **Profesör Malche**'ın hazırladığı rapor da değerlendirilerek köklü bir reforma gidilmiş, 31 Temmuz 1933'te çıkarılan 2252 sayılı yasa ile İstanbul Darülfünunu kapatılmış, yeni ders yılına Türkiye yeni kurulan **İstanbul Üniversitesi** ile girmiştir. Böylece, üniversite terimi ile birlikte, fakülte, akademik unvanlar ve birçok üniversiter terim ilk olarak devrimci yönetimin bu yasal düzenlemesi ile toplum hayatına girmiştir.

Elbet sorun bir isim değişikliğinden ibaret değildi. 1933'teki üniversite düzenlemesi bilimsel çalışma ve eğitim açısından da kuşkusuz bir muhteva değişikliğini Türkiye'ye getirmiştir. Ülkenin hayatına metotlu, sistematik, evrensel standartları gözeten, bilimsel araştırma, yayım, akademik çalışma değerlendirilmesi ve hiyerarşisi gibi ölçütlerle işleyen modern bir üniversite kavramı ve kuruluşu bu önemli düzenlemeyle kazandırılmıştır. Maarif vekili **Dr. Reşit Galip Bey** de zaten İstanbul Üniversitesi'nin yepyeni bir kurum olduğunu açılış konuşmasında özellikle vurgulamıştır.

1933 üniversite kuruluşunun dikkat çeken temel bir unsuru ise, geniş bir yabancı bilimciler kadrosunun, üniversitenin çeşitli fakültelerinde yetkili olarak görevlendirilmesidir. 100'ün üzerindeki bu öğretim kadrosu, birkaç istisnası dışında, Almanya'dan "transfer" edilmiştir. 1930'ların Almanyası'ndaki siyasal iktidarın ideolojik ve etnik sebeplerle dışladığı birçok değerli akademisyen, Türkiye'deki ilerici, modernleşmeci, insancıl yönetici kadronun ihtiyaç duyduğu bilimsel, teknolojik, estetik eksikleri karşılayacak hazır ve üstün nitelikli bir kaynaktı. **Cumhuriyet** yönetimi bu kaynağa hızla, samimiyetle ve sevecenlikle başvurup kucak açmıştır. 1933 öğretim yılından başlayarak Almanya'nın önde gelen üniversitelerinden değişik mesleklerde çok sayıda öğretim üyesi, İstanbul Üniversitesi'nin Hukuk, Edebiyat, Fen, Tıp Fakülteleri'nde göreve başlamışlardır. Devrin Milli Eğitim Bakanı **Dr. Reşit Galip Bey**'dir. Gerek 1933 Üniversite Kanunu, gerek bu Avrupalı beyin gücünün Türkiye'ye transferi kuşkusuz kurucu liderin kesin desteği ile **Reşit Galip Bey**'in yapıcı çabalarıyla kısa dönemde gerçekleşmiş ve Türkiye ilk defa ciddi, gerçek anlamda bir üniversiteye kavuşmuştur. İstanbul Darülfünunu'nda da Meşrutiyet yıllarından beri yabancı hocalar görev yapmıştır. Ancak 1933 düzenlemesindeki yabancı elemanların farkı, belli disiplinleri birkaç uzmanla takviye etmekten öteye, geniş bir öğretim kadrosunun hem hoca hem yeni bir kurumu oluşturmak ve öğretim üyelerini yetiştirmek, Türkiye'de üniversiter anlayış ve çalışmayı kurmak amacıyla görevlendirilmeleridir. Ülkenin bu ilk ve tek üniversitesi, 1944'de kurulacak **İstanbul Teknik Üniversitesi** ile 1946'daki **Ankara Üniversitesi**'nin de bilimsel modeli ve öğretim kadrosu kaynağı olmuştur. Alman öğretim üyeleri, uzmanları ve sanat insanları; bilim, metodoloji, sistematik araştırma, telif eserin önemi, seminer ve laboratuvar, doktora ve diğer akademik tezlerin hazırlanması, kütüphanecilik, müzik ve sahne sanatları konularındaki esasları Türkiye bilim hayatına yerleştiren ön-

cülerdir. Bu husus aradan yıllar geçtikten sonra daha soğukkanlı olarak tespit edilebilmektedir. İstanbul Üniversitesi'nin bütün faaliyetlerine, bilimsel disiplinlerine, tıp fakültesi hastanelerine, diş hekimliğine birçok düzenlemeyi ve yeniliği getiren Alman hocalar, güzel sanatlar; müzik ve sahne sanatları alanında da öncü ve kurucu olmuşlardır. Yeni Türkiye'nin entelektüel gelişiminde önemli rol oynamışlardır.

22 Haziran 1935 tarih ve 2795 sayılı Ankara'da "**Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi**" Kuruluş Kanunu ise, üniversite konusuyla ilgili bir başka kilometre taşıdır. Ankara Üniversitesi'ne giden yoldur. Bu fakültede de özellikle prehistorya, Yakındoğu filolojileri, arkeoloji dallarında Alman bilimciler görevlendirilmiştir. Türkiye'de eski Ortadoğu, Önasya uygarlıklarının, dillerinin, arkeolojisinin araştırılması ve bu branşların kurulması ve geliştirilmesinde DTCF öncü rol oynamıştır. Fakültenin, modern mimarlığın Türkiye'deki önde gelen bir eseri olan binası da yine bir Alman mimar; o dönemde dünya mümarlığının öncülerinden ünlü **Bruno Taut** tarafından projelendirilmiştir. DTC Fakültesi, milli bir devlet yaratma politikasının ihtiyaç duyduğu bilimsel tarih ve sosyal araştırmaların gereği olarak kurulmuştur.

Dil konusu Cumhuriyetçiler için kültür hayatının, daha da ilerisi millet hayatının önemli bir sorunu olarak kavranmıştır. Henüz **Cumhuriyet** ilan edilmeden toplanan **İzmir İktisat Kongresi**'nde bile bu konunun tartışıldığı görülüyor. Geniş halk kitlesinin anlayacağı, insanların iletişimini kolaylaştıran bir Türkçe özlemi, yeni bir millet yaratma çabasındaki öncülerin başlıca amaçlarındandı. 1928 dil ve yazı konusundaki ilk büyük atılımdır. Yani Arap alfabesinin yerine, Latin alfabesini esas alan yeni Türk alfabesinin kabulü... Toplum hayatında son derece sarsıcı olabilecek böyle bir değişikliğe cesaret edebilmek ancak ka-

rarlı, devrimci bir yönetimce başarılabilirdi. Cumhuriyet kurucusu ve arkadaşlarının maceracı olmadıkları, dünyayı son derece gerçekçi anlayışla analiz ettikleri bütün siyasal, ekonomik, kültürel uygulamalarında gözükmektedir. Alfabe değişikliği de bazılarınca halen iddia edildiği gibi toplumda kültürel bir travmaya yol açan bir düzenleme olmadı. Gerçekçi bir değerlendirme ile ve istatistik verilere bakınca, 1920'lerde okur-yazar oranının ancak % 10'a ulaşabildiği biliniyordu. Büyük olasılıkla bu oran da yanıltıcıydı. Hele hele "yazar"lık bakımından bunun belki yüzde beşlere bile ulaşmayacağı tahmin edilebilir. Dolayısıyla mevcut yazılı kaynaklardan, yayımlardan yararlanan nüfus, okuma alışkanlığı da bulunmayan toplumda son derece küçük bir azınlıktı. Ayrıca matbaanın, yani basılı yayımların ülkedeki geçmişi iki yüz seneyi bulmuyordu ve kitaplıklar çoğu el yazması orta zamanlar kültürünün ürünlerinden meydana gelmekteydi. Bu sebeple toplumun entelektüel bakımdan kaybının sınırlı olacağını yönetici kadronun hesapladığı anlaşılmaktadır. Öğretim kolaylığı, gelişmiş dünya ile ilişkiler bakımından getirilerinin yüksekliği, yazı değişikliğinin kararlaştırılıp gerçekleştirilmesini kolaylaştırmıştır. Esasen, çok kısa zamanda yeni yazının yaygınlaşıp sonuç alınması, zor görünenin kolay gerçekleşmesi, siyasi iradenin öngörü gücünü ve gerçekçiliğini doğrulamıştır. 1 Ocak 1929'dan itibaren ülkedeki bütün yayımlar yeni alfabe ile basılmaya başlamıştır.

Dil konusunun ikinci aşaması özellikle bürokrasi, bilim ve yayın çevrelerinde kullanılan Arapça ve Farsça harmanlı yazı dilinin sadeleştirilmesi, Türk dili kuralları ve kelime haznesinin araştırılması, canlandırılması, geliştirilmesi kampanyasıdır. Milli bir devlet yaratmanın olmazsa olmaz koşulu, elbet milli dildir. Bu amaçla, 1932 yılında **"Türk Dili Tetkik Cemiyeti"** kurulmuştur. Daha sonra **Türk Dil Kurumu** adını alan ve 1982 yılına kadar özerk dernek statüsünde çalışan kurumun amacı, Türk dilinin bi-

limsel metotlarla araştırılmasını, dilin sadeleştirilmesini, geliştirilmesini, bu konuyla ilgili yayımlar yapılmasını ve Türkçenin gelişmiş bir bilim, edebiyat ve düşünce dili olmasını sağlamak ve elbet büyük bir Türkçe sözlük ile çeşitli meslek sözlüklerini hazırlamaktı. TDK'nın bu görevleri büyük ölçüde yerine getirdiği yaşadığımız ve kullandığımız dil ile kanıtlanmaktadır.

Klasik Cumhuriyet yıllarının milli bir modern devlet kurma yolundaki kültür politikasının simgesel bir örneği de 1931 yılında kurulan "**Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti**"dir. Dernek statüsündeki cemiyetin adı daha sonra **"Türk Tarih Kurumu"** olmuştur. TTK, bilimsel, metotlu tarih araştırmacılığını yerleştiren, tarihin değişik alanlarındaki çalışmaları destekleyen ve elbet Türk ve özellikle Anadolu ve yakın çevresindeki uygarlıkların tarihini kaynaklara inerek incelenmesini teşvik eden bir kurum olmuştur. Bu çerçevede arkeoloji ve sanat tarihi disiplinlerine eski Anadolu ve Yakındoğu uygarlıkları olan Sümer, Hitit, Asur, Frig, Grekoromen, Urartularla ilgili arkeolojik, filolojik araştırmalara maddi kültürün eserlerini ortaya çıkarmak amacıyla mali kaynak yardımları yapıyordu. Kurum, **Uluslararası Türk Tarih Kongreleri**'ni üç yılda bir toplamış, geniş bir yayım faaliyetini gerçekleştirmiştir. Evrensel standartlarda bir Tarih Kütüphanesi oluşturmuştur.

1982 yılında gerek TDK ve gerek TTK'nın özerk dernek statüsüne devrin hükümetlerince son verilmiş ve Başbakanlığa bağlı resmi bir tüzel kişilik haline dönüştürülmüştür. Bu kurumların mali kaynaklarının devlet tarafından kurulan resmî idarelere tahsisi özel hukuk ilkelerine ve miras hukukuna tam bir tecavüzdür.

1930'lu yılların ilginç bir kültürel canlandırma örgütü ise 1932'de kurulan **Halkevleri**'dir. Halkevleri bugünkü "Kültür

Merkezleri"nin benzeri gibi görünse de farklı yapıdaydı. 1930 Türkiye şartlarında, Halkevleri toplum hayatında büyük etki yaratan kuruluşlar olmuştur. İletişim araçlarının ve teknolojisinin, sanat etkinliklerinin, yayımcılığın son derece sınırlı olduğu o dönemde Halkevleri, sanat, kültür ve sosyal faaliyetlere hasret insanlar hatta büsbütün yabancı kitleler için dünyaya açılan; yeni tanışılan sanat, kültür eser ve etkinliklerine, kitaba, spora, sosyal ilişkilere ulaşılan mekânlar olmuştur. Halkevleri projesinin amacı da çağcıl hayat tarzını, ulusal ve evrensel düşünce, sanat değerlerini bütün yurt yüzeyinde yaygınlaştırmak; yerel önderler yetiştirmek, yerel yeteneklerin ortaya çıkmasını ve etkinlikleri örgütlemesini sağlamak; kısacası tam bir kültürel canlandırma kampanyasını gerçekleştirmektir. Her yaştan insana açık sivil, gönüllü eğitim merkezleridir. **1) Dil, Edebiyat, Tarih, 2) Güzel Sanatlar, 3) Temsil (tiyatro, seyirlik oyunlar vb.), 4) Spor, 5) Sosyal Yardım, 6) Halk Dershaneleri ve Kurslar, 7) Kütüphane ve Yayımcılık, 8) Köy Hizmetleri, 9) Müze ve Sergiler** olmak üzere dokuz dalda örgütlenip hizmet üreten kuruluşlardı. 1932'de 34 il merkezinde birden açıldı. 1939'da illerde, ilçelerde 367 Halkevi vardı. Küçük yerleşme birimlerinde ise "**Halkodaları**" aynı işlevi yükleniyordu. 1950'de Halkodaları'nın sayısı 4000'den fazla, Halkevleri'nin sayısı ise 478'di. Halkevleri'nin kalıcı önemli bir faaliyeti de, "**Halkevi Yayımları**"dır. Birçok Halkevi ayrı ayrı dergiler, ayrıca broşür ve kitaplar, konferans dizileri yayımlamıştır. Bunlar arasında Ankara Halkevi'nin Halkevleri Genel Merkezi adına 1933'ten başlayarak 1950'ye kadar çıkardığı "**Ülkü**" dergisi Türkiye'nin kültür yaşamında önemli yer tutmuştur. Bu dergide yerli ve yabancı önde gelen bilimcilerin, araştırmacı ve edebiyatçıların yazılarını buluruz.

Bir fikir vermesi açısından 1938 yılında 209 Halkevindeki bazı faaliyetlerin sayısal dökümlerini verelim:

2.727 konferansa 834.153 kişi katılmıştır.

1.760 filme 804.153 seyirci gelmiştir.

Kitap sayısı 285.757; okuyucu sayısı 1.909.910'dur.

267 sergi; 1703 temsil; 1420 konser; 1279 köy gezisi ve yardım faaliyeti.

Halkevleri'nin 1950'lerde kütüphanecilik hizmetleri örgütleninceye kadar öğrenciler başta olmak üzere meraklılar için **ülkede genel kütüphane hizmetini** karşıladığını da belirtmeliyiz. Bir başka önemli sonuç ise Halkevleri'nin edebiyat, tiyatro, spor alanlarında ülke çapında başarılı insanların yetiştiği ocaklar olmasıdır. Halkevleri, 1950'de çok partili rejim başlayınca, siyasi tartışma konusu oldu. Çünkü Halkevleri, tek parti rejiminin sonucu, devrin siyasi örgütü Cumhuriyet Halk Partisi'nin şemsiyesi altında idi. Siyasi kuruluşlar değildi ancak bu bağlantı sorun sayıldı. Bunların bağlantısız kuruluşlar haline getirilmesi mümkündü. Ne var ki siyasi zıtlaşma buna izin vermedi ve 1951'de mal varlığı hazineye devredilerek Halkevleri kanunla kapatıldı. Bu kurum toplum hayatında ciddi yer almıştı. Kapatılmalarıyla meydana gelen boşluk, Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olarak kurulan **"Halk Eğitim Merkezleri"** ile doldurulmaya çalışıldı. Bazı Halkevi binaları da bu merkezlere tahsis edildi. Ama gönüllü kuruluşlar olan Halkevleri'nin yeri elbet doldurulmuş olmadı. 1960'tan sonra yine "Halkevi" adıyla açılan kuruluşlar, hiçbir anlamda 1932 doğumlu örgütün yerini alamamıştır.

Yayım Hayatından Çizgiler

Cumhuriyet yönetiminin Türkiye'ye kazandırdığı ciddi bir sektör de kuşkusuz yayım hayatının hızla oluşup zenginleşmesidir. Bunun anlamının, fikir/bilim ve sanat hayatının yoğunlaşması ve örgütlenmesi demek olduğunu belirtmeye gerek yok. Bu yoğunlaşmanın temelinde herhalde yeni alfabenin, eğitime ve-

rilen desteğin, yeni öğretim programlarının, bütünüyle yeni hayat tarzının insanların ilgi alanını genişletmesinin, sosyal ilişkilerin giderek artmasının, kadının hayata katılmaya başlamasının ve yeni rejimin nitelikli insan yetiştirme azminin teşvik edici politikası; belki daha doğru bir deyişle ruhu vardır. Yönetici kadronun da yüksek kültür değerlerini esas kabul etmesi, devletin, üniversitenin, fakültelerin Türk Tarih ve Dil Kurumlarının yayımları, bu sektörün gelişmesine öncülük etmiştir. Buna paralel olarak, özel yayınevlerinin kurulduğunu, basın (gazete) âleminin dışında bir yayım piyasasının geliştiği de görülür. Milli bilinç oluşturma, yurttaşlık anlayışının yükseltilmesi, yeni devletin entelektüel bir tarih bilincine dayanması ihtiyacı, ilk yayın döneminin eserlerinden anlaşılır. Milli Eğitim Bakanlığı, özellikle tarihi ve bilimsel eserlerle yayımlarına başlar. 1928-29'da çıkartılan ***Evliya Çelebi Seyahatnamesi***; 1931'den itibaren ciltler halinde yayımlanan ***Türk Tarih Arkeologya ve Etnografya Dergisi***; ***Piri Reis'in Kitabı Bahriyesi***; 1931'den itibaren İstanbul Üniversitesi'nin yine ciltler halinde çıkardığı ***Türk Hukuk ve İktisat Fakültesi Mecmuası***; ***Türkiyat Mecmuası***, Türk Tarih Kurumu'nun 1937'de başlattığı ***Belleten*** ciltleri; yine Türk Tarih Kurumu'nun ülkeler tarihi dizisi ve bilimsel kitapları; 1929'dan başlayan ***Türk Tarih Encümeni Mecmuası***; 1939 tarihli **Celal Esat Arseven**'in Fransızca baskılı ***L'art Turc***'ü; 1940 **W. Barthold**'un ***İslam Medeniyeti Tarihi***; 1940 yılında başlayan DTCF'nin ***Yıllık Araştırmalar Dergisi***; İstanbul Üniversitesi'nin 1937'de çıkarmaya başladığı ***Tarih Semineri Dergisi***; **İbnülemin Mahmud Kemal İnal**'ın 1938'de başlayarak 1942'de tamamlanan ***Son Asır Türk Şairleri***; 1940'da Tanzimat'ın 100. yılı anısına hazırlanan ve bütün 19. yüzyıl yeniliklerini irdeleyen makalelerden oluşan ***Tanzimat***; 1940'dan itibaren "Leyden" baskısı esas alınarak tercüme ve telif eklerle yayımlanan ***İslam Ansiklopedisi***; ve nihayet 1939'dan başlayan Milli Eğitim Bakanlığı'nın çıkardığı ve

1955'te altı yüzden fazla cilte ulaşan ünlü ***Dünya Edebiyatından Tercümeler*** dizisi, devlet kurumlarının bu alandaki çabasının öncü örnekleridir.

Yayım, kitap ve kütüphane işlerine o dönemde verilen önemin iki tipik kanıtı da 1934'te yürürlüğe giren "**Basma Yazı ve Eserleri Derleme Kanunu**" ile 1938 yılında Milli Eğitim Bakanlığı'nın düzenlediği "**Neşriyat (Yayım) Şûrası**"dır. "Derleme" Kanunu, kültür birikiminin arşiv ve kütüphanelerle korunması ve arşivlenmesi sorununa bilinçli bir yaklaşımın göstergesidir. Kanun, ülkede yayımlanan kitap, dergi, broşür gibi basılı eserlerin beş nüshasını "**Devlet nüshası**" olarak tanımlar. Yayımcı buna göre ayıracağı beş nüshayı kanunun gösterdiği beş kütüphaneye göndermekle yükümlüdür.

Özel yayımcılık da 1930'lardan sonra tempo kazanarak gelişir. Yeni Türk Edebiyatı ve düşüncesi, özel yayınevlerinin ilgi alanındadır ve İstanbul ağırlıklıdır. Bu yıllar Türk edebiyatı ve şiirinin yepyeni konulara, sorunlara açıldığı, bütün edebi türlerde zenginleştiği, yeni bir dilin kurulduğu dönemdir. Telif ve tercüme, giderek genişleyen ve günümüze ulaşan yayımcılık faaliyeti 1930'lu yıllarda başlamıştır. Modern Türk Edebiyatının gelişmesinde rol oynayan ve günümüzde de devam eden 1937 doğumlu **Varlık** dergisi ve yayımları o yılların simgesi olarak hatırlanmalıdır.

Müzecilik, Cumhuriyet'le birlikte Türkiye'nin bütün coğrafyasına yayılmaya başlayan bir önemli kurumlaşmadır. Müze konusunun tarih bilincinin bir gereği olarak ve elbet arkeolojik, etnografik, mimarlık tarihi araştırmalarıyla birlikte ele alındığını görüyoruz. 1923'ten başlayarak birçok ilde açılan müze koleksiyonları, paralel olarak yürütülen arkeolojik kazı ve etnografik

derlemelerden toplanan eserler ile zenginleşiyordu. Müze mekânları için genellikle eski tarihsel yapılar kullanıldığını tespit ediyoruz. Bu sayede değerli mimarlık mirası binalara işlev kazandırılması ve böylelikle korunması da mümkün olmuştur. Ankara'daki **Etnografya Müzesi** (1927) başta olmak üzere yeni müze binaları da yapılıyordu.

Rejimin, tarihsel kültür mirasına saygısının ve verdiği önemin karakteristik iki örneği, Topkapı Sarayı'nın (1933) ve Ayasofya'nın (1934) müze haline dönüştürülmesidir. 1940'a gelindiği zaman, Ankara, Adana, Antalya, Bursa, Bergama, Edirne, Amasya, Tokat, İzmir, Konya, Sivas, Afyon, Niğde, Manisa, Tire, İznik, Alaca (Çorum), Gaziantep, Diyarbakır'da müzeler kurulmuştu. Bugün Türkiye'nin çeşitli yerlerindeki müze sayısı 100'ün üzerindedir. Ayrıca, arkeolojik eski sit alanlarında ziyarete açık ören yerleri de müzecilik hizmetleri kapsamındadır.

Güzel Sanatların, resim ve heykel sanatlarının ocağı, Osmanlı döneminden gelen **Güzel Sanatlar Akademisi**, **Cumhuriyet** yönetiminin özen gösterdiği bir "sanat" odağı olmuştur. Bu dikkatin tipik örneği, 1926'da eski "Meclis-i Meb'usan" binasının Akademi'ye tahsisidir. Avrupa'da öğrenim görmüş olan genç ressam **Namık İsmail Bey** de 1924'te kurumun yöneticiliğine getirilmiştir. 1936'da ise üniversite reformunun küçük bir benzeri, bu kurumda uygulanmış; mimarlık, heykel ve resim bölümlerine yabancı hocalar getirilmiştir. Bunlar arasında mimarlık bölümüne gelenlerden biri dünyanın önde gelen mimarlarından **Bruno Taut**'u anmalıyız. Heykel bölümüne de yine önemli bir Alman heykeltıraş **Rudolf Belling**; resim bölümüne de Fransa'dan **Leopold Levy** görevlendirilmiştir.

1930'lu yılların güzel sanatlar alanındaki iki kalıcı projesini de işaret etmeliyiz: 1937'de, Dolmabahçe Sarayı'nın veliaht dairesi, **Resim ve Heykel Müzesi** olarak tahsis edilmiş ve açılmıştır. Yöneticiliğine de genç ressam **Halil Dikmen** getirilmiştir. Osmanlı döneminde **Osman Hamdi** ve kardeşi **Halil Edhem Bey**'lerin topladığı "**Elvah-ı Naksiye**" koleksiyonu da denilen 19. yüzyıl ilk Türk ressamlarına ait eserler ile bazı ünlü ressamlardan yapılmış kopyalar ve 20. yüzyıl Türk sanatçılarının eserleri, bizzat **Mustafa Kemal**'in arzusu ile kurulan müzenin çekirdek koleksiyonudur. İkinci önemli bir teşvik, 1933'ten beri zaman zaman Milli Eğitim Bakanlığı'nca düzenlenen resim ve heykel sergilerinin, 1939'dan itibaren "**Devlet Resim ve Heykel Sergisi**" adıyla her yıl tekrarlanan etkinliktir. 1980'lere kadar da, bu sanatların destekleyicisi ve sanatçıların beklentisi olan bir organizasyondu. Sergide bir seçici kurul tarafından belirlenen eserler Ankara'da sergilenirdi. Seçici kurul, sergide yer alan eserlerden birinci ve ikincilik parasal ödüllerini belirler ve ayrıca kamu kuruluşlarınca satın alınmasına değer gördüğü heykel ve resimleri tespit ederdi. Ressam ve heykeltıraşların desteklenmesi için o yıllarda geçerli bir yöntem olmuştur.

Yine dönemin resim sanatına teşvikinin özgün bir örneği, CHP ve Halkevleri'nin örgütlediği "**Yurt Gezileri Resimleri**" kampanyasıdır. 1939 yılından başlayarak 1944'e kadar her yıl bir grup ressam, Türkiye'nin değişik illerine masrafları Halkevleri'nce karşılanarak gönderilmiş ve ortaya çıkan eserler sergilenmiş ve kamu kuruluşlarınca alınmıştır. Özellikle 1980'lerden sonra İstanbul ve Ankara'da resim sergileyen profesyonel sanat galerileri tutunmaya başladı. Resim, alınır satılır bir menkul değer olmaya başladı. Resim koleksiyonculuğu merakı da bu gelişmeyle birlikte ortaya çıktı. **Cumhuriyet**'in 90. yılında birçok ressam artık hayatını mesleğini icra ederek sürdürebiliyor. Heykel sanatı için

aynı iyimserlikle konuşmak olanaksız. Geçmişte, yani 20. yüzyıla kadar Türkiye'ye tamamen yabancı ve hiçbir geleneği olmayan bu sanat ancak **Cumhuriyet** sanat politikasının özendirici rüzgârıyla hayat bulmuştur. Ne var ki genellikle merkezi ya da yerel yönetimlerin ihtiyaç gösterdiği yarı resmi tema ve konuların sınırları içinde kalmış, resim sanatındaki gelişmeye paralel bir meraklı grubunun ilgisine sahip olamamıştır. Buna rağmen azımsanmayacak sayıda değerli heykeltıraş günümüz Türkiyesi'nin yaratıcı insanları arasında yer almaktadır.

Müzik ve Sahne Sanatları, 1923'ten başlayarak, yeni rejimin başlıca sanat kaygılarından olmuştur. Daha 1924'te İstanbul'daki eski **"Saray Muzika Heyeti"** olan **"Mızıka-i Humayun"** Ankara'ya nakledilmiş ve **"Riyaset-i Cumhur Filarmoni Orkestrası"** ve **"Armoni Muzikası"** olarak çalışmaya başlamıştır. Orkestra üyelerinin icracılığın yanı sıra, yeni kurulan **"Musiki Muallim Mektebi"**nde müzik ve enstrüman hocası olarak görevlendirildiklerini de belirtmeliyiz. Amaç çok sesli, çağdaş bir milli musikinin yaratılmasıdır. 1927'de, yine Avrupalı bir mimara, **Ernst Eglie**'ye Ankara'da bu okul için özel bir bina yaptırılmıştır.

1936'da ise, yine yabancı uzmanların işbirliği ile Ankara'da **"Devlet Konservatuvarı"** kurulmuştur. Ünlü besteci **Paul Hindemith**'in çerçevesini, ana programını çizdiği okul, müzik, temsil (opera-tiyatro) dallarında profesyonel icracı-yorumcu, besteci yetiştirmek amacıyla kurulmuştur. Kuruluş konumu ise 1940 tarihlidir. Devlet Konservatuvarı, Türkiye'de başta opera sanatı olmak üzere çok sesli musiki ve tiyatro dallarında meslek eğitimi yapan ilk kurumdur. Bugün Türkiye'nin sahip olduğu orkestralar, virtüözler, opera, bale ve okullu tiyatronun doğum yeri olmuştur. 1930'ların müzik alanındaki yeni bir atılımı da, Ankara'daki Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası'nın, 1935'ten sonra yöneti-

ciliğine gelen Alman Orkestra Şefi **Ernst Praetorius** idaresinde düzenli senfonik konserlere başlamasıdır.

Tiyatro Sanatı'nın **Cumhuriyet** dönemindeki ilk ciddi atılımı, 1927'de İstanbul Şehir Tiyatroları'nın başına **Muhsin Ertuğrul**'un gelmesiyle başlar. Şehir Tiyatroları, **Muhsin Bey**'in yönetimi altında dünya tiyatrosunun başlıca eserlerini Türk seyircisine 1928'den başlayarak yoğun bir şekilde sunmuş, ülkedeki ilk düzenli repertuar tiyatrosu olmuştur. Bununla beraber, **Muhsin Bey** daima bir "tiyatro okulu"na ihtiyacı dile getirmiş, "okullu tiyatro"yu savunmuştur. Ankara Devlet Konservatuvarı'nın tiyatro bölümünün kuruluşunda onun belirttiği bu ihtiyacın rolü vardır. İlk öğrencilerin seçme sınavlarında da bulunmuştur. Kuşkusuz **Muhsin Ertuğrul** adı Türkiye'de sanat tiyatrosunun gelişmesiyle ayrılmaz bir bütündür. 1928'de Türk tiyatro hayatına bir misyoner gibi girmiş ve hayattan ayrılana kadar tiyatrodan kopmamış, gerek İstanbul Şehir Tiyatroları'nın, gerek 1949'da özel kanunla merkezi bir genel müdürlük halinde örgütlenen Devlet Tiyatroları'nın kurucusu ve yönetmeni olarak aktif bir sanat adamı olarak yaşamıştır.

1940-1949 Evresi

Bu dönemin İkinci Büyük Savaş yılları ve **Atatürk**'süz olduğunu hatırlayalım. Yani iki büyük handikap Türkiye'nin hayatına aynı anda yerleşti.

Artık, özel yayınevleri ayaklarının üzerinde durabiliyor ve gitgide yükselen bir yayıncılık ortamı oluşuyordu; üniversite, Türk Dil Kurumu ve Tarih Kurumu, Halkevleri gibi resmi ve yarı resmi kuruluşların yanı sıra, düşün ve edebiyat hayatı özel yayımcılıkla gelişiyordu. Geniş bir çeviri faaliyeti de bu yılların belirgin verimlerindendir.

Savaş yıllarının her bakımdan buhranlı ortamında, bütün yoksunluklara rağmen önemli eğitim ve kültür örgütlenmelerine gidilmiştir.

Birincisi 1940'ta Türkiye coğrafyasının değişik on dört yerinde kurulan "**Köy Enstitüleri**"dir. 1941'de yedi Enstitü daha kuruldu. Türkiye nüfusunun o devirde çok büyük kesimi kırsal yani köylüydü. Bunlar bugün bile çok kimsenin yanlış olarak sandığı gibi genel ilk/ortaöğretim kurumu değil, kırsal nüfusun eğitimi için özel programlarla öğretmen yetiştirme amacıyla kurulan öğretmen okullarıydı. "Enstitü" isminin seçilmesi de bu sebepledir. Çünkü, bu okullarda, teorik eğitimle birlikte pratik iş öğretimi de veriliyordu. Her enstitü, aynı zamanda bir yöresel üretim ünitesiydi. Kırsal çevredeki yerleşkelere de rehberlik edecekti. Köy Enstitüleri kadar tartışma konusu olan ve hatta bu tartışmaların 1940'lardan günümüze kadar sürmesine sebep olan eğitim ve kültür kuruluşu yoktur. Kuşkusuz, Köy Enstitüleri toplum yapısının hızla dönüştürülmesi ihtiyacından doğmuştur. Yüzyılların statik, geleneksel, içine kapalı, yer yer feodal, bilgi ve beceriden yoksun kırsal insanlarının sosyal gelişmesini temellendirmek düşüncesiyle örgütlenmiştir. Kurucularının "**Canlandırılacak Köy**" kavramıyla tanımladıkları Enstitüler, elbet siyasal bir anlayışın ürünüydü. Tartışmalar da buradan doğmuştur. Yani geleneksel yapının sarsılması; buna karşılık "yurttaşlık bilinci"nin ve bireyin değer kazanması... Çatışmanın özü buydu. Köy Enstitüleri 1947'ye kadar kuruluş ilkeleri ve programıyla yaşadı.

1946'dan itibaren kurucu kadrosu tasfiye edilmeye, pratik iş ve uygulama programları azaltılmaya başladı. Kısa sürede sıradan ilköğretmen okullarına dönüştü ve 1952'de tamamen kaldırıldı.

Köy Enstitüleri'nin toprak ve tarım; daha genel bir tanımla ekonomik ve sosyal yapı sorunlarıyla ilgili kuruluşlar olduğu açıktır. 1930'lu yıllarda uygulamak istenen toprak reformu giri-

şimlerinin, yüzyılların görenekleriyle yaşayan köylü kitlesince algılanmaması ve idarenin başarısız kalması projenin o zamanki sahibi **İnönü**'yü, yeni çareler bulmaya yöneltmiştir. Köy Enstitüleri bu başarısızlığın aşılması için, kısacası ekonomik ve sosyal politikanın zorunlu bir ihtiyacını giderecek bir model diye tasarlanmıştır. Bu sebeple siyasal lider **İ. İnönü**'nün kararlı öncülüğüyle, Milli Eğitim Bakanı **Hasan Âli Yücel**'in ve başta eğitimci **İsmail Hakkı Tonguç** olmak üzere seçkin ve bilinçli/ilerici bir öğretim ve yönetici kadrosunun heyecanı ile kurulmuştur. Ne gariptir ki öncüsü **İ. İnönü**'nün İkinci Büyük Savaş sonundaki siyasi şartlara göre takındığı siyasal tutumla sonlanmış; tamamlanamamıştır.

Köy Enstitüleri'nin siyasal/toplumsal amaçlarla kurulduğunu, **İnönü**'nün 1942'de Genel Müdür **İsmail Halkkı Tonguç**'tan istediklerinden rahatça anlarız. **Tonguç**, **İnönü**'nün bu isteklerini Bakan **Hasan Âli Yücel**'e yazdığı rapordaki şu sözlerle derhal iletmiştir:

*"...**İnönü**, Enstitülerden çıkacak ve köylerde çalışacak gençlerden başka 150 ila 200 bin kişilik bir ziraatçi kadrosu yetiştirmemiz lazım geldiğini ve onların da enstitülerdeki çocuklar gibi hem ziraat, hem de sanat bakımından çok canlı insanlar olmaları icap ettiğini ve bunu süratle başarmamız gerektiğini (...) böyle bir kadroyu yetiştirmek için talebe bulunup bulunmayacağını; bin kişilik müesseseler yapıldığı takdirde pedagojik mahzurlar çıkıp çıkmayacağını sordular. Bilhassa kız talebenin bulunup bulunmayacağı üzerinde durdular. Bu talebenin üç senelik bir tahsille yetiştirilip yetiştirilemeyeceğini sordular (...) 'Bu işler çabuk halledilmeli. Beş sene zarfında böyle bir kadroya sahip olmalıyız' dediler."*

İnönü'nün aynı konuyu devrin Ziraat Bakanı'na da önerdiğini ve Milli Eğitim ile işbirliğiyle işin gerçekleşmesini istediğini

de **İ.H. Tonguç** anlatıyor. Bu kırsal kesimi ve elbet tarım sektörünü canlandırma ve bilinçlendirme stratejisinin gerçekleşmediğini biliyoruz. Ancak bizzat **İ. İnönü**'nün sözleri, Köy Enstitüleri'nin ülkenin kalkınma politikası içinde özellikli bir kurum olarak tasarlandığını, ziraat sektörü için adeta bir kaldıraç olarak düşünüldüğünü; aynı zamanda **modern Cumhuriyet**'e "yurttaş yetiştirme" organizasyonu olduğunu kanıtlamaktadır.

Devlet Konservatuvarı Kanunu 1940

Köy Enstitüleri Kanunu ile hemen aynı zamanda, 1936'da öğretime başlayan Ankara Devlet Konservatuvarı için de bir kanun çıkarılmıştır. Bu kanun, Ankara Konservatuvarı'nı sıradan bir okul olmaktan çıkarıp, müzik ve sahne sanatlarının kaynağı olan kalıcı bir kurumsal kimlik kazandırmıştır. Ankara Konservatuvarı, 1971'de İstanbul ve sonra İzmir Devlet Konservatuvarı kuruluncaya kadar, alanındaki tek kurumdu. Devletin daha sonra kurulan ödenekli sanat icra kuruluşlarının doğumevi, Ankara Devlet Konservatuvarı olmuştur. Bugün de kanunla kurulmuş tek konservatuvar olma özelliğini sürdürmektedir.

İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Yeni Kurumlar

Savaş yıllarının ilk kültürel oluşumları Köy Enstitüleri ve Ankara Konservatuvarı'ndan sonra 1941'de Ankara'da **Milli Kütüphane**'nin kurulması ülke için önemli bir eksikliği giderdi. Gelişmiş uygar ülkelerin başlıca kültür kurumlarından biri sayılan, aynı zamanda seçmeci bir arşiv kurumu olan, merkezi tam teşkilatlı Milli Kütüphane ülkenin kültür hayatına katıldı. Geçici binalarda hizmete başlayan Milli Kütüphane 1980'de, özel olarak inşa edilen mekânına kavuştu.

1944'te ise İstanbul Yüksek Mühendis Mektebi, "**İstanbul Teknik Üniversitesi**" olarak düzenlendi ve örgütlendi.

1946, Türkiye'de üniversite anlayış ve örgütlenmesi bakımından büyük anlam taşımaktadır. Hem "**Ankara Üniversitesi**" kurulmuş; hem de "**Üniversiteler Kanunu**" yürürlüğe girmiştir. O güne kadar yalnızca İstanbul Üniversitesi için 1933'te çıkartılan, yani tek bir üniversiteyi düzenleyen kanunun yerini, "**1946 Üniversiteler Kanunu**" almıştır. Bu kanunun önemi, kurulacak üniversiteleri "**özerk ve tüzel kişiliği olan**" kamu kuruluşları olarak kabul etmesiydi. Kanun, üniversitelerin yönetim organlarını, rektör ve dekanlarını kendilerinin seçmesini hükme bağlıyordu. Böylece **özerk üniversite** ülke hayatında yerini almış oluyordu.

Ankara Konservatuvarı'nın Ürünleri: Devlet Tiyatroları/Opera ve Müzik Hayatı

1940'tan itibaren Türkiye sürekli ve düzenli temsiller veren milli bir dram topluluğuna sahip oldu. Tiyatro ve opera icralarını Ankara'da sahneleyen bu topluluk, 1936'dan başlayarak Avrupalı drama ve müzik hocalarıyla disiplinli, metotlu bir eğitimle yetişen Ankara Devlet Konservatuvarı'nın genç oyuncularından oluşuyordu. Topluluk, 1949 yılına kadar "**Konservatuvar Tatbikat Sahnesi**" ismiyle birçok tiyatro ve opera eserini icra etti. Türkiye'nin artık profesyonel bir operacı kadrosu vardı; tiyatro literatürünün başlıca eserlerini icra edebilecek "okullu" bir dramatik topluluk yetişmişti. 1949 yılında 5441 sayılı "**Devlet Tiyatrosu Kurulmasına Dair Kanun**" yürürlüğe girdi. Böylece dramatik/lirik sahne sanatları bir kamu hizmeti olarak örgütlendi. Opera temsilleri de aynı kanunun kapsamındaydı. Bu kanun 1950'lere kadar etkisini sürdüren reformcu, yenilikçi, dünyaya açık siyasal anlayışın sanat alanındaki son temel düzenlemelerindendir.

Devlet Tiyatroları Ankara merkez sahnelerindeki temsillerini değişik şehirlere turneler düzenleyerek götürmüş; zamanla İzmir, Bursa'dan başlayarak birçok şehirde yerleşik sahneler kur-

muş ve tiyatro sanatını ülke coğrafyasında yaygınlaştırma yolunda başarılı çalışmalar gerçekleştirmiştir. Yerli tiyatro yazarlarının eserlerinin çoğalması ve tiyatro yazarlığı da bu dönemde hızla gelişmiştir.

1970'te, 1309 sayılı yasa ile **"Devlet Opera ve Balesi"** idaresi kuruldu. Devlet Tiyatrosu idaresi de 1310 sayılı kanunla yenilendi. Her iki sanat icra topluluğunun bu kanunların yürürlüğe girişinden sonra Ankara ve Ankara dışındaki sahne sayıları artmış, böylelikle hem etkinlikler yaygınlaşmış, hem de repertuarlar zenginleşmiştir.

Opera, 1960'a kadar yalnız Ankara'daydı. 1960'tan sonra İstanbul; 1980'lerde İzmir ve sonra Mersin, Antalya, Samsun opera sahneleri de kurulmuştur. Opera ve bale kuşkusuz **Cumhuriyet**'in Türkiye'ye kazandırdığı lirik/dramatik sanatlardır. Milli topluluklarca kamuya açık opera temsilleriyle Türk halkı ancak 1940'larda tanışmıştır. Yani opera, toplum hayatında tam bir **Cumhuriyet** kazanımıdır. Bugüne kadar yaklaşık 150 kadar opera/operet/müzikalin Türkiye'de temsil edilmiş olduğunu biliyoruz. Bu azımsanmayacak bir başarıdır.

Ankara Konservatuvarı, ülkenin eski ve tek disiplinli orkestrası olan **Cumhurbaşkanlığı Senfoni** topluluğuna eleman yetiştirdiği gibi, İstanbul, İzmir gibi illerde kurulan orkestraların da asıl ana kaynağı olmuştur.

Ne yazık ki, uzun yıllar Türkiye'de ikinci bir konservatuvar örgütlenmesi düşünülmemiş veya ihmal etmiştir. İstanbul gibi bir merkezde bile tam teşkilatlı bir konservatuvarın kurulması 1971 yılını beklemiştir. Gerçi İstanbul'da Belediye idaresine bağlı bir konservatuvar bulunuyordu. Ama bu konservatuvar bü-

tün değerli çalışmalarına rağmen gerek yasal, gerek öğretim kadro ve sistemi bakımından gerekli olanaklara sahip değildi. İzmir Devlet Konservatuvarı ise ancak 1975'te öğretime başlayabilmiştir. Özellikle müzik hayatı bakımından Türkiye bu gecikme ve eksikliğin olumsuz etkilerini derinden yaşamaktadır. Toplum hayatının değişik alanlarında bir ihtiyaç olan farklı müzik türlerinin günümüzde meslekten olanlarca sert şikâyetlere sebep olan niteliksiz ürünlerinin doğmasında, kuşkusuz profesyonel müzikçilerin sayıca eksikliğinin büyük etkisi bulunmaktadır. Geniş kitlelerin gündelik yaşamda tükettiği eğlence, popüler müzik türlerinin üretimi, seslendirmesi, kayıt ve yayımı genellikle müzik eğitiminden yoksun, çoğu zaman nota bile bilmeyen piyasa elemanlarının elinde kalmıştır. Geleneksel müzik türlerinin bugünkü yozlaşma halinde de yine eğitim eksikliğinin ve anlayışının birinci etken olduğunu söyleyebiliriz.

İstanbul Şehir Tiyatroları

II. Meşrutiyet'te 1914'te kurulan "**İstanbul Şehir Tiyatrosu**", ancak 1927 yılında **Muhsin Ertuğrul**'un yöneticiliğe getirilmesiyle disiplinli ve sürekliliği olan bir repertuar tiyatrosu olabilmiştir. Türk tiyatrosunun canlandırıcısı ve lokomotifi olan **Muhsin Ertuğrul Bey**'in büyük çabalarıyla dünya tiyatro edebiyatının önde gelen eserleri Şehir Tiyatroları'nda 1930'larda başlayarak sahnelenmiştir. **Cumhuriyet** Hükümetleri, bu topluluğa daima moral ve maddi destek vermişlerdir. 1930'da çıkan 1580 sayılı "**Belediyeler Kanunu**"nun getirdiği olanaklarla, yasal olarak bütçeden kaynak aktarılan "**ödenekli tiyatro**" statüsü kazanmıştır. Tepebaşı'ndaki iki eski tiyatro yapısında faaliyetlerini sürdüren Şehir Tiyatrosu, bu tiyatroların yanması ve yıkılmasından sonra, şehrin çeşitli semtlerinde kurulan sahnelerde temsillerini sürdürmektedir. **Muhsin Ertuğrul**'un yerli tiyatro yazarlığını daha Şehir Tiyatrosu yöneticiliğinden başlayarak teşvik ettiğini de kaydetmeliyiz.

İki Önemli Yasal Düzenleme: "Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu Yasası" ve "Fikir ve Sanat Eserleri Yasası"

1951'de iki önemli yasal düzenleme adeta sanat-kültür hayatındaki yapısal yeniliklerin son halkasıdır. Biri, tarihsel çevre ve sanat/kültür varlıklarını, kültürel mirası korumalı-geliştirmek-değerlendirmek amacıyla hazırlanan 5805 sayılı "**Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu**" kanunudur. Kanunun 1. maddesi *"korunması gerekli mimari ve tarihi anıtların koruma, bakım/onarım, restorasyon işlerinde riayet edilecek prensipleri ve bunlarla ilgili programları tespit, uygulamayı takip ve denetleme..."* olarak kurulun amaç ve görevlerini tanımlamaktaydı. Kurul üyeleri akademisyenler ve uzmanlar arasından çoğunluğu seçimle gelen 15 kişiydi. Bu konuya tekrar değineceğiz.

1951'de bir önemli yasa daha çıkmıştır... 5846 sayılı "**Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu**." Özellikle son yıllarda elektronik cihaz ve materyalin gelişmesine paralel olarak yapılan birçok eklerine rağmen, kanunun ruhu, anafikri olan "**müellifin**" korunması; yani yaratıcı insanın haklarının önceliğini koruyan anlayış esas kalmıştır. Konuşma diline "**Telif Hakları**" kanunu olarak yerleşen bu önemli hukuksal düzenleme, 1933'te Türkiye'ye gelen Alman bilim adamlarından hukukçu **Profesör Ernst Hirsch** tarafından hazırlanmıştır. **Profesör Hirsch**'in 1946 üniversiteler kanunu hazırlayıcılarından olduğunu daha önce belirtmiştik. İstanbul ve Ankara Hukuk Fakültelerinde uzun yıllar ders veren bu değerli insan yakın zamanlara kadar yürürlükte kalan "**Türk Ticaret Kanunu**"nun yazımına da önemli katkıda bulunmuştur.

Telif haklarını düzenleyen bu kanun, son yıllarda dünyadaki ses, görüntü, kayıt, çoğaltma, iletişim, elektronik teknolojilerinin hızlı gelişimi sebebiyle yapılan eklemelerle yenilenmiş ama

müellif, yani yaratıcıları koruyan anafikir ve esasları, 5846 ruhu korunmuştur.

Üstün Yetenekli Çocuklar İçin Yasa

1948'de devlet özellikle müzik alanında dikkat çekici bir teşvik yasası çıkardı. Müzikte üstün yeteneği tespit edilen çocukların kamu kaynaklarıyla burslu olarak "**özel eğitim**" görmeleri için yurtdışında yetiştirilmelerini sağlayan 5245 sayılı kanun yürürlüğe girdi. Bu kanundan ilk yararlananlar piyano ve keman dallarında **İdil Biret** ve **Suna Kan**'dır. Sonraki yıllarda, 1956'da 6660 sayılı bir yasa ile işin kapsamı genişletildi. Yirmiye yakın genç yurtdışına eğitim için gönderildi. Daha sonra uygulama durmuştur.

1950'den Bugüne Değinmeler

Bilim, sanat ve kültür alanındaki yasal düzenlemeler yaklaşık 1950'li yılların başlarına kadar sürmüştür. Siyasi irade üniversite, genel eğitim, müzik ve sahne sanatları, güzel sanatlar, kültür mirası ve müzecilik gibi yüksek kültür kategorisinde temel kurumlaşmayı sağlamıştır. Bir bakıma kamu yönetiminin, kendi üstüne düşen sorumlulukları yerine getirmiş olduğunu söyleyebiliriz. Ancak, bir önemli eksikliği belirtmek yerinde olacaktır: "Halk Kültürü/Etnoloji/Folklor" araştırma, derleme, değerlendirmelerini bilimsel, sistematik anlayışla yürütecek bir örgütlenmeye gidilememiştir. Oysa II. Meşrutiyet ve 1920'lerden itibaren yönetim kadrosunun bu konuyu önemsediği, bilincinde olduğu biliniyor. İlk kurulan müzelerden birinin Ankara'daki Etnografya Müzesi olduğunu hatırlatmalıyız. 1932'den itibaren Halkevleri de "Etnoloji/Halk Kültürü" araştırma ve derlemelerine özen göstermiştir. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi ve sonra Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde bu branşlarda çalışmalar yapılmış-

tır. Ne var ki Türkiye yeni ve özgün bir güzel sanatlar/edebiyat/müzik yaratıcılığında ihtiyacı olan kaynakları derleyecek/değerlendirecek/yayımlayacak/sergileyecek bir kuruluştan mahrum kalmıştır. Sonraki yıllarda da "gelenekçilik-milliyetçilik" gibi sözleri dilinden düşürmeyen idareler de garip bir çelişki olarak bu ihtiyacı cevaplayacak tüzel kişiliği olan bir kurumu düşünmemişlerdir. Şehirlere akın, yeni hayatın gerekleri ve özellikle iletişim, elektronikteki müthiş gelişmelerin körüklemesiyle ülkenin dehşetli bir kültür değişmesi hatta erozyonu yaşamasına seyirci kalınmıştır.

1950'li yıllarda ve özellikle 1960'lardan sonra sanat ortamının giderek yoğunlaştığını, çeşitlendiğini, rahatça söyleyebiliriz. Bu gelişme kuşkusuz klasik **Cumhuriyet** döneminin kurduğu okullu ve kurumsal yapı sayesindedir.

Özel Tiyatrolar

Bu yazı çerçevesinde, **Cumhuriyet** dönemindeki bütün özel tiyatroların yalnızca isimlerini sıralamak bile zordur. Ne var ki, ödenekli tiyatroların yanı sıra, özel topluluklar da tiyatro hayatını zenginleştirmişlerdir. Özel tiyatrolar hakkında belki bir önemli tespit, birçoğunun başta mali olanaklar sebebiyle sürekli ve düzenli faaliyet gösterememesidir. Ayakta duran özel tiyatroların sayısı azımsanamaz. Ancak bunlar da etkinliklerine zaman zaman ara vermektedirler.

Dramatik Türk Tiyatro serüveninde etkinlikleriyle yer alan özel tiyatrolardan **Muhsin Ertuğrul**'un 1950'lerdeki "**Küçük Sahne**"si; halen devam eden "**Kent Oyuncuları**"; 1960'ların Ankara'daki "**AST**" (**Ankara Sanat Tiyatrosu**) örnek olarak sayılabilir.

Tarihsel Çevre ve Anıtlarla İlgili Düzenlemeler

Tarihsel kültür varlıkları, mimarlık ve şehircilikle ilgili önemli bir yasal düzenlemenin 1951 tarihinde Gayri Menkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun kurulması olduğunu daha önce belirtmiştik. Ancak ülkedeki eski eserler ve kültür mirasının tanımlanması, korunması, müzecilik, koleksiyonculuk konularında yasal düzenleme yoktu. Bu konularda, 1906'da çıkarılmış olan "**Asarı Âtika Nizamnamesi**" hükümlerine göre uygulama yapılıyordu. Ancak nizamname yeterli değildi ve özellikle taşınmaz kültür varlıklarının korunmasını kapsamıyordu. 1973'te 1710 sayılı "**Eski Eserler Kanunu**" bu eksikliği giderdi. Mimarlık eserleri, tarihsel ve özellikli fiziki çevre ve dokular, doğal çevre, özel koleksiyonculuk, arkeolojik ve tanımlamalar bu yasayla kültür hayatında yerini aldı. Aynı yıl 5805 sayılı "**Gayri Menkul Eski Eserler Kurulu Kanunu**" da 1741 sayılı kanunla yenilenmiştir. Esasları aynı kalmış; kurul üye sayısı 21'e yükseltilmiştir.

Daha sonra bu konu 1982 Anayasası'nın 63. maddesinde "**Tarih, Kültür ve Tabiat Varlıklarının Korunması**" başlığıyla yer almıştır.

1982 Anayasası, *"Devlet; tarih, kültür ve tabiat varlıklarının ve diğerlerinin korunmasını sağlar; bu amaçla destekleyici ve teşvik edici tedbirler alır. Bu varlıklar ve değerlerden özel mülkiyet konusu olanlara getirilecek sınırlamalar ve bu muafiyetler kanunla düzenlenir"* ilkelerini koymuştur. Böylece tarihsel kültür mirası konusu, ilk defa Anayasa'da yer bulmuştur. Bu son derece anlamlıdır. Kanun koyucunun, Türkiye'de bu konudaki sürüp gelen ve gerek merkezî gerek yerel sorumlu idarelerce önlenmeyen kültür varlığı ve sanat eserleri tahribatını göz önüne aldığını düşünebiliriz.

1983'te ise, 2863 sayılı "**Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu**" çıkarılmıştır. Bu yeni kanunla gayrimenkul Eski Eserler Yüksek Kurulu ve 1710 sayılı Eski Eserler Yasası yürürlükten kaldırılıp, tek yasaya çevrilmiştir. Bu değişikliğin önemli yanı, Yüksek Kurul'un kaldırılması ve yerine çok sayıda bölge kurullarının kurulması; seçimle gelen bilimsel ağırlıklı üyelerin sınırlandırılmasıdır. İşin özünü söylemek gerekirse, bilimsel nitelikli bir özerk/bağımsız kurulun bu ruhu ortadan kalkmıştır. Günümüzde de büyük ölçüde merkezî ve yerel yönetimlerin güdümüne girmiştir. Kurullar tepeden inme imar kararları, yerel keyfi çıkarların sebep olduğu baskılara karşı dirençsiz kılınmıştır.

Özel Müzecilik

1973'te yürürlüğe giren Eski Eserler Yasası'ndan sonra Türkiye'de özel müze ve koleksiyonculuk filizlenmiştir. Bu son derece yerinde bir gelişme olmuştur. İlk özel müze 1980'de **Koç Grubu**'nun İstanbul Büyükdere'de kurduğu "**Sadberk Hanım Müzesi**"dir. Ağırlıklı olarak etnografik eserlerden oluşan bu müze, daha sonra arkeolojik buluntulardan oluşan bir koleksiyonla gelişmişti. Uzunca bir aradan sonra, İstanbul Hasköy'de **Rahmi Koç Sanayi Müzesi**, Caddebostan'da **Oyuncak Müzesi, Emirgân Sabancı Müzesi, Suna/İnan Kıraç Pera Müzesi,** Cibali'de **Kadir Has Müzesi**, Ankara'da **Rahmi Koç Sanayi Müzesi,** özel koleksiyonculuğun olumlu sonuçları olarak Türk müzeciliğini zenginleştirmişlerdir.

Sanat/Kültür Etkinlikleri Bakımından Cumhuriyet'in 90 Yılını Genel Değerlendirme

Cumhuriyet rejiminin Türkiye sosyo-kültürel ve sanat hayatına kazandırdığı eğitim, sanat, kültür kurum ve etkinliklerinin şematik yapısı ile genel envanterini böylece noktalayabiliriz.

Asıl önemli olan bunları meydana getiren düşünsel anlayış ve elbet uygulamayı gerçekleştiren siyasal iradedir; bu anlayış ve iradenin yörüngesidir.

Cumhuriyet Türkiyesi'nin kurucusu ve kadrosu, beylik bir deyişle söyleyelim; gerçekten "kan ve ateş" yıllarından geçerek siyasi sorumluluk yüklendiler. **Mustafa Kemal Paşa** 1908'den itibaren siyasal ve askeri büyük mücadelelerin içinde yoğruldu. Dünyanın büyük güçlerinin maddi çıkar ve paylaşım çatışmalarını tam olarak yaşadı; uluslararası politikaya can alıcı noktaları ile tanık oldu ve bu politikayı gözleyip değerlendirdi. Özetle gelişmiş ülkelerin dünyaya bakışlarını, algılamalarını genç yaşta kavramıştı. Yeryüzünde olup bitenleri akılcı, yani uygar Batı ülkelerinin değerlendirme yöntemiyle okuyordu. Birincisi bu... İkincisi; Halife Sultan **III. Selim**'den, **II. Mahmut**'tan başlayıp gelen Osmanlı yenileşme/reform çabalarının serüvenini de biliyordu ve yaşamıştı. 19. yüzyılın bu modernleşme hareketlerinin başarı ve başarısızlıkları, değerlendirmesini bilen için esaslı deneyimlerdi. **Cumhuriyet** kurucusu ve kadrosu bu deneyimlerden yararlanmasını bilmişler ve neyin "olamayacağını" tespit etmişlerdi. 19. yüzyıl modernleşmesinin "Doğu" ile "Batı" değerler sistemi arasına sıkışan, ister istemez "biraz ordan biraz burdan" anlayışına kapılan düalist (ikici) düşünce kıskacının çıkmaz yol olduğunu görmüşlerdi. Veya **Mustafa Kemal** bunu algılamıştı. **Hilmi Ziya Ülken**'in 1950'lerde yazacağı üzere, *"Yaratıcılığın çağdaş kültürdeki üstün ve bileşik bütün işlemleri milletlerarası, bu seviyeye erişen milletlerden her birinin ona katılış tarzı millidir. Tekniği Batı'dan alalım; fakat ahlakımızda, hukukumuzda Şarklı kalalım diyemeyiz. Hatta tekniği, ilmi milletlerarası piyasadan alalım; fakat sanatımız, felsefemiz milli olsun hiç diyemeyiz. Böyle bir milletlerarası piyasa yoktur. Ancak çağdaş ve birleşik faaliyetleri olan bir milletler seviyesi vardır. O seviyeye erişmek için sanatta da, hukukta da, ahlakta*

da, felsefede de ve ilimde de yaratıcı olmak gerekir (...) çünkü o üstün kültürün yaratıcılığını ve üreticiliğini sağlayan, dünya görüşü ve zihniyettir. Toptan bir dünya görüşü seviyesine varmadıkça, bu zihniyeti almadıkça, çağdaş kültüre girmek mümkün değildir" sözleri, kurucu iradenin 19. yüzyıl Osmanlı modernizminden farkını mükemmel şekilde anlatmaktadır.

Cumhuriyet zihniyeti uygarlığa düalist kafayla erişilemeyeceğini kabul etmiştir. Bir diğer temel kabul ise gelişme ve uygar dünyaya tam anlamıyla katılmak için "bütünsel"; "topyekûn/toptan" kalkınma felsefesini benimseme ve uygulamanın zorunluluğunu kavramalarıdır. Türkiye bugün Ortadoğu coğrafyasında ayrıcalıklı bir mevkide bulunuyorsa, 1923'te bu anlayış ve yöntemle dökülen betonun sağlamlığı sayesindedir. Beton o kadar esaslı dökülmüştür ki, ileriki yıllarda üstüne çatılan birçok çürük malzemeli konstrüksiyonu bile taşımaya devam etmektedir.

Toplum sorunlarına bütünsel bakış ve çözüm anlayışı, sanat/eğitim/kültür/spor alanlarını da; sanayi, bankacılık, imar, madencilik, ulaşım, tarım sektörleriyle başa baş bir yatırım, hizmet ve iş olarak ele almıştır. Daha 1920'de ilk meclis hükümetinin programında, tarihsel kültür varlıklarıyla ilgili tedbirler yer alır. 1924'te senfoni orkestrası ve Ankara'da "Musiki Muallim Mektebi" kuruluşuna gidilir. Banknotunu basamayan, bankası olmayan, savaş yorgunu ve son derece sınırlı maddi kaynaklara sahip **Türkiye Cumhuriyeti**, 1924'ten itibaren yükseköğrenim görmeleri için yetenekli gençleri burslu olarak yurtdışına göndermeye başlar. Bunlar arasında güzel sanatlar, arkeoloji, felsefe, müzik gibi branşlar da bulunmaktadır. Bu amaçla yurtdışında devlet bursuyla öğrenim görecek gençler ve ayrıca ihtisas, görgü ve bilgilerini geliştirmek amacıyla kamu görevlileri için 1416 sayılı yasayı çıkarmıştır.

Latin harfleri ve yazısının kabulü ile Türk Dili'nin yazılı ve sözlü anlatımının geliştirilmesi ve zenginleştirilmesi başlı başına büyük bir devrimdir. Bugün sahip olunan ortak yazı ve konuşma dili, **Cumhuriyet**'in kararlı kültür politikası ve yine bir **Cumhuriyet** kurumu olan Türk Dil Kurumu'nun öncülüğü ve rehberliği ile var olmuştur. Türk edebiyatı, bu sayede milli ve evrensel değer kazanabilmiştir. **Cumhuriyet** yıllarına kadar hayal edilmesi bile mümkün olmayan bir gelişmeyle çok sayıda Türkçe edebi eser yaratılmış, yabancı dillere çevrilmiş ve Nobel Edebiyat Ödülü'ne kadar ulaşılmıştır. Ayrıca Türkçe bilim dili olmaya evrilmiştir. Bu bir asırdan az zaman içinde erişilen başarılar, 1931'de Merkez Bankası ile Türk Dil Kurumu'nu, 1932-33'te Şeker Fabrikaları, Selüloz ve Kâğıt Endüstrisi ile Türk Tarih Kurumu'nu ve İstanbul Üniversitesi'ni aynı zamanda kurma bilincini taşıyan bütüncü kalkınma felsefesinin eseridir.

1924'te düalist insan yetiştirme zihniyetini sona erdiren ve kızlara da ilköğretim zorunluluğunu getiren yine aynı bütünselci kalkınma anlayışıdır. 1935-37'de, Demirçelik Sanayii ile Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi birlikte kurulmuştur. Halkevleri ve genel kitaplık hizmeti de gören Halkevi Kütüphaneleri, Kayseri ve Nazilli'de kurulan sanayi tesisleriyle paralel Türkiye coğrafyasına yaygınlaştırılmıştır.

Dramatik ve lirik sahne ve müzik sanatları, bu alanda profesyonel icracıların yetişmesi ve sürekliliği olan repertuar tiyatro ve operalarının oluşabilmesi tamamen **Cumhuriyet** ürünüdür. Artık, Devlet Senfoni Orkestralarının yanı sıra, özel kuruluşların, belediyelerin oluşturduğu orkestralar ve oda müziği toplulukları bulunuyor. Birçok şehirde çok sesli ulusal ve uluslararası müzik ve tiyatro festivalleri müzik ve sahne hayatını zenginleştiriyor.

Türkiye'nin bugün evrensel müzik diliyle kompozisyonlar yapan, operalar besteleyen çok sayıda besteciye sahip olabilmesi de **Cumhuriyet**'in ülkeye kazandırdığı yüksek kültür değerlerindendir. Bu zaman içinde yaklaşık yirmi beş yerli opera eserinin bestelenmiş olması azımsanacak bir başarı değildir. Gönül isterdi ki, toplumun çeşitli katmanlarının ve sosyal hayatın değişik ritüellerinin, faaliyetlerinin ihtiyacı olan popüler müzik türlerini de okullu, profesyonel müzikçiler bestelesin ve icra etsin... Bu eksiklik ve sonucunda ortaya çıkan yoz müzik ürünlerinin sorumlusunun da yine değerli Türk kompozitörleri ve müzik eğitiminin hocaları olduğunu belirtmek zorundayız.

Türk tiyatro edebiyatı da düzenli ödenekli tiyatroların varlığı ve eğitimle gelişen **Cumhuriyet** kazanımlarındandır. Türkiye, 2000'li yıllarda küçümsenmeyecek sayı ve nitelikte yerli dramatik sahne edebiyatı dağarcığına sahiptir. Artık devlet desteğine muhtaç olmayan verimli bir yayımcılık hayatı oluşmuştur.

İki yüz yılı aşkın süredir devam eden ve asıl 1920'lerde büyük ve kalıcı atılım yapan Türkiye'nin çağdaşlaşması, daima varolmuş tutucu, gelenekçi uhrevi eğilimlerin sapma ve engellerine rağmen sürmektedir. 1920'lerin 12-13 milyon nüfuslu yoksul ve çok şeyden yoksun; yorgun, ulaşım şebekesi bile olmayan, buğdayını Çorum'dan, Konya'dan İstanbul'a nakledemeyen, sanayisiz, doktorsuz ve hastanesiz Anadolu'sundan 80 milyonluk ve artık çok şeye sahip Türkiyesi'ne gelinmiştir. Toplum yapısı her şeye karşın ümmetten millete dönüşmüştür. "**Kul**"dan "**birey**"e geçilebilmiştir.

Bilimler, güzel sanatlar, müzik ve sahne sanatları, edebiyat ve şiirde, evrensel ölçütlerle mesleklerini yürüten araştırmacı, icracı, yorumcu, yaratıcı insanlara kavuşmuştur. **Cumhuriyet**, kül-

tür/bilim/eğitim alanındaki hizmetleri, kamu görevi olarak örgütlemiş ve kurumlaştırmıştır, yörüngeye oturtmuştur. Zaman her şeyde olduğu gibi bu alanlarda da elbet yeni düzenlemeleri ve anlayışları gerektirmektedir.

CUMHURİYET DÖNEMİNDE SPOR

Metin Gören

GİRİŞ

Mustafa Kemal, 26 Ağustos 1922 sabahının alacakaranlığında ve tarihsel komutunu vermeden önce zekâ fışkıran beyninde fırtınalar estiriyordu... **Türkiye Cumhuriyeti**'ni kurabilmenin anlamı büyük gururu bir yana, sorunlardan oluşan dev dalgaların gelgitleri arasında adeta rink seferleri yapan bu büyük insan, yoktan var olan küllerinden yeniden doğan ülkenin evlatlarına belli ki çok şeyler vermek istiyordu... Kocatepe'den yankılanacak komutun İzmir'e dek uzanması, spor literatürlerine girmesi olası, uzun çok uzun bir maraton koşusunun startı gibiydi... Vatan Parçası Parkuru'nda ve değişik bir yöntemle, **düşmanını önüne katarak** günlerce sürebilecek bu özgürlük yarışı Akdeniz'de sonlanacaktı... Bu anlamlı yarışa katılacak Mehmetçiklerin gözleri komutanlarında, kulakları ise emir söylemindeydi... Bekliyorlardı, uyumadan, yorgunluklarını akıllarına getirmeden... Bekliyorlardı umutla... Bekliyorlardı; gelecek günlerde **Türkiye Cumhuriyeti** vatandaşı olmanın gururuyla...

Maraş'ın, Toroslar'a sırtını vermiş bir dağ köyünde yaşıyordu **Mehmet Ali**, askere alınmadan önce. Komşu köylere gidip güreş tutuyordu rakipleriyle. Para da kazanıyordu. Yavuklusuna söz de vermişti genç asker: *"Yunanı denize döker dökmez, gelip seni babandan isteyeceğim..."* Arkadaşı **Salih**'in ise askerlik sonrasında başka düşleri vardı. İstanbul'a yerleşecekti. Beşiktaş'ı çok seviyordu. Siyah-beyazlıların hiçbir maçını kaçırmak istemiyordu. **Salih**'i Fenerbahçeli **Rıza** kızdırıyor, Galatasaraylı **Muharrem** ise

Salih'ten yana oluyordu. Bu ezeli rekabetin cephe içi görüntüleriydi. İmalat-ı Harbiye (Ankaragücü) oyuncusu **Seyfettin Rüştü**, bir kenara oturmuş konuşmaları dinliyordu. Kondüsyonları yerindeydi Mehmetçiklerin. Çoğu zaman komutanlarının da katılımlarıyla futbol oynuyorlar, tozu dumana katıyorlardı. Kimi zaman dayanıklılık koşuları düzenliyorlardı. Dereceye girenler ödüllendiriliyordu, iki somun, dört parça et, ayran gibi yiyecek ve içeceklerle... Kazananların boğazından geçmiyordu, kazandıklarını arkadaşlarıyla paylaşıyorlardı...

Mustafa Kemal'in aklında **Mehmet Ali** de vardı, **Salih** de... **Rıza** vardı, **Kemal**, **Nuri**, **Sadettin**... Türk ulusunun tüm bireyleri sanki gözlerinin önünde geçiyordu, birer birer. **Ayşe**'si, **Fatma**'sı... Yeni doğan bebekler, yaşlılar, sakatlar... Kalkınma planları, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden geçirilecek yasalar, çıkarılacak kanunlar ve milli birliği sağlayacak hamleler... Ve de olumsuzluklar... Ya bu kurtuluş yarışı kazanılamazsa... Ya beklenmedik bir gelişme, kahredici bir sonu getirirse... **Urfalı Müslüm** yanık sesiyle, *"Çanakkale içinde aynalı çarşı"* diyordu, sazının tellerine vura vura. Mehmetçiğin heyecanı giderek artıyordu, içi kabarıyordu sanki. Sonra bir sessizlik çöktü, Kocatepe'de. Uzun bekleyiş sona erdi. Yeri göğü inleten bir ses duyuldu, uzaklardan yankılanarak. Bu, **Mustafa Kemal**'di; ***"Ordular ilk hedefiniz Akdeniz'dir, ileri!.."*** Ve **Kurtuluş Maratonu** başladı "Allah Allah" sesleri arasında. Coşku içeren, bağlılık yeminini ana rahminde söyleyen Mehmetçiğin koşar adımlarla düşmana yürüyüşü, özgürlük istemini doruklara taşıdı, anlamlı... Onlar, düşlerinin gerçekleşmesi için, vatanlarından düşmanı kovmak için savaştılar. Koşulların olumsuzluklarına aldırış etmeden, Türk olmanın ayırdında ve özümseyerek. Sonunda; maratonu biz kazandık, **9 Eylül** sabahında İzmir alev alev yanarken. Kalplerde kurulan manevi kürsülere çıkıp, madalyaları taktık boyunlarına. **Mehmet Ali**'yi seçtim uzaktan... **Salih**'i göremedim, bir sızı ya-

yıldı benliğime, sordum. *"Şehit oldu"* dediler. Duydum ki oğlu **Murat** izliyormuş, Beşiktaş'ın tüm maçlarını, babasının gönül isteğini yerine getirmek için. İşte böylesine bir özgürlük evriminin kısaltılmış öyküsü, **Atatürk**'ün zekâ becerisiyle dillerde destan, ciltlere sığmayan kitaplar oldu. Olmayan, oldurulamayan, olmasını istemeyenlerin ayak oyunlarıydı. Bu ülkenin birçok alanda olduğu gibi **Atatürk** patentli tüm spor hamlelerinin önüne, kurduğu partisinden bile engeller kondu. Ne acıdır ki; bir dehanın söylemleri, uygulamaya koymak istedikleri, düşünce zenginliğinden fışkıran kalkınma hamleleri arşivlere kaldırıldı. Ve spor denilen evrensel bir olgu, en büyük siyasal güç yok oldu. "**Atatürk** diyor ki" söylem başlıkları, günümüz Türkiyesi'nde "**Atatürk** demişti ki" gibi bir olağanüstü geçmişin zaman çukuruna adeta gömüldü. Şimdi boşa geçen-geçirilen yılları düşlüyoruz. Ve "Kaybolan bir şey yok" komik söylemleri içinde, güldürüyoruz da... Sporumuz, bu ülkeyi kanlarını akıtarak, canlarını vererek kuran, adı sonsuza dek **Türkiye Cumhuriyeti** olarak yaşayacak yüce insanlar oluşumundan ne yazık ki çok ama çok geride kaldı...

BİRİNCİ BÖLÜM

"Hasta Adam"ın Son Çırpınışları

1906 Ara Olimpiyat Oyunları'na Osmanlı Devleti'ni temsilen gönderilen otuz sporcunun hiçbirisi Türk değildi. İstanbul, İzmir ve Selanik'ten toplanan 18 Rum, 10 İngiliz, 1 Ermeni ve 1 Musevi sporcu, Avrupa'nın "Hasta Adam" dediği imparatorluğu temsil ediyorlardı. Günümüz sporları için komik gelebilecek bir dalda, "İpe tırmanma" yarışmasında, Osmanlı Devleti sporcusu **Yorgo Aliprandis** dünya rekoru kırınca, İstanbul bayram yaptı. Padişahın spor işlerini yürütmekle görevlendirdiği, **Levokyan** adındaki Ermeni, düzenlediği toplantıda, şöyle konuşmuştu: *"Osmanlı Devleti'nin başarılı sporcusu **Aliprandis**, padi-*

şah efendimizin takdirlerine mazhar olmuş ve ayrıca 200 altınla ödüllendirilmiştir..." Bu tür katılımlar, giderek gücünü kaybeden Osmanlı Devleti'nin uluslararası alanlardaki son gövde gösterileri idi... 1912 yılında 2 sporcu, **Vahram Papazyan** ve **Mıgırdıç Mıgıryan** ile olimpiyat oyunlarına katılmak isteyen Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'na, birinci derecede neden olduğu için alınmadı. 1920 Olimpiyat Oyunları'na ise hiç çağrılmadı. Davet edilse bile parasal ve sporsal gücü olmadığından zaten gidemezdi. İkinci Meşrutiyet'in (24 Temmuz 1908) ilanıyla birlikte, sporda hızlı yayılış ve gelişme gözlenmesine karşın, ülkedeki istibdat (ağırlaştırılmış baskı) rejimi nedeniyle Türk gençleri spordan uzak kalmışlardı. Böylesi bir kaosun içinde parmağını bile oynatamayan gençlerin konumu bir süre sonra Meşrutiyet'in sağladığı serbestlikle değişti. Gençler jurnalcilere yakalanmadan düzenledikleri futbol karşılaşmalarıyla, en azından heveslerini giderdiler. 1922 yılına değin süren kargaşa İstanbul kulüpleri tarafından, Türk Sporu'nun ilk resmi örgütü **Türkiye İdman Cemiyeti İttifakı**'nın (TİCİ) kurulmasıyla düzenli bir sisteme girdi... Çeşitli spor dallarından oluşan federasyonlar ortaya çıkmaya başladı, Türk gençlerinin de egemen güçlere karşı başkaldırısı yoğunlaştı. **Cumhuriyet**'in ilanından altı gün önce 23 Ekim 1923 günü, İstanbul Taksim Stadı'nda Romanya karşısında ilk milli maçını (2-2) oynayan **Türk Milli Takımı**, moral gücümüze zirve yaptırdı. Ancak modern sporun çeşitli dallarında, hızlı bir gelişme görülmesine karşın, devletin sporla bir ilgisi olmadığı gibi bir spor politikası da yoktu. **Cumhuriyet**, Türk Ulusu'nun bağımsızlığını ilan etmekle kalmadı, Türk Sporu'nda devletin nasıl etkin olabileceğini de gösterdi. Kuşkusuz bu başarının mimarı, spora ve sporcuya destek çıkan **Atatürk**'tü...

Cumhuriyet'in ilanından kısa bir süre sonra (16 Ocak 1924) Cumhurbaşkanı **Gazi Mustafa Kemal Paşa**'nın başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu, 170 sayılı yasa ile **Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı**'nı kamu yararına dernek olarak kabul etti. Kurul daha sonra **1924 Paris Olimpiyat Oyunları**'na sporcu gönderilmesine ve bunları yurtdışından getirtilecek antrenörlerin hazırlamasına oybirliğiyle karar verdi. Kurul "şimdilik" kaydı ile Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı'na sporcuların hazırlığı için 17 bin lira gönderdi. Bir altın 1924 yılında 10 liradan işlem görüyordu. Gönderilen para günün koşullarında önemli bir miktardı. **Billy Hunter** (Futbol), **Raol Peter** (Güreş) ve **Mr. Tobin** (Atletizm) ülkemize gelen ilk yabancı antrenörlerdi... Ekonomik katkı bu miktarla kalmadı. Yine **Atatürk**'ün talimatları doğrultusunda, hazineden bütçeye 50 bin lira ödenek kondu ve sporcularımızın Paris'e gitmelerine olanak sağlandı. Hazine Müdürü'nün, parasal aktarım sırasında, **Atatürk**'e yönlendirdiği soru çok ilginçti: *"Efendim, bu parayı geri nasıl alacağız... Ödememiz gereken kurumlar var..."* **Gazi**'nin verdiği yanıt, ancak ülkesini çok çok seven bir insanın verebileceği değerdeydi: *"Benim maaşımın tamamını, bana sormadan ödemelerin bitinceye dek kullanabilirsin..."*

Dünya ülkelerinde, lider insanlara yönelik yazılan, anlatılan ve belgelere aktarılan öyküler, ülke konumlarının değişken yapısı içinde çoğu zaman ya abartılır ya da siyasi bir denetime alınarak sadeleştirilir. **Türkiye Cumhuriyeti**'nin kurucusu **Atatürk**'ün günümüze değin ulaşan söylemleri, konuşma tarzı, ülkesine bağlılığı ve de geleceğe yönelik tasarımlarını, bu ülkenin sağduyu sahibi halkı, aradan yıllar geçse de hep sıcak tutmuştur. Bu bir lidere, bir kurtarıcıya, bir dâhiye karşı duyulan büyük aşkın doruklara ulaşan sınır çizgisidir. Çizgiyi siyasal ya da örgütsel güçlerin aşmasına izin verilmez. Bu çok tehlikelidir. Türk Spor Tarihi'nin

Atatürk'le ilgili, bilgi, belge ve de anılarında ortaya çıkan fotoğraflar birer tarihsel mirastır. Devr-i hükümetler, hangi siyasal güç olursa olsun, bunu asla tahrip edemez. **Atatürk**'ün, *"Ben güreşirken arkamda Türk Milleti'nin bulunduğunu düşünürüm"* diyen **Kurtdereli Mehmet Pehlivan**'a gönderdiği bir miktar paranın, kaç lira olduğu ya da olabileceği konusunda gündem yaratılamaz. İşin en hüsran verici yanı; kendini bilmezlerin, böylesi bir oluşumu, inkârcı saflarda yer alarak rastgele sözsel ateş altında tutmalarıdır. **Cumhuriyet** döneminde sporun, 2000'li yıllara gelindiğinde sözünü edeceğimiz ayıbı, geçmişten kaynaklı bir kinin kalıtımsal eylemi olmalı. **Atatürk**'ün farkını fark edemeyen veya fark ettirmeyenlerin ortak suçu, ayıbın ta kendisidir...

1928 yılında Hollanda'nın Amsterdam kentinde düzenlenen **Olimpiyat Oyunları**'na, sporcular devletin desteğiyle katılabilmişlerdi. Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı, amatör spor kulüplerinden oluşan bir yapıya sahip oldukları için parasal açıdan büyük sıkıntı çekiyorlardı. Bu nedenle sık sık devletin yardımlarına gereksinim duyuyorlardı. Böylesi bir uygulamadan hoşnut olmayan günün tek siyasi oluşumu Cumhuriyet Halk Partisi yöneticileri, konuyu parti üst yönetimine götürerek, *"Madem ki parayı biz veriyoruz, o halde sporun yönetimini de biz üstlenelim"* şeklinde bir öneride bulundu. Durum **Atatürk**'ün bilgisine sunulduğunda, hoşuna gitmedi. **Atatürk,** sporun siyasetle iç içe yürümesini yaşamı boyunca hiç istemedi. **Atatürk** farkı buydu ve de asla tartışılmazdı...

Atatürk'ün Canını Sıkan Olay

1936 Berlin Olimpiyat Oyunları, birkaç açıdan önemliydi... Nasyonal Sosyalizm adında faşizm kökenli bir uygulamanın beyin santrali, üstün ırk felsefesinin mimarı (!); Almanya'yı uçurumun kıyısına dek sürükleyen **Adolf Hitler** için gövde gösterisinin tam sırasıydı... Alman sporcuları, doping içerikli ve sportmenlik

dışı antrenman yöntemleriyle, robotlar gibi halkının karşısına çıkarmak ve puan toplamak isteyen çılgın, düşlerinden bir türlü soyutlayamadığı, "ateş, kan ve ölüm" üçgeninden ortalığa yaydığı barut kokuları arasında, omuzlarına bu kez de sporda başarı apoleti takmak istiyordu. Olası değildi. **Jessie Owens** adındaki siyahi Amerikalı, **Adolf**'un başını döndürdü adeta. Üç altın madalya ile üstün ırk felsefesini, bilinmeyen denklemlerin alt kümesine gönderen **Owens**, **Hitler**'i de ünlü Olimpiyat Stadı'ndan kapı dışarı etti. Arkeoloji Profesörü **Halet Çambel**, anılarının bir bölümünde şunları söylüyordu:

*"Türkiyemizi eskrim dalında temsil ediyordum. Olimpiyatlara katılmamızı **Atatürk** istemiş, 'Genç kızlarımız gitsinler, görsünler, deneyimlerini artırsınlar, yeni ve modern **Türkiye Cumhuriyeti**'ni tüm ülke sporcularına anlatsınlar' demiş..."*

Yaşamının her evresinde, halkının mutluluğunu isteyen **Atatürk**'ün, uluslararası düzeyde tüm spor aktivitelerine sporcularımızı gönderme isteğinin altında birilerine yönelik kızgınlığın hatta öfkenin izlerine rastlamak olasıydı. **Atatürk**, hak edenleri, yetenekli sporcuları dışlayarak ve otoritesini kullanarak yurtdışına "gönül eğlendirmeye giden" birtakım parti yetkililerini yaşamı süresince affetmedi. **Mustafa Kemal**'i kızdıran, öfke seline döndüren ve belki de canını en çok sıkan konu Berlin Olimpiyat Oyunları öncesinde meydana geldi. Kıyafetlerinin seçiminde günün moda çizgilerinin taşınmasını isteyen **Mustafa Kemal**, sporcuların göğüs hizasına konan kokartların altında iliştirilen Cumhuriyet Halk Partisi'nin amblemi altıok'u görünce çok kızdı. Bunun partizan bir davranış olduğunu söyledi, *"Biz çocuklarımızı Türkiye Cumhuriyeti'ni temsil etsinler diye Berlin'e gönderiyoruz"* diye konuştu. Parti içi çekişmelerin kısır döngüsünde dolaşanların ülke sporuna yarar sağlayamayacağı görüşünde olan önderin, sağlık koşullarının giderek ağırlaşması nedeniyle, demokrasiye geçişi sembolize etsin diye ve gelecek günlerde çok parti-

li oluşuma katkı sağlaması için kurduğu CHP'nin, sporumuzun içinde egemen olmasını asla istemedi ama önleyemedi. Kozlar, Türkiye Cumhuriyeti'nin tek siyasal örgütünün eline geçti. Oysa ki **Atatürk**'ün düşünceleri, uygulamak istedikleri çok daha başkaydı. O, *"Spor, siyasetin çok ötesinde bir yerde olmalıdır"* tezinin yaratıcısı ve savunucuydu...

Adnan Menderes'in Açıklaması

CHP, tek partili sistemin yadsınamaz gücünü kullandı ve yeni girişimlere başladı. Parti yönetimi, 1922 yılından bu yana Türk Sporu'nu yöneten **Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı**'nı tarihin derinliklerine gömdü. **Führer**'ine büyük bir aşkla bağlı Alman spor adamı **Dr. Carl Diem**'in hazırladığı yeni spor yönetimi modeli sonucunda, **Türk Spor Kurumu** adında yeni oluşum spor yönetimine el koydu. Aslında, Cumhuriyet Halk Partisi'nin böyle bir kurumun oluşmasına sıcak bakması, partizan uygulamaları yasalara uygun bir şekilde organize etmeye zemin hazırlamak içindi. Bu hızlı ilerlemeye başından itibaren tepki koyan **Atatürk**'ün giderek bozulan sağlığı, parti içi hareketi daha da kolaylaştırdı. Cumhuriyet Halk Partisi'nin kanatları altında kurulan yeni örgüt, daha ilk günlerde partizan bir yapının olumsuzluklarını salgılayarak, merkeziyetçi bir sistemin içinde spor adamları kıyımına başladı. Bunlardan biri, döneme ünlü bir gazeteci ve en seçkin spor adamı olarak imza atan **Burhan Felek**'ti. İstanbul'da düzenlenen **Balkan Oyunları Atletizm Şampiyonası** sırasında, kendilerine 25 kişilik şeref tribünü davetiyesi verilemediği için azil işini gerçekleştiren parti örgütü, bir başka uygulama ile de tüm şöhretli sporcuların partilerine üye olmalarını, emredici bir söylem tarzıyla duyurdu. Bu, siyasal bir tehdit olarak da nitelendirildi. Türk Sporu'nun tepesine balyoz gibi vuran, güçlerini sonuna dek kullanarak, "Siyaset, Spor, Şöhret" üçgeni içinde hareket eden, partinin en önemli (!) uygulaması, 17 Ağustos 1937 günü, Asbaşkan

Aydın Milletvekili **Adnan Menderes**'in, Genel Merkez Yönetim Kurulu'nun almış olduğu kararı açıklamasıydı. **Menderes** şöyle diyordu:

"Aldığımız karar gereğince, bütün yurtta görevli Spor Bölge Başkanlıkları görevlerinden alınacak ve yerlerine CHP İl Başkanları getirilecektir..."

Tüm bu olumsuzlukların başlatılmasından önce **Atatürk**'ün söylemi, zihinlere çoktan kazınmıştı:

"Türk sosyal bünyesinde spor düzenlemekle vazifeli olanlar, Türk çocuklarının spor hayatını yüceltmeyi düşünürken, sadece gösteriş için herhangi bir yarışmada kazanmak azmiyle spor yaptıramazlar..."

Partiden, Devlete Transfer

19 Mayıs 1938 günü Ankara'da yapılan Gençlik ve Spor Bayramı gösterilerinde açılış konuşmasını yapan İçişleri Bakanı **Şükrü Kaya** sanki bir müjde veriyordu. Günün anlamını özetleyen bakan, konuşmasının sonunda şöyle demişti:

*"Türk gencini sağlam, gürbüz, neşeli, iyi huylu; işe, savaşa, özetle yaşamaya elverişli, yüksek ve seçkin vasıflı birer insan olarak yetiştirmek için **Atatürk** gereken direktifleri vermiştir... **Ulu Önder**'in bu ideali kısa zamanda yerine getirilecektir..."*

Bakanın bu söylemi, spor camiasında sürpriz olarak nitelendirilmişti. O günkü 19 Mayıs gösterilerinde, **Atatürk**'ün ilk kez bulunması da, bu değişimin dikkat çeken bir başka yönüydü. Direktiflerin ne olduğu merak ediliyordu.

29 Haziran 1938 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi oturumunda kürsüde yine İçişleri Bakanı **Şükrü Kaya** vardı:

"...Bu iş (spor) devletin işidir... Onun için bu işi heyetiyle birlikte devlete veriyoruz..."

O gün hazırlanan kanun üzerinde uzun süren görüşmeler yapıldı ve sonuçta, Türk Sporu'na güç olacak 3530 sayılı **Beden**

Terbiyesi Kanunu kabul edildi. Artık, yeni bir dönem başlamıştı. Ve en önemli konu, Cumhuriyet Halk Partisi'nin egemenliği sona erecek miydi?.. Kanunun mimarı her zaman olduğu gibi **Atatürk**'tü. Türk Spor Kurumu'nun kuruluş planlarını hazırlayan **Dr. Carl Diem** bu kez de 3530 sayılı Beden Terbiyesinin Kuruluşu için kolları sıvamıştı. Yasa Mecliste kabul edildiğinde **Atatürk**'ün sağlık durumu ciddiyetini koruyordu. Bu nedenle 1 Kasım 1938 günü Millet Meclisi'nin beşinci dönem 4. toplantısına gidemedi. Konuşmasını Başbakan **Celal Bayar**'a dikte ettiren **Büyük Önder**'in söylevi alkışlarla karşılık buldu. Meclisin açılışından 9 gün sonra, ülkeyi yasa boğan acı haber geldi. Yaşam ile ölüm arasına sığdırdığı birkaç gününü bile ülkesine adayan **Atatürk**, uzmanlarla birlikte günlerce çalışarak, gecesini gündüzüne katarak hazırlattığı 3530 sayılı kanunun –sevinçle belirtmeliyim ki– nasıl uygulandığını göremedi. Görseydi, bu kez de kahrından ölürdü... Türk Sporu'nun devletçilik anlayışı, acemi insanların elinde oyuncak oldu yıllarca. Siyasilerin etki alanları genişletilerek, örgütün içinde yuvalandırıldı. Birinin diğerinden farkı yoktu. Gelen ile gidenin kıyım dosyaları, Türk Sporu'nun intihar mangaları oldu, dizi dizi. 29 Haziran 1938 günü çıkarılan yasa, siyasilerin ayaktan ayağa dolaştırdığı bir futbol topu konumunda iken; baki kalan bir seda vardı, kulaklarımızda... **Atatürk**'ün ölümünü izleyen, Fransa'da yayımlanan dünyanın en ünlü gündelik spor gazetesi *L'Auto*, geniş kapsamlı haberinde şunları yazıyordu:

*"**Atatürk**, dünyada ilk kez, beden eğitimini milletine zorunlu kılan devlet adamı olmuştur... Yalnız nutuklarda ya da kâğıt üzerinde değil, bunu yerine getirerek, çeşitli spor tesisleri ve stadyumlar yaptıran **Atatürk** nasıl bir lider olduğunu bir kez daha gösterdi..."*

Kuşkusuz bu tür reformist hareketlerin, ülke genelindeki halk tarafından aynı anlamda algılanması olası değildi. Savaş yıllarının bünyesel ve beyinsel yorgunluğu, onun ötesinde, Cumhuriyet

Halk Partisi'ne yönelik muhalefet oluşumlarının güçlenmesi, yasanın 4. maddesi üzerinde odaklanıyordu. **Atatürk**'ün dikkatle ve özenle dikte ettirdiği bilinen maddede şunlar yazıyordu:

"Gençler için kulüplere girmek ve boş zamanlarında beden terbiyesine devam etmek mecburidir..."

Yasa açıktı ama yorumlar farklıydı. *"Bu denli bir zorunluluk ancak faşist yönetimlerde ya da komünist bloklarda uygulanabilir..."* diyen aykırıların söylemleri şöyle devam ediyordu; *"Cumhuriyet ilkeleri bunu asla kabul edemez... Ayrıca yasanın hazırlanmasında faşist Alman **Dr. Carl Diem**'in katkılarının çok fazla olduğu gözlenmektedir..."*

Türk Sporu, önlenemez bir siyasi etkinliğin girdabında başı döne döne sonsuzluğa doğru gidiyordu..

Merhaba Asker

Olumsuzlukların tehlikeli boyutlara ulaştığı bir döneme girildiğinde, Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü'nün başına bir asker, **Tümgeneral Cemil Tahir Taner** getirildi. Atama gerekçesi ise açıktı: Başıbozukluğu önlemek. Aslında, Cumhuriyet Halk Partisi'nin hoşnutsuzluk yaratan gücüne askeri bir disiplin uygulamasıyla karşı koymaktı. Bu düşünce, parti içinde oluşan geniş bir kitleden kaynaklanmıştı. Disiplin altına alınan Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü'nde, kıyafetlerin tek tip olmasını, mükellefleri (spor yapmakla zorunlu) olanları yönetecek kişilerin giysilerinin değişik olmasını gerektirdi. Değişen kıyafetler, yakalar üzerine konan yıldızlar ile işaretlerin farklılığı, üst-daha üst-en üst yetkilileri gösteriyordu. Mangabaşı, Takımbaşı ve Bölükbaşı şeklinde isimlendirilerek dağıtılan yetkiler, bir süre sonra sert yönetim uygulamasını getirdi. "Spor yapmakla zorunlu" olanlar ile komuta zincirinin halkalarını oluşturanların farklı olmayan işaretleri, üniformalarındaki CHP'nin simge amblemi altıok idi. Partizanca davranış general genel müdürün döneminde de ve en hızlı bir şe-

kilde sürüp gitti. 4. maddenin çeşitli şekillerde yorumlanabileceğini iddia edenler, Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü'nün işleyiş tarzını bu kez de *"Faşist yönetimin üniforma giymesi"* şeklinde değerlendirdi. **Atatürk** beden eğitimi ve sporu partinin tekelinden kurtarmak, devlete mal etmek için 3530 sayılı Beden Terbiyesi Kanunu'nu çıkarmıştı. Ancak partizanlık ruhunun önlenemez yükselişini acı frenlerle durduramamıştı. Uygulama konusunda yetkililere verdiği direktifler ise ne yazık ki sümen altlarında bekletildi. **General Cemil Tahir Taner**'in ilk Genel Müdür olmasının katkı açısından yeterli olduğunu söyleyebilmemiz de sanırım doğru olmazdı. **Taner**, kuruluş yasasının uygulama aşamasında elinden geleni bürokratik bir düzen içinde ve asker mantığıyla uygulayabildi. Generalin, teşkilatı denetimleri sırasında, dilinin sürçtüğü ve çalışanlarına "Merhaba asker" diye seslendiği bilinir. Bunun bir dil sürçmesi mi yoksa, emir-komuta zinciri içinde yeni, disiplin içerikli bir uygulama yöntemi mi olduğu bilinemedi. Ancak bilinen bir gerçek vardı ki; Türk Sporu, partizan baskılar, çıkar çatışmaları ve parti gözetmenin tepe noktalara taşınmasıyla iflasın eşiğindeydi. **Atatürk**'ün ölümü, Türk Sporu'nun belki de asla değişmeyecek, değiştirilmesi olanaksız kaderi olabilir miydi?.. Köy Enstitüleri ile Halkevleri'nin sporumuzun kalkınmasında üstleneceği görevlerin çok büyük olacağı yadsınamaz bir gerçek iken, siyasal güçlerin, *"Kapatılmaları ülke yararına olur"* şeklindeki ihanet içerikli söylemleri affedilmez bir hata değil miydi!.. Komünizmin "açlık, sefalet ve cehalet" ortamlarında daha etkin olacağını iddia edenlerin, Köy Enstitüleri ve Halkevleri gibi eğitim yuvalarına, "Komünist oluşumlar" şeklindeki tanımlama ayıpları, daha önceki kapatma söylemlerinin gerekçeleriyle nasıl örtüştü, bilinemedi. Türk Sporu, vurgulayarak belirtiyorum, partizan cahillerin, iktidar hırsı ile gözleri dönmüş siyasilerin, "kurbanı" olmuştu, 1923'ten 1950'ye dek... 1946 yılında kurulan Demokrat Parti, "kurtuluş" için bir umut ışığıydı...

Celal Bayar, Adnan Menderes gibi **Atatürk** ile mesai yapan ve Cumhuriyet Halk Partisi'nde önemli görevler üstlenen iki ünlü politikacının da aralarında bulunduğu grup, 1946 yılında Demokrat Parti'yi kurdular. Kuruluş, Türkiye'de tek partili sistemin çöküşü, çok partili bir sisteme geçişin habercisiydi. **Atatürk**'ün toparlayıcı özelliklerinin ölümü nedeniyle yok olması CHP içinde başlayan hareketi, yeni bir parti kurmaya dek götürdü. Demokrat Parti kısa sürede, dört yıl sonra iktidar olduğunda, halkın da umudu olmuştu. **Celal Bayar**'ı Çankaya Köşkü'ne yollayan Başbakan **Adnan Menderes** ve kabine üyeleri bakanlar, yurt genelinde yaygınlaştırdığı söylemlerinde, çok madde içerikli ve insanın iştahını kabartan kalkınma hamlelerinden söz ederken Türk Sporu'na da birkaç sözcükten oluşan bir tümce ile yer veriyorlardı.. Demokrat Parti, sporun tüm kitlelerce yapılmasını öngörüyor, *"Devlet sporcuyu korur"* şeklinde açılımı olmayan bir tümce ile konuyu noktalıyordu. Demokrat Parti'nin iktidar olmadan önce, Cumhuriyet Halk Partisi yetkililerinin, *"Türk Sporu için en büyük hizmeti biz yaptık"* şeklindeki söylemleriyle işaret ettikleri 1948 Londra Olimpiyat Oyunları güreşçilerimizin minderlerdeki şovlarıyla son bulmuştu. **Yaşar Doğu, Celal Atik, Nasuh Akar, Gazanfer Bilge** gibi unutulmaz sporcular, önlerine çıkanı devirdikleri günlerde tüm ülkeyi sokaklara dökmüşlerdi. Ancak olay bir başka mantık oluşumu içinde irdelendiğinde gerçekler ya da gerçek olması olası söylemler Avrupa'nın çeşitli ülkelerindeki gazete ve dergilerinde yer almış, frekansları yüksek radyolar ciddi anlamda programlar düzenlemişlerdi. Konunun ana başlığı, Türk güreşcilerinin çok kolay şampiyonluklar elde ettiği şeklindeydi. Yorumlarda, *"İki dünya savaşı yaşayan ve acılarını henüz dindiremeyen Avrupa, genç nüfusunu savaş alanlarında yitirdiği için Türklerin karşısına yaşları ve güçlerine bakılmaksı-*

zın çıktı... Kuşkusuz yenilgiler de kaçınılmazdı..." tümcelerine yer verilmişti...

O yıllarda ortaya atılan iddialar konusunda, 65 yıllık bir aradan sonra doğru ya da yanlış örnekleriyle gündem yaratmanın doğru olmayacağını biliyoruz. Ancak Türk Sporu'nun tüm dallarında günümüze dek yaşadığımız kahır dolu yılların sorgulanması gereğine de inanıyoruz. Cumhuriyet döneminin, ilk otuz yıllık spor olgusu, plansız, kısır program yüklemeleri, altyapıların gecekondu tipi manzaraları ve siyasal çıkar çatışmaları nedeniyle, bir askeri komut gibiydi: *"Yerinde say..."*

Ne Maçtı ama!..

Demokrat Parti'nin Vatan Cephesi'ne geçenlerle ilgili (!) uzun soluklu ve renkli radyo bültenleri... 1951 yılında Galatasaray ve Milli Takımımızın unutulmaz kalecisi **Turgay Şeren**'in Alman Milli Takımını 2-1 yendiğimiz karşılaşma sonrasında kazandığı **Berlin Panteri** unvanı... 1952 Helsinki Olimpiyat Oyunları'nda güreşçilerimizin başarıları... Türk Sporu'na bilinçli bir politika ile mükemmel bir altyapı olacak, güreş ile atletizminin uzun mesafeli koşullarına öz kaynak Köy Enstitüleri'nin kapatılması bile bir futbol karşılaşmasının gölgesinde kaldı yıllarca. Dünya futbol literatürlerinde rastlanılmayan özel bir karşılaşmanın galibiyet serüveni, bir roman gibiydi, ya da uzun metrajlı bir filme konu olabilecek zenginlikteydi. Macaristan'ı 3-1 yenmiştik, o zamanki Mithatpaşa adıyla anılan statta. Adeta bir balçık tarlasını andıran sahada, **Puşkaş**'ları (**Ferenc Puskás**), **Czibor**'ları (**Czibor Zoltán**), **Lantos**'ları, **Hideguti**'leri (**Nándor Hidegkuti**) dize (!) getirmiştik. Tek seçicimiz **Eşfak Aykaç**'ın kadrosu, Macarlara dar etmişti oyun alanını. Bir sevgi seli İstanbul'dan dalga dalga yayılmıştı tüm yurda. Macarları yenmek kolay bir iş değildi o yıllarda. **Puşkaş**'ın yönetimindeki rakiplerimiz dünyaya meydan okuya okuya karşımıza çıkmışlardı. Şeref tribünü, Türk futboluna ege-

men olan, birçok takımın başkanlıklarını üstlenmek için adeta can atan Demokrat Parti ağırlıklı siyasilerle dolup taşmıştı. Ve maç sonrası başta Başbakan **Adnan Menderes** olmak üzere, onlarca Demokrat Parti milletvekili, tepe noktalarda gezinerek futbolumuzun artık çağ atladığından söz ediyorlardı. **Metin Oktay, Lefter Küçükandonyadis, İsfendiyar, Kambur Ahmet, Beton Mustafa, Coşkun Özarı, Kadri Aytaç, Suat Mamat, Nusret Ülük, Turgay Şeren, Naci Erdem**'i bir duygu seli içinde kalp denizlerinde boğduk. Türk Sporu'nun, siyasetle koyun koyuna ve uyku hali sırasında gelen bu özel de olsa galibiyet, politikacıların kürsü malzemesi oldu; binlerce gün, on binlerce saat, milyonlarca dakika. Oysa ki madalyonun öteki yüzünde, Macarlarla Milli Maç öncesi oynadığımız üç karşılaşma vardı. On güne sığdırılan İzmir, Ankara ve İstanbul karmalarıyla oynanan üç karşılaşmaydı bunlar. Dar bir kadro ile ülkemize gelen, Şubat ayının en soğuk ve yağışlı günlerinde rakip ve özellikle koşullara uygun olmayan oyun alanlarıyla mücadele eden Macarlar... Adale yorgunlukları yaşayan ve üst düzey anlaşmalar gereği oynamak zorunda bırakılan rejim kurbanı Macaristan Milli Takımı oyuncuları... Tüm bunlar göz ardı edildiğinde, ya da aklımıza gelmediği sürece Macaristan galibiyeti Demokrat Parti'nin boynuna taktığı onur madalyonuydu. İktidar partisinin Türk Sporu'na bakışı ve bundan doğan oluşumu, güncel başarıların peşi sıra gitmekten öte bir şey değildi. Futbol öncelikli, futbolun profesyonel konumunda olanlarla ilgili aktif görüntüler yansıtmak sanki hedefleriydi. Üç büyüklere başkan olabilmek, Demokrat Parti milletvekilleri arasında anlamlı bir yarış gibiydi. Bunun adı sporun (futbolun)siyasetle bir bütün olduğunu vurgulamak olabilirdi...

Ve Türk Sporu'nun yaşamına anımsanacak, iz bırakacak anlı şanlı Demokrat Parti'nin sonu, ebedi boykot alarak sahalardan men edilen bir oyuncu ya da bir takımın, hüzün dolu görüntüsünü yansıtıyordu; 27 Mayıs 1960 sabahının ilk ışıklarında... Tarih,

1946 yılında kurulan ve 1950 yılında iktidar olan sporun umut ışığı Demokrat Parti'nin, 14 yıllık kısa yaşam öyküsünün final tarihiydi... Acı veren olaylar, onurları kırılan insanlar... Ve de, ve de...

"Ben Atatürk'ün Çocuğuyum"

Silahlı Kuvvetlerin ülke yönetimine el koyduğu 1960, olimpiyat yılıydı. Türkiye ihtilal izlerini silmek ve sporda güçlü olduğunu vurgulamak için çok geniş bir kadro ile İtalya topraklarına ayak basmıştı. Kafilede dikkat çeken yönetici kadroları, gelecek yıllarda ülke yönetiminde söz sahibi kişilerden oluşmuştu. Kurmay Albay **Muhsin Batur** Hava Kuvvetlerini, Kurmay Yarbay **Muhterem Özyurt** Kara Kuvvetlerini, Albay **Tevfik Böke** Deniz Kuvvetlerini temsilen olimpiyat oyunlarına yönetici olarak katılmışlardı. General **Hüsamettin Güreli**, Yüzbaşı **Abdullah Kökpınar** (atlet) ve birçok asker kökenli sporcu kafilemizde yer almıştı. Güreşçilerimizin madalya şansı çok fazlaydı. **İsmet Atlı**'nın, **Şah**'ın güreşçisi **Tahti**'yi yenerek altın madalya kazanması, İran'ı yasa boğmuştu. Karşılaşma sonrasında biraraya gelen rakipler arasındaki söyleşi çok ilginçti. **Tahti, Atlı**'ya sordu: *"Bu şampiyonluğundan sonra sana kaç para verecekler?.."* **İsmet Atlı**, şaşkınlığını uzun süre koruduktan sonra yanıt verdi: *"Benim para ile işim olmaz... Ben ülkem için güreşiyorum..."* Acı kuvvetiyle rakiplerine adeta işkence çektiren 87 kilo güreşçimiz, bu kez İranlı **Tahti**'ye aynı tür bir soru yönetti: *"Peki sana ne kadar para vereceklerdi?.."* **Şah**'ın güreşçisi, kendisini yenen rakibine baktı, acı bir tebessüm dudaklarına yayılırken konuşmaya başladı: *"Ben büyük bir servet kaçırdım... Şahım* (**Rıza Şah Pehlevi**) *bana üzerinde 20 bin portakal ve mandalina ağacı olan bir bahçenin tapusunu verecekti..."*

Roma Olimpiyat Oyunları, güreşçilerimizin mükemmel performansı sonucunda kazandıkları 8 altın madalya ile nok-

talandı. O yıllarda Türk Atletizmi **Aydın Onur**, **Ekrem Koçak**, **Muharrem Dalkılıç**, **Çetin Şahiner**, **Gül Çıray**, **Cahit** ve **Aycan Önel** gibi mükemmel sporcularla, özellikle Balkan ülkelerinde çok başarılı oldular. Efsane atletimiz **Ekrem Koçak**'ın 1955 yılında İspanya'nın Barselona kentinde kazandığı 1500 metre yarışı, Türk insanının ülke ve bayrak sevgisiyle özleştiği görüntülerle doluydu. Arkadaşından aldığı ödünç çivili ayakkabının bir süre sonra topuğunda açtığı derin yaradan fışkıran kanın, vücuduna bulaşmasına aldırış etmeyen atletimizin, güçlü rakiplerini geride bırakarak şampiyon olması, ulusal başarılara hasret ülke insanını çok sevindirmişti. **Koçak**'a acilen götürüldüğü hastanede tam üç ünite kan verilmişti. **Ekrem Koçak**'ın duygu yüklü yarışı ise Yunanistan'ın başkenti Atina'da gerçekleşmişti. İlk olimpiyat oyunlarının yapıldığı (1890) Mermer Stat'ta (daha sonra modern bir hale getirildi) koşulacak olan Balkan Şampiyonası 800 metre yarışı öncesinde, Yunanlı bir yöneticinin eline desteklediği dolarları göstererek **Koçak**'ın yanına gelip, *"Bizim **Nikolas** seni geçsin, bu para senin olsun"* sözleri şampiyon atletimizi çok kızdırmıştı. **Koçak**, Yunanlı yöneticiyi kovarken, öfkesini şu tümceyle dile getirmişti: *"Al o parayı bir yerine tık... Ben **Atatürk**'ün çocuğuyum... Sakın ola ki İzmir'e gelme... Duyarsam seni denize atar, bir güzel de döverim..."* **Ekrem Koçak**, şike teklif edilen o yarışı Balkan Oyunları rekoru kırarak ve Yunanlı rakibine tam yedi metre fark atarak kazanmıştı. **Koçak** bana bu anısını, bir sonbahar akşamında Ankara'da anlatmıştı. Devlet Demiryolları idaresinde, yüksek olmayan bir maaş ile yaşamını sürdüren, bir dönemin ünlü atleti, ayaklarında aşırı şeker yoğunluğu nedeniyle başlayan acıları ne yazık ki alkol alarak dindirmek istedi. Ve sonunda Balkanların geçemediği yıldız alkol şişelerine geçildi.

Şampiyon güreşçi **Atlı** ile şampiyon atlet **Koçak**'tan yaptığım sözsel alıntılar, Türk Sporu'nda yıllardan beri süregelen bir ihmalin yarattığı düşündürücü gerçeklerdi... **Ulu Önder Atatürk**'ün,

üzerinde titizlikle durduğu, sporcu sağlık merkezleri ve sporcuyu koruma projeleri, ömrü vefa etmeyen büyük bir liderin vasiyeti gibi düşünülmeliydi. 3530 sayılı yasa ile kurulan Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü'nün 1960 yılına dek inşa ettiği ya da proje aşamasına getirdiği kaç adet Sporcu Sağlık ve Koruma Merkezi olduğunu doğrusu merak ederim. **Koçak**'ın dramatik sonunu ajitasyon vurgularıyla belirtmemden hoşlanmayanlar olabilir. Ancak **Cumhuriyet** döneminin en büyük spor ayıplarından biri de budur ve de devr-i iktidarların adamsendeciliğinden kaynaklıdır...

İşte En Büyük Yanlışlardan Biri

Ülkede darbe izlerinin yavaş yavaş silinmeye, yeniden **Cumhuriyet** ve demokratik sistemin özelliklerinin özümsenmeye başladığı yıllarda, sivil hükümetlerin federasyon başkanlarını atama, görevden alma yetkileri artırıldı. Siyasetin sporla ilintilerinin her zamanki gibi yoğunlukta olması, adı sanı duyulmayan ve sporla hiçbir şekilde ilgisi olmayan kişileri podyumlara taşıdı. Atama sonrasında, özgeçmiş taraması yapan gazetecilere (spor yazarlarına) spor yaptığını, sürekli sporun içinde olduğunu vurgulayarak ballandıra ballandıra anlatan, dozajı kaçırılmış yanlış bilgiler katarak kâğıda döken federasyon başkanlarına, makamdan gelen ilk talimat madalya ile ilgiliydi. Genel müdürü, yardımcıları, daire başkanları ve de diğer yetkililerin, hükümet üyeleriyle yaptığı dirsek teması sonucu göreve getirilen federasyonun başkanının ilk işi, "Madalya kazanmanın yasal ya da yasal olmayan yollarını araştırmak" oldu. Başkanı olduğu branşın yığınla sorununu elinin tersiyle iterek, araç, gereç, insan gücü (sporcu) altyapı, milli takıma oyuncu seçimi, ekonomik destek gibi hayati sorunları çözmeden madalyaları getirebilmek, bir sihirbazlık hüneri olmalıydı. Sorun ülke geneline yayıldığında, acı gerçekler, Türk Sporu'nun neden ileriye taşınamadığını, hüzün veren görüntüler eşliğinde anlatıyordu. Beden Terbiyesi Genel Müdürü başta ol-

mak üzere, tüm teşkilatın ve yeni atanan federasyon başkanının görevi sürdürebilmesi, kazanılacak madalyalara bağlı idiyse Türk Sporu'nun yaşam damarlarından birkaçı kopmuş demekti, anlayamadılar. Anlatmak isteyenleri dinlemediler. İşte bu toplumsal kargaşa nedeniyle, sayıları yüzleri aşan, isimleri çoktan unutulan, bilmeden gelip, öğrenmeden gidenler ile siyasi yandaşlar, şöhret arayanlar ve gelecek yıllarda Türk Sporu'nun başına bela olacak tüm olumsuzluklar, **Cumhuriyet** dönemindeki spor olgusunun kara lekeleriydi, temizlenemedi. Madalya getirebilmenin giderek yoğunlaşan baskısı, koltuğunu kaybetmek istemeyen federasyon başkanlarının, "akıl tutulması" sırasında, bir umut ışığı gibi parlayan, "devşirme sporcular" ya da "Türkleştirilen yabancı sporcular" konu başlıkları ile gündeme oturdu. Güreşçi **Aliev**, **Ali Pehlivan** oldu birdenbire... Boksörü, atleti, voleybolcusu... En acısı, dedelerinin, soyunun sopunun Türk olduğunu açıklamada sakınca görmeyen, bir robot gibi ve tercümanların aracılığıyla söylemlerini sürdüren, sıcak ve büyük miktar paranın rotasında Türk vatandaşlığını seçenler... Oysa ki örneğin **Aliev**'in bir tek hedefi vardı. Uluslararası şampiyonalarda başarılı olmak ve ödül yönetmenliğinin sporcuya sağladığı ekonomik olanaklardan yararlanarak yeniden ülkesine dönmek... Bu aşamada, büyük **Atatürk**'ün, İngiltere Kraliçesi **Elizabeth**'in de benimsediği, tüm dünyaya yayılan, *"Ben sporcunun, zeki, çevik ve ahlaklısını severim"* söylemini tahrip etmeden ve onun yüce varlığından bir keze özgü izin alarak şöyle tornistan etmeliyiz:

"Bizler, yani Türk Ulusu'nun tüm bireyleri; bürokratın, teknokratın, federasyon başkanının, özcesi tüm spor birimlerinde görev yapanların zeki, çevik ve ahlaklısını severiz."

Otuz Beş Yaşındaki Delikanlı

Türk Sporu'nun bireysel başarılara dayalı, uzun soluklu olmayan coşkulu günlerinde, 1960'lı yıllarda, Meksika'da düzen-

lenen Olimpiyat Oyunları ayrı bir özellik taşır. 1968'de Güreş Milli Takımı kadrosuna giren 35 yaşındaki **Mahmut Atalay**, Türk spor literatürüne geçecek bir büyük başarıyı taçlandırırken, Fransızların şımarık güreşçisi **Daniel Robin**, kırılan üç kaburga kemiğini alçıya aldırmak için hastanenin yolunu tutmuştu. Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü'nün artık klasikleşmiş ve kanıksanmış seyahat listesine, torpil kontenjandan son kez girdikleri öne sürülen bir grup yöneticinin bile şans tanımadığı Çorumlu **Mahmut Atalay**, bir inanılmazı başararak, iki yıl içinde hem Dünya hem de Olimpiyat Şampiyonu olmuştu. **Atalay**'ın öyküsü, çok teknik, çok güçlü bir sporcunun şanssızlığıyla başlıyordu. Sırım gibi bir vücut ve inanılmaz kas yapısıyla rakiplerine maç öncesi korku salan bir görüntü yansıtıyordu **Atalay**... Böylesi özelliklerin sahibi güreşçi, şansını yenemiyordu bir türlü... Meksika Olimpiyat Oyunları onun son şansıydı, iyi kullanması gereken... Önüne çıkan rakiplerini yenerek final kapısını aralamıştı. Rakibi ise Fransızların şımarık Dünya Şampiyonu güreşçisi **Daniel Robin**'di. Final karşılaşmasından bir gün önce, şampiyonlar şampiyonu bir başka ünlü güreşçi **Ahmet Ayık**'ın moral dolu konuşmasını, kendisinden küçük olmasına karşın nasihat gibi algılayan güreşçimiz, **Robin**'e çok kızgındı, *"Bu kez onun kemiklerini kıracağım"* diyordu. **Ayık**'ın, gergin **Atalay**'ın sinir katsayısını aşağılara çekebilmek için gösterdiği gayret sonuç vermemişti. Çünkü iki yıl önce bir jübile güreşinde karşılaşan iki güçlü sporcunun anlaşma gereği berabere kalması gerekiyordu. **Atalay** karşılaşmanın son dakikasında "maçın berabere biteceğinin" rahatlığında iken, birden bastıran ve bir puan daha alarak güreşçimizi aldatan **Robin**'in bu çirkinliğine, onu eze eze yenerek yanıt vermek istiyordu. Fransız güreşçinin gazete manşetlerini süsleyen, *"O yaşlı adama minderleri dar edeceğim... Onun şampiyonluk hayallerini yıkacağım... Söyleyin ona Meksika'da karşıma çıkmasın"* şeklindeki ağır ve alaycı demeci, bardağı taşıran son damla oldu. Dünya

Olimpiyat ve Avrupa Şampiyonu **Ahmet Ayık**'ın karşılaşma öncesi açıklamaları da ilginçti: *"Bu akşam Mahmut Ağabeyi tutmak çok zor..."*

Meksiko kentinin Grande-Zapata Spor Salonu'ndan, üç dilde imdat isteyen birinin sesi geliyordu, duvarlara çarpa çarpa, seyircilerin gürültülerine karışarak... Sese kulak verip biraz daha yaklaştığınızda yardım isteyen kişinin Fransız şampiyon güreşçi **Daniel Robin** olduğunu görüyordunuz. **Robin** ıstırap içinde kıvranıyordu, **Atalay**'ın gövdesi altında... *"Kurtarın beni"* diyordu ve acı çığlıklar atarak devam ediyordu: *"Kurtarın beni... Bu adam kemiklerimi kıracak..."* Baş hakem maçı durdurdu, Fransız güreşçi minder kenarına alındı, tedavisi başladı. **Robin**'i kontrol eden doktor, bir süre sonra, hakemlerden oluşan masaya doğru parmaklarıyla üç işareti yaparak **Robin**'in karşılaşmaya devam edemeyeceğini anlattı. Fransız güreşçinin üç kaburga kemiği kırılmış, ikisinde ise ciddi çatlaklar oluşmuştu. Röntgen sonrası boyundan beline dek uzayan gövdesi alçıya alınmıştı. **Mahmut Atalay** sözünü tutmuş, şımarık rakibini alt etmişti.

Kuşkusuz kırılan kalpler de vardı. Türk Sporu'na parlamenter düzeyde, kanun, kanun gücünde kararname ve yaşam boyu hayat sigortası ile ekonomik yardım gibi hayati önem taşıyan hiçbir güvence verilemedi. 1950'li yıllardan kalma Demokrat Parti'den alıntı bir söylem gündeme oturdu: *"Devlet sporcuyu korur..."* Korumanın geniş açılımlı tarifini Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü koltuğuna oturanların hiçbirisi (1969'a dek) yapamadı. Çünkü mevzuatlar izin vermiyordu. O zaman tüm partilerin ortak sloganı olan devletin sporcuyu koruma istekli yazılı metni, kitabına uydurularak değişirse, buna itiraz eden olmayacaktı. **Ahmet Ayık** ile **Mahmut Atalay**'a, örtülü ödenekten doğrudan para vermek, bu iki amatör sporcuya ağır ceza olmakla birlikte onları profesyonel sporcu olarak ilan etmekti. Spor teşkilatının örgütsel yapısı içinde beyinleri akla sığmaz şekilde çalışanlar, güreşçilere verilmesi düşünülen

şampiyonluk parasının yol haritasını anında çizdi. Güreşimizin unutulmaz isimlerinden **Yaşar Doğu**'nun kurduğu Ankara Güreş Kulübü'ne, Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü'nün gönderdiği yardım parası gitti, sonra da bu para şampiyon iki güreşçinin hesaplarına aktarıldı. **Cumhuriyet** döneminde Türk Sporu, karmaşık işleri çözmede mahir kişilerin beyinlerinden fışkıran fikirlere, "Olur" imzaları atmaktan yorulmadı...

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Demirel'in Sürprizi: Spor Bakanlığı

Hükümeti kurmakla görevlendirilen Adalet Partisi Genel Başkanı **Süleyman Demirel**'in, 3 Kasım 1969 yılında Bakanlar Kurulu listesini açıklarken, *"Spor Bakanı **İsmet Sezgin**"* şeklindeki tümcesi, şaşkınlıkla birlikte sevinçle karşılandı doğrusu... Bakanlığın kurulmasıyla birlikte Türk Sporu'nun, tüm olumsuzluklardan arındırılmış ve de siyasetin acımasız baskısından kurtulmuş görüntüsüyle, önünün sonsuza dek açılacağını düşünmüştüm, tüm meslektaşlarım gibi... Her ne kadar **Kâmil Ocak**'ın Spordan Sorumlu Devlet Bakanlığı şeklindeki konumunun, çeşitli hükümetlerde uygulandığı bilinse de, ülkemizde ilk kez Spor Bakanlığı'nın tabela asması, yenilikçilik ve sporu örgütsel düşüncede bir çatı altında toplamak anlamındaydı. Yerel yönetimlerin yoğun işlerliğinde Aydın Belediye Başkanı olarak bir hayli yoğrulan **İsmet Sezgin**'in, Gençlerbirliği Kulübü Başkanlığı, Fenerbahçe üyeliği gibi kontrgaranti kimliği, Başbakan **Demirel**'in en iyi seçimi yaptığı yolunda olumlu düşüncelere yol açmıştı. Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü'nün o dönemde Ulus semtinde bulunan binasının altıncı katına yerleşen **Sezgin**'in ilk demeci yüreklere su serpen türdendi: *"Benim bakanlığım sırasında, siyaset ve siyasetçiler bu kapıdan içeriye bir adım bile atamaz!.."*

Ulvi Yenal'ın Beden Terbiyesi Genel Müdürü, **Orhan Şeref Apak**'ın Futbol Federasyonu Başkanı olduğu yıllardı, **Sezgin**'in bakanlığı... Otoriter, saygın, iş bilen ve sevilen bir kadro ile çalışmak, en büyük avantajlarından biriydi. Adalet Partisi'nin ülke konularına en seri şekilde soyunmasının paralelinde Spor Bakanlığı da hızlı bir çalışma temposu yakalamıştı. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Spor Bakanı, tepeden tırnağa her şeyi, yasalar çerçevesinde değiştirmek istiyordu. Operasyona, azil işlemleriyle başladı. Oltasına ilk olarak futbolun anlı şanlı başkanı **Orhan Şeref Apak** takıldı. Bakan **Sezgin**'le bir görüşmemizde, *"**Orhan Bey**'i azledeceğim"* demişti. Etik gazetecilik örneği sunarak, *"Efendim bunu yazayım mı"* diye sorduğumda **Sezgin**'in yanıtı, *"Bir süre daha bekle"* oldu. Bizim dilimizle "haberin elimde patlamasına" çok az bir zaman kala, Bakanın günlerden beri beklediğim, *"Yazabilirsiniz"* izni, **Sezgin**'in danışmanı **Türker Sanal** aracılığıyla iletildi. Azil haberi, iki kez Futbol Federasyonu Başkanlığı koltuğuna oturan, futbolumuzun Anadolu'ya yayılmasında yadsınamaz katkıları olan **Apak**'ı çok sarstı, *"Beni hiç kimse azledemez"* şeklinde atak bir açıklama ile direndi ama beklenen siyasal desteği alamayınca, soluğu Adanaspor Genel Müdürlüğü gibi yeni yapılandırılan bir özel makamda buldu. Uğruna develer kurban edilen, federasyon bürosunu Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü'nün küçük odalarından geniş apartmanlara taşıyan, bir anlamda "özerkliğin" yıllar öncesinde sinyallerini veren **Orhan Şeref Apak** fazla yaşamadı. Bir sonbahar akşamının, ayaz üfüren soğuk gecesinde ölüm haberi geldi **Apak**'ın... Ölümü, Türk futbolunda bir dönemin bittiğini anlatan noktaydı. Satırbaşında ise "Yeni örgüt Spor Bakanlığı'nın, Türk Sporu'nda yoğunlaşan siyasileşmenin artık en önemli merkezlerinden biri olduğu" şeklinde gazetelere servis edilecek sıcak haber vardı.

Aslında 1959-1969 yılları arasında kalan 3.650 günü, siyasi odakların çapraz baskı ateşine karşın, Türk futbolunun "ye-

rel ligler"den "Türkiye deplasmanlı futbol ligi"ne geçişinin, olgunlaşma ve bilimsel verilere dayanarak yeni bir örgütleşme zaman dilimi olarak da değerlendirebiliriz. Bu, yıllardan beri "Üç Büyükler" adıyla diğer takımların üstünde onur apoleti takılan Fenerbahçe, Galatasaray ve Beşiktaş'ta forma giyen günün yıldızlarını, İstanbul dışında yaşayan milyonlarca futbol tutkununun, kentinde ya da kentine yakın bir başka yerde izlemesi demekti. Hayallerini süsleyen **Metin Oktay**, **Suat Mamat**, **Kadri Aytaç**, **Can Bartu**, **Şeref Has**, **Ogün Altıparmak**, **Şenol Birol**, **Birol Pekel**, **Nazmi Bilge** ve daha yüzlerce futbol ustasının neon ışıklarında sürekli yanan isimleri ile Anadolu insanının seyir aralığı stat aracılığıyla artık elli metreden öteye gitmeyecekti. İç turizm patlamasının yöre esnafına kazandırdığı para, futbolun Anadolu yakasındaki en keyifli görüntüsüydü. Yerleşim alanlarının hemen hemen tümünde, yıllardan beri yaşanan çok yataklı, modern, batıya dönük otelcilik anlayışının sıfır nokta seyri, Deplasmanlı Türkiye Ligi ile birlikte ülkemizin yükselen değerlerinden biri oldu. Türkiye'de futbol "kirleninceye" dek, uluslararası alanlarda yeterli ölçülerde başarılı olmasa da kendi insanının hafta sonlarına dek uzayan genel sıkıntısını yok eden kuvvetli bir iksirdi. Bu görsel sunumun, futbolseverlerin gönlüne dek uzanan aşkı, üç takımdan oluşan güç kaynağını yalnızca onlar adına yakıyordu. Birinci Türkiye Ligi, her açıdan Fenerbahçe'ye, Galatasaray'a veya Beşiktaş'a karınca örneği çalışıyordu. Adı geçen takımlar kupa, para ve güç yumağı ile rakiplerine yüksekten ve farklı açılardan bakıyorlardı. **Atatürk**'ün günümüze dek gelen yol gösterici, öğretici ve düşündürücü sözcüklerden oluşan söylemlerinden biri, Adana kentini ziyareti sırasında Şehir Kulübü'nde onuruna verilen bir yemekte gerçekleşmişti. **Ulu Önder**'in, *"Türk gençlerini, her alanda Türk eğitmenler yetiştirmelidir"* ifadesi, ülke genelinde özümsenerek algılanmıştı ama üç büyükler söylemin ve uygulamanın dışındaydı. **Andreas Kutik**, **László Székely**, **Ignác Molnár**, **Brian Birch** ve niceleriyle başlayan "yabancı çalıştırıcı"

modası, **Cumhuriyet**'in 90. yaşına dek geçmeyen uzun soluklu bir moda oldu... Türkiye Futbol Federasyonu eğitim birimlerinin, ülke genelinde açtığı antrenör kurslarında başarılı olanların, daha sonraki yıllarda örgütsel güç olması sevindiriciydi... Ancak bunun, bilinçsiz bir yığınak sonrasında, "işsizler ordusunun kahvehane günlerine" dönüşmesi ise hüzün vericiydi. **Cumhuriyet** döneminin spor arşivlerinden, herhangi bir yılın, herhangi bir branşın ya da herhangi bir takımın dosya kapağını açsanız, yabancı bir teknik direktör, antrenör, kondüsyoner ya da menacerin adına rastlarsınız. Türk Sporu **Cumhuriyetimizin** ilk yıllarında, **Atatürk**'ün ileri görüşüyle *"Bilgilensinler, öğrensinler ve kalitelerini artırsınlar"* diye yurtdışından antrenörler getirtmişti. Daha sonraki yıllarda; bir şey vermeden, altyapılara inmeden, yalnızca yarışma takımlarını maçlara hazırlayan teknik adamlara ödediğimiz etek dolusu paraları düşündükçe, üzüntü girdabında boğuluyor gibi oluyoruz. Bu ülke çocuklarının kısır çekişmeleri nedeniyle, yabancı teknik direktörlerin çekirgeler gibi ülke sporumuzu istila edişlerini izledik. Ve gün geldi, Milli Takımlarımızın tümünde, ulusal paraları (Dolar, Mark, Sterlin) saymaktan yorulmayan yabancıları gördük. Bir kez daha kahrolduk...

Görevden alınan **Orhan Şeref Apak**'ın, Anadolu futboluna yadsınamaz katkıları vardı. **Apak**; kuruluş için yasal görevlerini yerine getirmiş, ekonomik kaynaklarını oluşturmuş kent takımlarının birçoğunu Türkiye İkinci Futbol Ligi'nde topladı. Böylesine bir girişim, bir süre sonra Üçüncü Lig'in temellerini attı. Bunlar, diğer uluslara oranla daha genç bir devlet olan Türkiye'nin futbol olgusu açısından yükselmesi anlamındaydı kuşkusuz. Ancak üzüntüyle belirtmeliyiz ki; kaş yaparken, bir daha görmemek üzere gözümüzü çıkardık. Türk insanı adım adım futbolsever kimliğinden uzaklaşarak fanatik, kan döken, gözünü kırpmadan eylem yapan, öfkeli insanlar topluluğu haline geldi. Tehlike büyüdükçe büyüdü, önleyemedik...

Türk Sporu'nun modern anlamda tesis sunumu, 1971 yılında İzmir'de gerçekleştirilen Akdeniz Oyunları için yapılan görkemli **Atatürk Stadı** idi. Yetmişbin kişi kapasiteli stadın, batı normlarına yakın bir çizgide yapılması için Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü'nün çabası büyüktü. Açılışa kısa bir süre kala büyük bir yangın tehlikesi atlatan stadın, olimpik düzende yapılması, oyunlar sonunda atıl hale gelmesini önleyemedi. Çünkü başta atletizm olmak üzre birçok branşın yükünü çeken stadın, oyun alanı ile tribün aralığının uzunluğu, futbol karşılaşmaları izleyenlerin keyfini kaçırıyordu. İzmir'de oynanan tüm milli karşılaşmaların uğurlu stadı, daha sonra, yeniden restore programına alınmadığı için gözden düştü. Böylesi bir deneyim yaşayan Türk Sporu'nu yöneten beyinler bu kez de İstanbul Olimpiyat Stadı'nı, "Rüzgârlı Vadi " denilen bir alana adeta kondurdular, 1990'lı yılların son diliminde... Olimpiyat tasarımlı stadın adını, uzun yıllar boş tribünlere oynayan İstanbul Büyükşehir Belediyespor duyurdu. Bu iki tesis örneği, **Cumhuriyet** döneminin spor yaşamında gerekli tesis organizasyonunun hangi ellerde olduğunun göstergesiydi. Uzunca yıllar, tesisleşme adına plansız programsız ve götürü usulde inşa edilen sözde modern spor alanları için sorumsuzca akıtılan paraların kaybını bir türlü anlayamadık. Siyasi buldozerler, yükselen hataların üzerinden geçerek dümdüz etti.

Türk Sporu'nda Ambargolu Yıllar

20 Temmuz 1974'te, soydaşlarımızın yaşamından endişe duyan Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yavru vatan Kıbrıs'a yönelik Barış Harekâtı başarıyla sonuçlanmıştı. EOKA lideri **Sampson**'un adada yaşayan Türkleri imha planı yok edilmişti. Ancak bu kez de harekâtı istila yaygarasıyla değerlendiren Yunanistan'ın, körükleyici, yalan yanlış değerlendirmeleri sonucunda başta Birleşmiş Milletler Topluluğu'na üye devletler ile sınır komşularımızın siyasi tavırları ülkemize her açıdan zarar vermeye başlamıştı.

Bülent Ecevit'in başkanlığındaki koalisyon hükümeti, "ambargo" bombardımanı altında, durum değerlendirmesi yapıyordu. Ambargonun, **Cumhuriyet** dönemi sporuna zarar verme olasılığı bıçak sırtı bir konuydu. Sonradan ilan edilecek Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Devleti'yle, Türkiye Cumhuriyeti arasında var olan sporsal iletişim yok olma noktasına gelmişti. FIFA (Dünya Futbol Birliği) ile UEFA (Avrupa Futbol Birliği) toplantılarının tümünde, Yunanistan'ın baskıları sonucunda, Kıbrıs'ta yeni kurulan Türk Devleti'ne sporun tüm branşlarında ambargo koyan kuruluşlar, himayeci Türkiye'ye aba altından sopa göstererek adeta tehdit ediyorlardı. **Cumhuriyet** döneminin spor serüveni, ambargonun boyutlarının yaygınlaşması sonucunda, önemli sorunlarından biri haline geldi. Uluslararası spor organizasyonlarında, kura çekimleri sonrasında Türk takımlarının, Kıbrıs Rum Kesimi ekipleriyle rakip olmaları, Yunanistan'ın yaktığı öfke ateşleriyle daha da alevlenmişti. Şanlı bayrağımızın yakılması, sporcularımıza saldırı gibi olaylar ve can güvenliklerini bahane ederek Türkiye'ye gelmek istemeyen Rumların çirkin politikaları da sonunda tükendi. Tükenen asıl değer Kuzey Kıbrıs Türk Devleti sınırları içinde kalan bölgedeki spor etkinlikleri oldu. Geleceğin yıldızı olabilecek birçok soydaşımız koşullar nedeniyle genç yaşta spor aktivitelerini sonlandırmışlardı.

Sosyal adalet ilkelerinin sınıfsal farkları ortadan kaldıracağı düşüncesi, **Ecevit**'in başında bulunduğu tüm iktidarların temel ilkesi oldu. Ancak düzeni değiştirme, çağdaşlaşma ve sık sık vurguladığımız altyapı oluşumunu ulaslararası bir konuma getirebilme gayreti oluşmadı. **Ecevit** hükümetlerinin Spor Bakanları iz bırakmadan geldiler ve gittiler.

Ağlarken Gülmenin En Güzel Sunumları

Siyasal güç odaklarının antrenman alanı **Spor Bakanlığı**, kuruluşundan üç yıl sonra isim değişikliğine gitti. 1972 yılında kar-

şımıza **Gençlik ve Spor Bakanlığı** olarak çıkan örgütte değişen bir şey yoktu. Rutin işler, imzalanması gerekli evraklar, seyahat hazırlığı için bütçeden destek ve de sürekli tartışılan 3530 sayılı, **Atatürk** imzalı Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğünün Kuruluş Yasası... Ülke sporuna yeni projelerle katkı yerine, o günün koşulları içinde, üstün zekâlı bir büyük liderin eserinin, komik ayrıntılarla eleştirilmesi... Ve en komik yanı, adı "Spor Şûrası", işlevi ise "havanda su dövmek" olan gereksiz toplantılarda, gereksiz tartışmalar... Yaşamları süresince tatmin olmayan bürokratlar, sözde spor otoriteleri ve siyasiler... Bakan ve yandaşlarının dikkatlerini çekebilme uğraşları... Ve tüm ülke ağlanacak durumdaki spor açmazına çıkış noktaları ararken Spor Bakanlarının, söylemleriyle, "güldüren" insanlar durumuna düşmesinin hazin öyküleri:

Ankara 19 Mayıs Stadı'nda Türkiye Atletizm Şampiyonası yapılıyor. Bakan, üst düzey yöneticileriyle stada geldi. Yarışmaları ben de izliyorum, bakanın koltuğuna yakın bir yerde. 400 metre koşulacak... Atletler start yerinde, her şey hazır. Yarışma hakeminin tabanca sesiyle stadı bir tur koşmaya başladılar. Yarışın ilk yüz metresi, kale arkasından koşularak tamamlanırken, bakan sert bir şekilde arkasına döndü, genel müdür yardımcılarından birine, *"Bunlar ne koşuyor?"* şeklinde ilginç bir soru yöneltti. Yetkilinin, *"Efendim, 400 metre koşuyorlar"* yanıtını bir süre sessizce değerlendiren sayın bakan, inanılmaz bir söylemle, **Cumhuriyet** döneminin spor tarihine yazılması kaçınılmaz bir paragraf açtı: *"Allah Allah... Bizim zamanımızda 400 metre dümdüz koşulurdu..."* Yıllar önce çıkardığım, ***Arşivimdeki Manşetler*** adındaki kitabımda bu konuyu işlemiştim. Ve sayın bakana içtenlikle sormuştum, *"400 metrenin dümdüz koşulduğu sizin zamanınız, ne zamandı?"* diye... Ülkemizin en değerli spor araştırmacılarından, nur içinde yatsın Sayın **Cem Atabeyoğlu** ağabeyim, Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi adına çıkardığı kitabında, benden alıntı yaparak buna yer vermişti. 1993 yılında, **Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı** unvanı ile geniş kapsamlı bir görevi

üstlenen bakanlık, işin içinden çıkamadı. Milli Eğitim'in ağır yükü altında ezilen sayın bakan, sporun ciddi boyutlardaki sıkıntılarını algılamakta güçlük çekti. İşte o günlerde, çalıştığım gazetede yazdığım bir makalede, sayın bakanı tanımlarken, *"Bilmeden geldi, öğrenmeden gitti"* şeklinde bir tümce kullanmıştım. Aradan yıllar geçti. Ankara'da oynanan bir futbol maçı sonrasında 19 Mayıs Stadı'nda bakanla göz göze geldik. Bana sitem edeceğini sanıyordum, öyle olmadı. Koluma girdi, ana kapıya dek yürüdük. Tüm içtenliğiyle şunları söylemişti: *"**Metin Bey**, çok haklısınız... Bilmeden geldik, öğrenmeden de terhis olduk..."*

Bu yürek yakan, ağlarken kahkaha attıran konuların ardı arkası kesilmez. Yüzlercesi vardır bellek arşivlerimizde. Hele bir tanesi vardır ki anlatılamaz. Bu ülkenin spor yaşamından, bir **İsmail Halkı Güngör** geçti, iz bırakarak. Askeri yapının disipline ettiği beyin oluşumuyla sürekli yenilikçi, araştırmacı ve uygulayıcı olan emekli Kurmay Albay **Güngör**, sporcuların çok komik kamp yevmiyelerini 7 lira 50 kuruştan, 30 liraya çıkarınca dönemin bakanıyla uzun süreli bir tartışma yaşamıştı. Tartışmanın, çok başarılı bir Genel Müdürün, yurtdışına gittiği sırada görevden alınmasına dek uzayacağını çok kişi tahmin bile edemezdi. Azilden bir gece önce partisinin önde gelenlerinden güç alan bakanın, bir gün sonra görevden alma mektubu hazırlatması, Cumhuriyetimizin temelini oluşturan ve **Atatürkümüzün** yıllar önce belirlediği ve her fırsatta yinelediği etik kurallara hiç de uygun değildi. Ankara Esenboğa Hava Limanında yüzlerce kişinin karşıladığı **Güngör**, dönemin bakanına verilmek üzere bana bir mektup göndermişti, yaklaşık iki ay sonra... **İsmail Halkı Güngör**, bunun bir "kahırname" olmadığını, bakana verip vermeme konusunda özgür olduğumu da vurgulamıştı. **Atatürk**'ü yüreğinde yaşamı boyunca hisseden **İsmail Hakkı Güngör**'ün yazdıklarını, "**Sahibine Ulaşmayan Mektup**" başlığıyla yayımlamıştım. Görevinden siyasal düşünce farklılığı nedeniyle alındığı apaçık olan eski Genel

Müdür **Güngör**, bakana yönelik mektubunda, sporun siyasilerin elinde giderek kirlendiğini belirterek şöyle diyordu:

*"Türk sporu kurtuluş reçetesini aramaktadır... Eğitimcisi, ekonomisti, tesis ve de bakanıyla... Lütfen görevinizin sorumluluğuyla hareket ediniz... **Atatürk** Türkiyesi'nin gençlerini yetiştirdiğimiz an, sizin beni görevden azletmeye gücünüz asla yetmeyecektir... Şimdilik meydanlar sizindir..."*

Cumhuriyet ilkelerinin yılmaz koruyucusu, Türk Sporu'na yadsınamaz katkılar veren **Güngör**'ün İstanbul'daki evinde kalbi durduğu an, elinde **Atatürk**'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi kürsüsünden tam 36 saat büyük bir şevkle okuduğu ***Nutuk*** kitabı vardı...

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Parlamentoda Yeni Bir Şey Yok

Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti'nin öz varlığını modern ülkeler seviyesine getirebilmek için büyük çaba göstermişti. Geçim koşulları yetersiz ve eğitim düzeyleri belirli sınırları geçmeyen halkının ve özellikle ülkenin geleceği olarak gördüğü gençlerin sporla özdeşleşmesini istiyordu. Günün koşullarına karşın, sporu geliştirmenin temel hizmetlerinden biri olduğuna inanan **Mustafa Kemal**, *"Dünya spor hayatı ve spor dünyası çok mühimdir... Bu kadar mühim olan spor hayatı, bizim için daha da mühimdir... Çünkü ırk meselesidir... Irkın ıslahı meselesidir... Hatta biraz da medeniyet meselesidir"* demişti. Bu söylemin öz kaynağı; Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde görev yapan milletvekillerinin, sporumuzun gelişmesi, genç neslin eğitilmesi, uluslararası yarışmalara en iyi şekilde hazırlanmasına olanak sağlayacak yasaların çıkarılmasını desteklemek ve hükümet üyesi bakanlarla, farklı görüşte olsalar bile çalışmaya dek uzanır. Türk parlamentosunun, siyasal görüşler ne olursa olsun, ortak paydada tek yumruk olma-

sı gerekirdi. Ancak önemli konularda, özellikle sporumuzun kalkınması konusundaki duyarsızlık, tarif edilemez boyutlardaydı. Spor Bakanlığı'nın bütçe görüşmeleri sırasında, parlamenterlerin partileri adına kürsü konuşmaları, bilgi yoksunluğunu yansıttı yıllar yılı. Ve milletvekillerinin, "seçim bölgelerine istenilen düzeyde spor alanları yapılmadığını" sorgulamaları da doğrusu çok ilginçti. Parlamentoya giren sporcu milletvekillerinin varlıkları, "el kaldır-indir" şeklindeki geleneksel görünümün dışına taşmadı. Bazılarının Spor Bakanlığı koltuğuna değin uzanmaları, kimine göre bir hak ediş, kimine göre parti içinde donanımlı bir başka adayın olmaması şeklinde yorumlandı. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden beklenen, genç Türkiye nüfusuna modern anlamda araç gereç, tesis ve öğretici kadrolarıyla spor yaptırabilmekti, olmadı. Başarı, boş arsalarda meşin topun peşinde koşan yetenekli çocukların gelecekteki sunumlarından beklendi. Başarı, antrenörü olmayan ancak sınırları aşarak koşan gençlerin kondüsyon kapasitelerinin rakamsal verilerinden beklendi. Ne yazık ki zaman zaman ortaya çıkan, dış yardım kaynaklı bireysel başarıları, kitlesel başarıya dönüştüremedik. **Cumhuriyet** günlerimiz, aylarımız, yıllarımız sporsal açıdan boşa gitti. Oluşumların temelsizliği, güncel sevinçlerle sanki arkadaş oldu, hiç ayrılmadılar. Suçluları gösterir sanal belgede, Türkiye Büyük Millet Meclisi kaçıncı sırada yer alır, bilemem. Bildiğim, **Cumhuriyet**'in temel ilkelerinde yer alan kalkınma, çağdaşlaşma, büyüme, sağlıklı yaşam, ekonomik yükselti gibi birçok hedefin başvurusu öncelikle spor olmalıydı. Çünkü büyük **Atatürk** şöyle demişti: ***"Sağlam kafa, sağlam vücutta bulunur..."***

12 Eylül 1980... Bir Darbe Daha...

Devlet yönetiminin otorite boşluğu yaşadığı, siyasi partilerin "kayıkçı kavgası" sürecini inatla uzattığı günlerin birinde, 12 Eylül 1980'de Silahlı Kuvvetler ülke yönetimine el koydu. İçinde

bulunduğumuz ve giderek kötüleşen siyasal ve ekonomik açmazları düzeltmek iddiasıyla ülke yönetimini üstlenen Genelkurmay Başkanı **Kenan Evren** ve Kuvvet Komutanlarının spora bakış açıları, bu kargaşa içinde ne olabilirdi, doğrusu pek de merak edilmedi. Merak edilen, Anayasa değişikliği ve sivil yönetime en kısa sürede yeniden geçiş sözü veren "el koyucuların" neler yapabilecekleriydi. Spor örgütünün tüm birimlerine, bakandan genel müdüre, il müdürlüklerinden en küçük birime dek emekli veya görevleri süren asker kökenlileri atayan komite, *"Kalkınmanın temel oluşumlarından biri de spordur..."* sloganıyla yola çıktı. Beden Terbiyesi Genel Müdürü koltuğunda oturan, öğretmen Albay **Yücel Seçkiner**'in aracılığıyla Çankaya Köşkü'nün müdavimlerinden olan spor yazarları, tepe noktadaki **Kenan Evren** ile spor söyleşileri yapabilme fırsatını da yakalamıştı. İşte böyle bir ortamda **Evren**'in, *"Ankaragücü ne yapıyor?"* sorusuna, hep birlikte verdiğimiz, *"İkinci Lig'te! Kupa da kazandı. Birinci Lig'te Ankara'dan hiçbir takım yok..."* yanıtımız sonrası **Evren**'in tebessümünü hiç unutamam. Ve dönemin Ankara Valisi **Mustafa Gönül**'ü yanına çağırarak, *"Gereken ne ise yapınız"* emir şeklindeki söylemini mesleki yaşamımın miladı olarak değerlendiririm. **Evren**'in gönlünde, Harbiye'de okuduğu yıllarda sürekli maçlarına gittiği başkent takımının çok ayrı bir yeri olduğunu biliyorduk. 1910 yılında kurulan, İstiklal Madalyalı takım Ankaragücü'nün İkinci Lig'ten, Birinci Lig'e yükselişi Çankaya'dan gelen emirle böyle gerçekleşmişti.

12 Eylül 1980'de başlayan askeri yönetimin, sivil toplum örgütlerini bir süre susturması, Türk Sporu'nun, "olmayan" kalkınma hızını da durdurmuştu. Yeni Anayasayı halk oylamasına sunmadan önce nabız yoklama mitingleri düzenleyen **Evren**, unutkanlığından olsa gerek, Türk Sporu'nun geleceğine yönelik tatmin edici bir söylemde bulunmamış ya da program sunmamıştı. Yeni Anayasada sporla ilgili küçük bir bölüm vardı: *"Devlet, her yaş-*

taki Türk vatandaşlarının beden ve ruh sağlığını geliştirecek tedbirleri alır, sporun kitlelere yayılmasını teşvik eder, devlet başarılı sporcuyu korur." Açılımı mükemmel boyutlara uzayabilecek Anayasa maddesi uygulama kulvarına indirilemedi.

Türk siyasi hayatında askerin egemenliği, "darbeler, el koymalar" şeklinde değerlendirildiğinde, spor açısından varacağımız nokta, çıkmaz bir sokağın görüntüsünü yansıtır. Üniformayı, sporun hemen hemen tüm dallarıyla bir bütün olarak gördüğümüzde, kendimizi çok renkli bir dünyanın içinde buluruz. **Mustafa Kemal**'in ordusuyla birlikte, kurtuluşa çeyrek kala günlerine döndüğünüzde, moral seanslarında Mehmetçiğin cephede futbol oynadığı görüntülerine rastlarsınız. Aralarında genç subayların, üst rütbeli komutanların bulunduğu da gözünüzden kaçmaz. Atılan her gol sonrasında ortalığı çınlatan seslerin, karşı cephede titreyen Yunan'ın moralini etkilediğini düşünebilirsiniz. Ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nin sporumuzun en bereketli öz kaynağı olduğu aklınıza gelir, düşünmeye başlarsınız. Kara, Hava, Deniz ve Jandarma güçlerinden oluşan sporcu timlerinin, uzun yıllar kırılan rekorların sahipleri olduğunu öğrenirsiniz. Sporların anası atletizmin askeri güçlerdeki sarsılmaz üstünlüğü aklınıza gelirse, maratoncu **İsmail Akçay**, **Yücel Seçkiner**, **Abdullah Kökpınar**, **Ömer Lütfi Gültekin**, **Nuri Turan**, **Tahsin Albayrak**, **Bayram Kaya** ve daha nice alaylı atletleri anımsarsınız. **Atatürk**'ün "Süvari"lerini nasıl unutabilirsiniz. **Mussolini Kupası**'nı kazanan **Cevat Kula**, **Saim Polatkan**, **Cevat Gürkan** ve **Eyüp Öncü**'den oluşan Milli Binicilerimizi bir kez daha alkışlamaz mısınız?.. Muhafızgücü Takımı'nın ünlü golcüsü bombacı **Sabahattin Erman**'ı, Türk futbolunun unutulmaz yıldızlarından **Beton Mustafa**'yı, **Rıdvan**'ı, **Şeyhmuz**'u, Türk basketbolünün simgesi **Mehmet Ali Yalım**'ı, **Yılmaz Tekin Onay**'ı anılarınızdan silebilir misiniz?.. Amatör Futbol Liglerinde boy gösteren askeri güçlerin şampiyonluklarını, Ordu Milli Takımımızın dünya çapındaki başarıları bir kez daha aklınızdan geçmez mi?..Futbol hakemleri başta olmak üzere tüm

branşlarda sayısal üstünlük kuran hakem ordusunun, birer Silahlı Kuvvetler mensubu olduğunu bilmez misiniz?.. **Cumhuriyet** dönemi sporuna büyük katkı sağlayan bir büyük gücün, yani askerin "kışlaya dönüşü" Türk Sporu'nun paraşütsüz inişini hızlandıran nedenlerden biri olmuştur... Türk Ulusu'nun **Atatürk** mirası asker sevgisi, 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'nın simgesel parolası "Ayşe tatile çıksın" kulvarında koşa koşa tatile çıktı, bir daha da dönmedi. 1990 yılına dek uzayan spor gösterilerine askeri katılımlar, ayırdında olduğumuz ve özümsediğimiz bir olguydu. Siyasal güçler ve getirilen komik yasaklar, yasaklı ülkemizin en sıcak yasağının *"Asker-sivil birlikte spor yapamaz"* olduğunu her türlü duyuru yoluyla ilan etti...

BEŞİNCİ BÖLÜM

Anavatanla Yeşeren Umutlar...

Türk bürokrasisinin önemli isimlerinden, Devlet Planlama Teşkilatı'nın beyni **Turgut Özal**'ın, kısırdöngüler içinde kalan siyasi kimliği, 20 Mayıs 1983 yılında kurduğu Anavatan Partisi'yle birlikte sahne aldı. **Özal**'ın umut saçan heyecanlı konuşmaları, "yasakların mahkûmu" partilerin yok oluşlarıyla örtüşünce, "avantajı" yakalayan "Tonton Amca"nın iktidar yolu açıldı. ANAP Genel Başkanının spor sevgisi, futbola olan düşkünlüğü, kısa sürede ülke adına iyi işlerin yapılmasına değin uzandı. Milliyetçilik felsefesini özümseyenlerin katılımı ve diğer partilerden gelenlerle gücüne güç katan **Özal** hükümetinin ilk icraatı, aradan yıllar geçmesine karşın alkışlanacak türdendi. Bu zamana değin tesis fukarası ülkemizin, mevcut tesislerdeki karnesinin zayıf notları, Başbakan'ın yaptığı ani ataklarla düzeltildi. Özellikle futbolseverlerin, hükümetin büyük bir titizlikle gerçekleştirdiği çim sahalarda futbol oynama ve izleme sevinci darbenin acımasız günlerini çabuk unutturdu. Ülkenin giderek zayıflayan birlikteliği, evrensel olgu sporun gücü, oyun alanlarından tribünlere doğru yeşil yeşil

bakanların centilmenlik gösterisiyle tavan yaptı. Başbakan **Özal**'ın protokolü delme bağışıklığı, *"Hadi maça gidelim"* söylemiyle örtüşünce, Ankara 19 Mayıs Stadı'nda bulunan Spor Yazarları Derneği'ndeki "**Özal**'la çaylı simitli sohbet günleri"nin sayısı arttı. Aile reisi **Özal**'ın, takım tutma özgürlüğüne ambargo koymadığı bir yaşamda, kendisinin Fenerbahçeli, eşi **Semra Özal**'ın Beşiktaşlı, büyük oğlu **Ahmet**'in Galatasaraylı, kızları **Zeynep Özal**'ın da Trabzonsporlu olması doğaldı. Başbakan, Türk sporunda hamlenin, modern spor tesisleri inşa etmekten ve sporcunun hizmetine sunmaktan geçeceğini düşünüyordu. Düşüncenin kısa vade çalışmalarındaki, tüm statların çimlendirme işlemi kısa sürede gerçekleşti. Balçık tarla görüntülerinden, göz keyifleri isyan eden futbolseverlerin statları doldurması, oyunların kalite yükseltilerinden değil, çim keyfinin yarattığı zevktendi. Türk sporunun uluslararası konumu, denge unsuru bozulmuş bir ticaret erbabının, yarınları meçhul görüntüsünü veriyordu. Bakanlar Kurulu'nun, "efendim"cilerden oluşan emir algısının zayıflığını bilen Başbakan, talimat verme şeklini bakandan aldı, işi yapacak kişi ya da sektöre direkt verdi. Sporda yaşanan özgürlüğün, parlamento aracılığıyla çıkacak yasalarla daha kalıcı olacağını düşünen **Özal**, Özerk Futbol Yasası çalışmaları için yüzlerce kişiyi görevlendirdi... Yasanın boyutları, bir daha dönülmesi olanaksız maddelerle donatılmasına değin uzandı. Bakan **Hasan Celal Güzel**'in denetiminde çalışmalarını sıklaştıran, Özerk Futbol Yasacılarının arasında, tanınmış kişiler, ünlü futblcular ve spor adamları vardı. Bu geniş yelpazenin içinde ben de vardım. Özerkliğin anlamında ve de kavramında yapılacak hataların, özenle hazırlanması istenilen yasayı hedefinden uzaklaştıracağını 35 sayfalık bir bilgi raporuyla sunmuştum.Ülkemizdeki devletçilik anlayışının, spora yönelik oluşumunda, **Atatürk**'ün herkes anlasın diye özenle hazırlattığı 3530 sayılı Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü'nün kuruluş yasası günümüze değin tartışılmışsa, **Mustafa Kemal** zekâsına asla sahip olamayacak yetkililerin ve özellikle spor adamları-

nın, Başbakan **Turgut Özal**'ı tatmin edemeyecekleri görüşündeydim. **Cumhuriyet**'in özgürlüğü öne çıkaran mükemmel yönetim tarzında, kimi zaman ciddi belki de faşizan uygulamaları çağrıştırması özerklikte imza sahibi olacakların işini kolaylaştıracaktı. Bu en mükemmel ustaların becerileriyle ortaya çıkarılan doğum günü pastasının, eşit ve adaletli bölüştürülmesini öngörmekteydi. **Hasan Celal Güzel**'in sunumu, otoritelerin katkıları, Başbakan **Özal**'ın "beğendim" sözcüğüne karşın beğenmediği, Özerk Futbol Yasası sonunda çıktı. Ertesi gün çalıştığım gazetenin spor sayfası manşeti, *"Pastanın en büyük dilimini kim yutacak?"* şeklinde tasarlanmıştı. Özerkliğin ekonomik gücünün büyük çok büyük olduğunun bilinciyle şunları yazmamda, sanırım bir sakınca yoktu: *"Özerk Futbol Yasası'nın yürürlüğe girmesinden hemen sonra yapılan ilk Federasyon Başkanlığı seçiminde kavga çıktı, sandalyeler havada uçuştu... Ankara Ulus Meydanında bulunan Şehir Çarşısı Kongre Salonundaki kavga nedeninin, bir şifrenin çözümü sırasında meydana geldiği bildirildi... Şifrenin anahtar sözcükleri şöyleydi: Pas-ta bü-yük di-lim yut-mak..."* Olayı gerçek, final dizimi kurgu olan bu çeşit haberler, **Cumhuriyet** döneminin sporla ilgili sınırları içinde sık sık yer aldı. Spor anlayışının kolaycılığa kaçması, siyasi yatırımların kurtarıcı bulmaktaki sıkıntılarını ortadan kaldırdı. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri'nin spor politikası, dolar üzerinedir. Siyahi ırkın tüm sporlarda egemen olan gücünün farkında olan Amerika Spor Örgütü, kendi ülkesinin vatandaşı olan ve gelecek sunan tüm sporculara akıl almaz bir dolar yatırımı yapar. Sporcunun yaşadığı eyaletin yetkililerine başkanlıkça verilen talimat, adı geçen sporcunun maddi sıkıntı çekmemesi yönündedir. Ve aynı sporcunun rahat yaşamı için gereken gerektiği şekilde yapılır.

Turgut Özal hükümetinin resmi olmayan kaynakları Amerikan tipi bir uygulamanın dümen suyunda araştırma yaparken, **Naim Süleymanoğlu** adında Türk asıllı olağanüstü bir hal-

tercinin varlığından haberdar oldular. 1 metre 47 santim boyunda, 60 kilo ağırlığındaki sporcunun kaçırılması ve Türkiye'ye getirilmesi konusunda emirler yağdıran **Özal**'ın, polisiye filmleri aratmayan bir taktikle ülkemize getirilen **Naim Süleymanoğlu** ile ilk karşılaşmasında, *"Sen benim siyasi hayatımı 10 yıl daha uzatacak sporcusun... Bulgarlara ödeyeceğim para ne olursa olsun umurumda değil"* şeklindeki tümcesi yıllar sonra ortaya çıkan gizli bir söylem belgesi gibiydi. Yıllarca birlikte çalıştığım sayın **Can Pulak**'ın titiz çalışması sonucunda ülkemize getirilen ya da kaçırılan **Süleymanoğlu** için Bulgaristan Devletine yetiştirme parası adına ödenen 1 milyon dolar, **Turgut Özal**'ın yıllarca umurunda olmadı. Çünkü küçük dev adam, cep herkülü gibi unvanların sahibi **Naim Süleymanoğlu**, **Turgut Özal**'ın şahsında Anavatan Partisi'ni sırtladı, Cumhuriyet döneminin en görkemli sürecine taşıdı. Taşınan ANAP, **Turgut Özal**'ın Cumhurbaşkanı olmasından sonra, bir süre daha egemen parti konumunda kaldı. Anavatan Partisi, **Özal**'ın beklenmedik ölümü sonucunda, "Taşınmazlar" listesine adını yazdırdı ve kayboldu. **Cumhuriyet** döneminin ANAP'lı yılları, 1950'li yılların görkemli örgütü Demokrat Parti'nin evrimiyle asla örtüşemez. Örtüşen, sporsal hizmetlerin para vererek ve gücü satın alarak ülke halkının beğenisine sunmasıydı. **Turgut Özal**'ın rahatlığı seven yapısı ve spora olan düşkünlüğünden cesaret alarak yükselen umutlar kendisiyle beraber Cumhuriyet tarihinin sayfaları arasında yerini alarak kayboldu.

Sporsal Başarılarımız; Övünç Kaynağımız

Galatasaray futbol takımının, 1999-2000 sezonunda Avrupa'nın iki numaralı futbol organizasyonu UEFA Kupası'nı tarihinde ilk kez kazanması, ülke futbolunun yıllardan beri hasretle beklediği bir şölen günüydü. **Cumhuriyet** dönemimizin en önemli spor olaylarından biri olarak Türk insanını onurlandıran ba-

şarı, **Fatih Terim**'in teknik direktörlüğü, **Hakan Şükür**, **Bülent Korkmaz**, **Okan Buruk** gibi yıldız oyuncularımız ve Romenlerin dünya çapındaki oyuncusu **Hagi**'nin sihirli oyunlarıyla gerçekleşmişti. Sarı-kırmızılı takımın penaltılara dek uzayan final karşılaşmasını izleyen ülke insanının, karşılaşma sonrasında cadde ve sokaklara dökülerek bunu coşku ile kutlaması, Avrupa spor medyasında manşetlere taşınarak karşılığını buldu. İtalyanların ünlü spor gazetesi *Corriera Dello Sport*, dokuz sütuna yaydığı haberin başlığını şöyle vermişti: *"Arsenal'in topları geri tepti,* ***Arsen Wenger*** *ağır yaralı..."* İngiltere'nin en ünlü takımlarından biri olan ve ağır silah sanayi endüstrisi ortaklarının, o dönem sahibi olduğu Arsenal, Fransız teknik direktör **Wenger**'in, akıllı çalıştırıcı **Fatih Terim**'in takımına söz geçiremediğini yazdı. Sarı-kırmızılıların bu kez de İspanyol devi Real Madrid'i yenerek müzesine götürdüğü Süper Kupa için, *"Real'i,* ***Franco*** *bile kurtaramazdı"* şeklinde ilginç bir manşet atan *La Gazetto Della Sport*'un başlığı İspanyolları bir hayli öfkelendirmişti.

Oniki Dev Adam, **Filenin Sultanları**, **Potanın Perileri** gibi duygu yüklü tanımlamalarla, kendi özünden yetişen sporcuları destekleyen Türk halkının spora duyduğu ilgi, destek kalitesinin yükselen konumu eşliğinde rekorlar kırdırdı, spor salonlarında, stadyumlarda... Ses ölçümü meraklısı Avrupalı teknisyenlerin, desibel tutanakları Türkiye'nin bu konuda 1 numara olduğunu açıkladı, haftalar boyu... Oniki Dev Adam sloganlı Basketbol Milli Takımımızın Avrupa ve Dünya ikinciliklerine değin uzanan başarı yolculuğu, desibel üretiminin öz kaynağı tribünlere yerleşen çok sesli orkestraların gırtlak marifetlerindendi. Filenin Sultanları sporsal başarıların önde giden ekiplerinden biri oldu. Bayan (Kadın) Voleybol Milli Takımımızın başarısı alkışlarla karşılandı ama sürekliliği olmayan, başarı boyutları uzamayan ve değişkenlikler gösteren Türk sporunun çaresizliği Cumhuriyet döneminin 90 yıllık muhteşem geçmişinin çözümsüzlüğü gibiydi.

Bu değişkenliklerin en sıcak örneklerinden biri 2002 yılında kazandığımız Dünya üçüncülüğü idi. Milli Futbol Takımımız, Teknik Direktör **Şenol Güneş**'in denetiminde, başarılı bir sınav vermişti. Japonya ve Güney Kore ülkelerinin ortaklaşa düzenlediği şampiyonanın bir başka özelliği, ev sahibi Güney Kore ile 1952 yılında başlayan ve giderek güçlenen dostluğumuzdu. Kore Savaşı sırasında, Birleşmiş Milletler aracılığıyla yardıma koşan askerlerimizin Kunuri Destanı, nesilden nesile, dilden dile dolaşan bir öykü olmuştu. Maçtan sonra iki ülke sporcularının el ele seyircileri selamlamaları, 2002 Dünya futbol birinciliğinin en güzel fotoğraflarından biri olarak belleklere kazındı. İşte böylesine bir başarının, gelecek yıllara doğru devamlılığı düşünülürken, ülkenin çeşitli kentlerinde ve özellikle İstanbul'da sürdürülen sevinç yumakları, bir yıl sonra kör düğümlere dönüştü; açamadık. Sevinci yaşamanın önlenemez uzunluğu ile üçüncülük apoletinin sürekli parlatılarak övünç kaynağı yapılması, Türk Milli Takımlarının geleceğe yönelik hedeflerini ne yazık ki, adamsendecilik kulvarına indirerek salladı. Dünya üçüncüsü olmuş bir takımın, grup eleme karşılaşmalarındaki başarısızlığı, adı sanı duyulmayan ülkelerin milli takımlarına yenilmesi, neyin nesiydi?.. Özerk futbol yasasının sınırsız ekonomik gücüyle, sporsal örgütlenmenin çok daha farklı olacağının ayırdında olamayan futbol yetkilileri, siyasal güçlerin kulaklarına üflediği emir niteliğindeki talimatlarla yönetimlerini, "kırık dökük" de olsa sürdürme sevdasında oldular. Cumhuriyet dönemi Türkiyesi'nde, sporsal aktiviteler, yanlışlar ve doğrularla aynı takımda aynı amaç için uğraş verdiler... Bu nedenle yanlışlar ezici bir üstünlük kurarak doğruları sürekli ama sürekli "tuş" etti...

Milli Eğitimin En Büyük (!) İşlemi...

Dünyanın çeşitli ülkelerinde sporun tümü ya da herhangi bir dalında gelişmenin temel oluşumları vardır. Küba'nın son yıllar

da spor alanlarında kazandığı üstün başarı, **Fidel Castro**'nun eski adıyla Sovyetler Birliği'nde uygulanan sporsal yapının kopyasını ülkesine getirmesi oldu. Sovyet spor bilimcileri ile teknik kadrolarını davet ederek, danışıklı bilgi çalıntısı yapan Küba lideri, ülke halkının karakteristik özelliklerini taşıyan sporları da pilot önderler yaparak çalışmalarına hızla başladı. Günümüzün spor dünyasında Küba'nın adı, lider takımlar arasında gösteriliyor.Ada devleti bilinçli bir çalışmanın, kimine göre de rejim baskıları sonucunda başardı. Amerika kendi buluşu basketbolun yıllardan beri altyapısı kolejlere sanki gözünün içi gibi bakıyor. Dünyanın en güçlü ve önemli ligi NBA'nın (Amerika Basketbol Ligi) dolar milyarderi patronları, ülkenin en ücra köşesinde bulunan kolejlerdeki oyuncuları bile izleyebilmek için etek dolusu paralar döküyor. Avrupa'nın en ünlü futbol takımları, Güney Amerika ve gelişmekte olan Afrika'nın tüm devletlerinde yeni yıldızları arıyor, buluyor, çıkarıyor. Hollanda sömürgesi Surinam'a gözünün içi gibi bakıyor. Bu ülke kökenli oyuncuları alıyor, yetiştiriyor ve Milli Takımlarında oynatıyor. Dikkat edin, Hollanda, Fransa ve İngiltere Milli Takımlarının beyaz ağırlıklı renk armonisi siyaha çalmaya başladı. Siyahi sporcu egemenliği, dünya sporu üzerindeki hegemonyasını günden güne artırıyor. Bu örneklerden yola çıkarak, Türk eğitim sisteminin spora bakış açısındaki olumsuzluklardan söz etmenin sanırım tam sırası. Altyapının ana damarı olan ve yaşasaydı bu işlerliğini sürdürecek Köy Enstitülerini, hangi mantığın hangi sinyal algısıyla kapattığı bilinmez siyasilerin, Milli Eğitim Bakanlığı'nın okullarda uygulattığı ders çizelgelerine dikkatle bakmak gerekiyor. Lise ve dengi okullarda, haftada iki saat olan Beden Eğitimi derslerini önce bir saate indiren ve sonra da liselerde bu dersin gereksiz olduğunu vurgulayarak kaldıran düşünce neyi amaçladı?.. Zaten Beden Eğitimi derslerinin, spor dünyamızı istila eden lüks ve pahalı yabancı spor giysileriyle donatılması, bir marka geçidine dönüştürülmesi, aynı dersin hede-

finden uzaklaşmasının acı gerçeği değil midir?.. Şimdi asıl ve çok önemli bir konuyu, üzerine basa basa vurgulamalıyız.

Atatürk'ün, ölümüne dek sürdürdüğü ve Türk sporunu kalkındırma, büyütme, uluslararası alanlarda başarılarını sürekli kılabilmeyi hedefleyerek hazırlattığı 3530 sayılı Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü'nün kuruluş kanununu yeniden gündeme getirmeliyiz. Mercek altına alarak irdeleyeceğimiz 4. madde, kısaltarak yaptığımız alıntıda, *"Gençlerin Beden Eğitimine devam etmesi mecburidir"* diyor. Diyen, kurgulayan ve emreden **Atatürk**... Hedefi belli, düşünceleri mükemmel, gelecek için en büyük yatırım... Bir kez daha sözün bittiği yerdeyiz. **Cumhuriyet** dönemindeki spor oluşumunu, büyük liderin çıkardığı kanunlar, olağanüstü anlamlı söylemleri ve çizdiği yoldan yürüyerek yönetseydik, Türk sporunun sıralama konumu "doruklarda bir yer" olurdu.

ALTINCI BÖLÜM

Cumhuriyet Döneminin Kara Lekesi Doping

Sporun ruhunda yer alan, "eşit koşullar" gibi evrensel gelenekleri bozmak, rakiplerine üstünlük sağlayabilmek için çirkinliklere başvurarak kürsülere çıkmak, Amerikalı dünya şampiyonu rekortmen atlet **Carl Lewis**'in *"Şerefsizliğin ta kendisidir"* söylemiyle çok da güzel örtüşüyor. Dopingle ilgili bilimsel çalışmaların öncülerinden İsveçli Profesör **Elström**'ün kanla ilgili çalışmalarının yıllarca süren tartışmaları bitmeden, para hırsı, ödül yönetmenliğinin sağladığı olanaklarla çil çil altınlara sahip olabilme hayali, sporcu ile şeytan arasında gidip gelen "uygula-uygulama" şeklindeki karmaşık düşüncelerin ne yazık ki artmasını sağladı. Dopingin çirkin yüzü **Cumhuriyet** dönemimizin son yıllarını adeta egemenliği altına aldı. Hedef büyüten, buna karşın yeteneklerinin farkında olamayan sporcularımızdan birçoğu, kısa ancak çirkin yola dümen kırarak sporda başarıya doğ-

ru yönlendirdikleri hayallerini yıktılar. Doping bu kez de sıvı ya da tablet şeklinde yeniden kanlarına karıştı. Birey sporlarda ortaya çıkan güç oluşumu kısa sürede uluslararası spor yönetimlerinin dikkatini çekti. Bir **Süreyya Ayhan**'ımız vardı. İnanılmaz performansını Avrupa Şampiyonluğuna dek yükselten, dünyanın en iyi atletlerinden biri olan **Ayhan** kayboldu... Onu verilere, belgelere dayandırarak dopingle suçladılar. **Ayhan** yıllarca süren bir hak arayışına yenik düştü, haklı olduğuna yetkilileri inandıramadı ve pistlerden çekildi. **Süreyya Ayhan**'ın doping uygulayıp uygulamadığını sorgulamak elbette bizim sınırlarımızın çok ötesindedir. Asıl üzüntümüz böylesi sporcuları geç bulup erken yitirmemizin acısıdır. Bireysel sporların en sabıkalısı halter sporunda yaşananlar, başkanını istifaya, sporcularını da ebedi dinlenceye gönderdi. Bir ulusal takımın tümüne yakın bölümü dopingli çıkmışsa düşünmeliyiz. Ve en acısı, dopingin ülke sporuna indirdiği darbe siyasal iktidarların gündemine *"Ayıp etmişler"* şeklinde bir anlamsız tümce ile yansımışsa, ayıp edenlerin kimler olduğunu kitleler önünde tartışmalıyız.

Anımsayın... Çünkü mürekkebi henüz kurumadı. 2020 Olimpiyat Oyunları seçiminde üç adaydan biri de Türkiye idi. 600 kişilik bir ekip, Başbakan **Recep Tayyip Erdoğan**'ın başkanlığında tanıtım için Arjantin'e gitmişti. Tarih 8 Eylül 2013 Cumartesi idi. Sunumun mükemmel olduğunu söylediler ve seçim öncesinde şansımızın arttığını da. Önce İspanya'yı elediler. Umudumuz birilerine göre daha da arttı. Ve sonra da Tokyo'dan yarı yarıya bir fark yiyerek bizi saf dışı bıraktılar. Kuşkusuz ülkemiz adına sonsuz bir üzüntü duyduk. Ancak gerçekleri de göz ardı etmemeliydik. Bize ve İspanya delegasyonuna yönelen ciddi sorular arasında en önemlisi doping değil miydi?.. Başbakan ve spor bakanı yanıt verdi, *"sıfır tolerans"* şeklinde... Oysa, oy vereceklerin elinde 31 Türk sporcusunun doping yaptığını gösterir, (Uluslararası Doping Kontrol Merkezi) Wada'nın yazısı vardı. İspanya ise şan-

sını baştan yitirmişti. Çünkü onlar da, kendi ülke sporcularında yapılan testler sonucunda ortaya çıkan doping içerikli belgeleri yok etmişlerdi. Dünya sporunu yönetenler ve olimpiyat gibi en büyük spor organizasyonunu hangi ülkeye vereceklerini belirleyenler, öncelikle o ülkenin etik değerlerini ve sporsal geçmişini gözden geçiriyorlar. Bu değerlerin başında kuşkusuz doping geliyor. Daha sonra, ekonomik koşulları, trafik konusu, güvenliği, uluslararası spor oluşumundaki yeri ve de tesis zenginliği peş peşe zincirin halkalarını oluşturuyor. Doping, **Cumhuriyet** dönemi sporumuzun derin yaralarından biriydi. Kapanması çok zor, ayıbı ise yıllarca unutulmayacak boyuta dek uzanan...

Cumhuriyet Döneminin Kara Lekesi Şike

Türk futbolunun 20 Temmuz 2012 gününde başlayan tarihi sorgulaması, son yıllarda isimleri sıkça duyulan hapishanelerin demir parmaklıkları arkasına koşar adımlarla gitti. Kulüp başkanları, yöneticiler, teknik direktörler, oyuncular, taraftarlar, tanıklar, tanık olmayanlar girdi çıktı. Basınımızın yılmayan habercileri, naklen yayın yapan televizyonların koşturmaları görev bilinciydi ama konu içimizi dağlar nitelikteydi. Kaleminden kan damlayan köşe yazarlarının sürekli reçete sunduğu, bu tarihi utancın boyutu UEFA'ya (Avrupa Futbol Birliği) 20 Temmuz 2013 gününde ulaşınca, Türk futbolu böylesine bir zulüm görmedi. Şike denilen danışıklı oyun yaşamımızdan bir parça oldu. Fanatiklerin yanlı davranışları, hukuksal savunmaların çokluğu, suçlanan federasyon başkanı ve alkışlanan kulüp başkanına yönelik geleneksel slogan: *"En büyük başkan bizim başkan..."* Büyüklüğünü tartışamayız ama suçu varsa, bu çeşit sloganlarla kapatılamazdı. Affetmenin Türk insanındaki oluşumu suçlu ya da suçsuzu ayırt edebilmenin sıkıntılarıyla dopdolu. Şike dosyasının Türkiye kanadı kapandı, gözler UEFA'da iken, bir gazete manşeti: *"UEFA Başkanı **Platini** bizi çok seviyor..."* Şaşırdım. Şaşıranların sayısını

doğrusu bilmiyorum. Merakım, o gün gazetenin tirajında bir patlama olup olmadığıdır.

Washington Post gazetesinden ayrılan **Billy Croswill**, doğduğu kasabada kendi olanaklarıyla bir gazete çıkarmaya başlar... Ölçülü ve düzgün haberler vererek hizmetini sürdürür. **Croswill**'in aklına gelir, bir anket yaptırır. Soru, *"Bizi niye seviyorsunuz?"* şeklindedir. Gelen yanıtların yüzde yüze varanı şu tümceyi kullanmıştır: *"Gazetenizi, adınızın altında yazan söylem nedeniyle seviyoruz..."* İşçi sınıfından, küçük de olsa gazete patronluğuna atlayan deneyimli gazetecinin yayımladığı gazetenin sloganı şöyledir: *"Bugün satmak istiyorsan yalan yaz... Her gün satmak istiyorsan doğruları yaz..."*

Şikenin boyutsal yapısı, sayfalarca dosya, onlarca tanık ve belgeleri alacak dek uzundu. UEFA'nın açıklaması şok etkisindeydi. Fenerbahçe üç yıl, Beşiktaş bir yıl Avrupa Kupaları karşılaşmalarından men edilmişlerdi. Uluslararası karşılaşmalar başlamış, adı geçen takımlarımız da bu organizasyonlara katılmışlardı. Ve sonra CAS'a (Uluslararası Spor Mahkemesi) belgelerle itiraz edildi. UEFA'nın kararı kulüplerimize göre yanlıştı, düzeltilmeliydi. Ve umutları sel aldı götürdü. CAS, UEFA'nın kararını noktasına dek onayladı. Bir düşünce seli tüm ülkeye yayıldı, umudun tükenişi ağlarını örerken... Türk sporu ikinci ağır darbesini bu kez de futboldan yemişti. **Cumhuriyet** dönemimizin doksan yıla ulaşan evresi, asık suratlı bir adamın dev posterini anımsatıyordu. **Atatürk**'ün temellerini attığı spor oluşumu becerikli ellerde siyasal güçlerin egemenliğinden kurtarılmış olsa idi, şen kahkahalar atarak **Ulu Önder**'e iletilerle gönderecektik, olmadı başaramadık.

Şimdi ona nasıl diyebiliriz ki:

"Açtığın yolda yürümeyi engelleyen siyasiler oluştu... Altın değerindeki söylemlerinizi ezberledik, ezber bozanlar frekanslarımızı bozmak istiyor... Düşünce yayınlarımıza kar-

şı çıkıyorlar ama başaramayacaklar... Bir ekolümüz yok, sporcu yetiştirmeyi bilmiyoruz... Altyapılarımız yeterince oluşmadı... Gençlerimizi spor alanlarına çekemedik... Diskotekler, internet kafeler oyun alanları oldu... Profesyonel bir yaşamın rotasında, fanatizmin gölgesinde ve takımı uğruna (!) cinayet işleyecek denli gözü dönmüş insanların eylemlerini acı içinde izliyoruz... En acısı sporu sevmiyoruz... Bu asil topluluğa sizin vasiyetiniz sporu sevdirmek için hiçbir çaba göstermediler... Şike, doping gibi olumsuzluklar içeren, çirkinliklerle baş başa kaldık, ömür törpülüyoruz... Özcesi spor onurumuz kırıldı, tamirat nedeniyle kapalıyız!.."

KİŞİ ADLARI DİZİNİ

A
Abay, Korhan 210
Abbas Hilmi Paşa 139
Abdullah 91
Abdurrahman Bey 99
Abdülaziz ibn Suud 90
Abdülhak Hamit 189
Abdülhamit 188
Abdülmecit 188
Abdülmelik Hamza 141
Abdürrezzak 188
Adabağ, Necdet 77
Adıvar, Adnan 64
Adıvar, Halide Edip 65, 172, 196
Afife Hanım 226
Afife Jale 191, 209
Afşar, Kerim 79, 218
Ağa Han 38
Ağaoğlu, Adalet 204, 205, 215, 216
Ahmedî 23
Ahmet Cevdet Paşa 16, 24
Ahmet Fehim 188
Ahmet Han Kaçar 90, 122-124
Ahmet Mithat 189
Ahmet Muhtar Bey 104, 149, 150
Ahmet Necip 188
Ahmet Rasim 46
Ahmet Vefik Paşa 16, 188, 189, 198, 200
Ak, Behiç 219
Akar, Nasuh 321
Akarsu, Bedia 11
Akaygen, Enis 161
Akbel, Danyal 175
Akbulut, Yıldırım 76
Akçatepe, Sıtkı 193
Akçatepe, Toto 193
Akçay, İsmail 341
Akçura, Yusuf 28
Akı, Niyazi 223
Akpınar, Metin 202, 210
Aksal, Sabahattin Kudret 204, 205
Akses, Necil Kâzım 200
Aksoy, Ömer Asım 67, 69, 70, 78
Aktaş, Şehsuvar 218
Akurgal, Ekrem 72
Akyüz, Muhiddin 123, 140
Akyüz, Yahya 237
Alasya, Zeki 202, 210
Albayrak, Tahsin 341
Aleksandr 141
Alessandri, Arturo 91
Algan, Ayla 169
Alışık, Sadri 211, 218
Ali Bey 189, 198
Ali Ekrem 190
Ali Haydar 189
Ali Paşa 188
Ali Suavi 18, 63
Aliev 327
Aliprandis, Yorgo 311
Alnıaçık, Raik 207
Aloisi, Pompeo 133
Alp, Sedat 72
Alparslan 14
Altan, Çetin 204, 205
Altay, Fahrettin 95
Altıparmak, Ogün 332
Altunkaya, Ufuk Tan 219
Altunya, Niyazi 245
Amanullah Han 89, 92-95, 97-99
Amin Fuat 143
And, Metin 185, 223
Anday, Melih Cevdet 204, 205
Angın, Refet 174
Antoine, Andre 190
Apak, Orhan Şeref 331, 333
Arabul, Özer 215

Aral, Hâmid 165
Aralov 149
Aras, Tevfik Rüştü 118, 152, 153
Arat, Reşit Rahmeti 66
Arayıcı, Oktay 205, 206
Araz, Nezihe 215
Arıkan, Saffet 58, 244, 245
Arıkan, Zeki 20
Arpağ, Hamdi 102, 103
Arsal, Sadri Maksudi 48, 49
Arseven, Celal Esat 287
Arslan, Özer 219
Artunkal, June 169
Asena, Duygu 169
Asena, Orhan 204, 206, 215, 218
Astrid 131
Asyalı, Nihat 215
Aşkıner, Tolga 202, 210, 214
Aşkun, Vehbi Cem 199
Atabeyoğlu, Cem 336
Ataç, Nurullah 248
Atalay, Besim 53, 66, 67
Atalay, Figen 250
Atalay, Mahmut 328, 329
Atamert, Kadir 173
Atamert, Özcan 169, 175, 176, 178
Atar, Adem 215
Atasoy, Sönmez 215
Atay, Cahit 204, 206
Atay, Falih Rıfkı 22, 42, 43, 46, 47
Atik, Celal 321
Atlı, İsmet 324, 325
Attasi, Haşem 91
Attila 27
Avcıoğlu, Doğan 38
Avkıran, Mustafa 211
Ayaz, Nevzat 169
Aydın, Mehmet 260
Aygen, Cemal 233
Ayhan, Süreyya 350
Ayık, Ahmet 329
Aykaç, Eşfak 322
Aykaç, Fazıl Ahmet 42
Aytaç, Kadri 323, 332
Aytekin, Erdoğan 206
Ayvaz, Ülkü 215
Aziz, Rutkay 203, 219

B
Bader, Charles 145
Bahtiyar, Galip 25
Baldaş, Fehmi 9
Baldomir, Alfredo 91
Baltacıoğlu, İsmayıl Hakkı 199
Baran, Selçuk 215
Barbazetti, Currio 133
Barenton, Hilaire de 34, 57
Barkan, Ömer Lütfü 37
Barlas, Tamer 219
Barri, Martinez 90
Bartu, Can 332
Başar, Oya 211
Başaran, İbrahim Ethem 246
Başgöz, İlhan 241
Başkut, Cevat Fehmi 204, 205, 214
Batizfalya, Zoltan Mariassy de 138, 139
Batu, Selahattin 199, 204, 205
Batur, Muhsin 324
Baumann 90, 129
Bayar, Celal 164, 245, 318, 321
Baydur, Memet 215, 216
Bayramoğlu, Ayşe 219
Bayur, Hikmet 154
Bedia Muvahhit 191, 212
Behramoğlu, Ataol 215
Bekir, Kemal 215
Belgil, Vehbi 69
Belling, Rudolf 289
Bener, Vüsat O. 205
Beneş, Edvard 90
Berktay, Ali 219
Beton Mustafa 323, 341
Beyatlı, Yahya Kemal 145

Bıyıklıoğlu, Tevfik 28
Bilge, Gazanfer 321
Bilge, Mehmet Tevfik 25, 193
Bilge, Nazmi 332
Bilgin, İpek 219
Bilginer, Recep 206, 215
Birch, Brian 332
Biret, İdil 300
Birol, Şenol 332
Bloch, Marc 38
Bolender, Todd 201
Bombaci, Alessio 37
Bonaparte, Napoleon 26
Boris 133
Borno, Louis 90
Bosque, Pio Romero 91
Bostancı, Egemen 211
Boynukara, Cuma 219
Bozkurt, Mahmut Esat 42
Bozkurt, Nejat 13
Böke, Tevfik 324
Böklen, Ernest 57
Braudel, Fernand 39
Brecht, Bertolt 220
Buğra, Tarık 215
Burak, Sevim 215, 216
Buruk, Okan 346
Buszkay, Eugene 139
Büktel, Coşkun 215
Büyük İsmail 190
Büyükerşen, Yılmaz 202

C
Cahun, Leon 25
Calles, Plutarco Elias 91
Campo, Carlos Obenes del 91
Campsisteguy, Juan 91
Canatan, Erman 215
Canova, Civan 219
Canova, Mahir 208
Cansever, Turgut 38
Cardenas, Lazaro 91
Castro, Fidel 348
Cebesoy 148
Celal Sahir 50
Celkan, Ebru Nihan 219
Cemal Sahir 193
Cemil Paşa 190
Cenap Şehabettin 147, 190
Cevat Bey 135, 146, 147
Cevdet Kudret 195, 223
Cezzar, Engin 202, 210
Chacon, Lazaro 90
Charlotte 91
Cheng, Chiang Chung 90
Chuard 90, 128
Ciriç, Stefan 159
Conrad, Frank 226
Coolidge, Calvin 89, 104
Coşkun, Fedai 181
Coundouriotis, Paul (Pavlos Kunduriotis) 91, 160-162
Cromwel 45
Croswill, Billy 352
Cumalı, Necati 204, 206, 215
Cücenoğlu, Tuncer 204, 205, 215, 216

Ç
Çağan, Sermet 205, 206
Çağlar, Behçet Kemal 199
Çaldaris 162
Çaman, Hadi 211
Çambel, Halet 315
Çamlıbel, Faruk Nafiz 199
Çapan, Cevat 212
Çelik, Hüseyin 259, 260
Çelikezer, Raşit 219
Çıkar, Mustafa 249
Çınar, Vasıf 152, 153
Çıray, Gül 325
Çırpan, Satı (Satı Kadın) 171
Çiğiltepe, Asaf 203
Çiller, Tansu 251

Çoker, Fahri 31
Çubukçu, Nimet 260

D
Dalan, Bedrettin 169
Dalkılıç, Muharrem 325
Daltaban, Murat 218
Davaz, Suat 116
Davut Han 96
de Sousa, Washington Luis Pereira 90
Deguignes 25
Demirel, Ahmet Rüştü 128
Demirel, Süleyman 251, 278, 330
Denizer, Turgut 203
Denizer, Ümit 203
Dewey, John 241
Diaz, Emanuel Azana y 90
Diem, Carl 316, 318, 319
Dikmen, Halil 290
Dilaçar, Agop 57, 66
Dilcin, Dehri 66
Dilligil, Avni 193, 201, 202, 214
Dilligil, Belkıs 214
Dilmen, Güngör 204, 206, 215, 216
Dilmen, İbrahim Necmi 46, 53
Dinçel, Savaş 219
Dinçer, Ömer 260
Dino, Abidin 206
Diper, Zafer 211
Doğan, Turgay 219
Doğu, Yaşar 321, 330
Donizetti, Guiseppe 188
Dormen, Haldun 202, 210, 211
Dormen, Yeşim 215
Doumer, Paul 90, 114-116
Doumergue, Gaston 90, 114, 115
Dranas, Ahmet Muhip 205
Duhamel, Georges 45
Duman, Selahattin 220
Durkheim 32
Dümbüllü, İsmail 214

E
Ebert, Carl 191
Ebert, Friedrich 89, 101
Ecevit, Bülent 65, 251, 335
Eckmann, J. 48
Egemen, Ferih 193
Eglie, Ernst 279, 291
Elizabeth 327
El-Kaim 32
Elman, M. Şevket 51
Elöve, Ali Ulvi 20
Elström 349
Emanuele, Vittorio 90
Emine İsmail 140
Emre, Ahmet Cevat 42, 46, 53
Enderunlu Yaşar 63
Engindeniz, Nilbanu 219
Engür, Köksal 210
Enver Paşa 19, 43
Erayda, Naz 211
Erbulak, Altan 214
Erdem, Naci 323
Erdem, Sadri Ethem 52
Erdoğan, Nedim 173
Erdoğan, Recep Tayyip 350
Erduran, Refik 204, 205, 215
Erem, Faruk 216
Eren, Hasan 74
Eren, Suat 72
Erenus, Bilgesu 205, 215
Ergen, Mehmet 219
Erim, Müzeyyen Engin 215
Erişirgil, Emin 42, 46
Erkal, Genco 202, 210, 220
Erkek, Hasan 219
Erkekli, Altan 203
Erman, Sabahattin 341
Eroğlu, Hamza 73
Erozan, Celal Sahir 46, 53
Ertan Bey 179
Ertegün, Mehmet Münir 128
Ertem, Rekin 16

Erten, Yücel 207
Esendal, Memduh Şevket 99
Evliya Çelebi 287
Evren, Kenan 40, 70, 71, 340
Eyuboğlu, Sabahattin 248
Eyüpoğlu, Cemal Reşit 64

F
Febvre 38
Felek, Burhan 316
Fenik, Mümtaz Faik 64
Feray, Ayfer 202
Ferit Bey 123
Feth Ali 18, 19
Fevziye 142
Feyz Muhammed Han 95
Fitso, Rauf 108
Forest, Lee de 225
Franco 90
Frunze 148
Füruzan 215

G
Ganiye Hanım 175
Gazalcı, Mustafa 237, 247, 253, 260, 263
Gazimihal, Emel 174
George (Prens) 160
Gerede, Rıdvanbeyoğlu Hüsrev 112, 113, 126, 127, 137
Gezen, Müjdat 211
Gil, Emilio Portes 91
Giovanna 113, 133
Gobineau 34
Goloğlu, Mahmut 47
Gomez, Juan Vicente 91
Göğüş, Beşir 78, 79
Gökalp, Ziya 17, 18, 20
Gökçen, Sabiha 173
Gökçer, Cüneyt 200, 207, 212
Göker, Muzaffer 32, 49
Gökgücü, Erhan 215
Göktürk, Akşit 77
Gökyay, Orhan Şaik 15
Gönül, Mustafa 340
Gören, Metin 309, 337
Gözen, Sabih 204
Grantay, İbrahim Grandi 42, 49
Grew, Joseph C. 104
Güçbilmez, Beliz 219
Güllü Agop 188
Gültekin, Ömer Lütfi 341
Günaltay, Şemsettin 28, 33
Gündüz, Aka 199
Güneş, Şenol 347
Güngör, İsmail Hakkı 337, 338
Güngör, Şükran 202
Güntekin, Reşat Nuri 190, 197, 199
Günyol, Vedat 248
Güreli, Hüsamettin 324
Gürer, Cevat Abbas 99
Gürkan, Cevat 341
Gürpınar, Hüseyin Rahmi 196, 197
Gürpınar, Melisa 215
Gürsel, Nedim 215
Gürün, Dikmen 223
Gürün, Gencay 208, 209, 211
Gürzümar, Tekin 233
Güstav 55
Güvenç, Bozkurt 39
Güvenç, Nedret 212
Güzel, Hasan Celal 343, 344

H
Haab 90
Haddon, A.C. 34
Hafız Burhan 63
Hagi 346
Halil Edhem Bey 290
Halis, Keriman 171
Halit Ziya 190
Has Hacip, Yusuf 66
Has, Kadir 303

Has, Şeref 332
Hazai, George 37
Heddaya Paşa 139
Heinisch, Michael 89
Henry, Paul 9
Herz 225
Hızır, Neriman (Ayşe Abla) 170
Hidegkuti, Nándor 322
Hindemith, Paul 291
Hindenburg 89, 101, 102
Hirohito 90, 135, 136
Hirsch, Ernst 299
Hitler, Adolf 89, 101-103, 118, 314, 315
Hoover, Herbert C. 89, 104, 105
Horozcu, Oktay Rifat 204
Horthy, Nicolas 136-139
Horthy, Stephen 138
Humbaracı Ahmet Paşa 26
Humbert 133
Humbold, Wilhelm 11
Hunter, Billy 313
Hürmüzlü, İsmet 215
Hüseyin Kâmil 139
Hüseyin Rahmi 190
Hüseyin Suad 190

I
I. Albert 89
I. Aleksandr (Alexandre) 91, 154-158
I. Faruk 91, 142, 143
I. Faysal 90
I. Ferdinand 91
I. François 91
I. Fuad 91, 139-142
I. Gazi 90
I. Mihai 91
II. Carol 91
II. George 91, 163
II. Mahmut 187, 304
II. Philippe 39
II. Pierre 91, 158
III. Boris 90, 111-113
III. Leopold 89
III. Selim 304
III. Victor Emanuel (Vittorio Emanuele) 132, 133
Ilıcak, Nazlı 71
Ingrid 131
Ionesco, Eugene 200
Irmak, Coşkun 215, 219
Irmak, Sadi 73
Işık, Haluk 215, 219
Işık, Kenan 215
Işıtman, İshak Refet 47

İ
İbnürrefik Ahmet Nuri 191
İğdemir, Uluğ 27, 31
İleri, Tevfik 62
İlhan, Çolpan 211
İlhan, Suat 74
İmam Yahya 91
İnal, İbnülemin Mahmud Kemal 287
İnan, Afet 10, 28, 31, 33, 36, 58
İnönü, İsmet 37, 41-44, 47, 62, 69, 117, 121, 122, 123, 127, 128, 132, 153, 159, 162, 163, 245, 251, 294, 295
İpek, Murat 220
İpekçi, Abdi 214
İpşiroğlu, Zehra 223
İsfendiyar 323
İshak Han 123, 124
İskender 14
İskender, İlhan 213
İstem Hanım 179, 180
İyice, Semavi 29
İz, Fahir 67
İzzet Melih 190

J
Justo, Agustin P. 89

K
Kaçar, Zeynep 219
Kadiri, Hüseyin Kâzım 9
Kal, Nazmi 45
Kaleci, Ali İhsan 219
Kalinin, Mihail İvanoviç 91, 148-153
Kalyon, Salih 203
Kambur Ahmet 323
Kan, Suna 300
Kanpolat, Arda 218
Kansu, Mazhar Müfit 21
Kansu, Nafi Atuf 244
Kant 12, 13
Kaptanzade Ali Rıza 198
Kara Fatma 172
Karabekir, Kâzım 22
Karabelen, Altan 177
Karabelen, Dâniş 175-178, 181, 182
Karabelen, Leman 175-178
Karabuda, Zeki Hakkı 109
Karaca, Muammer 193, 202
Karadağ, Nurhan 215, 223
Karahan 151
Karakadıoğlu, Gülşen 219
Karal, Enver Ziya 248
Karamanoğlu, Mehmet 53
Karaosmanoğlu Mehmed Bey 15
Karaosmanoğlu, Yakup Kadri 42, 50, 190, 197
Karasu, Bilge 215
Karasu, Murat 215
Karzi, Mahmut 93
Kasap, Teodor 189, 198
Kasaroğlu, Doğan 233
Kaşgarlı Mahmud 15, 66
Katoğlu, Murat 275
Kavuklu Hamdi 190
Kaya, Bayram 341
Kaya, Şükrü 317
Kaygısız, İsmail 215
Kaynak, Sadettin 63
Kazankaya, Nesrin 220
Kâzım Bey (Muallim) 198
Kemalettin Bey 279
Kenter, Müşfik 202
Kenter, Yıldız 169, 202, 210, 212
Kılıçzade Hakkı 20
Kınay, Emre 219
Kıraç, İnan 303
Kıraç, Suna 303
Kırca, Levent 211
Kısakürek, Necip Fazıl 196, 199
Knoll, Roman 144, 145
Kocatürk, Ercüment 177
Kocatürk, Jale 177
Kocatürk, Vasfi Mahir 199
Koç, Rahmi 303
Koçak, Ekrem 325, 326
Kondylis, Georgios 161
Konstantin 160
Korkmaz, Bülent 346
Korkmaz, Zeynep 60
Koşay, Hamit Zübeyr 53
Kowalski, Wierusz 145-147
Koyutürk, Necdet 173
Kozak, Levent 220
Kökpınar, Abdullah 324, 341
Köksal, Aydın 68
Köksal, Ülker 204, 205, 215, 216
Köprülü, Fuat 52, 65
Kuban, Doğan 267
Kul, Alper 220
Kula, Cevat 341
Kurdoğlu, Kerem 211
Kurşunlu, Nâzım 204
Kurtdereli Mehmet 314
Kuruç, Bozkurt 207
Kushner, David 16, 17

Kutay, Cemal 180
Kutik, Andreas 332
Küçük İsmail 188, 190
Küçükandonyadis, Lefter 323
Küçümen, Zihni 214
Külebi, Cahit 72
Küntay, İsmet 214
Kütükoğlu, Bekir 23
Kvergic, Hermann F. 57
Kviesis, Albert 91

L
Lais, Alberto 133
Lantos 322
Lebrun, Albert 90, 114, 116, 117
Lenin, Vladimir İliç 45, 91, 148-150
Levendoğlu, Ahmet 211
Levent, Tamer 207, 212
Levokyan 311
Levy, Leopold 289
Lewis, Bernard 37
Lewis, Carl 349
Ligeti 34
Litvinov 152, 153
Louise 131
Lütfü, Corinne 21

M
Mac Arthur 51
Mac Murray 107
Magyarossy, Alexandr 139
Major, Federico 12
Malche, Albert 280
Mamat, Suat 323, 332
Mantran, Robert 37
Marconi 225
Marguerita 132
Marie 156
Martin, Henri 129
Martinez, Maxmiliano Hernandez 91
Marx, Karl 38
Masaryk, Thomas G. 90
Maxwell, James 225
Mazuraniç, Zlimmir 159
Mehmet Rauf 190
Mehmet Sait Zahlül 175
Mehmet Zahir Şah 89, 95, 96
Meinecke, Max 201
Melikof, Irene 37
Menderes, Adnan 251, 317, 321, 323
Menemencioğlu, Numan 103
Menteş, Vasfi 129
Mercimek Ahmed 15
Meriç, Nezihe 215
Merter, Ferdi 215
Meryem, Hatice 219
Merzifonlu Kara Mustafa 25
Metaksas 163, 164
Metin, Mirza 219
Meyer 90, 129
Mıgıryan, Mıgırdıç 312
Mınakyan 188
Midyat, Sermiyan 220
Miklas, Walter 89
Miller, Arthur 200
Millerand, Alexandre 90, 114
Mimar Kemalettin 191
Minger 90
Moliere 189
Molnár, Ignác 332
Molotov 152
Moltke, Helmuth 26
Montagna, Giulio Cesare 132
Montefur, Carlos Mendieta y 90
Moscicki, Ignace 91, 143, 145-147
Motta 90
Muhammed Nadir Şah 89, 94, 95
Muhlis Sabahattin 171, 193
Muhsin Ertuğrul 185, 191, 193-196, 200, 201, 209, 212, 214, 217, 292, 298, 301

Mumcu, Erkan 259
Mumcu, Uğur 216
Mungan, Murathan 215, 219
Musahipzade Celal 197, 198
Mussolini 118, 133, 341
Mustafa Celalettin 20, 23
Mustafa Necati 42, 45, 46, 241, 242, 253, 255
Musy 90, 128
Müfti Gazaerli 143

N
Nadi, Nadir 71, 73
Nagybanya, Nicolas Horthy de 91
Namık İsmail Bey 289
Namık Kemal 189
Nar, Turgay 215, 216, 219
Nayır, Yaşar Nabi 61, 199
Nâzım Hikmet 195, 196, 212, 216
Nazlı 142
Necip Asım 25
Nedić, Milutin 159
Nemeth, Emerich 139
Nene Hatun 172
Nerimanov, Neriman 91, 149, 151
Nesiç 155
Nesin, Aziz 204, 205
Nutku, Özdemir 223

O
Obata, Yukishi 134
Obranoviç 154
Ocak, Kâmil 330
Oflazoğlu, Turan 204, 206, 215
Oğuzkan, Ferhan 223
Oktay Rifat 205, 206
Oktay, Metin 323, 332
Okyar, Fethi 115
Olga 158
Olszowski, Casimir 146, 147
Onay, Yılmaz Tekin 215, 341
Onur, Aydın 325
Oral, Zeynep 212
Oraloğlu, Lale 202
Orbay, Fatih 71
Orbey, Ergin 203, 207
Orhan Kemal 204, 206
Orkun, Hüseyin Namık 66
Orsini, Luca 132
Ortiz, Roberto M. 89
Oskay, Sait 173
Oskay, Seyyan 173, 174
Osman Hamdi Bey 290
Osman Paşa 134
Owens, Jessie 315
Oya, Berkun 219
Ozansoy, Halit Fahri 53, 190, 195, 199
Ozansoy, Munis Faik 65

Ö
Ökçün, A. Gündüz 85
Ökçün, Ahmet R. 85
Öksüzcü, Muhteşem 227
Ömer Seyfettin 190
Öncü, Eyüp 341
Önel, Aycan 325
Önel, Cahit 325
Önel, Sevim 177
Öngören, İbrahim Tali 145
Öngören, Vasıf 203, 205, 206
Örik, Nahit Sırrı 196, 199, 204
Öz, Vahi 193
Özakman, Turgut 170, 204, 205, 206, 207, 215, 225
Özal, Ahmet 343
Özal, Semra 343
Özal, Turgut 251, 278, 342-345
Özal, Zeynep 343
Özarı, Coşkun 323
Özbilgin, Özgür 220
Özcan, Gazanfer 202, 211

Özdemir, Emin 68, 70
Özden, Ragıp Hulusi 42, 53
Özel, Sevgi 68, 72, 75, 76, 78, 79
Özen, Haldun 75
Özinel, Tuncay 211
Özler, İsmail Safa 238
Özsoy, Yeşim 219
Özşener, Funda 219
Öztrak, Adnan 170, 231
Özverim, Melda 21
Özyurt, Muhterem 324

P
Pangalos, Theodoros 91, 161
Papazyan, Vahram 312
Pappas, Jean 161
Pargalı İbrahim 25
Päts, Konstantin 90
Paul (Prens) 91, 158, 159, 164
Pavloff, Theodore 112
Pazarkaya, Yüksel 215
Pehlevi, Rıza 90, 324
Pekel, Birol 332
Peker, Recep 243
Peter, Raol 313
Petrovski 91
Peyami Sefa 199
Pilsudski 147
Pirandello 201
Plastiras, Nikola 160
Platini 351
Podhorski 148
Polatkan, Saim 341
Polychroniades 162
Popoviç, Tihomir 155
Potemkin 154
Poyrazoğlu, Ali 210
Praetorius, Ernst 292
Pulak, Can 345
Puskás, Ferenc 322
Püsküllüoğlu, Ali 75

R
Radef 112
Rakovski 91
Raşit Rıza 193
Recaizade Mahmut Ekrem 189
Renan, Ernest 10
Renda, Abdülhalik 96, 103, 111, 113, 131, 136, 142, 147, 153
Reşit Galip 29, 51, 243, 280, 281
Reşit Paşa 188
Rıdvan 341
Rıza Şah (Han) Pehlevi 122, 124, 126-128
Rivera, Primo de 90
Robespierre 45
Robin, Daniel 328, 329
Rodriguez, Alberto K. 91
Rolander, Lauri Kristian 90
Roosevelt, Franklin D. 89, 104-107
Rubio, Pascual Ortiz 91

S
Sabahattin Ali 248
Saban, Nedim 211
Sabuncu, Başar 204, 206
Sacassa, Juan Bautista 91
Sadberk Hanım 303
Sagay, Esat 49
Sağlam, Cihan 219
Sağman, Ali Rıza 63
Salahattin Saip 98
Samih Rıfat 28, 49, 51, 53
Sampson 334
Sanal, Türker 331
Sanlı, Sevgi 204, 215
Saraç, Tahsin 67
Saran, Tilbe 210
Sarıkaya, Çetin 218
Sarkan, Görkem 220
Sarraut, Albert 115
Sartre, Jean Paul 200, 201

Sav, Ergun 215
Say, Zehra 170
Saydam, Refik 105
Sayın, Hidayet 206, 215
Schuthles 90
Seçkiner, Yücel 340, 341
Selen, Ayşe 218
Sellasie, Haile 90
Sen, Lin 90
Serezli, Nisa 202, 210, 214
Sergen, Semih 215
Sertdemir, Yiğit 219
Sevengil, Refik Ahmet 223
Sevinçli, Efdal 223
Seyfettin Rüştü 310
Sezer, Şükrü 21
Sezgin, İsmet 330, 331
Shakespeare 189, 193, 201
Sherrill, C.H. 105
Simons, Walter 89, 101
Sinanoğlu, Nüzhet Haşim 195, 199
Siren, Gülsün 215
Sirer, Şemsettin 249
Smetona, Antanas 91
Sokolnicki 147
Sokullu, Sevinç 223
Sombart, Werner 38
Souritz, Jacques 149
Soyak, Hasan Rıza 120
Soylu, Doğan 174
Soysal, İsmail 85, 165
Sökmen, Tayfur 90
Sözen, Meliha Avni 172
Stalin 152
Sultan Ahmet Han 100
Sungu, İhsan 42, 49
Suphi Bey (Doktor) 198
Sururi, Gülriz 202, 210
Süleyman Paşa 23
Süleymanoğlu, Naim 344, 345
Sümer, Dinçer 204, 215, 216
Sümer, Güner 204, 205
Süreyya 93
Svinhufvud, Pehr Evind 90
Syrovy, Jan 90
Székely, László 332

Ş
Şah Mahmut Han 95
Şah Veli Han 96
Şahinbaş, İrfan 208
Şahiner, Çetin 325
Şahinkaya, Tahsin 72
Şatu, Faik 111
Şaylan, Gencay 39
Şehabettin Süleyman 24, 190
Şemsettin Sami 16, 17
Şener, Sevda 185, 224
Şensoy, Ferhan 210, 215, 220
Şentürk, Yıldıray 215
Şeren, Turgay 322, 323
Şeyh Sait 270
Şeyhmuz 341
Şimşir, Bilâl N. 81, 89, 96, 98, 100, 101, 104, 107, 108, 110, 111, 114, 117, 122, 128, 130, 132, 134, 136, 139, 141, 143, 148, 154, 160, 166
Şinasi 189
Şükür, Hakan 346

T
Tadiç 155
Tafari, Negus 90
Tahsin Hoca 18
Tahti 324
Tahy, Ladislas 137
Takamatsu 136
Takatomi 136
Tanaltay, Suna 169
Taner, Cemil Tahir 319, 320
Taner, Haldun 202, 204-206, 210, 217

Tankut, Hasan Raşit 59
Tannur, Fehmi 175
Tanrıkut, Tülin Tınaz 215
Tanrıöver, Hamdullah Suphi 65
Tansel, Fevziye Abdullah 19
Taray, Cemal Hüsnü 129
Tartanoğlu, Sinan 262
Taşkın, Mümtaz Zeki 194
Taut, Bruno 282, 289
Tavazar, Sabri 71
Tecer, Ahmet Kudsi 199, 204, 205
Tek, Sadi 193
Tekand, Şahika 211, 215, 216
Tekçe, İsmail Hakkı 176, 178, 182, 198
Tekeli, İlhan 39
Tekin, Talat 60
Tel, Mesut Cemil 227
Temir, Ahmet 60
Temo, İbrahim 20
Tepsi, Burhanettin 201
Tepsi, Seniye 193
Terentiev 154
Terim, Fatih 346
Terra, Gabriel 91
Tevfik Fikret 17, 20, 21
Tezonar, Haluk 212
Tobin 313
Togay, Hulusi Fuat 134
Tokay, Tahir Lütfi 108, 109
Tonguç, İsmail Hakkı 244-246, 294, 295
Tonison, Jean 90
Toprak, Şirin Aktemur 219
Toprak, Zafer 59
Torres, Alcala Zamora y 90
Toy, Erol 206
Tökin, İsmail Hüsrev 38
Tör, Vedat Nedim 194, 199
Tsamados, Michael 161
Tuğrul Bey 14, 30, 32
Tuna, Osman Nedim 60
Tunalı Hilmi 41
Tuncer, Kubilay 215
Turan, Kemal 249
Turan, Nuri 341
Turan, Şerafettin 9, 32, 37, 57, 68, 72, 74, 76, 78, 79
Tülbentçi, F. Fazıl 227
Türel, Cüneyt 210
Türet, Şevket Serdar 16
Türkali, Vedat 215
Türker, Yıldırım 215
Türkkan, Fahrettin 93, 100
Türkoğlu, Pakize 238, 241

U

Ubico, George 90
Uçar, Burak Mikail 215
Ulmanis, Karlis 91
Unat, Faik Reşit 239
Uran, Reşit 175
Uraz, Ulvi 202, 214, 218
Urfalı Müslüm 310
Uslu, Cem 219
Uşaklıgil, Halit Ziya 52, 147
Uygur, Nejat 211
Uzel, Rüştü 225, 226, 249
Uzunçarşılı, İsmail Hakkı 30

Ü

Ülgen, Levent 203
Ülken, Hilmi Ziya 18, 304
Ülkü, Gönül 202, 211
Ülkütaşır, Şakir 36, 44
Ülük, Nusret 323
Ünaydın, Eşref 42, 49, 50, 53, 110
Üstüntaş, Aydın 218

V

V. George 90, 117, 118, 120
V. Gustav 90, 130, 131
Vaskes, Horacio 90

Venizelos, Elefteros 162, 163, 179-181
Vergas, Getulio D. 90
VI. George 90, 117, 121, 122
VI. Gustav Adolf 131
VII. Haakon 91
VIII. Edward 90, 117-122
Volney, François 18, 19
Voroşilov 152, 153

W
Wallenberg 130
Washington, George 105
Wells, H. George 35
Wenger, Arsen 346
Wesker, Arnold 201
Wilhelmina 90
Williams, Tenesse 200, 201
Wojciechowski, Stanislaw 91, 143, 145

X
X. Christian 90
XIII. Alfonso 90
XV. Benoit 91

Y
Yağmurdereli, Eşber 215
Yalçın, Hüseyin Cahit 17, 20, 21, 25, 52
Yalım, Mehmet Ali 341
Yaşar Kemal 206
Yavuz Sultan Selim 26
Yazıksız, Necip Asım 17, 20
Yenal, Ulvi 331
Yılmaz, Şamil 220
Yılmaz, Mesut 251
Yoshida, Isoburo 135
Yoshihoto 90, 134, 135
Yöntem, Ali Canip 52
Yula, Özen 219
Yumuşev 154
Yurdakul, Mehmet Emin 20,21, 44
Yusuf Ziya 190
Yücel, Erkan 203
Yücel, Hasan Âli 52, 53, 245, 248, 249, 265, 294
Yüksel, Ayşegül 224

Z
Zaimis, Aleksandros 91, 162
Zehra Aylin 112
Zemglas, Gustavs 91
Zenderlioğlu, Berfin 219
Zeouditou 90
Zobu, Vasfi Rıza 208
Zogu, Ahmet 89, 107-111
Zoltán, Czibor 322

"Karşı devrim"e dur diyerek daha çağdaş, daha özgür ve kalkınmasını tamamlamış bir ülkede yaşamak istiyorsak "Cumhuriyet kazanımları"nı çok iyi bilmek, sahip çıkmak ve bilinçli bir şekilde savunmasını yapmak zorundayız.

Bilgi Yayınevi, kültür hayatımızdan spor hayatımıza, dış politikadan eğitim devrimimize kadar hemen her konudaki "Cumhuriyet kazanımları"nı, konusunda uzman olduğundan kuşku duyulmayan kişilere incelettirerek bu çok önemli kitabı kültür hayatımıza kazandırdı.

Okuyan herkesin, üzerine düşeni daha bilinçli bir şekilde yapacağına inanıyoruz.

Vural Savaş

Bilgi

SERTİFİKA NO 15033

9 789752 205192

ISBN 978-975-22-0519-2

2014.06.Y.0105.4997

KDV Dahil 22 TL